ГЫЦ АСПА

Ҩ-романк

Аҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
«Алашара»

Аҟәа – 2003 ш.

АИПШЛА

Афантастикатә роман

1

Аеҵәаҵьаа Кентавр а-Альфа шыҟаз рхы хеижьҭеи, жәа-шықәса нҭакәкәа ицеит. Жәа-шықәса… жәоан мацарала, иааигәазаз аеҵәа изазнеиуазар ҳәа! Рҵара-дырратә усура рацәан, насгьы акыр шықәса инеиԥынкыланы, акосмос ҁба аҭазаара рцәеижь арԥсыеуан, ирацәазангьы иҵәон акәымзар, ари аамҭа иҵегь инароухарызшәа, акыргьы иҵегь игәԥҵәагахарызшәа иҟаларын. Русура азҿлымҳара ҁәҁәан, убри акәын иаазгоз. Рныҟәара актәи азбжа уадаҩцәҟьан, аҩбатәи азбжагьы – рыдгьыл ахь ахынҳәра – имариахомызт, иаҭахын даеа жәа-шықәса, аха уи аамҭа иаҳа ирласны, акыр ирццакны ицарын – есымша ирнырларын амҩа азбжа, абжеиҳара, шырхыргахьаз.

Ркосмос ҁба уажәы Кентавр а-Альфа аеҵәаҵьаа руак – иаҳа Адгьыл иазааигәаз, Кентавр а-Проксима акәымкәан, ҳ-Амра иақәлаз Кентавр а-Ригель – иахыкәшоз апланетақәа руак иамҩанызаҩны иҟарҵахьан. Уи адгьыл уи аиаҵәа иазааигәан, дара р-Адгьыл дара р-Амра ишазааигәаз аҟара. Егьырҭ апланетақәа уи Кентавр иамҩанызацәаз ҭырҵаартә изыҟамлеит, аха р-Амра заҟа мҩанызаҩ амаз аҟара аман рҳәартә ианырба, уажәы изхыкәшоз апланетагьы дара р-Адгьыл амҩанызаҩ. Амза еиԥшыз планета хәыҷык шамҩанызаҩыз ангәарҭагьы, р-Амра аҟара Кентавр а-Ригель иахыҵуазар акәхаҵәҟьап ргәахәит, издыруадаз дара ззаигәахаз апланетагьы р-Адгьыл аҟара ахыҵуазар?

– Уаҟа аԥсҭазаара ыҟазар? – ас анализ аныҟарца, даеа ҳасабтәык аақәиргылеит Аԥсар.

– Издыруада!.. – гәыҁрак реиҳабы иааиоун, ателескоп ала уи Адгьыл ҿыц ахь длаԥшит, акыргьы иҭиҵааит. – Еиҭаҵуа акы ыҟоуп уҳәартә избоит, аха аԥхьатәи ҳлинза маҷк ибжьысит, цқьа иунарбом. Схы еилагар ҳәа сшәоит.

– Избан? – дҵааит Аԥсар. Егьырҭ арҭ ҩыџьа ирҿаԥшуан, ҿырҭуамызт.

– Ҳара ҳ-Адгьыл зынзак иеиԥшуп ари апланета. Алаԥшҵашәаракәа сызцәырҵу?..

– Зегь ус ауп ишаабо, – аниҳәа, егьырҭгьы Аԥсар иқәшаҳаҭхеит.

– Аха асҵәҟьа еиԥшу?.. Адгьылқәа, амшынқәа, азиасқәа, аокеанқәа, ашьхақәа?.. Иумбазои Кавказ ашьхақәа, уара ушьха гәакьақәа?!

– Избоит.

– Ҳастанциаҿ иҳамоу аҁба ҷыдала ари ашҟа уара улбаароуп. Утәарц абоуҭахыз?

– «Кавказ ашьха» зыхьзаҳҭәыз, – иҳәеит Аԥсар, нас ауп аԥхзы анааиқәнаҭәа, закәытә усыз аиҳабы инапы ианиҵаз анааилс.

– Арадист! – ҿиҭит иара акосмонавтцәа руазәк иахь. – Адгьыл ашҟа адырра ҟаҵа: «Кентавр а-Проксима ахԥатәи апланета ҳ-Адгьыл еиԥшуп. Ҳаеҵәақәа рыбжьара аҵара-дырра иазгәамҭац еимадарак ыҟоушәа аабоит. Аеҵәақәа рықәра еиҟаразар ҳәа агәра ҳазгом, апланетақәагьы убас. Аԥсҭазаара ыҟазар ҟалап ҳаҁба зымҩанызоу апланетаҿ. Ҳаҁба ҷыда уахь илбааҳгоит. Уи дақәтәаарц игәра гоуп акосмонавт – 2».

Ари анҵәамҭа аныҟаиҵа, арадист аҁба аҩныҵҟа иамаз амаақәа куа, шьҭахьҟа иҿынеихеит, ихәамци ишьапқәеи ырзсо. Уи уажәы иҟаиҵоз адырра жәа-шықәса рышьҭахь акәын Адгьыл аҿынза ианыназоз. Дара ҭахаргьы, рдырра ахьнеиша инеир акәын. Амҩа

иахьынзаныз алашара аццакыра аашьҭырхижьҭеи, иаазышьҭыз рҿынтә бжьыкгьы рмаҳацызт, уи арҭ ирыхьзазомызт. Амала дара адырраҟаҵара иааҟәымҵзакәа иаҿын аҩба аҿынтә. Ааи, уажәшьҭан шьҭахьҟа лыԥхала амҩа изықәлар, Адгьыл абжьы есымша аамҭа кьаҿла ирыхьзалон. Макьана ирзымдыруаз аказы зҵаарак шьҭахьҟа ирзыҟаҵомызт, аҩба еицҭаз рхы иақәгәыӷыр акәын.

– Аԥсар! – ҿааиҭит аиҳабы. – Уара умҩа уеазыҟаҵала! Уԥсы шьа. Егьырҭ аҩба чыда азыҟашәҵа!

Зегьы нахынҳәит. Аҩба чыда апланетахь албааразы иахәҭаз аеазыҟаҵарақәа ирхысыр акәын. Уи адагьы, иара шьҭахьҟа аҩба станциахьгьы Аԥсар даманы ихынҳәырц иҟан. Џьара хәҭак аус амуазар, имҩаԥгатәыз аоперациа мап ацәктәхон. Уи ацәеижь шеибгаз ихала ибарц ихәҭан, ихаҭагьы уи аиқәыршәара далахәзар, иаҳа ихы дақәнаргәыӷуан азы, ҭынч тәашьа имамызт, зегьы зҿыз иаргьы дналагеит. Жәа-шықәса раахыс ажәҩан иаҵәара еиԥҳәа ихыз аҩба иагхоз рацәан. Аус ахьиуаз иаҳа игәы ихашҭуан, умала ухы уазынханы, уаразәзаҵәык аҩба чыда уҭаланы, иузымдыруаз аеҵәа иамҩанызоу планетак ахь алыбаара уазхәыцуа уаақәхар, ухала амҿы леилажьны, агәгәаҳәа амца еиқәҵаны, уԥаны уеналажьрагь уҭахымкәа, ухы уцәымӷны, иаҳа сабагәаҟреи ҳәа, ашьшьыҳәа амцахь ушьаҿа неихыугазар иаҩызан.

Амала асҟаамҭа ажәҩан ихыз акосмос ӷба уақәтәаны, умч зыӷәӷәахомызт, иагьа уашьцыларгьы. Аԥсшьара рацәазаны иуҭахын, авитамин-пастақәа иагьа удукыларгьы, аԥсшьара еиҳаз мчы ыҟамызт. Аха уаҩы идымлац аҭакԥхықә здыз амҩа ануеԥынгылаз, акыр умхәыцыргьы ауамызт, ацәа иааумнахаанза. Иҭахы-иҭахым, дҭахар ҳәагьы дшәозар акәхарын, убасҟан иааигәалашәон акосмос ӷбахь днагзаз аамҭа.

Ахԥатәи азқьы-шықәса жәа-шықәса иреиҵамкәа иахылахьан иара даниуаз. Даеа зқьы-шықәсак еиԥшымхашаз акәхоит ҳәа ацәажәарақәа иаарҟәаҵуамызт. Уи алагашьа усҵәҟьа акәын иагьшыҟаз. Ҳ-Адгьыл иқәынхоз ажәларқәа рацәазан, рымч еибыҭаны иаҳа ишԥанибырхареи ҳәа еидгылон. Акосмос аҭҵаарадырратә усгьы аилазаара акакәны иҟарцеит, избанзар апланета ҿыцқәа рахь аҩбақәа ркылгара ауаҩытәыҩса ихшыҩ еизыркәкәара аҭаххеит. Даеа еҵәак, еиҳаразак иааигәазаз ахь амҩақәҵара азбахә рҳәон иааҟәымҵзакәа. Уи збоз, изаҳауаз ҟалашьа амам ҳәа ицәажәон. Иаҳа ибыргыз џьоукых ирҳәон ҩажәатәи ашәышықәса хынҩажәатәи ашықәс азы раԥхьаза ауаҩы ӷбала акосмос даларҵоит ҳәа ианырҳәалоз иаҳагьы агәра шырымгоз, аха ҿенак Амра жәхьан иҩеихьан еиԥш, радиола уи ахықәкы шынагзахаз аарылыҩзаап. Убри акәын иџьашьатәыз ҳәа, абыржәы даеа еҵәак ахь мҩақәлара уамашәа ибатәызма?..

Усҟан иара дхәыцын, игәалашәоит. Журналк аҿы ианын ауаҩы исахьа, ихәамц зегьы аеыцьбара асахьа аҭаны, бираҟ ҟаԥшыкгьы икын. Авторцәас иамаз Витали Комари Александр Меламиди ракәын. Урҭ раамҭа иахыччон, аха аҵабырг, ицәыругар аныҟамлоз, амчра зкыз ирцәыцырҳәон. Рональд Реиган Кентавр исахьа иҭаны ҳәа иара иаҵаҩын, насгьы уи асахьа раԥхьа иҭыцижьҭеи 30-ҟа шықәса ҵуазаарын. Уи зызкыз цқьа Аԥсар изеилмыргеит, амала игәалашәон уи ауаҩы ихы змаз аеы асахьа шыҟаз еиԥш ажәҩан аҿы еҵәацьаак, Кентавр а-Альфа захьзыз, реизааигәара рыхарара шыҟаз. Аха абри аеҵәацьаа Кентавр зрыхьзыз уаҳа изеилкаауамызт, иқәра иацааишаз идырра аизҳара азԥшыха иоуамызт. Иара ус иҩыза зӷаб Рида зны изаалгеит ажәҩан иадҳәалаз амифологиа аҿынтә ажәабжьқәа зныз енциклопедиак. Уи лаб дҵарауаҩын, аҵара-дырра бзиа илбо иԥҳа дизымаазеит, аха инырра иахьцалак илыман. Иҟалазгьы уи акәзаарын.

Океанида Филира, алалымбатә шылхыцыз анылба, аивысраҿынза днеизаап: лԥазаҵә имаҟҿаҳәара лахыс деызын. Филира лхы-лнапаҿы иаалгазшәа лун, лыҷкәын Хирон иаб

анцәа Кроноси лареи анеибабоз аамҭа дақәшәигәышьазаап, избанзар Кронос ихаҭа аҽы аԥшра асахьа иҭан акәын дышлыниаз. Филира дыцҳлахар еиҕьалшьеит, лԥа – Кентавр гәыҳәԥыла акриҽалцҳар аҵкыс.

Хирон аныда дызҳагәышьеит, аха аиаҭымра изарҽиаз аԥсҭазаара ауадаҩрақәа игәаҵәа рыздмыржәпазт, аиаҭымцәа зыҟәнылаз, ианыдаз иабыдаз, аҭаацәара раазара иарҽиашаз агәыԥшқара зымбоз ауаа ихылаԥшра рыгимыжьт. Лапыфаа раҳ Иксиони анцәаԥҳәыс Гереи рхәыҷқәа амбжьахгыгшәыгқәа, икентаврцәаз, ԥшрала акәын Хирон излаиеиԥшыз, адыд-мацәыс ԥҭақәаны реыҟарцан, ажәҩан ихын. Ауаа ршәо, ирзызо рхаԥара дара реаназыҟарцоз, Хирон аҵарадырра азирҳауан, аҟазара инапалакын. Жәлар рцеи лашақәа иаазарц рхәыҷқәа Хирон инапы ианырцон. Убарҭ дрылан аргонавтаа ираԥгыларц иҟалашаз Иазонгьы. Ирҳәоит уи инапы ицҳижьыз иреиуан шәара зқәымыз Ахилли, иҟәышыз Асклепии, зыгәра угашаз Орфеии, Геракл дуи, ирҳәоит уи иҽы аҵара рцон Маркси Енгельси, урҭ ирышьҭанеиуазгьы иҟәышра рыгимыжьт ҳәа. Амала иацырцахуеит уи имч дара рҽынза иаазеит, аха Хирон-Кентавр ихаҭа урҭ раамҭа дахьымзеит, избанзар машәырла Геракл ихымпал ишьапы иалалт. Ахымпал амаҭаԥшь шҳамла иҭәызаарын, убри дагьагеит. Дамгаргьы ауамызт, избанзар азәы иичҳашаз хьаамызт уи дзыргәаҟуаз.

Амала Хирон зынзак аԥсра изԥшымызт, уи ҟәыҕарыла адунеи даныцырц збаны, ашәшьыра аҳра ихала даниар, Прометеи иҭыԥ уаҟа иааникылар, ауаа амца рзызԥшааз адауаԥшь аԥсҭазаара изырхынҳәхоит ҳәа анцәақәа иҟарцаз аҽаҭахьа нагзахоит ҳәа ирҳәоз игәалаиршәеит. Уи ашьҭахьгьы Кентавр ҟәыш Аид иаҳра лашьцара зынза дыцамхеит. Уиаахыс ԥшь-нызқь шықәса ирықәлахьеит, Кентавр ииаҵәагьы ажәҩан аҽы еилыцьцьаауеит. Кентавр-Хирон иоуп ажәҩан аҽы аецәақәа рҭыԥ рзылзхыз, убриалагьы ихьз-баҟа камшәо иҟаицеит. Ажәҩан аҽы аецәақәа рҭыԥқәа зылихызгьы, аргонавтаа рымшын-мҩа ылыргарц ауп. Убри азоуп Кентавр-еҵәаҵьаа рнаҩсан Арго-ҕба аеҵәаҵьаа зыҟоу.

Абри амифологиа зыла Аԥсар идырыз Рида, иаҳа-иаҳа дшигәаԥхоз, бзиа диамхабеит. Иеицызҳацԥхьаза лара дыԥшзахон дааҵьоушьаратә, убри акәзаргьы ҟаларын гәыла-ԥсыла дизааигәазтәуаз, уи изаалгаз ажәытәзатәи ажәабжь аасҭа. Ус акәу, егьыс акәу, лара лыда ԥсҭазаара имбо дҟалахьан. Уи гәхьаас илыркыз Кентавр-еҵәаҵьаа згәылаз ажәҩан акырза дазҽлымҳан. Еҵәа хәычзак иадамхаргьы дазааигәахарц, дкосмонавтхарын ҳәа игәы иҭамызт, аха дԥырҩхар цәгьа имбо дшыҟаз, ашкол дшаалгаз, апарашиутистцәа ротриад дақәшәеит. Уаантәы дрыҳәан, аԥырҩцәа рцараиурҭа дҭарцеит. Идырреи, иҟыбаҩи, игәабзиареи еицыланы ицхраан, акосмонавтцәа ротриад даларцеит.

Убри аамҭаз ажәҩан ихылахьан Альфа Кентавра аеҵәаҵьаа ахь ахы рханы ҕбак, гәыԥ-ҩык акосмонавтцәеи астронавтцәеи зықәтәаз. Жәа-шықәса адырра аарышьҭуан. Проксима Кентавра аорбитаҽ иназеит, уи инаҩсны аԥсҭазаара ыҟазар Ригель Кентавра иамҩанызаз апланетак аҽы иназеит ширҳәоз, аҕба ҷыда адырракәа ааиԥхьбеит. Аҕба ҷыда иақәтәаз акосмонавт Ригель Кентавра иахыкәшәоз апланетаҽ аԥсҭазаара шыҟаз дирҳаит, иара дыбжьазит. Акосмос ҕба шьҭахьҟа аинформациа ҕәҕәа аашьҭны, иаргьы амҩа иқәлеит, зԥсы нхаз акосмонавтцәа аманы. Уи хынҳәаанза акәын даеа ҕбак адәықәлара шаԥшьыргаз.

Ҽнак иааиԥхьан, абас акоманда аиҽкаара ҳаҽуп, иуҭахызар уалахцҳоит уи ахыԥхьазара, уазхәыц рҳәеит. Уахь мчыла уаҩы дрызнагомызт, избанзар 20-25 шықәса ажәҩан ахызаара аҭахын, уи иҷыдаз бахҭан, амала угәы нызкылашаз – уи уԥсҭазаара аҵара-дырра аизырҳара иақәурзуан. Аԥсар зегь раҵкыс ицәыуадаҩыз – асҟатәи аамҭа

Адгьыл аҿы даныҟамла, иџсҭазаара зыҿҳәараз Рида дицәызуан. Иара усгьы акосмонавтцәа ротриад далалеижьҭеи, ирлас-ырласны дибомызт, лҟазшьагьы убас аееиҭанакуан. Дышнеиуаз уи дылбар заҟа илҭахыз аҟара, длымбаргьы агәхьаа лымамшәа лбон. Ус ненак иҩызцәа изаарыцҳаит иаарласны аҩны дҟамлар шамуаз ала. Дхынҳәит, излауаз ала дласны, аха иҟаларaны иҟаз дахьымзозаарын, изахмырџозаарын Рида лхацацара. Уаҳа днызкылозгьы имамызт, уи акәын, дзыҟәгылаз Адгьыл рацәеишьон, адунеи дакуамызт, ажәҩангьы изымхар ҳәа дшәон. Акосмонавтцәа ротриад ашҟа дшаахынҳәыз, акоманда ҿыц еиҿыркааyаз даларцарц аҳәара ҟаицеит. Уи акәхеит, хара имгакәа, ркосмос ҩба, Адгьыл ныжьны, иаҳа-иаҳа инаскьон. Ихьаақәагьы ихаршҭуа, уи аццакыра алашара аццакыра инахьзеит.

Рапхьа цьара метеорк рпылозар, уи заа игәазҭашаз аелектроникатә аппаратура рыстанциа иаман. Нас иара, ирыдымсылар амуа иҟазар, алазер шәахәала ибылны ирҷион. Абас цьара пынгылак, пырхагак аармоузакәа, иааҭымгылазакәа амҩа ианын. Уажәшьҭа иҩба чыдагьы еиқәшәан, витаминла дызлачашаз апаста зҭаз атиубиккәа рыла, иарҭмаҟ ҭәын. Уаҩы дызқәымшәарыз иҟази ҳәа, ахәша иарганы иҟаз итапанчагьы рыцқьаны иааимгеицеит. Икосмонавт маҭәақәа ааишәицан, зегьы апсшәа нараҳәаны, аҩба чыда дынҭалан, аҩныцҟала ҳауак завцымсуа, ашә ҩаиркит. Зегь рапхьа аибадырга аус шауаз аагәеиҭеит.

– Аибадырга ҷыдагьы аус шауа гәаҭа! – идицеит аиҳабы.

Аибадырга чыда шықәсык аҟара аус азырушаз абатареиа хәыҷы адҳәаланы иҩыцра ицан. Уигьы уаҩы дызқәымшәо егьыҟамызт ҳәа акәын. Аҩба чыда ашҟа адырра ҟаицон, уаантәы ркосмос ҩбахь адырра рыдыркыларц. Иара хаҭала уи аус аимырургьы, аибадырга шеибгаз ала адырра рыстанциахь ироуан, уиала даргьы деибгазу деибгамзу еилдыргар акәын.

– Аибадырга ҷыдагьы хиоуп, – иҳәеит иара. – Аҩба чыда акосмос ҩба-станциа ацрыгара азин сыҭа!

– Акосмонавт 2! Аҩба ҷыда акосмос чба ацрыгара азин умоуп!

Уи аоперациа аиҳабы инапхгарала астанциа аҿынтә имҩапгазар алшон, аха уи амҩапгара иара идын, избанзар апланетахь дааигәахо даналагалак, ихала аеропланцас иртәар акәын. Даныхынҳәышазгьы убас ирпрыр акәын, адгьыл даныҩаҟәҟьалак, космостә ҩбацас цәҩанцәыҟа ихалар ахәҭан. Уи иара иаҭахыуп ҳәа ишипхьазоз дныҟәон, акосмостә станциа аҿынтә анапхгара уадаҩхон.

– Астанциа аҩба чыда ацрыгоуп! – аиҳабы иахь адырра ҟаицон. – Абзиараз!

– Мҩамш! – ҿиҭуан иаргьы. – Ҳагәқәа хыҭхыҭуа ҳапшуп. Адырра еипумырҟьан!

Аҩба чыда кауyа илҭалеит. Игәы хынхәуазма иҳәо, иҩныцҟа аҩада еихон… Нас иҟалаз изеилымкаауа, апарашиутқәа аатызшәа, иҩба акаҳара иаҟәыцуа, иаҟәыцуа, иззаза иаангылеит, аамҭа аангылазшәа. Иеааџиртын, аҩба дааҭагьежьит. Астанциахь адырра ҟаицарц иеишәеит, аха аимадара еипырҟьан. Аиҳабы иеимеидарц даҿымкәа дыҟамызт, арахь ибжьы иаҳауамызт. Митәшәа дшәеит. Амала дзыцәшәаз цқьа изеилкааyамызт, дҭахеит ҳәа ихы ибомызт, дҭамхеит ҳәагьы изҳәомызт. Иҩызцәа дыррак изрымҭазакәа дахьаашьақәхаз акәын еиҳаразак деилазгоз. Аимадагала аиҳабы дипхьеит, деиҭаипхьеит, – аҭак иоуамызт. Иҩба изырцысуамызт. Аиллиуминатор дынкылпшзар, уи аҭып аҿыцәҟьа игыламызт, рыстанциа аорбитеи апланетеи рыбжьарашәа даеа орбитак шьҭнахит ааигәахәит. Дзыршәазеи, игәы ааиҭеикит, дзыниалакгьы ҳәа иеазыҟаимцахьази.

– Умшәан сыҷқәын! – ауахәама апап ибжьы иҩныҩзшәа, игәаҩаза бжьык ааиаҳаит. – Умшәан! – иҳәахт иара. Апсар иiура изымдыруа иҩба чыда аҭзамц кәымпылқәа днаркыд-

ԥшылеит, нас аиллиуминатор иҽнадирԥсылеит, зыбжеиҳара лашьцаз, зыбжеиҵыра лашаз апланета днагәыдԥшылеит, егьирахь иахьабалак жәҩанын, Кентавр а-Ригель акомпонентқәа руак и-Мраны ари адгьыл иазылашон, уи ибла хнакуан. Дара иахьынтәааз р-Амрагьы уажәы, егьырҭ аеҵәақәа реиԥш, иеҵәан, рыуа уи иарбаныз ҳәа изалкааумызт. Збжьы гоз иҕба иҽакәыршаны, инап дуқәа рыла иааигәыҵаиҳәҳәазшәа, аԥсы аҭкаара ирцәгьазшәа, акосмонавтгьы иԥсы иҩкылачит. – Уара суԥырхагам, ухаҭа ԥырхага ҟаумҵар, умшәан – суҳәоит! – иаҳауан уи ибжьы гәаҩа ҭынч.

– Уабаҟоу, узбазомеи?! – аҵыхәтәан ихәда икылымсуаз ихьцәа лалбааидеит.

– Сара субартә сыҟам, субартә мчы умам. Амала уара узҿу зегьы збоит, исаҳауеит.

– Уара узусҭада? – иҿы аҭабара иалагеит, имцашоура шьҭыҵзу издыруамызт.

– Сара ари аеҵәаҵьаара сахылаԥшуп, Кентавр а-Альфа ҳәа шәзышьҭоу. Акыр шықәса раахыс ихҭашәкыз Кентавр а-Ригель акомпонентқәа руак еиҳаразак сылаԥш ахызарц сыхәҭоуп.

– Избан уи иаҳа изугәхьаау?

– Избанзар уи амҩаԥызаҩ, уажәы уара улбаарц угәы иахьҭоу, аҿиашьа уаҩы даԥырхагахар сҭахым. Уи Адгьыл, уамашәа иумбан – уи Адгьыл ахьзуп, Адгьыл аҿы имҩаԥысуа ахҭысқәа дара ишрыхәҭоу ицалароуп, даеа планетак аҿынтә азәы дааны еилеимхәароуп. Акәымзар уаҟа имҩаԥысуа аҭоурых аҿиара еилагоит.

– Избан?

– Узҩрла, сыҷкәын! Уи Адгьыл аԥсҭазаара уеалаумырхәын, акәымзар шьҭахьҟа узымхынҳәыр ҳәа сшәоит. Уи Адгьыл амаза иара иамазазароуп. Уаҳа акагьы уазымҵаан. Угәы уеаныз! Уахьнеиуа еилукаарц иуҭахыу еилкаа, аха уҿаҳазароуп. Усқәак ишуҭахыу амҩа иқәуцарц уагьаламган, уара уоуп иззеицәахо.

– Сара саԥхьа, жәаба-жәохә шықәса раԥхьа, арахь иқәнагаларц згәы иҭаз акосмонавт ихабар удыруама?

– Дыбжьазит.

– Аилкааҵәҟьа сымазар бзиан.

– Зегьы урзымҵаан. Уи ахҭысқәа иԥсахыр иҭаххеит. Дгьежьыр ипланетахь, араҟа имҩаԥысуаз аҭоурых даеакала ахы ирхарц далагон. Аԥсҭазаара ахала иҿиозароуп, идырҿиааит иара иалахәу. Шәарҭ усс ишәымоузеи? Ауаажәлар ирымоу аԥсҭазаашьа акала ишьақәгылоуп, доуҳак рымоуп, уара иудыруа аԥсҭазаара изықәныҟәом, ашәышықәсқәеи азқьышықәсқәеи ирхыԥаны, даеа шьақәгылазаашьак рзышьҭхуам.

– Саԥхьа иааз акосмонавт уи изеилымкааи?

– Изеилымкааит. Убри азоуп дагьызҭаха, шьҭахьҟа даныхынҳәуаз аламҭалаз. Уи дызлашәаз атәылахь уара унанагазом, уи уа даҳхарц иҭаххан, дрыдрымкылеит. Уара уахьнанаго даеа тәылоуп, уа инхо реилкаара иаҳа иузымариахоит. Доусы иахьитәышьҭроу днанагозароуп.

– Нас иҵегь мҩақәҵага бзиак сыҭа!

– Умҩа ухала иуԥшаароуп, сара суԥырхагам, ухы уаԥырхагамхар. Амҩа бзиа умаз, сыҷкәын! Ари ажәҩан садоуҳауп сара. Сдоуҳара ԥхасҭоутәырц уаламган. Иубази иуаҳази узыԥхыззааит!

Аҕба ҷыда каууа илҭалеит, игәы хынҳәыхуан. Ацәа даалҵызшәа, аԥсҭазаарахь даныхынҳә, дзықәшәаз ԥхызызшәа ибеит, аха алаламбатә дызлаԥшыз дшаниаҵәҟьаз агәрагара уадаҩын, иԥхызын уҳәаргьы – иаҳагьы имцхон. Ииура-ииҳәара дақәымшәо, иҕба ҷыдаҿ иҭыԥ ылихырц еԥишәон, арахь ицәеижь иххәыцуамызт.

– Акосмонавт 2!.. Акосмонавт 2!.. – илымҳаҿ иеиҳабы ибжьы ааиаҳаит.

– Акосмонавт 2 соуп! – даагәырҕьеит иара.

– Аԥсар?! Аԥсар, иухьи?.. Убжьы саҳазомеи…

– Аа?.. Акымзарак смыхьзеит. Сзықәшәаз… – уа иааҿахиҵәеит. Дзықәшәаз ихаҭа азхәыцха имоуцызт. «Иуҳәо закәи?.. Ухы еилагеит, шьҭахьҟа ухынҳәы!» – иҳәар аиҳабы, иҟаиҵои? Уи адагьы, збжьы иаҳауаз дҿаҳазар иҭахын. Зегьы рҳәара азин имамызт. Азин ииҭомызт уи Анцәа. Дынцәаҵәҟьазар?! Абар акаамеҭ! Анцәа дызбахьадаз!!! Иара димбеит, аха ибжьы иимырҳаи. Уажәы дԥааимбарха длыбааиеит ауп, Иаса Қьырса ицынхәрас?! Аха иҟоузеи убра дахьылбаауа? Зԥсы ҭоу ибарызшәа дцәажәеит. Аха уи ԥхыззар?..

– Аԥсар! Аԥсар!

– Сзыԥшуеит.

– Сзықәшәазеи зуҳәа?

– Акгьы, акгьы. Сҷыгәза сыҟоуп. Маҷк сгәы хынҳәуеит, аха уажәшьҭа апарашиут ԥсыртуеит.

– Иҟауҵо уазхәыцла, умыццакын! Аибадырра ԥумҵәан! Иҟаҳҵо ҳзымдыруа ҳаилаурхеитеи… Иааҟауҵо иарбан операциазаалак азы, адырра сыҭала.

– Апарашиут ԥсыртуеит… Иԥтит! Аҕба аццакра маҷхоит, имаҷхоит… Уажәшьҭа иаусышьҭуеит ареактивтә рныҟәга… Иаусышьҭит. Аус бзианы иауеит, апарашиут амшәеит. Сыҕба уажәшьҭа иҳаирплануп, – амҵәыжәԝақәа аунашьҭит. Адгьыл сазааигәахоит. Иахьабалак бнаршәыроуп,шьхароуп. …Избоит аеқәа!.. Еибашьуазар ҟалап?!

– Убасҵәҟьоу?! Уара алаԥшҵашәаракәа узцәырҵит ҳәы сыҟоуп.

– Амц сҳәазом. Аецәа шәаны иеыжәҟьа-еыжәҟьаны рыекарԥсеит. Аеқәа рҳаны еибаԥхарсны ицоит. Изакәызеи избо?! Ари Кавказ ауп! Уи анаԥсан – адәкаршәарақәа!..

– Ее, уаланагалазеит.

– Мамоу, мамоу! Сыҕба-ҳаирплан ахьсыртәо ҭыԥ збазом. Иҭацәу дгьыл ыҟазам. Азбаажәра сылаҳар ҳәа сшәоит. Аа, амшын! Амшын сыхтәалоит. Азин!.. Азин сыҭа!

– Акосмонавт 2! Цқьа уазхәыц!

– Акосмонавт 1! Амшын ахтәалара азин сыҭа!

– Аԥсар! Бзиоуп нас…

– Исаҳаит.

Аҕба ҷыда ихиааланы аҿынаирхеит. Амшын аҿықәқәа рахь аҕбақәа ибон. Абар агәахьгьы иахьхыз! Иҕба ҷыда иацәшәаны, аҕба ҿаҳәарҭақәа рҿы амшынуаа еилауаҭыруан, ишьамхнышгыланы Анцәа иҳәоз дубарын, уи злымшозгьы, ахлымзаах ҟаларц ианыҟаз аамҭа рыбла иамбарц, ҵысха рыекажьны, рхы-рҿы рҵәахырц, рнапқәа еихданы, рхы иакәыршан. Агәыҭҟьара рызкылсит, ишәаҟьазеит ауаа. Аҕбақәа рзыхара, уаԥы уамак илаԥш иахьыҵымшәацәоз, иҕба амшын гәеиужь иныхиртәалеит, 30 метра рҿынза изааҟәрылаанза, ԥыҭрак инаскьеит, дахьыхтәалаз ишьҭра уаԥы имбартә.

Иеааԥиртит. Скафандрла деибыҭан. Иҭыԥ дзахыҵуамызт. Дхьанҭахазеит. Имч маҷын. Аԥхзы илымҵырц, искафандр ҷыдала иҟаҵан, аха илахь аԥҟышра аақәнаҭәеит, иԥыҵрақәа аацәаакит, ихәдагьы убас. Аԥхзы илабарц, маҷк иеааирҭынчит. Иԥсы ааиҭакшәа, дԥаҵыззарц иеазикуеит, – инапы-ишьапы иххәыцуам, аҭыцьь рыцраҳәазшәа, ихьанҭахазеит. Ихшыԥ ишиҭахыз аус ауамызт, иҟалаз цқьа ихаҿы изаагомызт, дагьаа-шәеит.

– Акосмонавт 2!.. Акосмонавт 2!..– аиҳабы ибжьы ҿа илымҳа иҭыԥуан.

– Сзыԥшуеит.

– Зҿумҭуеи?.. Иҟоу саҳәа!

– Анышьа-камера ҭарчны, хыхь схалароуп, арахь сахьтәоу сызгылом.

– Акамера уҭыԥ аҿынтә ишҭаурчуа ухамшҭааит: аҳәынҵәра унагәҭасуеит ауп, – аниҳәа, аҳәынҵәра дагьынагәҭасцәҟьеит, алашарагьы иаҵәаза иакит, анышьа камера шыхиаз адырра иҭо. – Уажәшьҭа иуулак уҭыԥ уахыҵроуп, уҳәазаны акәзаргьы, анышьа зыҩноу акамера уҩналароуп. Уахьыхьанҭоу џьоумшьан, жәа-шықәса инареиҳаны, капан умазамкәа, ажәҩан ахызаара ус баша-маша уннажьуам, иухашҭма? Амала, Адгьыл аҿы акапан иумоу уашьцылаанза, уа узтәарым, аҳауа цқьахь узцәырҵыр ирласны ушьара уқәлашт.

Ихдырра ицәызыр ҳәагьы даашәеит, акәымзар аиҳабы иеиҳәақәаз зигәалашәеи? Акраамҭа ус дтәан иеирҭынчырц. Уажәшьҭа ддәықәлап игәахәын, дҳәазаҵәҟьаны иҭыԥ аанижьит, иара убасҵәҟьа анышьа-камера зыҩназ акамера аҿынза дназеит. Ашә злааиртуаз аҳәынҵәра уамак иҳаракны иҿамызт, аха аҩазара ицәыуадаҩхеит. Уажәы акәын ианидыруаз уи азҭаз маҷк агха шрыхьыз. Ииулак уи инацәы нақәирҕәҕәанза, дзымҳәазо дааԥсазахахьахын. Цәгьала избжарак акамерахь инаирҳәазеит, ашә амкырц, нас иԥсы ааиҭеи кыхт, егьи изыбжара уахь иҩнеигаларц. Ииулак анышьа-камера днантәалан, ишьҭахьҟа ашә анакы, даеа ҳәынҵәрак днагәҭасит, амшын згьы аҿаанахеит, ԥшьала акамера ҭнарҭәаарц. Зыла ианҭәы, хыхьла ахышә ҟьаҟьаза иаатит, анышьа-камера зкыз ашахагьы ааԥтын, даманы аҿыҩанахеит.

Уамак дадымхалеит аиашарахь ацәырҵра, аха аамҭа уамак ицәагазшәа иԥсы ихәлазомызт. Ишәара змаз анышьа дҟьаҟьаза дшаниалаз, иааиҿаччеит Амра… Кентавр а-Ригель! Иара дахьатәыз Адгьыл Амраҵәҟьа! Агха рыхьзар?!! Ихшыҩ еилаԥсарызшәа, дгазгон. Агха рыхьны, р-Адгьыл ахь ихынҳәызар?.. Мамзар ас ҩ-дунеик еиԥшны иубахьазма? Амшынқәа узеиҩымдраауа? Ашьхақәа?.. Аназара ибон ашьхақәа, Аԥсны ашьхақәа иреиԥшыз. Арҭ иаҳа шәаԥыџьаԥла иҳҟьазар акәхарын, аха ашьхақәа еиԥшын. Ма лаԥшҵашәаразар?..

Икамера нышьа дзантәаломызт, арахь ажәҩа хәыҷқәа наҵшьо агаҿахь деихар акәын. Искафандр-хылԥа ихихыр иҭахын, арахь ари аҳауа шиныррыз издыруамызт. Дшықәиаз цәгьаԥсышьала азжәҩак наҵишьит, нас дааҳәын, егьи аган днықәианы, аҩыза жәҩа наҵишьыхт. Иара ус ииулак ԥыҭҭрак агаҿахь дааскьеит. Аԥхзы илҵуан, аскафандр ахьихарԥаз изычҳауамызт. Иԥсы ааиҭеикырц, акыргьы иеишәеит. Уажәшьҭак ԥсшьашьа шимамыз аниба, дхәаеаанза ҳәа, искафандр-хылԥа, ииулак инапаҿы ииааганы, иааихихит. Амшын ҳауа цқьаза илаҳалаҳауа, ихдырра ицәызуа, «ахақәиҭра» иоуз дарцәоу изымдыруа, акгьы изымҳәо, акгьы имаҳауа, инышьаҿ иеааиҵихзеит.

2

Азы хыҵны иахьаауаз, наҟ-ааҟ ҟәри ԥаҩеи убарҭамызт, адунеи амеханакразшәа, ҳәаа амамызт, ацәқәырԥақәа ракәзар, аки-аки еихьзо, еилаеео, раҳаракыра мацара уаршәазызарын. Игәалашәон убри ак заҵәык. Уи аԥхьа иҟаз ихаҿы иаанымгылеит. Ацәқәырԥақәа игәыдланы дыршьуазшәа аниба, абри ԥхыззар ҳәа, имгәыҕкәа иԥсхьадаз, игәы иааҭаиршәит. Иблацәа хитыр аҭахын, аха дзааԥшуамызт акраамҭа. Ихыгагаалаза алашара цәгьаԥсышьала изааиуан. Иара ус уаҩԥсык ицәаара иҿаԥхьа иаацәырҵуазшәа игәы инаҭеит. Нас уи ацәаара иаҳа-иаҳа ауаҩы исахьа аиуа мацара, иаԥхьа азә дшыҟаҵәҟьаз аайнырит. Изеилкаауамызт дахьыҟаз-дахьаныз. Ибон ицәеижь акыр аԥсы

шашьаз, аԥхзгьы илҵуамызт, амала дҭынчызшәа инапы-ишьапы изырҵысуамызт, ихы изышьҭхуамызт, – ижьышәа аус руамызт. Дзыниаз-дзынҧаз изеилымкаауа, ихшыҩгьы хьанҭыцьын. Ишәыз акосмонавт маҭәа аҩныҵҟа иқәхьшәашәахьаз иԥхзы лымтхахьан, дашьцылазшәа дҟалан, цқьа изгәаҭомызт умҳәозар. Зегь раҵкыс иҵьеишьаз – иҿаԥхьа идтәалаз ацәаара аԥҳәыс ҧшра аиуан. Акыр данааилга, уи акырза дышқәыԥшыз идырит. Абри ҧхызымзар заҟа иҭахыз! Уажәшьҭа жәа-шықәса инареиҳаны аԥҳәыс лыԥшра имбацызт.

– Бышҧаԥшзоу?!! – ааимхаҳәеит, издыруадаз уигьы гәаныла иҳәазар ҳәа даахәыцит.

– Избо закәи?! – иҵаашьа ааҵьалшьеит, лнапы ҧшзақәа рыла лзамҩа ҧшқарахқәагьы аахылҩеит, дагьҩаҵҟьеит, ирласны дцарц.

– Баангыл, бымшәан! – иҳәеит, дҩызза дахьықәиаз.

Лара дааҭгылт, дахьлацәажәоз агәра лзымго. Заҟа лара дҵьеишьаз аҟара, ларгьы дҵьалшьеит, амала лара иаҳагьы дшәаны, иаҳагьы уамашәа дбаны, дихәаԥшуан. Уаанзагьы, раҧхьа данылба, иҵегь инарҵауланы дылнырхьазар ҟаларын, уажәы илбоз ҧыхьатәи иацзар акәхарын. Уажәшьҭа лабҿаба дшибоз, аԥхыз дшаламыз дырын иара изыҳәангьы, зынгьы игәы неиҭаҧахон, иибоз агәра изымго.

– Бзусҭада?! Бзусҭада абасҟатәи иԥшзоу азҕаб?!

– Сара?.. Сара Саҟәа сыхьзуп. Нарҵьхьоу иԥҳа соуп.

– Саҟәа ҧшза, асҟатәи сызҵьаԥшьазеи?

– Ажәҩан аҿынтә улбааԥшызар, аԥсышәала уахьцәажәаз…

– Аԥсышәала?..

Аԥхыз далан ҳәа ҿыц агәра игахт. Акәымзар ари азҕаби иареи аԥсышәалаҵәҟьа еицәажәон. Ибла аахыиҩеит, игәы дажьозар – ибла иаимырбарц. Ибла даимырбарц ибызшәала ицәажәоз Саҟәа. Акосмос ҕбахь ишьаҿа неихигазижьҭеи, ҧсышәа имаҳацызт, азәы дзимацәажәацызт, ихала игәы данҭахәыцлоз атәы умҳәозар. Саҟәа – иԥхыз иалазшәа – бзиа дибахьан, ҧхызырла акәзаргьы, дицәызыр ааиҭахымхеит. Ибла хитырц даҿын, арахь иблахаҵ гьежьуан, иибоз ҿыц ицәааран, игаган, нас ашьшьыҳәа лара дизаа-цәырҵхуан.

– Саҟәа?! Саҟәа – ари бара бакәзам, сыбжьоит. Сылақәа сыржьоит.

– Уржьазом. Сара Саҟәа соуп.

– Ара аԥҳәыс дабаҟаз?.. Сара издыруа ахацәа зегьы ажәҩан аҿы инхеит. Аԥҳәыс дабаанага?

– Иихәо закәи, Анцәа, срыцҳашьа! – лнапы хәхәақәа лгәыдыԥсала, лхаҿы ажәҩан ахь иналырхан, лыбла гәыҭбаақәа ҩышьҭылхит. – Анцәа, дрыцҳашьа?! Аха… – иара дааизхьаԥшын, – ухаҭа узусҭада? Ухаҭа у-Анцәазар?

– Саҟәа, ибҳәо закәи, дарбан Анцәоу зызбахә бымоу? Сара суаҩԥсуп бара беиԥш, баб Нарҵьхьоу еиԥш.

– Нас ас узеилаҳәеи?

– Ишԥа?

– Иушәу уаҩԥсык ишәны дсымбацт.

– Сара скосмонавтуп.

– Уи дзусҭада?! С-космополитуп ҳәа акәзар иуҳәаз?

– Бара бтәала уи дзусҭада?

– Латын бызшәала жәҩангәашәԥхьара иауаҩытәыҩсу аанагоит.

– Бара аҵара бымазаап.

– Аҳ!? – деиҭаашәеит лара. – Уара у-Анцәаҵәҟьазар ҟалап. Акосмополитра иаанаго жәоангәашәаԥхьара, адунеи иуаҩытәыҩсоу ауп, аха цқьа исзеилымкаакәа, уи ажәоан иаԥшәымоу, и-Анцәоу ҳәагьы аанагозар?

– Саҟәа, зынза сеилабымган! Исаҳәа сахьаанагаз арбану?

– Аԥсуа идгьыл аҿы! Иузеилымкаазеи?..

– Ус тәылак ахьз смаҳацт, – иҳәеит иара, иаҳауаз зынзак ишцәеишьаз уи ала иаарԥшуа.

– Нас аԥсшәа иалудрааи? Аиашаз маҷк даеакала уцәажәоит, аха ҳтәыла дууп, ажәларшьҭрақәа зегьы маҷк-маҷк рцәажәашьақәа еиԥшым.

– Иабаҟоу ари атәыла?

– Аԥсны ауми аԥсуа итәыла.

– Сеилабымган! Сахьаанагаз цқьа исаҳәа!

– Абырзенқәа ҳтәыла Колхьида ахьзыртәит. Дара арахь раԥхьа ианықәнагала аҳ Ҟалҭы Ҳаиҭ иҿоуп иахьымоахыцыз. Иара егьырҭ аҳцәагьы дырхылаԥшуан, усҟатәи нырра ҭәҭәак имамзаргьы, иҳәатәы иацныҟәон. Ҳаиҭ инапаҵаҟа иҟоу Ҟалҭьҭа ҳәа дашьҭан, абырзенқәа Колхьида ҳәа аҳәара иаҳа ирзымариахеит. Ҳара ҳбызшәа ижәытәзоу бызшәоуп, уи анҿиаз иуадаҩыз ашьҭыбжьқәа алан, ааигәа иҿиаз абызшәақәа рааста.

– Анцәа ҳрыцҳашьа! – ԥхызызшәа дызлаз аҳҭыс амшала, хыхь иҟаз маҷк игәра игозма ҳәа ихы дазҵаартә дааҟалеит. Саҟәа длыхәаԥшуан, аха уи нахыс илҳәоз уамак иаҳауамызт, лызҵаарақәагьы рҭак ҟаиҵон, аха иарбан ииҳәоз цқьа игәалашәомызт, ихатә хәыцрақәа дрымехаркхьан. Акыр шықәса инеиԥынкыланы ажәоан иахьхыз баша аамҭа ҳцәызит ҳәа агәрагаҵәҟьаны дыҟан. Ҿыц еиҭахынҳәит р-Адгьыл ахь, и-Аԥсныҟа даанагеит. Амала, Саҟәа излалҳәаз ала, уажәы Ҟалҭьҭа аамҭа иҭагылан, убри иахиҳәаарыз изызбомызт. Ажәоан иакәшаны ихынҳәаанза аамҭа, ԥхьаҟа ацынхәрас, шьҭахьҟа ицозма? Дзызхәыцуаз лҵшәадазшәа аниба, ихы иҭашәақәаз наҟ инаԥхьеицан, ҿыц Саҟәа даалзызырҩырц иҭаххеит, лара лхаҭагьы дызлаз далылхырц даҿын.

– Зынза узызырҩзом ҳәа сыҟоуп.

– Избан?

– Исаҳәа: уарбану уара?

– Сара… скосмонавтуп, – иҳәеит, аха ииҳәаз дагьаацәшәеит, избанзар ус леиҳәахьан, илаҳазгьы даеакала илыдылкылеит.

– У-Анцәоума? Ажәоан аҿынтә илбааз аихатә ԥсаатә думпеи улбаанагама?

– Уи бара иббозма?

– Мап. Саб иоуп избаз. Убри уақәтәазар ҳәа агәра изымгеит.

– Баб инапы злакыуи? – дҵааит иара, излацәажәоз инахигарц: д-Анцәоуп иҳәар – иалҵуаз издыруамызт, д-Анцәам иҳәаргьы, еицәеитәыр ҟалон, арахь дызҭашәаз закәыз цқьа макьана изеилыргомызт.

– Саб абиԥарак дырҭаҳмадоуп.

– Уи ишԥа?

– Еиҭьуп аҳас дрымоуп уҳәар.

– Иарбан абиԥароу?

– Ҟалҭьаа рабиԥара.

– Уи Ҳаиҭ дишьҭразар акәхап? Баргьы шьҭрала Медеиа лаҳәшьа боуп?

– Иудырит.

– Сабаанагеи зыбҳәаз?

– Ҏᴏан азиас ихгылоу Ҏᴏан ақыҭа азааигәара.

– Уи ахьыҟоу абыкәу?

– Ҏᴏан ақыҭа абырзенқәа Вани ҳәа иашьҭоуп. Ҳабиҧара Ꙩарзы аҳаҧы иᴏаҵакны инхон. Уажәшьҭа есааира ҳмаҷхоит акәымзар. Уара аҧсилааи абазгааи рыҵаҟа амшын ушхыз саб Нарҵьхьоу уибеит. Иара Аҟәантә даауан.

– Ибҳәо закәызеи?.. Аҟәа арбану?

– Аҟәа ҳәа ҳашьҭоуп Ҳаиҭ иҿы имᴏахыҵыз Иасон ицыз аргонавтаа аишьцәа Кастори Полидевки Диоскураа зышьҭа ркыз ҳәа иҧхьазоу ақыҭа еилаҟь Диоскуриа. Убри ақалаҟь азааигәара, амшын аҿықә уқәнажьыларц агьшугмыз, саб уибан, аҧсызкцәа нышьак рымхны, ихала дузнеит. Егьырҭ шәаны изузааигәамхеит, ирбацыз шхәамызт уара узыниалаз, ухаҭагьы уеилаҳәашьа харантә ирбон. Саб дузнеит. Уа узхымгакәа, уара унышьахь диасын, ииулак амшын агәахьы уигеит, уаантәи ииулак, дмыцәакәа иҵьеишьоз унышьа жәᴏақәа аҵшьо, Ҏᴏан амшын иахьалалоз уааигеит. Уаантәи, уаᴏы уимырбакәа, ҽцәак иҧшаан, иᴏныҟа удәықәигалеит. Уи аахыс, хымш шҵуагьы, урᴏашьны уаман, иуҵалаз сыздыруамызт, узалымҵыр ҳәа сшәон. Саб Нарҵьхьоу дышудтәалаз дудҧсылахьан, иаҳаулак иахьа дҳариеит, шылашьцахьоугьы дыцәоуп.

– Баб сҧсы еиқәимырхар ҟамло, уаᴏы симырбакәа, мазала сааиго-аҽакуа, исылихыузеи?

Ак лҳәарц даҿын, аха амц лҳәар – илзымҳәозшәа, аиаша ацәыргара лылымшозшәа, дааикәакит. Уажәшьҭа Саҟәа лыҧшзашьа иаҳа ибартә дҟалахьан иаргьы. Маҷк дзымцәа-жәо лаашанхара ихы иаирхәан, дааимидеит. Лцәалжь апашәреи аиқәареи еимаркуан, илыцымызт, иагьлыгцәамызт, лхахәы жәпан, еиқәаҵәан, дауцәоуп уҳәо дыҟамызт. Иара изын дыблахкыган. Зынгьы раҧхьа бзиа иибахьази лареи еиҿаирҧшырц далагон, аха Саҟәа иаҧхьа дгылан, уи илыдикылашаз иҿаҧхьа дааиуамызт. Данынылҿаҧш нахыс бзиа дибеит, уи еилкаан, амала Ҟалӷь-ҧҳа лакәымкәан даҽазәы аҧхьа абра дибар, – уи лакәызма дызлаҵәаны иитахxарыз? Ари ҧхызымкәан лабҿабахазар?! Лабҿабазар, иабаҟаз ара Колхьида, Ҟалӷьҭа – Саҟәа излалҳәаз ала? Ҳашықәсҧхьазара ааиаанза иҟалаз хҭысын ари ?!

Дахьиаз ауаҭах блала иааимидеит. Напыла иҟаҵаз ацәашьы ҭааза иаркын, убри алашара иалибааузаз акәын Саҟәа лыҧшзара, ҽынла иага дсирхарын. Аҭзамцқәа напыла ицәыз аҵла ҿақәа рыла еиқәын, ҵьыргәал ᴏнын ааугәахәыртә. Аҭуангьы убасшәа иҟаҵан. Адашьма ацынхәрас, нышәыргәын. Дызқәиазгьы цәарҭӷәын. Саркьа зласамыз ахышә икылҧхон аҧҭақәа иргәылазсоз Амза. Игәалашәон жәа-шықәса раҧхьаҟа иибоз аҧснытәи Амза. Арҭ зынзаск еиҧшын. Нас дабаанагеи?

– Кавказ зышәахәа неиуа Амза!

– Избан Кавказ? Аҧсышәала Казказ ауп, – лҳәеит лара.

Убасҟан аҧхызи аҧсҭазаара алабҿабареи даарыбжьахахт. Амцашорагьы имазар акәхарын, дбарҵьеиузашәа ихы ибон. Ꙩ-мрак рыбжьара ианысыз ҽыц дахьыҟаз даанагеит, аха ишҧаҟалеи абасҵәҟьа? Дахьынтәадәықәлаз дхынҳәит иҳәаргьы, иааигәалашәахт иахьа ихы иҭашәахьаз, – ᴏба-хҧа нызҟь шықәса аамҭа шьҭахьҟа ихынҳәрызу? Даҽа дгьылк ахь уҧыруеит ҳәа аниарҳәа, афантастикатә литература аҧхьара иҽазикит. Данахьымза, акосмостә ӷбахьы игеит, амᴏан даҧхьаларц. Урҭ рҿы имᴏаҧысуаз аҧсҭазаарақәа р-Адгьыл аҿы иҟаз аҧсҭазаара акырза иаҧысхьеит. Ацивилизациа ӷәӷәа змаз ауаа рахь акәын иахьыҧыруаз. Иара дзықәшәаз иагьлакәмызт, иагьҵабыргымызт, макьана ҧхызын.

– Сычмазаᴏхеит ҳәа сыҟоуп, Саҟәа? – иҳәеит иара.

– Аԥша улалазар акәхап, ариабжьарак амшқәа бзиан, иагьшоуран, иахьыҟала сыздыруам, аха азынра аеазнакхьеит, ахьшәашәара аҿоуп адәахьы, арахь уара азы ухын акраамҭаза, ухы узымдырyа.

Ахьшәашәара иара уамак дацәшәомызт, ишәыз аҩныҵҟа атемпература еснагь еиԥшын. Иԥынҵа маҷк еихачын, акраамҭа ажәҩан дахьхыз ижьышәақәа кәадан, аныҟәара ааигәа дзашьцылашамызт, дгьылк аҿы даанагаҵәҟьазар, аха урҭ ракәзамызт ихьааз, иара дзыцәшәоз ихы еивысыр ҳәа акәын. Иибози иаҳауази убасҟатәи деиларгон, уамак инымԥшырц даҿын акәымзар.

– Абас амш шыбзиаз, – даҿын лара, – саб Нарџьхьоу аҩны уанааига ауха илеилахәлан, идыды-мацәысит, хьҭахеит, ақәа кыдхаеа аҿыланахеит, ишнеиуаз асырзҭ алагеит, ишьҭамгылеит аха. Саб уахьааигаз азныказ цәгьарак ҟаиҵаз џьишьеит, ҳазшаз дсызгәааит, усгьы ҭыԥ сиҭомызт иҳәеит.

– Избан?

– Арахь уара уалҵуамызт, – изцаара аҭак ҟамҵазакәа, дызҿыц даҿын, – абра дышудтәалаз маҷк дыцәалон, абра дышудтәалаз Анцәа диҳәон. Арахь ухаҭагьы у-Анцәаны уибон, уеиқәирхар – Анцәа деиликаап ҳәа дгәыҕуан. Уажәшьҭа шарц агьагым, – дааиҭаԥеит лара, – саб ашьыжь ииарҭаҿ иеизышьҭакуам, ушааԥшыз иаҳәаны, дсыргәыр-ҕьап, дагьсыргылап.

Лаақәҵәиимҭаз даашанхеит, адәахьынтә азә дшааиуаз мҩашьо. Дааҩнашылеит деиқәан ззуҳәаша хаҵак. Иқәра аилкаара Аԥсар ицәыуадаҩхеит, избанзар иԥсҭазаараҿ ажакьа зҿаз ауаа рацәаны иԥымлацызт. Ахаҵа наза ижакьа ашлара ахьаланарҳәҳәхьазгьы заҟа ихыҵуаз унардыруамызт. Ила амца рхыҳәҳәылан, лахьеи-қәрак иақәшәаз рыԥшры шрымазгьы. Уи иарҕьа напы ҩышьҭх иаргәҵысҭанза иҩеиган, аԥсшәа ааиеиҳәеит:

– Сашҭа абзиара ҭоугалааит, уаҩы изымдырыз ауаҩԥсы!

– Бзиа збаша! – иҳәазшәа иуит асас, ибз иҿы иҭабо, иаԥсшәаҳәашьа изеилымкаар ҳәагьы дшәаны.

– И-Анцәоу, иԥаaимбару ҳзымдырyа иҳаниаз уиҭоуп, Ҟалҕьы Нарџьхьоу, – аниҳәа, аԥшәма ихаҭа шиакәыз идырит. – Иухьыз сзеилкааyам, арԥыс, закәытә чмазароузеи иумоу, умаха-ушьаха ухымхәыцуа?

Акраамҭа капан имазамкәан ажәҩан гәеиужь ҭбаа дахьхыз амшала, акапан иоуртә Адгьыл аҿы даныҟала, инапыҵәҟьа изышьҭымхуа дшыҟалоз аԥшәма иеиҳәар, 2-3 ныҙқь шықәса раԥхьа зԥсы ҭаз дшеиликаара издыруамызт. Ҿымҭзакәа диан, иаргьы дгәыбзыҕза дихәаԥшуан, дишьҭеижьҭеи даараза акыр ҵны дибазшәа, диҿынҵәааyазшәа. Игәы иҭаз аилкаара ицәыуадаҩын, аха Аԥсар ихдырра ахьынзыҟаз убасшәа ианаҳәон.

– Ацәа ушалҵыз абыржәы избоижьҭеи, агәраганы сыҟоуп ушьапы ушықәсыргыло, – нациҵеит иара, исас ишьапықәгылара закәытә џьабааз изацлашаз изеилымкаазакәа. – Зырԥхак уқәуҭәароуп, дад, умаҭәақәа ушәыхтәуп, аха уи шыҟахҵашаз ҳзымдырит, иушәаҳхыр ҟалозаргьы ҳзымдырит.

– Азырԥха сықәсҭәартә сыҟам, иубоит, – наиаҭеикит Аԥсар.

– Саҟәеи сареи уаҳкәабоит, ус ада ухәшәтәра алшом.

– Сыхәшәтәышьас иҟашәҵареи? – иџьеишьон иаҳауаз.

– Умшәан, уцәеижь злаҕәҕәахаша Саҟәа еиҵаҵаны илымоуп, аҳаскьынқәа ирылылхуеит.

– Быхәшәтәҩума? – Саҟәа лахь ихы наирхеит.

– Медеиа лыхәшәқәа лдырыуеит, – иҳәеит Нарҵьхьоу, иҧҳа анҿылымҭ. – Аҳәсақәа иреибаҿиҵаауа иааиуеит. Медеиагьы лан рыцҳа иллырҵаз акәын. Сакәа! – ҿааиҭит иара. – Ишәахҵаша маҭәақәак цәырга! Ашә бзианы иаркы! – анлызҿиҭ, иркәабоз ара дшыказ, даргьы шихагылаз азәы ибар шиҭахымз акара идырит. – Саргьы зык аазгап.

Нарҵьхьоу дындәылҵны даиааанза, Сакәа шәындыкәыршәа акы дынҭалан, ҧха маҭәақәак аацәырылгеит. Аоонагәаҿы амца ааиҿалкын, даҭәҳәон лхы ларкәны, амцабз ооаҳаракны инеиқәылааанза. Лабгьы дааоналеит, аныгала азырҧха иманы. Ашә алыкә ихала инылеиҵеит, аҧхьа ус калҵарц иҧҳа ишлеиҳәахьазгьы. Аҧсар ишәыз шыҧдыртышаз нареиҳәан, уамак рнапы иамкуа-иамшьҭуа, иааҧдыртит, ирулак ишәырхит. Уи аҵака ирымбацыз аҧха маҭәақәа ахьишәыз уамашәа ишырбоз иааишәырхгәышьеит. Џакатәи иеиқәа заҵәы даанрыжьит. Ихәшазма иҳәо иҵәиуа раҧхьа акы ихьыршьит. Сакәа, массажызма дызҿыз игәахәаратә, ихы инаркны ишьапакнынза, иҵәеижь лыркәыҷуан. Аҵыхәтәан кьынтыжә цқьак аныга инзаалшьын, аҧхьа иқәылшьыз ахәша алалрыцқьеит, ицәа ҿыцхазшәа аҧсы ҭаланы инырууан. Џакатәи иеиқәа ихнаооз игәчамеи имгәеи заҵәык дыркьымсит. Аҵыхәтәан ибҕа даақәдыртәан, изқәа анылрыцқьа, иеиқәа хәыҷы иашьҭахь ала маҷк длахеит лара, арҵәаагьы ааҭлыргеит.

Нарҵьхьоу, икалаз иаразнак ихаҿы имааизар акәхарын, иoнапык рыла ачымазао дкамҳарц дахьикыз, азныказ ииҳәара ааиҿамшәеит, нас иҧҳа дналықәҵәкьеит. Лара лҿы нарҳәны дгылан. Лаб оынтәны длыҧхьеит, аха уажәшьҭа иаҳа ирҧшқаны. Ларгьы, лхы лнапаҿы iааго дааидгылан, Аҧсар иеиқәа дахьлахаз лкьынтәыжә бааза нахьылшьит. Ларма напы изқәа иахьықәылшьуаз дышҵысуаз инырууан. Харҧшәа маҭәа ҧшқак ааишәырҵан, хыхьгьы иҧхаз ааишәырҵеит. Уажәшьҭа джакәза деилаҳәан шиҳәоз, днарианы иара убас иҧхаз еиқәакгьы ҭбааза иааишьырҵан, иуапцәан иҳәо, хызаҵас акы ааиқәырҵеит.

Зынза ддыркареит. Убаскатәи дааҧсан. Ишәырхыз имаҭәақәа иааигәара иказарц днарыҳәеит. Уи, цәгьарак аҵан ҳәа иазымхәыцкәа, иақәшаҳаҭхеит. Есымша абас шизырулоз, амала аҵәеижь аркәыҷра, амассаж акәын дызҿыз, иҵегь ирҕәҕәаны ишыкаҵатәхоз иҳәеит аҧшәма. Иара даеа хымш-ҧшьымш иҧҳа длыцхраауан, нас, излеиҳәаз ала, ачымазао ихала доoықәтәон, ус хәыҷы-хәыҷы ддыргыларц ргәы иҭан. Уаанза ачҳара-ачҳара аҭахын. Агәамҵра акәын ачымазаракәа иреицәаз. Арҭ ртәала иара деилакит ҳәа ихәыцуан, аха дзыхкьаҵәкьоз абардыруаз, рыхәшәтәрақәа ихәарын аиашаз. Еиҵарҧхьа хкқәагьы Сакәа иаалган, руак ҿаҳак инҭаҭәаны, ларма напы ихы инаҵалҵан, иоышьҭхны, ларҕьа напала иқьышә иныкәылкит. Ҿамоак лалбааидеит, аимҳәарагьы даахҭанакит, иҿихырц егьигымхо. Ииашан, агьама бааҧсын, иуадаоын ажәра. Иумжәыр калом ҳәа дихагылан лаб. Ииулак даеа ҿамоакәак лалбааидеит. Имгәа инархьма иҳәо, иoныҵка иҕрагьежьит. Уамак мҵыкуан, даеа хкык илыржәит, уигьы – акаамеҭ.

– Уҧсы ааиҭак, – иҳәан, Нарҵьхьоу дындәылҵит. Иҧхагьы ихы злаз ахчы аалырееизшәа лун, лаб днаишьҭалеит.

Ахышә ала ибон ашҭаҿ рoыцьегь шеидгылаз. Аказы длызҵаауан, лара лхы ларкәны аҭак калҵон. Длаҕырзышозшәа ибон Аҧсар. Еилкаан, рoыцьегь анихагьежьуаз, уи илыхьыз еиликаарц дшыхҭеикыз. Аҧсар ихы ҧхеишьозу, ихьымзҕишьозу, ихы рыцҳаишьозу, иҵәымҕзу изымдыруа, имала даақәхеит, издыруадаз урҭқәа зегьы изеицылазаргьы. Ҭынч диан. Иҵәеижь неимызакны аҧсшьара иаҳәон, илацә нҭаауан еиҧш, ашә аатит. Гәыблаа хәыҷык ахәыи зынҵәаки анҵаны, илыма Сакәа даалналан, иаҧхьа кәардәк иныкәлыргылеит. Даеа кәардәк даахан, изааигәара лхала даатәан, лнапала акриҿалҵарц леыназылкит. Иаразнак ҧыҭк иҿалҵарц изеицәахар ҳәа дшәаны, маҷ-маҷ аҿаҵақәа иҿы

инҭацо, дмыццакзакәа дидтәалан. Ибла дхыԥшыломызт. Лыбла анҭаԥшра дахгәаӄәа, дылҿаԥшуан, лара уаҳа лылахь ааицыхны дихәаԥшуамызт. Аҵыхәтәан аҵәа, ацәа ахыхны, са-са иҿы инҭалҵахт. Уажәшьҭа дцарц лҽеаназылк, лнапы ааникыларц, инапы дҩаахеит.

– Иухьи? – лҳәан, инаргәыҵа лнацәкьарақәа нанылҵеит.

– Быҩны сахьыҩнанагалаз бцәымӷыума?

– Мап. Ус иубартә сныӄәама? Сызуцхраауазар ҳәа саҿупеи. Сабгьы дгәаӄуеит, иумбазои? Арахь ари уажәшьҭа сара исыҩным.

– Избан? Хаҵа быӄоума? Зӷаб ԥшроупеи ибымоу?!

Ҿылҭуамызт, амала лнапы ааимылхит.

– Исаҳәа бзыршәаз!

Деиҵалазшәа ибеит, маҷкгьы дааҵыс-ҵысит, инеималымҭәандаз иҳәо. Лара лхы лнапаҿы иаалгон. Ари аԥҳәыс ҿа ҩныҵӄала дыӷәӷәан. Ас уаҩы иимбо амчра злоу акыр иақәшәаахьаз, акыр зыхҭысхьаз, акыр збахьаз лакәзар акәын. Дзусҭаз еиликаар иҭахын, аха дизымазан. Ларгьы лдырра заӄа иӄаз аӄара дылзымазахозар акәхарын. Аус злаз лара ԥыҭрак деиликаар алшон, аха лара зынзак дылзеилымкаар ӄалон. Ишԥеиҭахыз дшынеибакәыз дылдыруазар!

– Уара угәчамақәа рыбжьара иҩаахаракны, умаӄҿаҳәара шыӄоу, монета ӄьаӄьак инаӄараны, аншьан умоуп.

– Ааи, исымоуп! – даагәырӷьеит иара, зегьы еиликаазшәа. – Нас уи бзацәшаәрызеи?

– Ҳара, аԥсуаа, ак ҳазԥшуп, аха иҳазԥшу сыздыруам.

– Ус зыбҳәеи?

– Аԥсцәаҳақәа рхылаԥшҩы анцәахәы Нефеда лԥеи лыԥҳаи, ранԥса иҭалмырхарц ауаса рзыналышьҭиҭ. Уи баша уасамызт, ахьтәы уасцәа аман. Нефеда лыԥҳа хара дазымгеит, аха аԥсҭҳәаақәа иргәылсны, лԥа Фрикс Ӄалӷьҭа даанагеит. Убри ахьтәы уасцәа дашьҭаланы, дааит Иазон. Ҳаиҭ иԥҳа Медеиа Аԥсны лԥсахит. Иазон диццеит, уи ала илышьҭалаз лашьа Аԥсырҭ дҭалырхеит Аԥсырҭа аҭыԥан. Убри аахыс Колхьида аилаҳара иалагеит. Аԥсуаа рнаҩсан, уи Аԥсырҭа аладаӄа, инхоз алазаа ҳалалан, ҳдырҩашьарц иаҿуп. Понт аҳәынҭқарра анапаҵаӄа ҳнанагеижьҭеи, ҳҭагылазаашьа еиҳагьы еицәоуп. Уажәы, Фрикс жәҩанла иаара еиԥшны, ажәҩан иалӄьаны, аихатәы ԥсаатә ҳазтәеит. Уи дақәтәазар ӄаларын ҳәа иҳаԥхьазоит д-Анцәоу дԥааимбару ҳзымдыруа иаҳҭааз, зыбӷазараҿ аншьан еиқәаҵәа змоу ауаҩы. Уи иашьҭахь ҳазқәшәараны иӄоузеи?

– Саншьан усӄатәи бзацәшәазеи?

Ирмазаны ирҵаула даақәыԥсычҳаит Саӄәа. Лгәы ак ҭыхон, арахь изцәырылгар лҭахымызт. Дҩагыланы дцаргьы цәгьа илбомызт, арахь игәы иабарыз лзымдыруазу имала иааныжьра лҭахымзу, илцәыцәгьазу изеилыргомызт. Дызҭашәаз аилымкаарақа ддыргәаӄуан, арахь лареи иареи изеилибамкаар, зегьы ицәымазаны ицәынхон.

– Иазон Медеиа диқәшәеит, аха сара ус уаҩы дыснымиацт. Шәтәыла иаԥырхагоу акгьы сзыӄаҵом, самыцхраауазар. Ахьтәы уасцәагьы сашьҭам.

– Сыздыруам исҳәара, аха сцәалашәарақәа ееим, иакәым акы ҳаниар ҳәа сшәоит. Ас иаалырӄьаны ҳзызԥшым акы анаабалак ашьҭахь, ҳгәы иҭам ҳхы иҭам ахҭысқәа цәырҵуеит. Умбои, уажәшьҭа зынрахарц агьагымызт, аха иаалырӄьаны, Амра кажжы иԥхо, амшқәа бзиахеит. Уара зыбӷазараҿ анцәахәы Иунона Монета лмонетак иаӄараны аншьан змоу уҳазлыбааит. Ԥхьаӄа иӄало азы ҳгәы ҳеаннаҵошәа, амш бааԥсхан, асгьы ланашьҭит.

– Бгәы ахьыбсырхьо сҭахым.

– Мап, ус акәым сара сышхәыцуа. Ас ак аныҟало ҳахәҭак ҳамнахуеит. Абырзенқәа рдоуҳатә беиара ҳазкылыргашәа иҵәажәоит.

– Урҭ рҵара ҕәҕәала ибымоуп, беиарами?!

– Урҭ рҵара заҟа исоуаз аҟара, сыжәлар рбеиара ахә ҳараскуеит.

– Иахьцалак, абырзен ҵара бмыхәеи?

– Аха ҳрызхәыцп урҭ сыжәлар ирымырхыз. Кастори Полидевки шьҭахьҟа ианыхынҳәуаз Аҟәантә иргеит ҳара ҳанцәахәы Ареиааи ибаҟа. Уажәы уи ҳара ишаҳҭәу азра иаҿуп, аха Еллада баашк аҿы уи абаҟа цәахны ирымоуп аибашьреи ари анцәахәы Ареиа ахьзтәны. Абрыскьыл изкыу аҳәамҭа Прометеи иҳәамҭа алырхын, адунеи иахдырҵәеит. Иара убас заҟа…

– Иахьа Аԥсны иаҭагылазаашьоузеи? – дҵааит Аԥсар, «Аԥсны» аниҳәоз игәы инархьуа. Иабаҟаз иара иидыруаз Аԥсны!

– Понт аҳәынҭқар импыҵакыуп. Еллада хҵәаны ианаауаз ишьақәдыргылаз аҭыԥқәеи ҳареи ҳаишьцылашәа хҟалахьан, ҳаиҭанеиааиуашәа ҳаҿын, уажәы даеа хҵәаҵәак ҳзыҟалеит. Зегь раԥхьза убарҭ ирхылҵшьҭроу роуп Понт анапаҿы инеиуа. Понт – зегьы ҳзырбжаз… схаҭагьы сзырбжаз.

– Саҟәа ԥшза, – акы ицәа иаалашәеит, лхаҭагьы дшыбжаз аалҳәеижьҭеи, – бхаҵа иахь бзыҟами?

– Уи ионаҭаҿы аангылашьа сымамызт. Понт даҕоуп ҳәа дыԥхьазуп. Аҟәа абахҭа дҭакыуп. Схәыҷқәа роыцьегь раб ианшьцәа рҿы иҵәахыуп, уаоы иахьизымдырша шьха қыҭак аҿы иҟоуп. Схаҭа саб иахь сааргеит. Ҳаидырымбаларц ҳаиҟәыршеит. Уара уда азәы игәраганы иасымҳәацт ари азбахә. Митридат илеишәа бааԥсуп, уаоы дишаҭом.

– Дарбан Митридату? – ихәажьы қақаза иоеилагылеит.

– Митридат VI Евпатор Дионис, – ихаштқәахьаз аҭоурых хҭысқәа игәалалыршәон, лара лгәанала абригьы дузымдырзои, баша у-Анцәоума ма уԥааимбарны ҳухәаԥшуама аҳәон лҿаԥшылара.

– Саҟәа, сеилабымгандаз! Понт аҳ Митридат VI Аҟәа дыҟоума?

– Убасҵәҟьоуп, – даагәырҕьеит маҷ-сачк еилиргозшәа анылба. – Иаҳра еилаҳарц агьагым. Ар еизигоит, Аԥсны дааны. Ҟалҕьҭа хҿыхгас иоур цәгьа ибом, Боспорҟа амоа дықәлаанза.

– Бхаҵа аҕас дзыҟаиҵеи?

– Уи аҭоурых дууп. Уара уԥсы ушьароуп. Умчқәа еицҳарҕәҕәаар, ирласны ушьапы уқәгылап.

Дааиуан аԥшәма. Саҟәа лаб ашә изаалыртит. Иара ачымазао иаԥхьа дааҭгылеит. Уажәы ихы-иҿы даеакала, иаҳа иааԥсаны, илахьгьы еиқәны, Аԥсар иԥшәма дибон. Ишьарҵаз ашьамҭлаҳә дуззақәа ихьынҳалазшәа, дахьышьҭаз Нарҵьхьоу игәнигон ҳәа асас игәахәыртә, уи дихәаԥшуан. Аб иԥҳа ддәықәиҵеит, уажәшьҭа уаҵәынза ус шлымамыз заа иналаҳәаны. Иара иматцуоык илирдырхьан ачымазао дышрымаз, уи дааихылаԥшрын, лыбзгьы лҿы аҭакышьа здыруаз азә лакәын.

– Снышьа абаҟоу? – дазҵааит, ахацәа рхала ианааизынха.

– Ҿыц амшын гәы ухылоума? – дааччеит аԥшәма.

– Сшьапы сшаақәгылалак, – иҳәеит.

– Амшын аҿынтә ажәоан ахь ухаларцу?

Аԥсар иҿымҭра игәаанагара шиашаз инардырзар акәхап, аԥшәма иччаԥшь ааиҿабеит. Иблақәа реаадырҭбааит. Ашәара наиҿықәлан, дхагамхандаз игәахәуа, ачымазао уи дизԥшуан. Ддәылҟьара дыҟоуп шиҳәоз, егьи ихы инапаҿы иааигеит.

– Џьара иҵәахыуп, – иҳәеит иара. – Ианутахыу иахьутахыу иҟалоит. Уаанза уиарҭа уагәылҵроуп. Умҩа ахьхоу саҳәеи!

– Амшын схылап. Уи агәы ҭбааур, иаҳа ахақәиҭра уоуеит адгьыл аҿы аасҭа.

– Ишԥа? Ахақәиҭра соуеит ҳәа мацараз амшын ухыларымызт.

– Доусы еиҕьеишьо алимхуеи.

– Уԥсы шьа! – иҳәан, иаҳаз иахиҳәаара дақәымшәо, днахынҳәит.

Адәыхьы аҳәаҳәыҳәа асы леиуан. Нарџьхьоу дынҭгыла-ааҭгыло, дынкахәыцуа днеиуан. Зыуа-зҭынха ирылхәдахаз ауадалық диеиԥшнишьалозар акәхарын. Уи игәы иҭаз инижьыз иабеидыруаз, аха ихаҭа ихы убас иԥхьазозар ҟаларын, убри акәхарын иара ус агәаанагара изкашәазар ҳәа Аԥсар дзазхәыцыз.

Имала данаанха, еиҳагьы аԥхыз далазшәа, дҭашыҩкны даақәхеит. Зны и-Адгьылҵәҟьа даҟәганы, абасҟатәи ахара ахьыбжьаз имацара дахьыҟаз даарыхьҭшьит. Ара дзықәшәаз ауаа данаарызхәыц, ихалаҵәҟьа дахьнымхаз игәы ааҟанаҵагәышьеит. Аха абасҟатәи ихараз дгьылк аҿы иара дызлыҵыз рҭоурых лабҿаба иахьиаҳауаз ихы еиқәшәамызшәа инарбон, убри акәын даазлашәаз зегьы аԥхызрахь изирхоз. Иблахаҵ гьежьуан. Убасҟан игәы иааҵхеит ари Адгьыл аорбитаҿ ихыз акосмостә ҕба иҭатәаз иҩызцәа. Ииулак инапы наргзаны, икосмонавт маҭәа ахьышьҭаз аимадага ҷыда хәыҷы даахан, илымҳа инадикылеит.

– Акосмонавт 2!.. Исҳәо уаҳауама? Акосмонавт 2…

– Исаҳауеит… Сара акосмонавт 2 соуп. Исаҳауеит.

– Анцәа иџьшьоуп!.. Уԥсы ҭазар асҟаамҭа адырра зыҟаумҵазеи? Ҳашуцәшәоз узымдырзеи?

– Саҭамыз! Ус сақәшәеит. Сышәхьаауа сыҟам.

– Иҟоу умҳәалои!..

– Ашықәсқәа баша иҳарзызар ҳәа сшәоит. Ҳ-Адгьыл ахь ҳаиҭахынҳәызар ҳәа агәра сымам.

– Аԥхыз уалоума?

– Аиаша уҳәазаргьы ҟалап, зынгьы ус сгәы иаанагоит.

– Узықәшәаз саҳәа!

– Аԥсныҟа схынҳәит, – убри ауп сзықәшәаз, сагьеилазгаз. Амала ажәытә Колхьида сахьыҟоу, аамҭа шьҭахьҟа ицеит. Иҟалаз сзеилкаауам. Изласаҳаз ала Митридат VI иеҭыхны дрылоуп.

– Ауаа урықәшәаҵәҟьама?

– Убри ауп исыхьыз.

– Алаԥшҵашәаракәа! – Аԥсар иаҳауеит акосмонавтцәа руазәк ибжьы, аха уи дарбанҵәҟьаз изеилкаауамызт.

– Иҟалап ус акәзаргьы, аха ауаа лабҿаба срацәажәон.

– Акосмонавт 2, усзызыроы! Уи Адгьыл ус иаҟазшьазар ҟалоит, иаҳҳәап, даеа дгьылк аҿынтә уа уанақәшәалак, иубахьоу иуаҳахьоу ауааи ахҭысқәеи убазшәа уҟалозар. Дара рԥсы ҭаны, напыла уркьысыртә иубама?

– Сыркәабеит, амассаж сзыруеит.

– Ус акәрорт уақәшәазар, ҳаргьы ҳамлыбаауеи! – дыччеит азәы.

– Акыр ухьуама? – дҵаауеит аиҳабы.

– Маҷк сгәы бзиам.

– Ихы еилагазар?! – дшәаны ибжьы иаҳауеит даеа космонавтк.

– Шәхы неидкыланы шәаахәыцла схы еилагоу еилагаму, иҟалаз саргьы исзеилыргом.

– Арахь дҷыгәза дцәажәоит, – ибжьы иаҳауеит ишәаз.

– Иибаз агәра игару имгару изымдырыуа, анализ ҟаиҵоит, ус анакәха дхәыцыртә деибгоуп, – иҳәеит аԥхьатәи.

– Акосмонавт 2, – акосмонавт 1 ибжьы иаҳауеит. – Ҳара ҳамхынҳәзеит шьҭахьҟа, уи агәра ганы ҳаҟоуп. Ауаа уқәшәазар, цқьа урацәажәаны, иҟоу иану еилкаа! Ҳаргьы уахиԥени ҳхәыцлап. Уоызцәа гәыԥ-оык иахьеи уахеи удырра ҳшазԥшу ухоумыршҭын.

Ашә азәы дшаадгылаз гәеиҭан, акосмостә ӷба ашҟа адырра ҟаиҵеит, аимадара ԥимҵәар шыҟамлоз, аиҳабы «избан?» ҳәа аҵааха иоуаанза, ирласны аибадырга ирцәеит. Ашә даалагылт ԥҳәыск. Уи рмаҵуаоы шлакәыз агәра изымгеит, – уаҳа избахә уаоы иарымҳәацызт, Нарџьхьоу излаиеиҳәаз ала.

– Абзиара иақәшәаша! – ҿаалҭит лара, иаргьы аԥсышәак иҳәазшәа иуит. – Ахәшәқәа усыржәроуп, акрыуҿасҵаанза.

Бзиоуп ҳәа ихы ааирџысит. Арахь димбеижьҭеи акрааҵызшәа, Саҟәа даагәхьааигеит. Уи ахәшәгьы илыржәрын, лнапалагьы ҭынч акриҿалҵарын ҳәа дыԥшын. Ари бзиабаразар ҟаларын, аха ус баша-маша цәаныррамызт, уаоы дызқәымшәацыз ҿыгәҳәааран, уаоы дызқәымшәацыз акәын усгьы дызҭагылаз.

– Саҟәа лхаҵа дызхаҭаркыз цқьы исабҳәар сҭахын, – иҳәеит иара ахәшәқәа анилыржә.

– Ус ала адырракәа уҭара азин сымазам, – лҳәан, иааҿаԥылҵәеит.

3

Есышьыжь Саҟәа лааира, ицәа-ижьы арҟәыҷра данбалаго ҳәа длызгәаҟуа, дазԥшын. Изхара длацәажәагәышьон, усҟан жәабжь ҿыцс акрыҟазар еиликаауан, уи адагьы ихаҭа оныџҟала дналҿымцәажәар амуа днеихьан. Нас дшыгәхьааигоз уахыки-ԥенаки моасуан, лмизан ҵкы кахәхәа анахьԥшра даеазнык дахьзарызу ҳәа дыԥшны. Нарџьхьоу иакәзар зны-зынла дныҵахәашәа дцалон, дауаан илахь шеиқәыц еиқәны. Иныкәҳәашәа иаҳауаз иҳәалон, аха ус инҭкааны акгьы далацәажәомызт.

Аԥсар имаха-шьаха ихәо иалагахьан, раԥхьа Саҟәа, ма амаҵуоԥҳәыс, зынгьы рооыџьегь ицырхрааны доыкәтәон. Дышнеиуаз дгыландаз иҳәо дҟалеит, имала, уаоы имырбакәа, дгыларцгьы иеазикхьан, аха иуаҭәақәа ҵысуан, дкаҳар аҵкыс игәахәын, ҭынч дныкәтәеит. Ус Саҟәа лхала длыргыларц леазылкит. Амаҵуоы длыцырхыраны, диҵагыла доалыргылеит. Маҷкгьы днеиҭаҵит. Иахьатәиала ишазхаз ааилырдырын, шьҭахьҟа днадыриеит. Убасҟан ажәоан ахь дыԥрызшәа ихы ибеит. Уи аԥҳәыс дышлаҭабрыз издыруамызт, дыигәыдиҳәҳәаларц иҭахын.

Есымша инеиҭаҵра маҷк нациҵарц лҭахын, ус ԥшьшьала длыманы аоны дыоналт. Ԥенак шьыжьымҭан данааонашыла, ахышә аԥхьа аҟәардә дыкәтәан. Зны даашәеит лара, нас даагәырӷьеит. Аранза ааира закәытә џьабааз иадибалаз ихаҿсахьа ианыԥшуазар акәхарын, шьҭахьҟа дналгарц лызбеит, амала ара хәыҷзак даатәаны, адәы иқәжьыз аҵыхәтәантәи аслеиракәа руак ибла шизаҟәымгоз анылдыр, леынасҭха днагылан, дизгәаҟуазшәа дизԥшуан.

– Саҟәа ԥшза!..

– Ус соумҳәалан, – лҳәан, лырԥшзага нацәа лқьышә инадылкылеит. – Уахьынзашьҭаз ҿысҭуамызт, аха уеиӷьхо уалагеит. Умбои, сара сызӷабым, схаҵеи схәыҷқеи ыҟоуп. Медеиа илыхьыз сыхьыр уҭахыума? Ма сыжәлар ирзеицәоу уск сымхаҟаҵарц уҭахыу?

– Ус сымҳәеит, – ибон лара лхы шылӄажоз. Аԥхзы хьшәашәаза ианааиқәнаҭәаз, иԥштәы иҵегь иԥсахзар акәхарын, дҩалыргылан, днаган дышьҭалҵеит. Лара лыбзиара ҳәаак амамызт, иара дылҿынҵәаауа диҭахын, аха иара дылҭаххартә илзыӄаиҵахьаз ыӄамызт, игәы дажьозар ааигәахәт. Реицәажәара дәеакахьы иниаигеит. – Саӄәа, схаҿы зласрыцқьаша далақьк сҭахыуп. Ирццышәны ихыу ҳәызбак, – нациҵеит, адалақь закәыз лзеилымкаар ҳәа дшәан. Ижакьа иҿассы дӄалахьан. Ус дахьылбоз Саӄәа еиҳагьы дылзааигәазшәа иныруан. Лмаҵуҩгьы убасшәа дибон, ҿылҭуамызт аха.

– Иамаҳҳыргьы бзиан, аха адәахьы удәылымҵзакәа, аҩны уҩнатәазаауама?

– Жакьада сдәылҵыр ӄамлазои?

– Ара ижакьадоу хаҵа дмаҷуп, еиҳаракгьы аибашьра анцо. Улаԥшықәырҵацәар ҳҭахымызт, арахь ужакьагьы еицгәарҭар ӄалоит.

– Ибҳәо сзеилкаауам, шәхацәа ржакьа рҿазар, сара стәы иаҳа изеицгәарҭари?

– Ус сгәы иаанагоит, – лҳәан, изҵаара ҭақда изаанлыжьит. – Уԥсы шьа, иахьа ашьаҿа ҕәҕәа ухала иӄауцеит, – амассаж изыӄамҵакәа, днахынҳәит. Лышьҭахьӄа ԥшьшьала иныдылҵан, лхы лыкәае, дҵәыуазма иҳәо, аграпра данын, ихьанҭыҵьза акы лгәаҵа иҵаҵаны.

Уи лӄазшьа лгәамԥхазу, лара лҭагылазаашьа иара ихымҩаԥгашьала еилылкаарц даҿызу, Саӄәа лхаҭа даалышьҭзу изеилымкааува, амаҵуҩԥхәыс дыццакы-ццакуа даауан. Ашә ааимԥааны, дааҩналт. Иара дшышьҭац данылба, ҩымш раахыс иҿыцны илҭоз еиҵарԥхьақәак илыржәит. Ихәы аалгарц дцеит. Даныхынҳәуаз, агәыблаа ианҵаны, акәац жәы еыҭки, кәтыжь гәышԥыки, ахәыз иалхыз абысҭеи аалгеит, ирҩаз шәырқәакгьы анын. Акраамҭа акәац иҿарцомызт, хәыҷы-хәыҷла ифо даналага, ишизеицәамхоз анырба, иамеигзакәа ирҭон, ирласны имч ҭалоит ҳәа.

– Аказы сбыҳәарц сҭахыуп, – дааникылеит Рамса, ус лыхьзын лара, ихала акрифо далагазижьҭеи, ихәы ныкәыргыланы дцон азы. – Сжакьа замшәымхуеи?

– Ижакьадоу хаҵак дубазом азы.

– Иабаӄоу, сжакьа шысҿоу сдәылыжәгаргьы шәҭахымеи.

– Макьана удәылҵратәы уӄоума?

– Сыӄоуп. Иахьа схала сыҩнан, адәахьгьы сцарц саҿын, аха Саӄәа илҭахымызшәа збеит.

Даақәыԥсычҳан, иахылҳәаара дақәымшәо, лхы аарцысны, днахынҳәит. Иифашаз иҿахьы иааиуамызт, арахь ишыԥхаз акрифаларц иабжьалгахьан уи аԥҳәыс цьашьатәы. Иаго-иамго, ихәы инап аиркын, дымццакзакәа агәыблаа ҭаирцәит. Уажәшьҭа иԥсы ишьеит анигәахә, ашьшьыҳәа деихеигәо дҩагылан, аҩны дааҩналеит, зынгьы аҭзамц еиқәарақәа куа, зынгьы дыбҕаҕо. Ирласны ашьапықәгылара дахгәаӄуан. Акыр дыҕәҕәашәагьы ибеит. Агәыблаа лгарц, амаҵуҩԥҳәыс дааиуазшәа аниба, итәала дыццакшәа, дышьҭалеит.

– Угылахызма? – дҵааит лара. – Уи цәгьам, амала ҳалаԥш ухымкәа уахьгыло макьана иаҳҭахым. Адәахьы сдәылҵуеит ҳәы зынза уеазумкын. Саӄәа дургаауеит, – нацылҵеит, гызмалрыла маҷк инаҵшьшәа.

Лара данца, арҭ аҳәсақәа рҩыцьеи иареи иахьа иааибырҳәақәаз цқьа игәаларшәаны даарызхәыцырц, ихшыҩ ааизиркәкәеит. Ицәыуадаҩын агәаларшәарагьы, урҭ реиҿарԥшрагьы, аха ихы дақәымчуан. Еилкаан ихиҿы рыцқьаны азәы дибар рҭахымызт, зжакьа амхыз дзыусҭадаз ҳәа изкылԥшыр алшон. Ижакьа еицгәарҭар ҳәа дшәон Саӄәа. Избан иара ижакьа иаҳа изазкылԥшрыз? Утәаргьы усшьуеит, угыларгьы усшьуеит зырҳәаз диҩызахеит. Убри азҵаара аҭак Саӄәа лҿынтә ианимаҳа, Рамса илирҳәарц

далагеит, уигьы инахылга-аахылгеит, макьана адәахьы дцартә игәабзиара шыҟамыз ирдырны. Уи, иҿыцыз еилкаарак илымҭарц, ишлылыбжьахьаз дырын.

Ашьамҭлаҳә ишьарҵазшәа ихы ибон. Имч ҭалар, ма иезаны дцарын… аха дабацоз? Ари атәыла заҟа идыруаз аҟара еиҳангьы издыруамызт. Аиашаз, ари атәыла изыԥхызҵәҟьазар? Абасҟатәи аамҭа аԥхыз иалахашаз дзусҭадаз? Иагьзакәытә ԥхыззеи, ауаа драцәажәозар лабҿаба, адәахьы асы леиуазар, ишьҭыҵуазар? Ичымазара рыхәшәтәуазар, игәабзиара еиҕьхозар? Ажәҩан ихыз иҩызцәа дрымадазар? Ахҭысқәа аки-аки еишьҭагылазар?

Аамҭа наскьацыԥхьаза, игәабзиара аиҕьхацыԥхьаза, иаҳа-иаҳа ихәыцшьа ҵаулахон. Уи бзиан ихшыҩ аҽарыцкьозар, акыр иԥсҭазааратәыз амҩа дықәлар, акырза ишәарҭан лаԥшҵашәарала иҵаулахар. Иара рыгәҭа дыбжьазшәа игәы иабон. Ихәыцрақәа дшеимдырххоз, ԥхызк дынҭанагалеит. Аены дахьылаҩеиз дарааԥсахьан, ҕәҕәала дарцәеит, иԥхызқәагьы игәаламшәартә еиԥш. Данааԥш ацәашьы ҭааза иуада арлашон. Амаҵуҩԥҳәыс лакәын иаԥхьа ихәы ҿыц иаақәзыргылоз.

– Иахьак ушыцәаз лашьцеит, – лҳәеит лара, дагьынахынҳәит.

Ифатә ласын, уахыла дарцәомызт ҳәа ирацәаны иҿарҵазомызт, акәац мцхәы идикылар руамызт. Акрыфаны данаалга, уамак мҵыкәа, ашә аатит. Амаҵуҩ ԥҳәыс лакәын дыззыԥшыз, уажәааны уи лакәын иааилоз. Саҟәа дааҩнашылеит, маҭәақәак лыманы. Дҩалыргылан, ибзианы дшеилалҳәоз аагәеиҭеит. Иаргьы ҿымҭзакәа длыцхраауан. Аҵыхә-тәан, акәымзцәа калԥадқәа илархаргыланы, аимсқәа ааишьылҵан, ажәцәеимаақәа нышьҭалҵеит, ишьапқәа нҭаирԥарц. Арҭ амузеи аҿакәын иахьибахьаз. Аачала иааиба-лыркын, дҩалыргылеит.

– Абал ахь сыбгома? – дааԥышәырччеит иара.

– Уи закәи? – иааҵьалшьеит илаҳаз.

– Гәырҕьара уск ахьыҟоу сыбгома?

– Адәахьы ундәылзгар сҭахыуп.

– Ҽынла иаҳа иеиҕьзами? – иеилаҳәара даналага нахыс, идырит лгәы иҭаз, аха иахьцалак лҿы иалырҳәар иҭахын, уаҩы димбарц, уахыла дызхадәылылгоз.

– Адәылҵра уцәыцәгьоума? – дызлазҵааз аҭак нахылгарц даҿын.

– Мамоу, ишысҭахыугьы снаиааип, – иҳәеит, ихаҭагьы аҭак ҟаиҵеит уахыла иаҳа ихы дшақәиҭхоз, ашә ахьгьы иҿынеихеит.

Иеиԥсхарчы дахьеилаҳәаз аныҟәара ицәыуадаҩнатәуан, акәымзар акыр ирҕәҕәа ишьаҿа еихигон. Ашә аартны, дагьындәылҵит. Аҳауа хьшәашәа цқьаза илалбааидеит. Аграпра дналылеит. Дашьцыламызт, дықәҵцәраарц агьигымхакәа, данаагазеаз, Саҟәа ижәҩахыр даацагылеит. Лара дкалмыжьызшәа лгәы иахьабаз даргәырҕьон, иара – дахьи-вагылаз. Ашҭаҿ бҕьы зҿазамыз ҵлак ада имбеит. Аҩны ашьҭахьҟа Амза ашәахәа иудырбон аҵлақәа шырацәаз, уахь баҳчаразар акәхарын. Ашҭа ҭбаан, аҵыхәтәахьшәа рымзк гылан. Убра инеины инатәеит.

Аеҵәақәа кыдыҕҕа икыдын. Урҭ рҭыԥқәа рыла иарбан иеҵәақәаз араантәи изеилыргомызт, дара ахьыҟаз иара и-Адгьыл аҿынтә дыԥшуазар акәын ианидыруаз. Аеҵәақәа руак р-Амра акәзаргьы ҟалон, аха иарбаныз? Ауаҩы иблала изеилыргомызт, аеҵәақәа зегьы еиԥшын ажәҩан цқьаҿы. Убри Амра иакәшон и-Адгьылгьы. Аха абас еиԥшыз аԥсабара акырза еиҟәгаз аеҵәа-мрақәа ирымҩанызаз ҩ-планетак рҿы иҟаларын ҳәа агәрагара гәаҕьыуацәан.

– Ажәҩан аҿы иуԥшаауазеи? – Саҟәа иҟазшьа ҵьалшьон. Амза шәахәеи асы шкәакәеи иҟарҵоз ацәыҵлашара илнарбоз иҿаԥшылара зеиԥшразгьы здыруадаз.

– Сзызхәыцуа бдыруоу, – иҳәеит, аиаша леиҳәар илзеилкаарымызт ҳәа, – сара сышҟа банымнеиуа, бхы-бгәы иҭоузеишь?!

– Сыҧшәма сизхәыцуеит, – лҳәеит даақәыҧсычҳан.

– Уаҳа?

– Уаргьы сузхәыцуеит, – еилылкааит дызхаҭиҵаауаз. – Шәеицеиҧшны сшәызхәыцуеит.

– Избан? Еицеиҧшны – ус ҟалашьа ама. Азәы иаҳа деиӷьабшьалароуп.

– Уара, схаҵа уакәымзар, ус аҳәара азин умам.

«Уара схаҵа уакәымзар» анылҳәоз, схаҵа иакәын ус зҳәашаз ҳәа акәмызт лыбжьы шыҟаз, иара шиакәыз лзымдырзози иҳәартә ихы ибеит, аха уи аҵӷа ирласны ихашҭит. Аиашаз лхаҵа иакәмызт дылхыбаартә. Аха уи лыҧшәма иара дабеидыруаз, ирзеизыҟазаашьаз абеиликаарыз? Иидыруаз иблаҿ раҧхьа ихҭыкәгылаз, ихдырраҿ ус изаанхаз Саҟәа лакәын. Саҟәа ҧшза!.. Ус аҳәарагьы азин имылххьан.

– Уаҳа избахәык аабмаҳазеи?

– Уарла-шәарла ак ансаҳауа ыҟоуп. Митридат ибахҭа аламала уаҩы дызҭыҵуам, Уарад, саҭамыз ихьз ахьысҳәо, дҭыҵп ҳәа агәрагара цәгьоуп. Знык аҧсра дахыҧахьеит, ҩынтә ахыҧара уадаҩуп, аха имгәыӷкуа иҧсхьада.

– Раҧхьа ианбыкәу?

– Жәабаҟа шықәса раҧхьа дҭаркхьан. Усҟан цәгьала иҧсы игеит. Иуадаҩуп агәаларшәара, уаҳа усмазҵаарц суҳәоит.

– Бзиоуп, Саҟәа, бзиоуп. Амала бхәыцқәа рыхабар иҟоуи?

– Урҭ хар рымазам, – лгәырҩақәа аалхашҭыртә дҟарҵон рызбахә бзиа иахьылҳәоз. – Уамак ицәырыргар ҟалом, ашьхара иҟоуп, сасра ирҭоушәа рхы аадрыҧшуеит знапы иану. Саргьы уамак ҵуам саб иҩны сааргеижьҭеи, уара уаагареи сара саареи мчыбжьык аҟара рбжьоуп. Сыҧшәма дышҭакыу ара ирыздырзом, уарла-шәарла ак раҳақәеит аха. Ҳаилыҵит ҳәа раҳартә иҟаҳҵеит, ҳацәгьаҳәара иашьҭамларц. Уамак уаҩы илаҧшгьы сеыҵасыршәом. Уара уаҟара сыздыруа уаҩы дыҟам уажәыҵәҟьа.

– Ус сыгәра зыбгои?

– Сыздыруам, – лҳәеит, илҳәаз лхаҭа илгәамҧхо. Угәра згеит. Азәы игәра умгар – аҧсҭазаара уадаҩуп.

Ҳамҭаных изеицәажәомызт. Иара ихәыцрақәа дрылан, лара – лхатә хәыцрақәа. Дзызхәыцуазгьы иара лара лакәын, ларгьы убас акәхарын. Ма лхаҵа иахь лгәалашәарақәа цозу? Еибырҳәашаз, еидырхәыцлашаз рыман, макьана еизҿыцқәан, аха ирыбжьашәазгьы ыҟан, уи шьамҭлаҳәра рызнауан. Лара лхаҵа дыҟан, уи иахь лцәанырра маҷын узҳәомызт, аамҭа иахьеиҟәнагаз маҷк еицәыхаранатәзар, иара дизааигәанатәит, аха лхаҵеи лареи акала еизааигәахон, уи иара цәаҩала ишидыруазгьы, игәаҵанза изнеиуамызт. Иара дҿазҳәоз ыҟан. Аҧсҭазаара аамҭала ауаҩы ишиауа еиҧш, ара дсасын. Ари ҧхызымзар, излеигәалашәақәо рыла, иара иҩныҟа дхынҳәыр акәын, абарҭ аеҵәақәа руак иакәшоз и-Адгьыл ахь. Иара дахьизааигәаитәуаз амшала, лара днасыҧдахар алшон, уи иҭахымызт, иара усгьы дахьылҭааз иахҟьаны иакәымк лыхьыр алшон. Медеиа, лынасыҧ дшашьҭаз, жәларык рлахьынҵа лырцәгьеит, лхаҭагьы днасыҧдахеит. Убас лыхьыртә ҟалашьа амамызт.

– Иахьцалак, сара схы-сҵыхәа ирацәаны урызҵаауеит, уара узусҭаз цқьа иаасоумҳәеит.

– Иббахьоу уаҩык сиҩызоуп, усҟатәи сызҭыҧҵаауеи.

– Избахьоу азәы уиԥвзоуп, уи иашоуп. Убри ауп асҟатәи сызудҳәаҵалогьы. Анцәа усзылбааирԥшызшәа сгәы иабоит.

– Иаҳҳәап, сара сзеиԥшыда? – ас дызҵаазгьы, илбахьаз азәы диԥызан ҳәа аниалҳәа, даараза иҵьалшьеит илҳәаз, дагьаалыцәшәеит иҳәартә дибеит, убас акәын иҟалҵаз аҭакгьы иаҳәоз.

– Сыԥшәма уиеиԥшуп.

– Ибҳәашьозуеи?!

– Акала уиеиԥшуп. Даеакала… – маԥ. Иара иҟазшьа даеакуп, уара уҭынчуп, уццакуам. Иара дхәыцҷушәа дҵароуп. Аха иахьцалак шәеиԥшуп, уамакала шәеиԥшуп. Уара иара иакәу џьысшьоит, аха…

– Ибҭахыу цқьа исаҳәа!

– Исаҳәа уара узусҭоу, сумыргәаҟын!

Лгәаҵа амца шацраз ибон. Лаб иеиԥш иара иҭҵаара уамак илгәхьаамкәа дыҟамызт. Нарџьхьоу изы иара дԥааимбарын, аха ус дзиԥхьазоз цқьа Аԥсар изеилыргомызт. Лара иаҳа илбон лысас дшыдгьылтәыз, уи ус шакәыз агәра злалымгашазгьы ыҟан, убри азакәын ихаҭа иҿахәы лаҳарц зылҭахыз. Ииҳәоз ахалҵон, уи еилкаан.

– Иаабасҳәо бзырмазоу?

– Исырмазоит, сыгәра га!

– Сара скосмонавтуп.

– Уи саҳахьеит.

– Ибмаҳацт. Уи дзусҭоу бара ибыздырзом. Иббома ажәԥан икыду аеҵәақәа? Ҽынла абра ибхаԥхо Амра иаҟароуп еҵәацԥхьаза. Амра акәзар Адгьыл аҵкыс акырынтә еиҳауп. Амра гылошәа, иҭашәошәа ҳгәы иабоит, аха Адгьыл ауп Амра иакәшо. Убас абарҭ аеҵәақәа-мрақәа руак иакәшоит дгьылк, уи сара с-Адгьыл ауп. Убраантә сааит, амшын аҿы итәаз аихатә ԥсаатә сақәтәаны. Санцогьы убасҵәҟьа схынҳәуеит. Сара скомсмонавтуп. Сеилыбкаама?

Лара лызҿымҭуа дтәан. Ииҳәаз зегьы убас имариан, убас ухшыԥ аҿы инеиртә иласын, деилылкааит ҳәа игәы ҟаҵаны дыштәаз, асы акы шылаҳаз убартә, адыҡ аашьҭгеит. Даахьаԥшзар, инаԥсан Саҟәа дтәазамызт, лара лакәын зԥсы маҷханы асаҿы ишьҭаз. Итәала дԥаҵҟьан, дналхаххит, дԥаиргыларц. Имчқәа зҳан, акыргьы дышьҭихит, аха уаҳа илшомызт. Иаадәылҟьаз аԥҳәыс данырзааигәаха, амаҵуԥҳәыс Рамса шлакәыз идырит. Уи, азәы дрыхҭықәымгыларц, анахь-арахь дыԥшуа, Саҟәа длыртәеит.

– Иҟалеи?

– Сыздыруам, лԥсы маҷхеит.

Уи асы хьшәашәаза Саҟәа иналҿылшьит, егьигьы лыблақәа аахылтит. Дныҟәдыртәеит, лаԥхьа лыхәда ааԥдыртын. Рамса, уаԥы дибаанза, Аԥсар ииарҭахь днеирц наиабжьалгеит, лаҳкәажә длыҵагыла дылгеит, икәасқьан ззиҳәашаз аԥны шыҟаз. Иаргьы днахынҳәит. Саҟәа дышлызхәыцуаз, аныҟәара ицәыуадаԥны, ма аеилыхра, ашьҭалара илымшо имбеит. Амаҵуԥҳәыс, иаарласны данааи, раԥхьа иҵьалшьеит ихала иеааилыхны дахьышьҭалахьаз, аха уи дышьҭалҵарц акәмызт даазцаз.

– Ҳасас ихы еилагоуп лҳәеит Саҟәа, ма сара схы сақәиҭым лҳәеит. Ҳаицәажәара азбахә азәы иоумҳәан, арахь сшааизгьы лыздырзом, аха илоуҳәаз закәи, имазамзар?

– Ажәԥан икыду аиаҵәақәа ҳрылацәажәон.

– Ихы аҭыԥ аҿы иҟазар, ма д-Анцәоуп, ма дԥааимбаруп, аха сыԥшәма еиԥшыз Анцәа дабаҟаз, дабаҟаз аԥааимбаргьы ҳәа дҵәуеит. Иҟалаз цқьа исаҳәеи!

– Лыԥшәма сиеиԥшуп ҳәа агәра зылгеи?

– Лыԥшәма Уарад уиеиԥшԥцәҟьоуп. Ихаҭаԥсаҭа. Аиакәым Анцәа ҳақәумыршәан, кааметҭ ҳазԥшуп ҳәа сыҟоуп. Уԥсы шьа, уажәшьҭа ашарахьы еихашт.

Амаҵуаԥҳәыс, илҭахыз анылмаҳа, дындәылҵит. Иаргьы игәы дҭацәажәо даақәхеит. Ауаа иибоз зҵаара шәкы изцәырыргон. Урҭ зегьы рҭак ҟаиҵарц, Анцәа иахь дхьаԥшуан. Анцәа имазаз аҵәахра азин иман. Абар аԥсҿыхга! Саҟәа лызҵаара аҭак лиҭаз џьишьеит, лара уиала диршәеит, игәра лымго даннеи, лԥсы маҷхеит. Лыԥшәмеи иареи еиԥшын ҳәа, ҳкәажәи маҵуаи ирҳәоз, ак аҵан, аха иарбаныз? Убри иаҵаз Саҟәа л-Уарад изеицәахар ҳәа дшәон. Абар уи лԥсгьы зырмаҷыз!

Уи агәраа дахьҭаиргылаз иԥсы инаршьомызт. Дмыцәазакәа ааиршеит. Саҟәа ааира лҭаххарымызт, уажәшьҭа амаҵуаԥҳәыс дааирын шигәахәаз, ихәыцрақәа ддырааԥсан, дыцәазаап. Ашьыжь уаныцәалак, еиҳагьы угәы раҳаҭхон. Шьыбжьон лхыԥахьан еиԥш, дааԥшит. Уаа иааигәара дыҟамызт. Амлагьы дакуан иҳәо ихы ибон. Акримфазижьҭеи уахыки-енаки ҵырц егьагмызт. Уаа дмааизози, изгәаама, рыжәла нымҵәеит ҳәа, дагьыаагылеит. Нарџьхьоу џьоукы ашҭа нҭыҵ драцәажәон, сасцәақәак иҭазар акәхарын. Аԥсар, ишьапы ааиҵихырц, аны дааонагьежьит. Ус аамҭа ԥыҭк игеит. Аҵыхәтәан деиҭашьҭалеит, уи акәын усгьы уажәыцәҟьа дзызкыз.

Ус ахьимамыз иахырҟьаны, агәҿыгь дагон, деиҭацәарц иҭахын, хәланы аҵых неигаанза, аамҭа ықәҳа ицарц. Нас адәылҵра азин иоурын, дизааирын Саҟәа. Дмааиргьы алшон, иаха аиаша ахьлеиҳәаз, аишагьы ҵабыргны ахәаԥшра ахьылцәыуадаыз, аҵабырггьы агәрагара лылшартә аԥсҭазаара ахьымнеицыз ирхырҟьаны. Лареи дызлиааз ауааи ракәмызт, иара ихаҭа дзықәшәаз лаԥшҵашәаразшәа уажәгьы ибон, убасҟатәи иџьеишьашаз, илакәишьашаз ахҭысқәа дрыниеит, урҭ дагьрылагылан.

Амла дакуан, Саҟәа иахьатәила дмааицызт, ихәы аалгарызшәа дгәыгуан. Адәахьы лашьцахьан. Зназы акрыфара иҭахзазшәа дҟазҵоз Саҟәа лааира дахьазгәаҟәаз шакәыз идырт. Убри агәыблаа лыманы, данбааоналарыз ҳәа дыԥшын. Џьара лгәамбзиара ҕәҕәахазар ҳәа данаашәагьы, уи аилкаара дахыццакуа, ма амаҵуаԥҳәыс имлашьра злахиера изаалгандаз ҳәа дыԥшын. Уигьы дыҟамызт. Арҭ изгәаазар ҳәа, иааицәымҕахеит. Дтәымуаоны уажәеиԥш ара ихы имԥхьазацызт.

Игәы иалан Саҟәа иара иахь амааира ахьылгәаҕьыз. Уи лгәы бзиамызт ҳәа, ҳамҭанык игәы ааихаирштҭит. Акрыфара шиҭахызгьы игәалашәомызт. Саҟәа ԥшза ибла дыхгылан. Заҟа дылцәымҕны ихы ибоз аҟара еиҳаны дизааигәазар иҭахын. Аҵыхәтәан игәы хьаԥсуа иалагеит. Избанзар иҕба ҷыда амшын аҵаҟа изԥшын, иаызцәа гәаҟуан, деибганы аорбитахь дзыхынҳәындаз ҳәа, дара зегьы р-Адгьыл аҿы ирзыԥшын. Убасҟан иара иԥсадгьыл, иара и-Адгьыл еиԥшыз Адгьыли апланетеи нижьыр акәхон. Саҟәагьы абра даанхон. Уи илызԥшыз аиԥырҵра шылхылгашаз здыруадаз, ма лаԥшҵашәаразшәа, ма хыхь иҟаз имчра акәызшәа, дзықәшәаз ԥхызны илзынхарын, дызлаз абиԥарақәагьы мифк еиԥш иалацәажәарын. Инымхеи нарҭаа, днымхеи Абрыскьыл.

Ари Адгьыл шаанижьуаз уажәеиԥш инарҵауланы иныруаны дҟамлацызт. Иҭахымызт Саҟәа ԥшза лааныжьра. Дицны дцартә дзыҟаломызт. Иуадаохарын реиԥырҵра. Лыда амаа дшықәлашаз ихахьы изаагомызт. Уажәы-уашьҭан дааирын ҳәа ашә ашҟа аԥшра хҭеикит. Уи даадгылаанза, асаҿы лшьапышьҭыбжь шиаҳалозгьы, уиада ашә аалыртрызшәа ихы ижьон. Игәы анԥцәа, ахышә ихы нкылакны, лыхьз ҳәаны ҿиҭырц дагьыаеихеит. Ахышә иалеихызи, ашә аартын, сыла иҳҟьаз адәы дныққгыларц, иҿынеихеит. Ашә анааирт, агәыблаа кны, дылагылан Нарџьхьоу.

– Удәылымҵцын макьана, – иҳәеит уи, арахь даасонашыланы, агәыблаагьы нықәиргылеит. – Зны акрыфа, ибзианы уееилаҳәа, нас ухала удәылҵцып, – ибла гәыбзыҕза, днахынҳәит.

Аԥсар ҭынч ихәы днадтәалан, инапы наиркит. Аамҭа игон. Акгьы дазымхәыцырц игәы иҭан, аха Саҟәа дахьизымааиз, ма амаҵуоԥәыс дахьизааимышьҭыз ихы ак ҭанамыршәыр ауамызт, уи даеа хәыцырҭак цәырнагон, иара ус ахәыцра еицырхәхәа, аки-аки рееибыҭаны инеишьҭагылон. Арахь лҵшәак здубалашаз акгьы узкылыргомызт. Аҵыхәтәан дсоагылан, имаҭәақәа аашҭихит, аееилаҳәара иеадирхаларц. Адәахьы аеышьҭыбжь еиԥш бжьык ааиаҳаит. Ашә ааимиԥаазар, уи еыцәҟьан. Нарҵьхьоу дылеыжәԥеит.

– Уеыжәла! – ҿааиҭит иара. Аҕәра Аԥсар иааииркын, дшацәшәоз дыосеыжәиҵеит. Аеы уақәымтәазаци?

– Сақәтәақәахьан, – Аԥсар данқәыԥшыз аеыроыырҭаҿ дазҿлымҳазшәа даннеилоз ааигәалашәеит. – Уамакгьы сашьцылам.

– Ахы бзиоуп, уацәымшәан! – аԥшәма инапы аеы агәчама инаниҟьан, аҿынаирхеит.

Даеа еыкгьы аехарԥарҭа еиқәшәшәа иадгылан. Нарҵьхьоу уи дынеыжәлан, агәарԥ инҭыҵны, сыҵьа аецәа адәы иныҟәлеит, зынзак имццакзакәа. Амза асы иахьақәыҷҷоз акыр ишарлашозгьы, ҵхагәҭанын. Аԥсар игәы иеанҵаны мацара деыжәын, акы иацәшәаны, иеы аакәараҵар, даехьыорыр ҟалон. Акәадыргьы иимбацыз кәадырын. Нарҵьхьоу иеы ахы шыцәгьазгьы даласазшәа дақәтәан, егьи иҭагылазаашьа иимырбарц иага иеириашазаргьы, иара иеы ахы иоуижьуамызт, исас даaизкылԥшуазар акәхарын.

Акырзагьы иныҟәеит, уажәшьҭа ихынҳәындаз игәахәуа, арԥыс дааԥсеит. Иеы даманшәалазар, рныҟәара изԥсшьа-рамхарызи, узышьцыламыз акәын узыраaԥсоз. Аԥхзы илҵуан иҳәо днеихьан, ихаҭа изымдырзакәа, изҭыҵыз ашҭа ианаадгылоз. Еидарак аaимырдазшәа, иԥсы ааивигеит. Нарҵьхьоу дылеыжәԥан, ицызгьы дааеыжәхны, аҕәра ааимихит.

– Угәабзиара ыҟоуп уажәшьҭа, – иҳәеит иара. Иаарласны шәарыцара узгоит.

– Аиаша?! – иҵьеишьеит, гәанылагьы диаҭабуан: шәарыцара дигарын, игәахәуазар, дыбзиахәхаҵәҟьа дырбозар акәхарын. – Сузаԥсахар сҭахыуп, аха изла?..

– Уԥсы шьа! – иеқәа днараԥгылеит.

Аԥсар асоныҟа днеит. Аҵәашьы ҭааза иаркын. Аԥхзы аaилабарц, дшаасонашылаз днықәиеит. Ус дук ҟазҵаз иеиԥш ихы ибон. Игәгьы алаҟан. Зегь ихашҭызшәа, акгьы игәалаиршәомызт. Ԥхыз хаак дынҭанагалазшәа ибеит, иара игәалашәомызт аха. Нас иееилихын, ила нцәынҭаазар ҳамҭанык агьоурымызт шиҳәоз, игәы раҳаҭза аҵәа дагазеит. Ауаҩы дахьынзыцәоу аԥхыз далоуп рҳәоит, аха убасҟанҵәҟьа иреиҕьзаз сахьакгьы машәыршәа ибла иаахымгылазар ҟаларын.

Данааԥшгьы лашьцан. Уажәгьы мшазаци ҳәа даақәтәеит. Аҵәа уажәшьҭа дакуамызт. Агәыблаагьы уа иқәгылан. Данааԥшлак акрифарц, дшыцәаз амаҵуоԥҳәыс иаалгазар акәхарын, аха макьана мшацызт, дзырццакрыз изеилкааyамызт. Акрышифоз ааҵәылашеит. Лара лхаҭагьы даасонашылеит. Маҭәақәак лкын, аҟәардә иныҟәылҵеит. Уи лыбла амца хыҳәҳәылон, гәырҕьаҿҳәаша изаалгазшәа, лзамсоақәагьы уажәеиԥш иуаркалеиуа имбацызт.

– Ибыхьи?

– Уахыки-енаки уцәан.

– Ишԥа?!

– Цәамҭха бзиа еснагь иумаз!

– Саҟәа дышпаҟоу?

– Уара ушьапы бзиала уқәгыландаз, уаҳа илҭахыуи. Уахгьы-еынгьы Анцәа диҳәоит, агәыцқьара уиҭарц. Арахь л-Анцәа дарбану лыздыруам, – уи хыхь дыҟоу, ма… уара уакәуу.

– Хыхь дыҟоуп ҳәа агәра лбыргар сҭахыуп. Сара суаҩуп, шәара зегьы сшәеиҧшуп. Анцәа Адгьыл ахь лыбаашьа имам.

– Уаҩык еиҧш дыҟоушәа збоит лҳәеит Саҟәа уара узы, аха…

– Нас изакәи «аха»?

– Уаҩҧсҵас улыхәшәҭәит умбои, арахь уаҩы ишимбац адгьыл уқәнагалеит.

– Шәара шәзы уи џьашьатәхеит, аха сара уамашәа избаша акгьы сымам.

– Аҧсаатә ду, абжьы уамагаха, амшын ихтәалеижьҭеи, тәамҩахә уаҩы имам. Убри ашьҭахь уаҩы ишимбацыз, нышьак дақәтәаны, азәы дырбеит, умбои иҟалақәаз. Уи уажәгьы ишьҭоуп рҳәеит. Арахь ушааргаз – мазоуп. Х-ҩык ҳада уаҩы издыруам. Нарџьхьоу, амшын данузхылоз, анышьа змихыз дрыздыруамызт. Ари аус ашьҭа-мышьҭа ырзуп.

– Изцәыржәымгои?

– Ус иаҳа еиҕьуп.

Дара дахьдырмазоз уамак аҵан, аха абарҭ ах-ҩыкгьы еицәажәаны ицәырзон. Анахь ирхеит, арахь ирхеит, – аилкаарак ахь дызкылсуамызт. Нарџьхьоу имаҳә уиеиҧшуп ҳәа иарҳәақәаахьан, издыруадаз убри ак акәзар изыцәшәоз? Аха иҟаз цқьа иара иамҳәакәа изынавсаавсуази? Азәы дибар дырҭҟәарц ацәгьаҳәара ҵигар ҳәа ишәон. Уаазхәыцыр, рысас дырмыхьчар ада ҧсыхәа рымамкәан, абасҟатәи аџьабаа зидбалатәызи? Дынцәа-зшәа дахьырбоз акәзар абасҟатәи изизеичаҳуаз?.. Азҵаарақәа аки-аки еиқәылон, рҭаккәагьы ыҟазшәа иҟан, амала ихадазаз аҭак макьана дзазкылымсыцызт.

– Аҧшәма шәарыцара уиццар иҭахыуп, – лҳәеит амаҵуҩы иаалырҟьаны. – Иаарласны, акы унацҳаны, уееилаҳәа. Амаҭәақәа иузаазгаз абра иқәуп, – иҟәардә наилырбеит. – Шылашьцоу агәарҧ шәҭыҵроуп.

– Шар ҳамцари, анылашьцоу узышәарыцома?

– Азәы шәимбакәа, ақыҭа шәалҵроуп. Ашьха бнарахь шәанкылслак, аҭахызаргьы ишааит, лышьхәа даақәҵәиин, лҿыналхеит.

Имацара данынха, ииура изымдырыуа, дзызхәыцрыз дақәымшәо даақәхеит. Дымццакыргьы шамуаз амаҵуҩы иалымҳәахьази, ихәы инапы наиркит. Уи дшаалгаз, иееилеиҳәан, иҧхьаанза ҳәа даатәеит. Амҩа алҧха хаҭала изеиҕьалшьарц, Саҟәа длызҧшын. Димбацижьҭеи лылба анҭаҧшра дахгәаҟуан. Лара дааиуамызт. Адәахьы Нарџьхьоу иеқәа ршьапы зықәҵаауаз асы шдыреуаз иаҳауан. Итапанчагьы иеимадагагьы имаҭәа аҩныҵҟа инаҵәахны, дындәылҵит. Аҧшәма, аҧсшәа аниеиҳәа, дыҩеыжәиҵеит. Саҟәа ма абра дааирын ҳәа дгәыҕуан, днаҧшит, дааҧшит. Џьара дтәаны дизҧшуеит, лгәанылагьы бга иҧыларц, хыхь иҟаз диашьапкуан ҳәа игәы иааҭашәеит. Игәҭахәыцрақәа башан ааигәахәын, иеыжәланы зҿыназхаз Нарџьхьоу днаишьҭалеит.

Уи иеы ирццакуан. Ишьҭаз диҵамхарц, ишьхәа иеы инаирбалон. Ана-ара ишьҭаз адәқәа, аҿаҩақәа ирылубаауан анхарҭақәа. Аншалак адәы аныкәҧшра зыҧсаз еилызкаауаз уи аамҭаз уаҩы дыҟамзар ҟаларын. Дызҵаҧшуаз ажәҩан ихыз иҵашьыцуазар акәхарын, рымада ари апланетахь албааҧшра иразҟы иахьиананашьаз, аха, адунеи абеиара уаҧхьа ианышьҭаз, уи убарц убла узаахымтуазар, даеакала иуныруан.

Аеқәа ццакуан. Иеы ахәда наҟ-ааҟ ихшьын арҭмаҟқәа, рхы еидҳәаланы. Руак ахымпалқәа ҭаҧсан, егьи, азхык ҧыртны, ахыц ҭан. Абриала дхысыр акәын, уи аены шәа-

рахкгьы ишьыр акәын. Аспорт азҟазацәа данрыднагалозгьы, знызаҵәыкгьы даӡәлымҳаны, ахыци ахымпали имкыцызт. Абыржәы акәын ианидырыз ауаӷьы иааихәартамхоз акгьы шыҟамыз, дзықәшәашазгьы заа ишизымдыруаз, зегьы иԥсырзыҟаҵаны ӷьоныҵҟала дшыҟазаашаз.

Ашара аԥсазнакхьан, ақыҭа ианалҵуаз. Анхарҭақәа иаҳаиаҳа имаҷхо, ашьхаҵәҟьа иӷьаԥалт. Аԥсқәа ишырҭахыз иныҟәартә, аграпра ҭбаан. Асы аԥсыгҳара духон. Аԥсны амш каххаа иԥхарын угәахәыртә, ԥсҭҳәак ажәӷьан ихымызт. Амра ԥхар асы азҭра аԥсазнакрын уҳәартә, ааԥынрахь ахы архон. Зыӷьоныҵҟа ҵҟьамыз руапақәа ирҭашьшьы, ишаҳәшаҳәо еилаҳәан. Аҵлақәа дыршәшәазшәа сы рықәмызт. Аԥсаҵла жәлақәа заҵәык аиаҵәара рылубааун. Аграпра маҷхо мацара, иаанҵәеит. Рыԥсқәа шьамхахьы асы илагылан. Имццакзакәа ршьапы неихго, рымӷьа рԥшаауан.

– Аӷьада асы иҵегь ишьҭыҵыр, ҳаԥсқәы зныҟәарым, – Нарцьхьоу ишьҭахь иааиуаз ибжьы ааиаҳаит.

– Уаҳа иацлом, – дааизхьаԥшит аԥхьагыла.

Алада ишьҭан ақыҭа. Аԥсуа қыҭа зумҳәарызеи! Аԥсар дааҭгылан дазыԥшуан. Уи ажәытәза цәа аҟәнын. Лаԥшхырԥара изыруазшәа, алаԥшҵашәара дналалахт. Уаҳа ушԥаҟаларыз, иубоз агәра анузымгоз?! Дахьынзагылаз ақыҭа Амра ашәахәақәа налаԥхеит. Иаарласны дара ахьыҟазгьы Амра нықәԥхон.

– Акыр ухьма? – ҳәа Нарцьхьоу данаахьаирԥшуаз, имаҷымкәа днаскьахьан уи.

4

Акыргьы иныҟәеит. Нарцьхьоу илшоз иара илшомызт, дааҭгыланы имӷьанызаӷь иԥсы ииршьон. Асы дарханы дахьигоз, Аԥсар изеилкааyамызт, уажәшьҭа аԥхара аԥсазнакуан, аха асы шьҭахацәеит, макьана ашәарах лбаа иҟазар акәын. Даргьы ԥсыла ишапаза рнеишьала, иага ишәарахзаргьы иамбар залшомызт, ахгьы ахьчарын. Амра лҭагьаларц акгьы агмызт, амала уи агыламҭа шыҟаз ԥсҭҳәак аахшәеит. Амш цәгьахар здыруадаз ҳәа игәы иааҵхеит ашьҭахь инеиуаз. Арахь дара ахьыҟаз рымаҭәақәа ааршәырхыр цәгьа ирбомызт.

– Иубома абни ацаҟьа? – Нарцьхьоу уи днаирԥшит ԥхьаҟа. – Аҵаҟа уамак асы ашьҭалара иазыманшәалам, иҭакнаҳауашәа иҟоуп. Абыржәааны ашәарах анаанахәо ҟалоит. Иаҳразҟыу иудыруеи. Уара ӷьадахьала уазнеи, сара – ладахьала. Акыр аабозар, аԥхьатәи ахысра уара иудуп.

Аԥсар иԥсы ааирхәын, иеиҳабы излаиирбаз ала дӷьаԥалеит. Аӷьада дӷьыхәнаанза, аԥхьа илаԥш иҵашәаз аԥсҭҳәақәа шрызҳауаз еиҭагәеиҭеит. Акызҭы даҵаланы, иԥсы амӷьа наирбеит. Асы уамак ирацәамызт. Цьара-цьара ужәцәеимаа аԥышәҭ иҭанаԥсарыма уҳәарын. Зыхьқәакгьы кәараҷҷаны инеицыла-ааицылон, ишнеиуаз ахаҳәқәа рыбжьара иныҵабарц. Асы ахьазнымкылаз анаараԥы шәҭқәакгьы рызҳауан, рыԥштәы рхыгга. Урҭ иреиԥшыз имбацызт.

Шьабсҭан иҳәартә, иаԥхьа аназара шәарах хәыҷык, иагны, иласны имариаша аԥаанахеит. Уи, аныкәԥалашьа-аакәԥалашьа злаҟаз ала, акы маҷк иаршәеит, аха изыршәаҵәҟьаз еилкаа амамызт. Нарцьхьоу илаԥш ари ишахыз агәра аазымгеит. Аԥхьатәи ахысра Аԥсар ишидыз игәалашәон, арахь уи аԥсҭазаара алхра игәы иауамызт, ирыцҳаишьон. Иеиҳабы дизԥшны дшыҟаз агәра изымгеит, идиҵаз наимыгзаргьы, иара

иҭәала еиликаауан, ихысшаз игәы ишаанагоз акәзамкәан. Ҩ-мцак ирыбжьахаз диҩызан. Данаагәанаҭа ибӷалозаргьы, уи иҽинамырбар иаҳа еиӷьанашьарын.

Аԥсар ихыци ихымпали ааҭиԥаан, еиқәыршәаны ашәарах инақәикит. Инапқәа изеиқәымкуа ишҵысуаз, ахымпал наиршәит. Изқәикыз азааигәара асы инылакьакьеит, иаргьы наҭрысит. Хара имнеикәа, ашьап хәыҷ пақәа аԥса ҵары наҵаркызшәа, асы инылашәеит. Маҷкгьы иаабалыбаҭеит, азганк ала ахәда иалакьакьаз ахҿа алада-аҩада иҟьо. Дыҩуа дааиуан Нарџьхьоу. Иҽы ашьшьыҳәа ишьҭан.

Иаҳәызба цҳафыр ааҭиԥаан, ашьабсҭа днахаххит. Иаразнак ахәда аахиҵәан, ашьапқәа рҟәартәрақәа аҳәызба наирхан, иааҿаԥиҵәцәеит, ашьҭахьтәи арӷьа шьапада. Уи ала ацаҟьа иалҳәҳәоз махәык икнеиҳан, ашәарах ацәа гәаҩаза иаахирҵәраиит. Амгәа анааҭих, «ҿаҵак ауп иҟоу, абри азы ҽнак ҳарзма?» ҳәа Аԥсар игәы иааҭиҳәааит, аха игәҭакы иаразнак иԥсахит, избанзар ашәарыцаҩ чмазарак иман, уи дыззышәарыцуаз заҟа идуз ма ихәыҷыз ҳәа дазхәыцуамызт, ашәарах иага ихәыҷызаргьы, қьарс иалихоз мҳәазакәа, заҟа дныҟәаз, аџьабаа ибаз убри аԥшаараз, убасҟатәи ҩныҵҟала дбеиахон. Аԥсар иаб дшәарыцаҩын, игәаламшәози уи ус дшыҟаз.Нарџьхьоу дышихәаԥшуаз, ашьабсҭа еиҿыҟьҟьаны ацәа иҭеиҵеит, ахгьы ацәа аахихын,хыхь инахаҵаны, гарзганла иҿеиҳәан, иҽы ахәда инықәҵаны, дыҽыжәлеит. Имҩанызаҩ днаишьҭаларц ибла разқәа ааихәаирԥшын, иҽы ишьхәа наирбеит. Аԥсар даныхәноз инижьыз иҽышьҭа ианыланы илбаауан, астәиала амҩа иаҳа икьаҿын. Амра лҭашәаанза ақыҭа иазааигәахар иҭахын иԥхьагылаҩ, ҿымҭзакәа ус аԥхьа днеиуан, иҩыза днаивагылартә иласкьаанза.

– Ҿаҵак иҟам ашәарах азоума абраанза сзааига ухәыцуеит уажәы, – иҳәеит иара нас, Аԥсар игәы дҭатәазшәагьы дааҭрысит. – Мап, дад. Арахә-ашәахә заҟа уҭахыу сымоуп, уи ҳагзам. Ушьапы ааиҵухыр сҭахын, учымазара ашьҭахь. Ибзианы иухоугоит. Амшцәгьа ҳақәшәар ҳәа сшәоит, хьҭак улалар сҭахымызт, аха усҟатәи ицәгьахап угәахәыртә иҟам. Азыни ааԥынреи ианеимаркуа, амш еснагь ишәшьуп.

– Аха Амра шыԥхоз, ашәшьы хыларц иаҿуп.

– Уи сазкылԥшқәахьеит. Амш цәгьахап ҳәа сыҟам. Аԥсҭҳәақәа еиԥхьытта ихылеит, рҽырзеизгом.

Уи иашаны иазгәеиҭеит. Амала ԥсҭҳәак, егьырҭгьы аднакыларц аҭахызшәа, ирықәмақаруа еиқәаҵәаза, акыргьы инахараны ихын. Аҽқәа ракәзар албаара иаҳа ирзымариан, ршьапқәа рыҵакуаруан. Ҽы ӷәӷәақәак ракәын акәымзар, иуадаҩын аҽцәа рыҽшхьныз иааҭымгалазакәа ҽнак хәлаанза рныҟәара. Урҭгьы Аԥсар даарызхәыцит, аха ихшыҩи илаԥши абни аԥсҭҳәахь иҟан. Уи ахымҩаԥгашьа дызцыз агәхьаа икымызт, иара дацәшәон. Адгьыл аҟазшьақәа дрыҟәгазишьҭеи изҿыцбараан.

– Амала зны ибзианы ахҿа уҟьозар ҟаларын, – Нарџьхьоу иҩыза ихәыцрақәа даарылихит. – Усшәа збеит.

Аԥсар дааԥышәырччеит, иеиҳабы дихыччозу ихы дахыччозу цқьа ихаҭа изеилмыргакәа. Ахыци ахымпали шимкыцыз, насгьы иԥшәма ииҭаз еиуаз ахҿа зынза ишимбацыз, рмузеиқәа рҿы ишьҭаз, анышә иҵырхыз ахҿа жьакцақәа рыла раԥхьатәи рцәаара ашьақәыргылара зегьы ишрылымшоз иеиҳәар ихаҭа агәра игарымызт, диххыччарын. Зынза дымхысцт ҳәа иеиҳәаргьы, иаҳагьы уамашәа дибарын. Иеиҳәаз алаҿимҭит, аҵабырг иҳәар дариашомызт, амц имҳәар, мыцҳәарҭанза дзымнеир ҳәа дацәшәон.

– Угәы иҵегь ибзиахар, заҟа уҭахыу ушәарыцап. Амала уажәшьҭа угәы бзиам ҳәагьы узҳәом, ус ауми? Ахыци ахәымпали ркышьа, маҷк иухашҭзар, ҿыц унапы ашьцылап.

Иихәоз ихаҭа агәра игозу изымгозу ҳәа, Аԥсар уи диҿаԥшуан, арахь еилкаа цҟьа изыҟаҵомызт. Уамак зышьцылара илымшоз ахаҵа ижакьа ихаҿы цҟьа инарбомызт. Ибла аҭаԥшыха ииҭомызт, ԥхьаҟа дшыԥшуаз акәын арԥыс хгыла дышиацәажәоз. Акы ианиарашәа, цәалашәарак ааизкашәеит. Иаарыкәыршаз аԥсабара цәҳәын, адгьыл сыла ихҟьан. Иибацыз ракәын зегьы. Аха цәалашәарак ҭыԥ инаҭомызт. Ихәыцрақәа аиааира ргарц, иааигәалаиршәеит заҟа шықәса ажәҩан дхыз, заҟа мзы аҩны дыҩнаиаз. Аԥсабара иахьа заҵәык цҟьа днықәыԥшит, инарҵауланы цҟьа ицәа-ижьы иалымсыцызт, убрахь ахы архазар акәхарын ас ихы зибоз ҳәа даазхәыцуан еиԥш, иеы ааҭгылеит.

Ишьхәа аирбеит. Еиҭаҵуамызт. Шьҭахьҟа еихар аҭахын. Дыштәымуаҩыз адырзар игәахәит. Нарџьхьоу иеы шцац ицон. Уи аҕәра даахан, дааҭгылеит, ишьҭаз ихьыз еиликаарц. Иеы ирхынҳәын, иеиҵбы иеы ахы ишьшьит, игәыдикылеит. Зегьакакәын еиҭаҵуамызт. Аԥхьа днаскьар, иара дзықәтәаз иашьҭаларын игәахәшәа, иҿынеихеит. Иегьы ааҭгылеит, ԥхьаҟа изымцо. Уигьы шьҭахьҟа еихон. Иаирбоз ишьхәа анамыхәа, аелымсы ажәиҵеит. Иеы кьыркьыруа аԥхьатәи ашьапқәа иҩрықәгылеит. Ԥхьаҟа шьаҿак ҟанамҵеит.

Рааигәаза ибыбны абна иаалҵит мшәы дук. Макьана асы шьҭан, ицәазар акәын, ианаамҭамз иаалырҟьаны аалҟьашьа бзиарак иазҳәамызт. Ахаҭагьы акы иаргәамҵуазар акәхарын, аеырцәгьазаны аҿаанахеит. Ахыци ахымпали аиқәыршәахагьы уаҩы дахьзомызт, иаргьы хымпалк иазго иҟамызт. Нарџьхьоу иаԥса аацәыригеит. Иеы хьаҵуан. Амшә анизааигәаха, ишимчыз имҩаниҵеит, аха иеы зымҩа ианыҭрыс, иаԥса аԥынҵала агыгшәыг ажәҩахыр дацраст, уиала еиҳагьы ираапкит. Иеы зынзак инапаҿы иааиуамызт.

Аиҵбы, дзықәтәаз иеиҳабы итәы ишеиҕьмыз аниба, дылеыжәԥеит. Итапанча ааҭиԥаан, Нарџьхьоу ишьҭаз амшә амҩа еиҩиҵәарц, иеынеихеит. Уи иаԥсала агыгшәыг аҿынза дышеыжәыз дышзымнеиуаз аниба, ибла шааԥшуаз исас дашьыр ҳәа дшәан, дылеыжәԥан иҿааихарц дҩеихеит. Убри аамҭаз амшә иара акыр изааигәан, издыруадаз иаԥса цҟьа изымҟьаргьы. Аԥсар Нарџьхьоуи агыгшәыги даарыбжьалеит. Азшьапык рҟьаҟьа аҿаанархарц агьшагмыз, итапанча, аҿы инҭакны, ҩынтә даҵхеит. Еиқәырццакны иааҭҟьаз ахысбжькқәа, ашьха лаҟәыра иааныҩҩит. Амшәгьы аазаза-мазан, ишиқәҳәҳәоз, аҟәаҿаҳәа иаԥхьа илеиқәаҳаит.

Иҟалаз ззеилымкааз Нарџьхьоу, иблақәа ҟәазхо-иҟәазхо дышгылаз, иаԥса наимпыҵыҩрит. Аеқәа ракәзар икьыр-кьыруа еикәагьежьуан. Зегьы уамашәа дырбон ҿыц ирыланагалаз ауаҩы. Нарџьхьоу ибла иабоз дархагар ҳәа дшәан, Аԥсар итапанча наиҵәахит, амшәгьы, ацәа ахыхны, аҭыԥ иқәырҵарц наиабжьеигеит, аха ииҳәоз егьи иаҳауа дыҟамызт. Акызаҵәык игәы нызкылоз ауаҩы ибжьы ахьиаҳауаз акәын. Уи иара диԥхьон, амшә ашҟа дааирц, иарах, ишьамхқәа ԥсадахо, длышьамхнышгылеит. Адунеи аԥсы зкыз иаԥхьа дгылаз џьишьозар ҟаларын. Убри ихьзала дматанеирц иҭахын, иҿы еилгомызт умҳәозар. Убри аамҭаз ажәҩан ихыз аԥсҭҳәақәеи адгьыли илрыбжьамацәыст, игәыҭҟьараха адыдбжьы лашьҭанаҵеит. Адгьыл ааҩшаны, ильцанарбгашазшәа акәын уи иабжьыз. Иҩархыкны ақәа лалагеит, ҳәашьак ақәымкәа икыдхаеаны. Дара ахьгылазгьы аеаарцәгьеит. Нарџьхьоу, ахаҵа еибага ҳәа аиҵбы дызхәаԥшуаз, тапанчала ахысреи адыд-мацәыси еимеидан, аҟәараҳәа деиҵасуа, цәгьала дҩаиргылан, иуапа ижәҩахыр инҭаирԥеит. Иаргьы иуапа, икәадыр иаақәхны, иԥиртын, ихы иҭарԥаны, аеқәагьы ишырымуаз има, ԥсаҵлак иааҵаир-гылеит. Асы ықәызәзәааны иагарц иҟан, рааигәа-сигәа ирласны ихкәеит акәымзар.

Нарџьхьоу, игәшәымшә ҳәо, ииулак маҷк ишьара Аԥсар дықәиҵан, амшә шыҟаз инеин, иеицхырааны ацәа ахырхит. Убра ирбеит амшә ашьҭахьтәи ауаҭәа ҳәызбала

ишхәыз. Еимамлацызт, убри акәын иагьзыргәамҵуаз. Акәац еиҿырҟьан, аҵәа иҭаҵаны, иҿарҳәеит, Аԥсар иеы ахәда инхыршьит. Иеыжәлан, рҿылархеит. Амш цқьа ихымкәацызт, амҩан џьара аҟәаԥсата леиуан, џьара аҟәаҵәҟьа рыхьзахт, даеаџьара аси аҟәеи еилаҟьҵәы ажәҩан иаҿыҵуан, руапаҵәҟьа цқьа ирызмырԥхо, амала асыҵәҟьа уажәшьҭа аамҭа цозар акәхарын.

Аԥсар аԥшәма игәҭакы еиликаарц дизкылԥшуан, иара ҿымҭкәа аԥхьа амҩа данын, ибз иҿырхызшәа. Уи ицыз иаарласны аҩны днаганы, амца днадыртәалан дирԥхарц, чмазарак илымсыртә дицклаԥшыр шиҭахыз ҩашьомызт. Уажәы иара изы имҩанызаҩ иаҳагьы а-Анцәан. Лабҿаба ибеит уи агәра игартә. Иҵегь диҵклаԥшны имаҵ иурц игәы иҭазар акәхарын. Алашьцара рыхьзеит, арахь Аԥсар «ибзоурала» ирыхҭыҟәгылаз амшцәгьа дацәыхьчатәын. Азҟәа шхыҵуаз убартә, ршыкьбжьы духон. Рыеҟәа зыццакуамызт, аҳәынҵәеи асырзи аилашьыхны, ршьапҟәа адгьыл аҿы ирҷабуан. Аҵх агәы иаарымнаххьан, аҟыҭа ианналалоз. Уаҩԥсы ишьҭыбжь уаҳауамызт. Лаҟәак аншуаз ыҟан. Урҭгьы амшцәгьа уаҩы дыднарбацәомызт, дара рҩыџьегь реиԥш еыуаҩык иакәымзар.

Лашарак џьаргьы иаркымызт, асас дзыҩназ аҩны заҵәык аҿы аҵәашьы ҭаауан умҳәозар. Илеыжәԥаны уахь ианнеи, ҩыџьа аҳәсаҟәа рызԥшын, амца аҩнаргәаҿы еиҟәҵаны. Нарџьхьоу амҿтәы ҿыкәа дааирган, амца иахакнаҳаз ачуан азыршы ааҭганы, инаниҭәалеит. Мчыла ицыз днаиртәан, аҳәсаҟәа ишьапы дирҟәиеит. Зымаҵ руаз аччара даҿын. Ахьҭа илалар ҳәа ишәон, еиҵаршҟәакгьы идыржәит, деилыхны, афҩы узымычҳа-уа, мшәы хәшазма уҳәартә, акы ицәеижь иахьыршьит. Дхәыҵаланы ддыриеит.

Нарџьхьоу аҳәсаҟәа дәылигеит, аеҟәеи ашәарах жьи рҭыԥ еицыҟәырҵарц. Урҭ Аԥсар дыцәаанза ихынҳәит. Раашьа изгәамҭеит, аха аҳәсаҟәа анааидтәала ирымбац дырбазшәа ишихәаԥшуаз рзымзеит. Рыблаҟәагьы шәарак рхын, арахь ирхымҩаԥгахашьашаз цқьа ирзымдыруазар акәхарын. Саҟәа лакәын еиҳаразак изура иаҟәымшәоз. Длымбар дыԥсразшәа, лҿаԥшылара дшыгәхьаалгоз аныԥшуан, арахь лара илывагылашаз шиакәмыз лбон. Уиадагьы идгьылтәыз уаҩны дыҟамызт иара.

– Саҟәа, – ҿааиҭит иара. – Шәысцәымшәан, шәцаны шәԥсы шәшьа! Шәаргьы шәааԥсеит.

– Ҳара уаҳхьчаларц ҳадуп, – лҳәеит Рамса, Саҟәа анлызҿымҭ.

– Ма азәы бца, нас, ԥыҭк ҵыр, шәееиҭнышәԥсахлап.

– Ҳҩыџьегь ҳҭәазарц ҳадуп.

– Избан асҟатәи шәызсыцәшәо? Азәы дтәазаргьы – иазхоит. Шәҩыџьегь шәцар иаҳа еиӷьуп, акәымзар саргьы сзыцәом.

– Уажәы аԥшәмагьы даауеит. Азәазәала араҟа ҳацәалап.

Иара дырхьчозу, дара иааигәара иҟазар ихьчарын ҳәа рхы рԥхьазозу ҳәа ианааидихәыцлоз, Нарџьхьоу дааҩнашылт, араҟа уаха дшаангылара иееибыҭаны. Уажәшьҭа, иага дрыҳәаргьы, азгьы дцазомызт, дыцәазшәа ма иҟаиҵарц, Аԥсар иблаҟәа аахиҩеит. Саҟәа лхаҿы ибла ихгылан. Лаб дахьыҟаз, ишиҭахыз дзылҿаԥшуамызт. Инцәаны ирԥхьазоз иара ууанза ихы лаирҟәырцгьы ааиҭахымхеит, инхҵаны ихы дахыччарцгьы акы ааигымхеит. Ижьцәа ихәлашәазшәа, дагьааимҳәеит, дмыччарц мчыла иеынкыло мацара. Аԥша илалар ҳәа дшәаны, иааихаххит. Рыедырҭынчҟәарц дааҳәын, инапы ихы инаҵеиҵеит. Дагьыцәаҵәҟьеит.

Дыцәаҵәҟьеит ааигәахәт, избанзар мца ҟьоуҟьадшәа, азыблара амца алҵуазшәа умаҟәак ибон, урҭ дрыхәламбгар, иибоз ԥхыззар иҭахын лабҿабазар аасҭа, аха, ус иҟаз аԥхыз аасҭа ууаԥшуазар заҟа еиӷьзи! Иблацә мчыла иааиртырц, дхьышьарххон, арахь аҵәа дзалҵуамызт. Ус азыблара иалҵуаз амца ҟьоуҟьад далашәарц длеиуеит ажәҩан

ахьынтә, иаргьы асаса еихыкка иааихнахуеит. Абар дылҭашәкәеит шиҳәоз, ииулак даақәтәеит.

Хәы-уаа икәшаны игылан, иарбан ныхаз иҧырхагахаз рзеилкаауамызт. Уаәы ихәоз мчык ыҟазар излыбааҧшырц, рнапқәа ргәы иадкыланы ирхылаҧшхәыз ишимҵаматанеиуаз мәашьо, рхаҿы аәада ихан. Дшаақәтәаз анырба, ҧхаҧсарак рыбла ихылан, хыхь иҟаз дырзылбааҧшыҵәҟьеит ргәахәын, ршьара иқәлап иҳәо, иааихагьежьит. Аҧхыз бааҧсы дшалаз анреиҳәа, уамашәа ирбан, азныказ иҿаббаза иаанхеит, иааигәа-сигәа иахьынатәақәаз. Амца қьоуқьад асаса дҭашәаанза дахьааҧшыз ргәы ааҟанаҵеит, иага уадаә иҭагылазаргьы, рҧсы еиқәхон Анцәа имчалаҳәа игәыҵны. Арҭ дынцәамусханы дышрызкашәаз әашьомызт!

Иааихыҵны, ицаны иҷыгәза ицәар, рҧсы ршьарын иҳәеит, аха иуҳәоз заҳауадаз, – Анцәа изааигәаз аҧааимбар, ма д-Анцәаҵәҟьазаргьы ҟалон, хылаҧшрада дынрыжьыр – иҵасмызт. Ас иҟаз, рразҟы данаҭәашьаха, хылаҧшрада иааныжьра ҟаломызт. Ашьацҳәа дшаҿашәаз анеиликааҵәҟьа, уаҳа ишамуаз идырын, дара ишиабжьыргаз ала, ихы еиҭаныкәиҵахт. Ихы маҷк ихьуан, ацәа дакуамызт. Дара иваҕҕа иахьидтәалаз иаҳагьы иҧырхаган, имацара ихы дазынхар, ианиҭахыз диазаарын, игәаҧхар ддәылҵрын. Иҿауҳәаз ацәара раҧхьа изыуадаәхон, нас дашьцларын аха. Ихшыә карахеит иҳәон еиҧш, ихы маҷк зымәа инаирнааит, хара имгакәа дынҭанагалеит.

Ҧхызырла ибон Нарҵьхьоу, иҧҳаи, амаҵуәҧҳәыси иааигәара ишыҟаз. Саҟәа ҧшза лхаҿы гәыкы иҿаҧхьа ишәҭуан. Ус ҧшацәгьак, ҧшатлакәзар ҟаларын иҳәо, адәахьы аурҭ бжьы иаалаәт. Асы еиланарәынтуан, ашә иасуан. Алыкә аалшәон, ашә аҭьараҳәа иаатын, аҧша Саҟәа ҧшза иналхаҧеит, лара лхы-лҿы еицак-еицакуа, ибла даахнагеит. Уи деиқәирхарц, дәеихеит, мчык даунажьуамызт. Аәныҵҟа ааҭынчрахеит. Уацәшәарын уи аҭынчра. Иеизмырҵысуа иiарҭа дықәиан, ҷыҭ бжьык аагандаз ҳәа. Дзынаҙҿамҧшуаз ҳәынаҧ хәычык ма ацәаара ибандаз! Адәахьгьы шьҭыбжьык уаҳауамызт. Саҟәа лыхьз ҳәаны лызҿиҭыр иҭахын, ибжьы ихәылшәомызт. Згьы ҳашҳатәрахеит.

– Умшәан, сычкәын! – знык ада имаҳацыз, усҟангьы зыгәра имгаз абжь гәаәа ааәныәт. – Умшәан! – ҧыхьа еиҧш инациҵахт, арахь иара иаҳагьы уиала диршәон. – Уара суҧырхагам, ухаҭа ҧырхага ҟаумҵозар, умшәан, суҳәоит! – ибжь гәаәа ҭынчцәан, уи азы еиҳагьы еилган.

– Уабаҟоу?

– Уҧхыз салаларц сызбеит. Ус ҟасымҵар ада ҧсыхәа смоуит, узланагалаз ршәарҭадараз, ухаҭагьы ухьчазарц. Узланагалаз рразҟы уеалоумгаларц уабжьазгахьан. Ухы згәоумҭазеи?!

– Иуҳәаз сзеилкаауам.

– Ашәарыцараҿ амца умпыҵҟьеит.

– Аҧшәма амшә даҿасҵарызма?

– Уаҟа шәәыцьегь шәеицхырааны амшә ҭашәырхар акәын, дара ирбахьоу бҵьарла. Рнапаҿы ирзаамгац цәырумгар акәын. Уи заҟа иманшәалахаз аҟара дара ршьара иқәнарҟьоит. Иҟамлаша ҟалазшәа иахәаҧшуеит. Зыгәра рымгаша агәра ргоит.

– Иуадаәу аҭагылазаашьа сзуҳаит.

– Сара арахь умәақәсымгалеит. Сара исуалу – ҧырхага румҭарц, умәақәаҵароуп, ухаҭагьы шәарҭак уҭамшәароуп, аха уи знапы иану згь раҧхьа уара уоуп. Ҧырхага анроу, умәа кыҵграхоит. Сдоуҳа ҧхасҭоутәырц уаламган. Амәа узбзиазааит! Амәангьы ухы гәаҭа.

Аҭҳарцәҳәа дааҧшит. Иблахаҵ еилагьежьра иалибаауан ацәымза лашара инарбоз х-әык рцәаара. Саҟәа ҧшза лхаҿы еицамкзакәан, лыбла ҭаа л-Анцәамус дихәаҧшуан. Уи

дшибац дахьибоз иҩныҵҟа маҷк иаартынчит. Лара акыр лҧштәы ҧсахны дыҟан. Усҵәҟьа ирыҧшран лабгьы амаҵуҩҧәысгьы. Аҧхыз аҿоуп уи Адгьыл Адоуҳа дахьибаз. Убас ихьзар ажәҩанынтә данлыбаауаз? Маҷк ила нцәынтаазар, иҧхыз далашәартә? Ихы итаашәаз дшазхәыцра издыруамызт. Арахь ҧхызи лабҿабеи еиқәшәон еишьтагылашьала.

Адәахьы қәа леиуамызт. Уи иаци иахьеи асы арзтхьан, цьарак-ҩыцьарак ишкәакәаза иубартан, аха азын шцаз ҩашьомызт. Амш еилгарын угәахәыртә, ажәҩан аеарыцқьон. Амра шьта адгьыл арҧхарын уҳәартә, шьыжьнаҵы ашашьа акыр изаан. Асас «итаз» ауаа уажәааны усда-ҳәысда избодаз, ирзыҟалаз рзеилкаауамызт умҳәзар. Иаргьы игәы ҧцәарц агьигмызт, дара ахьидтәалаз иҧсы инамыршьозшәа игәы инатон. Саҟәа лымацара диҿаҧшуа дидтәалазар, игәы тынчымзи, иара иитахқәаз здыруадаз акәымзар.

Арахә антырцоз аамтахь инеихьан, быцла ишышыз аанда еыуаҩык данаадыххылоз. Нарцьхьоу дындәылҟьан, уи, даеазәы дихьзаанза, днеиҧылеит. Асас дима, аҧшәма аҩныҟа длеит. Уи дыррак анааимышьтза, лцәа иалашәаз здыруадаз, лыжәҩахыр иқәыршәыз лшьал цқьа иаалхалҵан, Саҟәа дындәылҵит. Лаб ирлас даарымызт, лара дааиндаз ҳәа, ибла траа дыҧшуан. Амаҵуҩҧҳәысгьы лыҧшәмаҧҳәыс лааира дахыццакуан. Нарцьхьоу дзыздәылҵыз жәабжьк шааигаз ҩашьомызт. Уажәшьта Рамса имала дынлыжьырц агьшлыгмыз акәын Саҟәа лҿанаалхаз.

Уи иаалгаз лсаара фатәыла итәын. Иахьахәлаанза иара дааҟәымҵзакәа дчаларгьы, зегьы изаныхрымызт. Асаара аишәа хәхәа иныкәлыргылан, аҟәардә хәыҷқәа наддыргылеит. Рҩыцьегь наҟтәиала иааиҿатәеит акреицырфарц. Уиакәзаарын асаара ртәны изаалгаз. Арт уажәшьта ишынтаацәараз хыбрак иҩналарц ргәы итазмашь ҳәа, дагьааҧышәырччеит. Дара еымт, рҿаҵа рҧхьазозшәа, еытеыт ажьыхәта хәыҷқәа аҧылгды иамхны, амгьал са хәыҷқәа ҧеуа инадкыла рҿы интарҵон, ҧшәмаҧҳәысгьы маҵуҩҧәысгьы, аишәаҿ ахымҩаҧгашьаз иҷыдаз ашкол иалгазшәа.

– Ишәзааз дзустада? – дҵааит иара, Саҟәа лыҩныҵҟа иташуаз амца лҵәахырц, мазала дшықәыҧсычҳауаз аниба.

– Рҩан даара ихыҵит рҳәеит, – лхы ҩышьтылхит, лгәы итаз акәзамкәа, даеакы аацәырганы, иаргьы азиас хыҵра аҵкыс жәабжь дус ирзааргарызеи ааигәахәын. – Ҳазшаз илҧхала, уаҩы дтамхагәышьацт, – нацылҵеит лара.

– Уамашәа иубаша, – лҳәеит Рамса, – баша-маша ихыҵломызт. Амасх рҧыс данбышьтаз уигьы дазынкыломызт. Нырцә бырганы бынрыжьлон аҧхын анааиуаз, уахь азхыҵра дзырнагарым ҳәа. Аха ашьха Нхыцынтә ахыҵырта иазнымкылаз Рҩан дазынкылозма, бара дыбмыхәеит акәымзар.

– Уи баҟәыц! – амаҵуҩҧҳәыс дызлагаз Саҟәа илтахымхеит.

Акранырфа, асаара лыманы, лхата днахынҳәит. Амаҵуҩҧәыс, уи длышьталаны, дцеит, аха уамак даандмырхазт, деитааҩналеит. Уи лҧштәы шыҟаз ала, адәахьы аҿыхьтара аҿан. Ахьшәашәара ашьхантә илбаауазар акәхарын. Иҩагылоз Амра ҧхара уамак аҵамызт. Иртаазгьы иетаҳәҳәа деыжәлан дцеит. Нарцьхьоу макьана ицәҳәыз абаҳча дыҵан, хацәак ицны.

– Арт зҿуи? – ихы Рамса иналызирхеит.

– Хыхь иҟоу ҳәа шьтәак ишьыр итахыуп. Мҩа иқәло имҩа дақәныҳәоит.

– Иарбан мҩоу? – уи амҩа дықәызгалашаз ажәабжьк итааз ишизааигаз ҩашьомызт.

– Мраташәара, ага инхо, агениохцәа ҳәа абырзенқәа зышьтоу, урылсны, Диоскуриа ҳәа изыхьзыртәыз Аҟә иаҳра шыҟаз уназароуп. Уи атыҧгьы Аҟә ахьзуп.

Уи азааигәара акәын иара иҕба чыда амшын иахьхәыҵаҵәахыз! Абар иахьыманшәалахаз иуахта! Нарцьхьоу дицны дцар, амҩа иркьаҿуан. Ари Адгьыл аани-

мыжьыр ада ԥсыхәажәла шыҟамыз ааины иахьааидгылаз аагәнигеит. Аи и-Адгьыл изԥшын, иԥшын иыуа-иҭынха, аха араҟа зынзак аангылара шиҭахымызгьы, дызланагалаз рааныжьра шицәыцәгьахоз уажәнатә илыжжуан. Нарҵьхьоу абык иеиԥш дизааигәан, издыруадаз уи иқәра акәымзар ус дҟазҵоз, зегь раԥхьа ихаҭа ԥаҵас Аԥсар дихәаԥшуан. Амаҵуҩԥҳәысцәҟьагьы, лара лыԥсҭазааратә ҭагылазаашьа акәхарын дмаҵуҩын ҳәа ахьз зылхыз, еҳәшьаҵас длыхәаԥшуа далагахьан. Зегь раҵкыс Саҟәа лԥырҵра акәын ицәы-уадаҩхоз, ма дахьцо дизго дыҟандаз. Ма аангылашьак имандаз!.. Аха изыҟамлози даангылар?

Убасҟан ари Адгьыл Адоуҳа дааигәалашәеит. Уи иҭахымызт ара ауаа рразҟы Аԥсар иеалеигаларц. Саҟәа лҭаацәа еиԥирҟьар аурызма? Мамзар уи жәларык рлахьынҵа даԥырхагамхарц иабжьеигозу? Ус иеазикыргьы, лара лхаҵа длызныжьрызу? Иара дҭакын рҳәеит. Азәы ирыцҳара ихы иаирхәаргьы, дуаҩын ҳәа илоухызи! Арахь иеиԥш иҟаз дыҟамызт ҳәа ишихәаԥшуаз, дара реиԥш дшыуаҩыз ааиҵырхыр, дызҿыз шыгьангьашрақәаз ааиликаар, нас акәымзи иҟамлашаз аныҟалоз. Ихәыцрақәа еилаԥаҭан, амала, уҭаххара ҳәарҭа анаимулак, ухы иҭамшәарызи.

Абаҳчаҿ џьмак ацәа ахырхуан. Ахацәа ааира иаҿын. Инеилагыла-ааилагылан еицәажәон. Ибон акәац жьыхәҭа-жьыхәҭала еиҿыҟьҟьа қәабын уҳәартә, ар рымца иахакнаҳаз, акы ишҭарҵоз.Џьоукы адгьыл аҿы фаца-мацақәак шьҭарҵон, бҕьы змаз акгьы ыҟамызт. Уи ахыхь, ԥса махәқәан уҳәартә, еҵәарақәак ныққәырԥсеит. Акәац анҭырх, агәи агәаҵәеи ракәхарын, ҵәык иахаҵаны, иахныҳәон. «Уԥшәамаҟәар сахьҭалаз саҭоумҵан, ҳазшаз! – Нарҵьхьоу ибжьы неиҵых ааҩуан, ашәарыцараз амшцәгьа иҟалаз, иаамҭамкәа ашәарах дрыҿцааит ҳәа иԥхьазазар акәхарын. Ахацәа руапақәа нкаршәны, крыфарҭас ишәас иҟарҵаз инадтәалеит. Акәац ршеит. Аҿаҳақәа неибыҭо, аҩгьы ржәуан.

– Амасх ҷкәын ҳәа бызҿыз дзусҭада? – даақәаҵәит Аԥсар амаҵуҩԥҳәыс лахь.

– Саҟәа илҿынҵәаауазу?.. Уи – Ҩарзы аҳаԥы уаннеилак, ашьха ухыҵуеит. Анхыҵ инхо жәларык ыҟоуп. Ҟалҕьааи дареи уамак аиҿцаарақәа рымам, ашәамахь рнапаҵаҟа иҟоуп, аҳ Тигран иҿоуп аус ахьрымоу.

– Иабаанагеи?

– Ашәамахьцәа зны ибаандаҩыртәыз роуп. Анхыҵ индырхеит.

– Саҟәа уи дзылҭахымхеи?

– Уарад деиҕьылшьеит даныхәыҷызнатә. Иара абырзен бызшәа бзианы идыруан, аҵара иман. Нарҵьхьоу амал имоуп, Уарад, иаб димхны, аамҭала дааигеит, иԥҳа аҵара лирҵарц. Ус дара еибаҭаххеит. Уарад инапаҿы дызҳауан, уамашәа ибатәума дизыҿҳәара-хазар.

– Амасх иихәеи?

– Дгәаагәышьеит. Мышкы зны, сыжәлар сыма, схыҵуеит, шәыдгьылқәа згоит иҳәеит. Митридат иҿы аус шиоуз идырзар акәхап, макьана даангыланы дыҟоуп.

– Уарад знапаҿы дыҟада?

– Уарад иаб мал дузакцәҟьа змоу иакәзам. Аҟә иҭанхо дреиуоуп. Уаагьы Ҟалҕьаа роуп изтәу. Ҟалҕьы Ҳаит рышьҭра иаиууз ладеи ҩадеи идәықәҵаны, аԥсуа жәларқәа раҳра шьҭырхит, жәларкны еидкыланы, ҟалҕьаа рхагыларц, Ҟалҕьҭа дырҭбааит. Убарҭ арго-навтаа Ҳаит изымааизҭгьы, ҟалҕьаа раҳра даара иҕәҕәазаауан. Урҭ иргази иааргази абзиареи ацәгьареи рыцуп. Уажәшьҭа ҳаинаалақәап шырҳәоз, Митридат Евпатор Дионис ҳәа уамак даарызцәырҵит. Синоп аҳра ирҭбаан, иеизнымкылакәа аурымқәа дышреикануаз, ихаҭа зегьы имырхит. Уажәы Диоскуриа еыҵәахырҭас изыҟалеит, ус дахьынзанеиша сыздыруам аха.

– Дзакәытә уаҩузеи зырҳәа?

– Сара илздраауеи, аха ҳаҕеимшхара! Рыцҳашьарак злоу уаҩым. Иара ихаҭа иҧсҭазаарагьы убас иҟан рҳәеит, ихаҭа дгәымбылџьбараны изҳартә еиҧш. Аха ас уаҩымра убахьоу?! Еиҳаразак аурымқәа роуп ицәымӷу, ирымпыҵакыу адунеи рымпыҵихырц даҿуп. Аҳра аниоу ашьҭахь, 80 нызқь-ҩык аурымқәа, ма аибашьцәа ракәындаз, зны усгьы нырцәы ҳцоит, уанза ҳцасқәа рыла ҳаҧсы ҭазаап ҳәа иҟаз, иеибашьцәа ҩаганы иҩарықәиҵан, уахык ала инирҵәеит.

– Иҟаларым?!

– Саҟәа улызҵаа! Уиазҵаа Нарџьхьоу… Амҩан иааиҧырагылаз уаҩы дишаҭом: иан лакәзааит, ихшара ракәзааит. Ихазы мацара адәы дықәуп, егьырҭ зегьы тәцәоуп, иҳаиуанқәоуп.

– Саргьы сҭаирхар ҳәа ишәома?

– Иҟало егьрыздыруам.

Абаҳчаҿ аилыҵра иаҿын. Аҧсар ихы хьымзӷишьон, иҧхеишьон, ицәымӷын… иарбан цәанырраз изцәырымҵуаз. Ауаа хьнеиуаз уаҩҧсцас унеир, угәы аауахашҭуеит. Зегьы уанрыҟәгоу, ахыларҟәра аҿынза унеиуеит. Анылашьца Рамса дцеит, Саҟәа длыцхраар акәын ҳәа ҿыҵгас иҟаҵаны. Издыруадаз Нарџьхьоу имҩақәҵара ҏеазыҟарҵозар? Аҳачаҳәа иааигәалашәеит Саҟәа хаҵа дахьрымаз Мраҭашәара шакәыз. Ларгьы амҩа дықәларц лгәы иҭазар? Дрыцны иаргьы дцар иҭахын. Иааигәахәон иҕба ахьзаарҟәрылаз аҭыҧ. Аамҭа кьаҿхон, уи ганкахьала ҿыц игәы иалан. Игәҭыхақәеи иареи ааиҧхьирҟәҟәарц, дааҩнашылеит Нарџьхьоу.

– Сышьтәа агьама усырбарц сҭахыуп, дад, – иҳәеит иара, «дад» ҳәа уажәада иҳәоны Аҧсар игәалашәомызт. Анылашаз усзымгеит, аҭамзаара саҳәоит.

– Иуҳәашьозуеи?! – дагьааҧхашьеит, ашырҳәа дҩаҵҟьан, аҧшәма дицны, дындәылҵит.

Ахацәа ахьтәаз аҭыҧ рыцқьан, ҩыџьа ахьылатәашаз ааныжьны. Хыхь иҟаз ҳәа иушьыз аҩныҵка илоугар ҟаломызт, уи азакәын арахь аҧшәма исас дзааигаз. Иреиӷьыз ажьыхәҭақәа ааимҵеиҵеит. Аҩы идигалан, мачк днаҿыхәеит Аҧсар, иахьынзеиҧырхагахарыз издыруамызт. Нас иара цәгьала ихьшәашәан, аҳауагьы ҵаамызт умҳәозар, ихтыз уцәа-ужьы иалсрын. Ҧша хәычык аҿан, уи акәхарын ас зырхьҭаз.

– Уаҵәы амҩа ҳақәлоит, – иҳәеит Нарџьхьоу. – Шаанза ҳақәҵроуп, – ҳәагьы нациҵеит.

– Уаҳа ицода? – дҵааит асас, имацара дшымцоз аниирдыр, иаргьы дигозар ааигәахәын.

– Зегьы, – иааџьеишьеит егьи. – Саҟәа, Рамса.

– Саргьы сцар сҭахыуп.

– Умала унҳажьуама, ара ушыҟоу х-ҩык ҳауп издыруеи?

Уи иара дигарц избахьан. Изеилкааушамызт уахь дигарц зиҭахыз. Аҧшәма иақәыршаҳаҭра еидара хьанҭаны иман, ихала ишизбахьаз анидыр, дҿаббаза даақәхеит. Уи акы иазҳәан, аха дыхҭакны иазҵаашьа изыҟамҵаҵәҟьеит. Ауаа дыдирбар иҭахымызт азакәын ара дзынимыжьуаз, амҩа уахыла мацара иқәзаауазма, ҿынла ауаа дырбарын?

– Амҩан азәы сибар ҳәа умшәазои?

– Умбои иҟалаз: сымаҳә Уарад уиеиҧшуп. Ара зегьы дырдыруеит. Амҩан узбаз иулидрааи? Ааи, Уарад ҳәа хаҵа шьахәк дшыҟоу рдыруеит, аха зегьы дрымбацт. Иара иқыҭа ааигәа-сигәа иҟоу ақыҭақәа ҏҿынза ҳназар, мачк уҳахьчап, – убра уахыла ҳрылсп.

– Сара снышьа сҭаххоит.

– Иалоухи?

– Аҟәнза ҳаныназа, уа уахьсыхьзаз амшын агәаҿынза сназароуп.

– Избан?! – уи иҵаашьала, иблақәа рыҭра иҭамгыло ишаҟьшаҟьеит, иҟалаз изеилымкааyа.

– Ас сеыҵәахуа сабанзадәықәзаауа?! – иҳәеит Аԥсар, аус имырҟьаларц.

– Ас аамҭа царыма, аеаԥсахышт. Нас Уаради уареи шәеицыҟазаап. Иубоит саргьы сызҕаб дсыԥҳазаҵәуп! – уи иихәоз ихаҭа агәра игоушь ҳәа ибжьы дазызырҩуан исас.

– Сара сахьынтәааз сымхынҳәыр ҟалом, – иаахиҵәеит аԥшәма икәанызанрақәа зегьы. – Уара ухаҵоуп, иудыруазар ухәҭоуп ари амаза. Назаза ара аангылашьа сымам.

– Нас уи амца зҿыҵуаз аихатә ԥсаатә уақәтәаҵәҟьазма?! Убас ала ҳазшаз иахь уеиҭахынҳәуама? Мамзар иалухи амшын гәы?! Уоуп иара ахьыхтәалаз.

– Ушлара ҳаҭыр ду сзақәуп, аха амцхә усмазҵаан.

– Ишуҭахыу, дад!... Ус аҳәара азин сымоума?

– Иумоуп.

– Амала унышь џьоукы иаҳцәырԥшааит. Мазала гашьа ҳамам, аргама ирымаҳҳышт аха.

– Иаҭахзам ус акәзар. Даеа нышьак сзуԥшаар уаҟа, уиала схылоит.

Инышь ала амшын аҵаҟахь дызцомызт. Уи аҿынтә, акосмонавт имаҭәа шишәыз, азахьы дыԥар акәхон, иҕбаҿынза длазарц. Асааҭ ахыц ду ҩынтәка иакәшон убра длазаанза, аха уи иуадаҩзаз мҩахон.

5

Ихышхыҵәаны илеиуаз Рҩан ааихсыҕьаанза, иааҭымгылар амуит. Аеқәа азиас ирратә иҟан анигәахә, Нарџьхьоу шаанза идәықәигалеит, азәы имбакәа аҟыҭа иалҵырц. Рҩан, аеахьеиҩнашақәоз иласкьаны, ирит. Уи ашьҭахьгы уамак иеицәырымго, акыр улаԥш ииаҵамшәоз мҩахәасҭала, амҩа ианын. Раԥхьагыла дааразa ирдыруаз уаҩын, арахь уажәеиԥш дмазазар аниҭаххахьаз ҟамлацызт. Ахьҭа дакуазшәа, ихаҿгьы хҭарԥала иааҭеиҳәҳәалон, Аԥсаргьы, убас дицныҟәарц, ибжьы ааиқәиргон. Саҟәеи амаҵуҩԥҳәыси ракәзар – усгьы касыла рхаҿы рҵәахуан.

Амҩан адгьыл даара ицәаакын. Азбаарақәеи аԥҟыз иагахьаз азҭаҟәақәеи рыла адәқәа хҟьан. Џьара-џьара дзусҭазаалак амҩа изыԥшаауамызт, аҭыԥқәа ирышьцылахьаз азә иакәымзар. Уаазықәгәыҕратә иҟаз дгьыл ҽыҭк баша ишьҭамызт, аҩны лаҟәқәа ықәыргыланы, анхарҭақәа еиҿкаан. Макьана иҳәсҭын, аха ааԥынра анҵәамҭаз урҭ аус шрыдырулоз ҩашьомызт. Ашьхашьапы амшын ахь заҟа иааигәахәоз аҟара, азҭаҟәаҿақәа иаҳа имаҷхон, ашәаԥыцьаԥ рацәазан. Амш бааԥс иахҟьаны, амҩахәасҭақәеи уардынк знысшаз амҩа ҭшәақәеи ишырҭахыҵәҟьаз аеы ршьапы рзықәыргыломызт, аха урҭи дара ирыюхьнызи аԥсеиҭакра роузшәа ргәы иабон.

Изныз амҩаҿ ауаа маҷны ирԥылон. Нарџьхьоу арҭ аҭыԥқәа бзиазаны ишидыруаз мҩашьо, ауаа рышьҭра иаҳа имаҷны изнылоз амҩа дықәын. Акыр инаскьацԥхьаза, ихыиҿы иаҳа-иаҳа дацәшәомызт, ицыз аҳәсақәа ракәзар, мра шәахәак аарықәыԥхацԥхьаза, ирзымчҳакәа рхаҿы аадыртуан. Уахыла зҿы иԥхьашаз ҳәа аԥхьагыла ииԥшааyаз уамак иаҩцамыз анхацәа ракәын. Ацәарҭҕәы роур бзиан, ирмоургьы анышәыргә аҿы руапақәа нкаршәны, инаион. Ҽынла џьаргьы иааҭгыломызт, ана-ара ишьҭырхуаз рымҩаныфа аацәырыргалон, иахьақәшәаз ҭыԥк аҿы инатәаны, ирымаз инацҳауан. Аԥсар дзымҩанылацәахаз ауаа афатә хадырҟьацәомызт, изҭааyаз рҿгьы арыжәтә реадыр-

цаломызт. Нарҵьхьоу заҵәык дмыццакзыкәа ҩба-хԥа ҭаирцәуан, уи имҩанызаҩ маҷк днаҿыхәалон.

Изықәгылаз адгьыл ибахьан, идыруан, аха уи ажәытәзара аӄәыншьшыла иахьибоз изымдыруазу идыруазу цқьаҵәӄьа изеилмырго, аԥхыз далазшәа ихы ибо, ауаагьы аԥсабарагьы дрылан. Ҿыцбарах зегьы дахьрызҿлымҳаз, амҩа уамак дараапсомызт. Еицыз егьырҭ рааста, иара иаҳа шьапыла аныӄәарагьы иҭахын. Иаҳа иахьбараз амҩақәа рҿы иеы, ишаҭахыз ашьапы ааиҵнахыртә, дылеыжәԥон. Иара ус мраҭашәарахь акырза ианынаскьа, арахь ақәа млеизази ҳәа ихы дазҵаауа аҿынза, адгьыл шцәаакзамыз ибеит.

Амҩа аҭбаара ахьамаз, ҩыцьа-ҩыцьала еивагылеит. Еиҳаразак Нарҵьхьоуи иареи еиқәшон. Бжеиҳан шҿырымҭуазгьы, излацәажәоз арҭ аҭыԥқәа ирызкны аиҳабы иидыруаз ажәабжьқәа ракәын. Урҭ ҵыхәаԥцәара рымамызт, иажәабжьҳәаҩ амҩан мцхәы ацәажәара иҭахымызт умҳәозар, издыруадаз усӄан ихәыцырҭақәа рацәазаргьы, аха даналагалак даланагалазон. Рҩыцьегь анааиқәшәалак, знык дизырцәажәар, ибыргыз, игәы ҿыҕьрызма, арԥыс хгыла ихеирштуан рышьҭахь еивагылаз руазә Саӄәа шлакәыз.

Убри лакәын еиҳаразак дызвагыларц ииҭахыз. Усӄан амаҵуҩԥҳәыс Нарҵьхьоу дивагыларц деихон, зынгьы рыгәҭа лкуан, ма рышьҭахьӄа дааихон. Нарҵьхьоу иԥҳа Аԥсар данлывагылаз, уи агәхьаа икын иҳәо дибомызт, игәы иҭыхоз ааимырԥшуазар акәхарын, арахь нцәасгьы исас дишьон, издыруадаз убри акәзар реиҳаразак ԥсҿыхгас изыӄалаз. Азәы ргәхьаа икыртәгьы рхы аадырԥшуамызт, аҕды-мыдыҳәа еицәажәон, рбжьы мырдуцәакәа.

Рҭагылазаашьақәа раԥхьагылаҩ ииаста иаҳа еилызкааuаз, згәгьы рзыбылуаз амаҵуҩԥҳәыс лакәын. Арҭ дышрыднагалаз Аԥсар издыруамызт акәымзар, лӄазшьеи лхымҩаԥгашьеи рыла, аҳкәажәк даалеицәамкәа, аамсҭашәаԥҳәыск длаҩсуан. Лдыррагьы маҷын узҳәомызт, лыхшыҩ еилцан, цәажәашьала деилган. Лхаҭа лгәы иҭаз аилкаара уадаҩын, лыԥсҭазаара далацәажәомызт, лылахь еиқәҵаны уамак дубомызт, мцхәы гәырҕьаракгьы лынлырԥшуамызт, дзыдҳәалаз аҩнракәын хьаас илымаз уҳәартә еиԥш, даеакы лҳәазомызт, даеа уск лыман леулырбомызт.

Маҷ-саҷк злеиликааз ала, уигьы Саӄәеи Нарҵьхьоуи ракәын иазҳәақәаз, лхаҵа дҭахеит еибашьрак аламҭалаз. Лхаҭа лхы лызныӄәымго даныӄала, амаҵура шьҭылхит. Хаҵа дцартә, хшара длоуртә лаамҭа дҭагылан, аха илыцәҭахаз дизыҿҳәараны лхы лыԥхьазон, ианамузах лаҳкәажә Саӄәа лымаҵ лулар, лҿы ишалмырҳәацәозгьы, уи длыцԥсыр, ари аԥсҭазаараҿ луал налгзеит ҳәа илыԥхьазон. Лаҳкәажә лымаҵ луанаҵы, даеаҵьара дшырымҭиуаз лдыруан, еиҕьыз бзанҵырак даҳәомызт, дагьазԥшымызт. Лхаҭа длаазазшәа акәын уи Саӄәа бзиа дшылбоз, арахь қәрала уамакгьы деиҳабымызт. Лара Аԥсар данлыцыз, дааӄәымҵзакәа Рамса дызлацәажәоз Саӄәа лакәын. Иаргьы уи акәымзи ииҭахыз.

Уи лацәажәара Аԥсар иаҳа изымариан. Гәаартыла иеицәажәозма ҳәа ихы дазҵаауан. Уи илбон Саӄәагьы, уаҩы илаԥш иҵамшәартә даахьаԥшлон, еицыз реизааигәара бзиала дшаҵашьыцуаз убартә. Уи гәаныла акәын ишидыруаз, лгәы иалсшаз мҩаԥигар игәы инархьуан, арахь лгәы лҿеиҵаргьы цәгьа ибомызт. Ихаҭа длызгәаӄуан, лара дизгәаӄыр ҩныҵӄала иҭахын. Лхаҭа длывагылазарц деихон, аха, уи ианамух, илзааигәазаз лнаҩс иара дахьгылаз игәы иӄажон. Адунеи митәшәа еибаркын.

Зны, рымҩабжара ԥырҵәахьан еиԥш, Саӄәа лаб дынихьзеит, амаҵуҩԥҳәыси Аԥсари ааизныжьны. Мцхәы ихы игәы ақәбзианы дыӄан иара. Аныӄәарагьы дашьцылахьан. Амра кажжы иԥхон, уамак шшоурамызгьы. Имацарагьы иакәмызт, еицыз зегьы, хҿак

еицдыршәрызшәа, еихәлаччон. Рекәа амѳан ҿыц ипсахны ирықәтәан, ршьамхы рыцдырпраар цәгьа ирымбо, акыргьы иццакуан.

– Сара усацәажәоит, – лҳәеит Рамса, – аха убла сабазом. Саӄәа дахьуцым угәы иалагәыҵшьоуп.

– Избан? – иҳәагәышьеит, игәы аҵӷара иахьҭалыршәыз иҵәахырц уамак дашьҭамызт, уажәшьҭа акыргьы еишьцылахьан, зегьы ахәмаррахь иаргон.

– Данызӷабыз дубазҭгьы…

– Дызӷабушәоуп уажәгьы дшыӄоу.

– Усӄан амасх дылгәалашәо дыӄазма, закәытә арпарцәаз илышьҭаз, закәытә малыз излаҭхаҵьуаз? Азәгьы лыбла дамбеит, лгәы зызцаз арҧыс ида. Егьырҭ зегьы ҳачҳарын, аха Митридат…

– Ишпа? Митридатгьы длышьҭазма? Аҵьныш!

– Аҳәынҭқар Митридат иакәым. Уи иҷкәын, Ӄалӷьҭа аҳас иеиҭаз.

– Лпсы злеиқәхазеи?

– Аҳәынҭқар Митридат иҷкәын, чарҳәѳыс дыпхьазаны, ашьра иқәимҵазҭгьы, ишеилгақәашазгьы здыруадаз.

– Иахьцалак, иҷкәын дҭаирхаҵәӄьеит?

– Азәыр диеигзома, иара ихьзи ихьымзӷи зегьы ақәирзуеит. Уи ианҵәӄьа дылмеигзеит, аҳра лгарц Митридат VI Евпатор Дионис иаб дылшьхьан, иара итәыла далылцахьан азы, Митридат VI иоуп сызҿу. Уи даныхәыҷыз инаркны брагьрыла изҳаит. Зи-мцеи дыргом, шҳам дагом. Маҷ-сачла ашҳам ижәуа, ицәеижь аиршьцылеит. Даныѳеидас Синоп дхынҳәын, иан длықәланы диҭӄәеит, адгьыл аҵаӄа дҭаиртәан, акрылҿамҵа-акрылмыржә дишьит. Иӄарцо анигәампхалак, ихшара азәазәала ихәырпҵны ишьуан. Дара ҵѳа рымамкәан ирацәоуп. Пҳәыс пшзас иӄоу иара иҳәсақәоуп, зегьы азәазәа рыхшаргьы, ихылҵшьҭра заӄаѳы ӄало уазхәыц. Аха ихадоу рапхьатәи ипҳәыс иаҳәшьеиҵбаза лхаҭа лоуп.

– Ус еипш ӄалома? Ирыхшаз хагазагахар алшоит.

– Ус иапуп, аҳәынҭқарра еимазкуа маҷхарц. Аха зегьакоуп анибарцәара иаҿуп. Евпатор Дионис еипш зегьы зыхәлабго инапаҿы иааигоит. Уи дзыцәшәо аурым ҳәынҭқарра заҵәык ауп. Уи инапаҿы иааигарц ипсҭазаара зегьы ақәирзит. Аҳра данахагыла аламҭалаз, уахы заҵәык иалагзаны, 80 нызқь-ѳык аурымқәа ир ирыдиныруцәеит. Убри ак ауп дызлариааиз. Даргьы уиаахыс дықәыргарц иашьҭоуп. Аурым ар пхьагыла Помпеи дишьҭаланы даауаеит уажәы. Ӄалӷьҭа изхыцакырҭахеит. Диоскәриаа дырҭоуп, аха Анцәа иҳәар, иҵыхәтәа ааигәахап абасӄатәи ауаа зыргәаӄхьоу.

Апсар иаҳаз ицәа дыҭнарпсаауан. Митридатаа убасӄатәи ицәымӷын, дызҿынцәаауаз апҳәыс лыхьз ишадҳәалаз анеиликаа, ицәымӷра цәымӷра ацлеит. Ауаѳы мишәан идикылаз зегьы мишәаншәа ибон. Саӄәа даалыпҳьаны данлыхьза, лареи иареи еицны, иажәабжь ҿыц азбахә ала даараза дҭиҵаар иҭахын, лаб иҿапхьа дацәыпхашьашәа иеааникылақәеит акәымзар. Иага дылхыбааргьы, иаарласны ари Адгьыл дықәҵыр акәхон, рызынтәык назаза ҳәа иныжьны, ларгьы дылпырцны. Лара илцәахуан, аха лхаҭагьы акы даргәжәажәо даман. Уи анааигәалашәалак, лаб ихаҭа акы дшаргәаҭеиуаз ѳнырӄала ибон. Имаҳә дахьбаандаѳызи итәыла зықәшәаз ақәымчреи, даеа уски ирызкымызт уи. Ипҳаи имѳанызеи ирыбжьалоз ахьизымдыруаз акәзар ҳәа Апсар агәра изгомызт, амала аиакәым ӄазцарц згәы иҭазкыз ихы дшацәшәоз дазхәыцуан. Нарҵьхьоу игәы иҭашәаз иахиҳәаарыз издыруамызт, – нцәаҵас дихәапшуан, дагьицәшәозар акәхарын, аиашаз дагьиқәгәыӷуан.

Ихы ааицәымҕахеит, аиакәым ҟазцарц згәы иҭазкыз ихы дшацәшәоз игәы ианааҭашәа. Саҟәа бзиа дахьибоз цәгьара усын?! Жәоаныкдлыбааит уҳәар – имаҷын, ажәоанқәа еимыздоз ашәахәақәа дрыхьзаны, дырзааит, џьоукы рыԥсҭазаара еилахәаны дхынҳәырц. Арахь иқәнагалара цәгьара алимхыр акәын… Саҟәа иара дахьцоз дизгахыр! Иҟамлашаз аус даашьҭнарԥааит, уа иԥынгылақәашаз ибла иаахгылаанза. Акосмонавт имаҭәа, жәа-шықәса аԥырра чыдала иеазыҟаҵара!... Оныцҟантә дунеила аеыԥсахра! Иара алакә ирзалҵыз уаоын. Иуадаоын алакә ԥсҭазаарахь амоақәгылара. Амаҵуоԥәыс илымбартә, луанытә даақәыԥсычҳауан, Саҟәа дахьлыхәаԥшуаз, избанзар ацәгьара ус акәын дзызхәыцуаз. Аха лара лхаҭа диҿыгәҳәаауазар? Дзимгарызи дахьцоз? Лхаҵа иакәзар – ажәоан илбааз дзықәиршәаз дақәшаҳаҭхар акәхон. Ус акәын ишыҟаз ажәытәзатәи ауаоы ихдырра.

Дызлагьежьуаз «аԥхыз» далҵырц, ихы аноышьҭих, дцәырҳазшәа аԥшра имаҵәҟьан, амаҵуоԥҳәыс лыԥшышьа џьашьатәын. Уи илзымҵәахит уамашәа дшылбаз, лыблақәа ҭбаахан, шәарак лҿықәын. Акраамҭа ахьлықәҿимҭыз акәхап ус дҟазҵаз, издыруадаз, аҭак лмоузо, лара диацәажәозаргьы. Иаалырҟьаны, ибжьы нҭца, дамхаччарц ак игымхеит. Мчыла иеҟажо дшааҭгылазгьы, ҕәҕәала длызԥышәырччозар акәхарын, лыблақәа аахаахеит, лхаҿы ааԥсадахеит. Лгәы ааирҭынчын, ҭынч еивагылан. Реқеа рышьҭыбжь заҵәык уаҳауан. Бна моахәасҭа ҭбаак ианын, зынгьы амоа шааҭбахалак, лара иара иаԥхьаҟа дноуижьуан. Уик иахылҳәаарыз лыздыруамызт, илымурц дшалагозгьы, аҵыхәтәан даиршьцылеит. Асҟатәи ҳаҭыр илықәиҵоз лзымбатәбарахан, цәаныррак лызканаршәыр ҳәагьы дацәшәон. Акырҵәҟьагьы қәрала диеиҳабымызт, лхаҭагьы лҭәымҭа уамак дахымҳәҳәацызт.

Уи ауха шьха қыҭак аҿы иԥхьеит. Ицыз зусҭқәаз ҳәа, Нарџьхьоу мцқәак нареиҳәеит. Урҭ ирҭаз даеа ҷкәынак, џьара дибахьазшәа, илаԥш аихмырԥазо, Аԥсар дихәаԥшуан. Уи иара ишгәеиҭаз аниба, аҷкәын дааԥышәырччан, уаҳа уамак лаԥшыла дыхҭеимкит. Ихы-иҿы аразра мцхәы иахьаҿықәыҳәҳәоз, уамак игәра узгомызт, аха хәыҷы-хәыҷы дааихашҭит. Избанзар Аԥсар ихшыо џьара иаҳа икыдын. Саҟәа, лымацара даалзынхар, дналацәажәар иҭахын, Рамса лҿынтә иаҳаз цқьа еиликаарц. Машәырла рымала еиниар еиҕьын, ихала еиҿикааз еиԥыларахар аҵкыс. Иага иундаз уаҳа иамуит. Ашьыжь, амоа ианықәлоз, ииулакгьы згьы рашьҭахь деыжәлеит. Иацы длаԥшықәызҵацәаз аҷкәынгьы насҭха дгылан, мцхәы дҿаԥхаҿаччозшәа. Нарџьхьоу имала дыԥхьагылан, уи аҳәсақәа ишьҭан, рымоанызао урҭгьы акыр дырцәыхараны дрышьҭанеиуан.

Мрагыларахь излаԥшыз амшцәгьа ацырҟьаҵәҟьа арахь имааицкәан, ааԥынра аарла ишааҭагылозгьы, адгьыл шабаза иҟан уҳәартә, ашоура иаманакуан. Аԥҳәасақәеи атамақәеи бабышза ишәҭхьан угәы ааҟарҵартә. Урҭ рыԥштәы дааразаицқьан, ирхылҵуаз аҳауа гәазырҳага адәы иахьықәыз, ихы-игәы дырҿыцуан, игәабзиара иаҳа-иаҳа еиҕьны ибон, игәамч азҳауан, амоа даркареит умҳәозар. Аҳәсақәа ҿымҭзакәа, рааԥсара чҳауа, амоа иахьаныз, илдмыршарыз арбаныз, – маҷк иааицәыуадаохацԥхьаза, ихы иҟажон, иуадаоызгьы аазымариахон, игәы иханарштҭуан. Ирласны дырхьымзозшәа анылба, Рамса дызцыз дналаԥасын, Нарџьхьоу днаихьзеит. Даеа ԥыҭраамҭак Саҟәа лымацара днеиуан. Уи лабгьы ианаагәеиҭа, лхала дааҭгылеит, илышьҭанеиуаз дналыхьзарц. Џьара ак шихьыз лдырит, ииҭахыз еилылкаарц лгәы азыҳәон. Рыоны дахьынзашьҭаз игәамбзиарақәа зеиԥшраз ала, уамашәа ибатәзамызт, асҟатәи рныҟәара ашьҭахь, џьара акы ааилакьакьаргьы. Длацәажәар иҭахын, уи ларгьы илбон, аха агәазыҳәара уамак иара далаҟамызт, еидихәыцлақәази иахантәарак лацәажәара ахьимазази ишьара дықәнарҟьа-зшәа ихы ибон.

– Амӡа узышьҭымхуазар? – дҵааит лара.

– Хар сымазамкәа схы збоит.

– Иацынтәарак акы уаргәаҭеиуазшәа збеит, иахьагьы ушьара уқәзам.

– Сыгәхьаа бымкын. Иаарласны сышәаӡырымҵыр ҟалом, арахь шәааныжьра ус исзымариам.

Лара дааиҿапшит. Лыбла разқәа ирхәоз изеилкаауамызт, лхаҿы акәзар – акырза агәыҭшьаагара аныпшуеит ихәартә ибеит. Лыбла анааиҟәылга, лхы ҵарҟәыланы амӡа даныларын шихәоз, лхы ӡышьҭхны, пхьа дыпшуа дахьивагылаз, лыгәҭакы изеилыргомызт. Аҧхәыс, лгәы иҭаз анылзымҵәахуаз, лхала данаанхалак акәын. Зыҵкы арахәыц ацәыззаз диӡызан лхала даныҟамыз. Лҿапшылара аҭынчра еихагьы амца ицранаҵон иара, дагьҿанахәон. Иихәоз ихаҭагьы иааицәымгахеит: иудыруази лааныжьра ахьицәыхьанҭаз еихагьы илзышьҭымхуазар?

– Сара ҧхәыск лыбла сҭамҧшижьҭеи, жәа-шықәса ҵуеит, – ихәеит иара. – Убриазы бгәы иҭоу аилкаара сцәыуадаӡуп. Аҧхәыс дшыҧхәысу схашҭхьеит сара, лхәыцрақәа сырцәы-хароуп.

– Избан? – лҿыҧшылара зҵаара рацәа ргәыҵаҵәахын.

– Избан басымхәеи.

– Избан жәа-шықәса раахыс ҧхәыс бла узҭамҧшыц? – иааҭкааны дизҵааит, егьирахь иихәоз лмахәауазар акәхарын.

– Шәара шә-Адгьыл ахь саарц, убасҟатәи аамҭа амӡа санын.

– Иухәо закәи?! – иҵегь дҵьалшьон.

– Ас иаартны бара быда ара уаӡы сызиацәажәом. Сырзеилымкаазар хәа сшәоит. Ибасхәо имазаны инхааит. Сара нцәарак хәа зынза исылам, суаӡып, уаха акгьы.

– Сужьоит.

– Ибымбац-ибмахац салаҟоуп азы, бызжьошәа бгәы иабоит. Аха сара, шәызынтәык шәеиҧш, суаӡуп, ацәымҭреи абзиабареи сылоуп, сда ашьа ҭаныҟәоит, исымоуп гәы заҵәык.

– Иҟаларым… Уаргьы иулоума абзиабара?

– Ааи, ааи!.. Суаӡуп сара.

– Амц ухәоит.

– Абааҧс!.. – агәыпҵәара дзыниаз игәы кыднахуан.

– Зны-зынла хгәы иҭаххуа зегьы удыруазшәа угәы иабоит. Арахь имаҷзоу узҵаарак џьоушьап.

– Бымбои!.. – дагьаагәырҭьеит.

– Изакәи избо?

– … бгәы иҭабхәо шысмахауа. Сара суаӡуп зегьы шәеиҧш.

– Уи ауми, – лхәахт дагьааихлафшәа. Убри аҵкыс исахәи угәы иҵхо закәу.

Уахь аиасра уажәы уамак иҭахымызт. Рыӡныҵҟа иҭаҵәахыз иалацәажәалар, иара ус иҵегь еиҭьны еибадырыр, еилибакаар, еизааигәахар заҟа еиҭьишьози, илаӡсхьаз рыҭҵаараҙы азҵаарақәа лықәиҧсалар аасҭа. Зҵаара шәкы, иаха дызмырцәозгьы, неиҧхьбахьан, ихадаҵәҟьаз хәагьы ҧыҭк изаанымхакәа. Урҭ шьҭа уамак зҿлымхара рымамызт, лара лхаҭа изааигәара, лӡызара аасҭа. Аха лара дизҧшын.

– Митридати бареи шәеибабара шҧаҟалеи?

Мазала дааҭрысит азныказ, аха лҧсҭазаараҿ уи азбахә шьҭа бзиа шаннамҵаз илырдырит, уаха льемырҵысзакәа, дызлазҵаазгьы алацәажәара уамак илҭахымкәа, дахьеыжәыз лҽыз ҭынч-ҭынч ацашьалагьы, иақәтәаз лгәы агәны иахьнеиуаз алагьы.

– Ибҭахымзар, сызцаара аҭак ҟабымцан.

– Мамоу, иауазеи, – лҳәеит лара маҷк анааҵ, уаҳа ацылцарым шигәахәызгьы, ажәабжьк аҳәара лҽыназылкит. – Уи игәалашәара сцәымӷыуп…

– Ибцәыуадаҩзар, баҟәыҵ сымҳәеи! – дааникылахт.

– Исцәымӷыуп, аха дысгәаламшәар ауам, дышҭахахьоугьы ҭыԥ сиҭом, иҽаасгәалаимыршәакәа.

Уи, дызлацәажәашаз ахҭыс ацәыргара дшақәшаҳаҭызгьы, иаразнак лажәабжь дзаламгеит. Ҩныҵҟала лҽазыҟалцозшәа, маҷк аҟара ҭынч днеиуан. Имбартә дшықәыԥсычҳауаз ҩашьомызт. Лҽы, лара лхьаа агәыҵалазшәа, днанагон аҽаанкыла-аҽаанкыло. Усҟан лара лнапсыргәыҵа ахәда иныҟәылшьуан. Уи лгәыбзыӷшьа аныруан, бзиа иагьабозар акәхарын лнап хәыҷы ацәа иахьакьысуаз. Зегь ныррала еибаркын, еиҳаразак зԥсы ҭаз.

– Саб усҟан иҵегь дҿамзи, Ҟалӷьҭа аҳас Митридат VI Евпатор Дионис иаиҭаз иԥа Митридат, иԥагьы ус ихьзын, диԥхьеит. Ҳахьынхо дахылаԥшын саб. Уажәгьы дахылаԥшуашәа дыҟоуп, аха аамҭа убасҟатәи еилаԥаҭоуп, доусы еиҳабыс дызмоу цқьа изымдыруа аҿынза инеихьеит. Арахь имаҳә дҭакыуп азын, длаԥшықәҵаны дрымоуп. Сзыцәшәо акгьы сымазам ҳәа аргама адәы дықәуп, ус иаҳа дшәарҭахарым, игәра ԥыҭк иргап ҳәа дгәыӷуеит, аха данбабаандаҩыртәреи ҳәа есымша ҳҳьаԥ-кәаԥшуеит.

Сара саб иҵегь санмаҷыз аахыс сиҳәалон сырцаҩы Уарад дахьынхо сигарц. Мап шысцәимкуазгьы, инахырԥа-аахырԥо дааиуан. Уи аамҭаз сызӷабрахь снеихьан, исыԥшәмахараны издыруаз иҩнра сырбеи ҳәа саб иҳәара сацәыԥхашьон. Иара ихаҭа игәы азҩозар здыруадаз, ҳаизааигәара дацәшәозаргьы ҟаларын, аха иҟаларааны иҟаз ихахьы иааигомызт. Избанзар уи сара аҳак иаҩсуаз ида уаҩы сиаҭәеишьомызт. Иԥҳа лырцаҩы даараза диҭахын, убас иуаҩышьа игәаԥхон, игәы иалсшаз ажәак имҳәацызт, аха иԥҳазаҵәи уии ажәа маза шрыбжьаз илымҳа иҭасызҭгьы, ицәымӷра шьҭихуан. Насгьы аб ицәыуадаҩзаап иԥҳа, еиҳаразак уи дзаҵәызар, хаҵа лышьҭра.

Саб аҳ ихан ахь снагара шәарҭахап ҳәа раԥхьа ихы иҭамшәеит. Аҳ диҭахымызт иара. Ҟалӷьаа раҳшьҭра амшын нырцәынтә дааны азәы иахьигаз ицәымӷын. Амала даҽазәы иаасҭа ари иаҳа деиӷьеишьон. Избанзар иаҳа дырҭахын дызхагылаз ауаа, маҷкгьы ауаҩра илан, иаб дицәымӷын адунеи уаҩ данзамкәа инирцәоит ҳәа, саб уи димаҳәзаргьы дақәшаҳаҭхар здыруадаз. Зынгьы санхәыцуа – убри азакәхап ахан ахь снагара уамак дзацәымшәаз. Ҟалӷьҭа аҳ итәарҭагьы ҳара акыр иҳаҟәгахеит, мрагыларантә иаауаз аӷацәа ирзааигәамхарц, уиадагьы аӷбақәа ахьаахгылоз, аӷба ҟаҵарҭақәагьы Аҟә аҭыԥ иаҳа иманшәалан. Адиоскәыркәа уи агаҿа алырхижьҭеи, ауаа иаҳа рхы убрахь ихан. Аԥсуаа иаҳа ԥхьагылара роуан, абазақәа ҳәа адунеи ҳахыҵәарц ҳаҟоуп. Иагьзакәытә ҭыԥу удыруандаз, – ашьха амшын иахьзааларҭоу!

Амшын ахықә аҿы игылан аҳ ихан. Изхьчоз ҳаноурыжь, уахь ҳлеит. Аҩныҵҟа иаҳԥылаз ҳиманы аҳ итәарҭа ҳаҩнеигалеит. Хаҵа ӷәӷәак, маҷк даацәхаԥшьны, убра дҳазԥшын. Қәрала дабанзеиҵбыз саб иаасҭа, аха дагьҳхаҵымгылеит азныказ. Уи сара сашьцылазамызт, уамашәа изымбарцгьы залшомызт. Саб дхырхәаны аԥсшәа аниҳәа ашьҭахь, дҩагылазшәа иун, ҳаргьы ҳнаиртәеит. Ахацәа еицәажәон, сара изымбацыз аҩны схарахаԥшуа блала еимыздон, еибырҳәозгьы гәныскылартә сзырҩуамызт. Аҳ саб ҳаҭыр иқәҵазаны диацәажәон.

Уажәшьҭа ҳдәылцындаз анаасгәахәашаз, аҳ имаҵуҩы дааиԥхьан, акы ниеиҳәеит, уамак мырцыкәагьы, акрыфара ҳаргеит. Аишәа еиҵҳәа чысла иҩычан, х-ҩык ҳауп илахатәаз. Убасҟан игәасҭеит аҳ скылкааны илаԥш шысхыз, сҿы инҭасцаз ачаӷьагьы

шьҭахьҟа имаандаз сгәахәуа, илаҧш сгәы аархынҳәит. Ас азәы ихаҿсахьа сцәымӷамхацызт. Агыгшәыг диҧоуп ҳәа саҳахьан, агыгшәыг агыгшәыг ахылҵуеит, зегьы иршәа-ирзыза адәы иқәын, акәымзар сдәылҟьаны сымцози. Сҿаҵа цәгьала илалбааздан, уаҳа схы ҩышьҭсымхит, уи илаҧш сацәшәаны.

Знык ахан ҳаҩдәылҵындаз ҳәа сышгәаҟуаз, амҩа ҳнықәлеит, иҳацыз ҳауаа аашьҭхны. Саб игәалаҟан. Асҟатәи ҳаҭыр ахьиқәиҵаз дарҧыруан, аха зынгьы иааицәымӷахон. Убасҟан аҳ ихымҩаҧгашьа сара исыхьҟазар ҳәа дазхәыцуазар ҟаларын. Алакҩакра шьҭихуан. Издыруадаз уи иабхәра дақәшаҳаҭхар, ҟалҵьаа раҳшьҭра хынҳәрын ҳәа гәыҵрақәак изцәырҵуазҭгьы. Урҭқәа усҟан срызхәыцзомызт, уажәоуп ус сгәы ианаанаго. Сара схы сымхабзиаха саб сицын, избанзар ахан ҳаҩныҵт акәым, аҳҭынра ҳшьапы ҭаагахьан, саб иакәзар – игәы алаҟан, зегь ирыцкыугьы – Урад иашҭа шыҟаз ашьха мҩа ҳангылан.

– Бзааҭгылеи? – длыҳәеит иара. – Бцәажәала! Шәышҧанеии? Дышҧашәҧылеи иара?

– Иани иаби гәырҕьаҵәа иаҳҧылеит. Зхы иақәиҭыз нхацәан дара, рыҷкәын дшыхәыҷыз ҵарак идырҵартәгьы аҭагылазаашьа рҧшааит. Агәырҵҟәыл имагәышьан, имаҵушьа згәаҧхаз аҳак, ауаҩра илсхуеит ҳәа дигахьан, уи иоуп иҵара анагзара зыбзоуроугьы. Ҳахьнеиз иара аҩны дыҟазамызт. Ишьҭаланы дрыҧшааит. Иҭааз аниарҳәа, дшыҩуаз мацара, аҧхзы иҿашы, дшынкаҳара дкараха, ашҭа дааҭашылеит. Ҳгәыдкыла-ҳхыдкыла аҧсшәа ҳаиҳәеит. Иаҳәшьа дизаазшәа дсывагьежьуан. Агәылацәа еизганы ҳхәы ҟарҵеит. Иржәит, ирфеит. Адырҩаены сара заа сгылеит. Саб макьана дышьҭан. Абаҳчаҿ сшыҟаз Урад днасыхьзеит. Ҳаибамбеижьҭеи сшыгәхьаигоз ҩашьомызт. Иаалырҟьаны сиазҵааит:

– Иацы ҳанааи уабаҟаз?

– Бымбои, Саҟәа, сара схәыҷым. Слахьынҵа сазхәыцын, ҧҳәыс даазгап сызбеит.

– Иааугарц угәы иҭада? – исаҳауаз агәра сгазомызт. – Сара дсумырбакәа. Дааумган. Пҳәысҳәара уцазма? – сыхәмаруазу, сызҵаара агәраганы иҟасҵозу схаҭа исызды-руамызт.

– Ааи.

– Нас?

– Дсықәымшәзеит. Саҟәа, бара иахьа сыҩны бшааиз еиҧш бзааиру, даеазәы ара дыҩнашьқьыруа дыҩналар?

– Сааизом.

– Ибҳәо закәи? Избан?

Исзымчҳакәа сылаҵырз лхыжжит, излауала ирлас схы-снапаҿы иаазгеит. Жәла дук сырҭыҧхан. Сыда дызнымхо ихы шибоз аусзымдырхуаз, амала ижәла маҷра, сара сҭагылазаашьа дахәаҧшны, иара ималдара, уажәшьҭа дхаҵоуп уҳәартә иқәра анеира, сара сықәра амаҷра уҳәа, иҧынгылақәаз рацәазан. Уи сирҭап ҳәа зынзакгьы дақәгәыҵуамызт. Сара сизааигәазан, уи ҳаҩнаҭа имҩаҧигахьаз маҵурак иаҩызан. Излауала абарҭ зегьы иеырҟәигарц акәын даеазәы дызлышьҭалаз. Убри акәхап сшизыҟаз арҵабыргра ахьысцәыҟалаз зыхҟьоз. Аха уи ашьҭахь знықгьы ахьхәра сгәы иҭамшәеит.

Исиҭаз азҵаара аҭак сзыҟаҵазомызт, сҿымҭра иаҳагьы саргамон. Ихаҭа агәырҕьареи абжьажьареи дрымеҳаркуан. Иаҳаз аҭакҧхықәра ду ихәдаҵьал иқәнаҵагәышьон. Аамҭа уадаҩ ҳҭагылан, арахь ҳцаси ҳқьабзи ҳариааир акәын. Ҳус шмазазоу иаанымхар ада ҧсыхәа амамызт сигаанза. Уи ашьҭахьгьы закәытә қәҧараз макьана уаҩы издыруамызт. Сааигәыдиҳәҳәаларц иҿааихеит. Сара снеиҭаҧеит. Иаргьы ихы инапаҿы иааигеит. Уажәрааанза, иага бзиа сибозаргьы, иара изы схәыҷын, саазатәын, сықәҿиарақәа рзы

сгәыдикыларын, сышьҭипааларын, дсахәмаруан. Азин иман. Аха уажәы ҳеынкылашьа збаз идыруан иҳабжьалаз закәу, ибзиашәа ҳлапшықәиҵартә уаҩы игәы агьҭамшәацызт.

Урад инхарҭа уи аены инсыжьуан акыр сгәы рҭынчны. Уажәраанза сзыргәаҟуаз еилкаан, – дысцәызыр ҳәа сшәон, шьҭа сара дшыстәыз агәра згон. Агаҿахь ҳалбаагеит. Амшын аҿы ашхәа хҭартәаны, Пытҟа хдәықәиҵеит. Асқьала дахьықәгылаз сизыпшуан, аха хшеипырҵуаз уамак исныруамызт. Уамашәа сгәы ҭынчын. Дахьықәгылаз дсымбо аҿынза ҳанынаскьагьы, ҳзықәтәаз амшын алапшҳәаа инхыҵаанза, иара асқьала шнимыжьуаз агәра згон.

Нас ауп маҷк ашәара ансызцәырҵ. Нас ауп данысгәалашәа аҳ Митридат. Аха уи ирласны дысхашҭит. Урад ихаҿсахьа зегьы ахәаеуан. Усҟан иабаздыруаз, хара имгакәа, Митридат саб ажәа иниҵарц игәы ишҭаз шсаҳауаз, Урад дыззымиааишаз аҕа дшизсырхаз. Сыпсҭазаара пшқа хылагәыла еилалеит, уи уаҩы иасымҳәеит, схала зегьы мазала ишьҭысхырц саҿын. Аҵыхәтәан уахи-ени исхылапшыз смаҵуоҩпәыс пҽыхгас дсызкашәеит. Рамса илдырт сгәы иҵхоз закәыз, дагьсыцхраит, ианаҭахха лпсы насықәылҵарц збаны.

Саҟәа лажәабжьҳәара аанылкылеит, изыхҟьаз Апсар изеилымкаауа. Нарҵьхьоу дышнеиц днеиуан, маҷк дааҵахо дишьҭагылан амаҵуоҩҳәыс. Рҩыцьегь ирышьҭаз рахь зынза ипшзомызт. Ҿыц дцәажәозар ҳәа дыпшын Апсар, лара ҭынч амҩа данын, лхатә хәыцрак даамехакны, иара дышлывагылазгьы лхамышҭуа. Уи леилкаара шицәыуадаҩыз, лгәаҵагьы дызҭамлакәа дахьылпырҵрыз хьаас иман. Лара илхьааз изаартуазар ҳәа дгәаҭеиуан.

– Ирласны хҭыпаҿ ҳнеишт, – лҳәеит, длырҭынчырц иақәылкызшәа, дааизхьапшны.

Амра реигәырҕьозшәа икажжы иагьышпапхоз! Апсабара даеакала ацәа иалҵуазшәа, апыҭҟәыркәа цәырыргарц, аҵла рымахә ҿыхон. Апса ҵлақәа ирықәзыҭхьаз асы агәам-сам рықәганы идырпашәын, аеҵәара рхашьшьы, аҳауа ҳалалцәаны ирхылҵуаз, ирҵаулазаны урыпҳа иргәылсуан. Апсар дызцыз ашьцылахьан, иара есааира аҳауа цқьа дарҿыцуан. Саҟәа пшза дызлацәажәоз иара дзалҵуамызт, иааикәыршаз дышрымехаркуазгьы. Уи илҳәоз апсҭазаареи ари ашәапыцьапреи еиҟәыҭханы узрыхәапшуамызт.

Рымҩа зны иеыуардынмҩан, зны имҩахәасҭа ҭбаан. Ана-ара анхарҭақәа ирывсуан, аҩны лаҟәы хәыҷқәа рҭзқәа шышын, масарла ихыбын. Иналаршәа-ҩаларшәаны аҵьыргәал ҩнқәа гылан, уаҟа ашҭақәа ҭбаан, акыр зкыз шынхоз мҩашьо. Амҩан ирпылоз иреихырхәаны апсшәа рарҳәон, џьоукгьы дара реипш амҩа ианын, хара ишцоз мҩашьо, уи азын илапшықәырҵарымызт угәахәрын. Зпсы ҭаз ауаа ибон акәымзар, ажәҩан аҵаҟа иаартыз амузеи далаз џьишьарын Апсар. Ашьха ашьапахьы иҩеихьан, аҟәапа-ҿапаракәа ирҿысны. Ауаа рынхарҭақәа есааира имаҷхон. Ҩадара мацараны иҩаҿагылт. Хыхь џьара дәы ҟьаҟьара хәыҷык иныкәгылеит. Иаҩцацәамыз ҩнык инахьыпшит.

– Аброума бахьрымоу? – Апсар иааизымбатәбарахеит.

– Мап. Уахь унеираз абри ашьха ухыҵроуп, мраҭашәара шыҟоу... Уахь цашьа ҳамам. Аҕацәа рылапш ахыуп.

6

Гәарҭак ахәыҷқәа агәарп аҵыхәахьшәа ихәмаруан. Джыцәза зҕабк даарылҟьан, дышзахоз лҿаалхеит. Саҟәа дылкапеит зегь рапхьа. Ахәыҷы дшыҩуаз, илаҟәыз Саҟәа лыхәда лҿынахылшьит, убасҟан акәын Апсар иангәеиҭа азҕаб уи дышлеипшыз. Лыпҳа

лакәын! Игыланы иԥшуаз ахәыҷқәа даарылҟьеит азҕаб илеиҵаз ҷкәынак. Уигьы ишилшоз дыҩуа дааун, илаҕырз иҿажжы. Агәхьаагара ҕәҕәала ишилсыз убарҭан. Џьара дибахьазшәа, Аԥсар уи дизԥшуан, дзеиԥшзамыз иаҳәшьа даалымхны, иан дынлылаҵәарц данаалыдԥалоз.

Рани дареи рызхара ианеибаба, рабду Нарџьхьоуи амаҵуҩԥҳәыси аарыкәшеит. Аԥҳәыс, иаҳа ишлышьцылаз убартә, рыелыдыркылон. Аԥсар аеқәа рааҩс дгылан, «иибахьаз» ахәыҷы дизԥшуа. Иаргьы ахаҵа даагәеиҭан, дхаҳәхазшәа дихәаԥшуан. Уи иаҳәшьа, ахаҵа дшылбазҵәҟьа, дыҩны лҿаалхеит. Дилаҳәаҵаны данылк, дҩышьҭихит. Лашьагьы даауан. Аԥсар длеиҳәҭҟәыҟәлан, рҩыџьегь ааигәыдирҕәҕалеит. Игәырҕьаҵәа ишидгылаз хәыҷы-хәыҷы ихьшәашәахо, ашьшьыҳәа инидҵын, ран лахь инеихеит.

– Абри бԥа сара саныхәыҷыз схы аахҵәа ихагылоуп, – иҳәеит Аԥсар, уажәгьы ибла агәра изымго.

– Убри азоуп даргьы еибарҩны изузнеиз, – иҳәеит Нарџьхьоу. – Раб уакәыз џьыршьеит.

– Нан, – лҳәеит азҕаб, – дад иакәзами?

Ан лыԥҳа даалгәыдлырҕәҕәалан, лызҵаара ҭакда иаанлыжьит, аҭак шалҭарыз лзымдыруазшәа. Ашҭа иқәланы иааиуан хаҵеи ԥҳәыси, урҭ ирышьҭан даеа ҳәсақәак, ашҭаҿ ихәмаруаз ахәыҷқәа рыцрыбзза. Асасцәеи аԥшәмацәеи аԥсшәа еибырҳәонаҵы, ирысасыҵәҟьаз уамак изхьаԥшуамызт, аха уажәы ухәыцуазар, еиҳагьы длаԥшықәҵаны дрымазар ҟаларын. Ишәыз акәзу, иԥшра акәзу, иџьаршьоз изеилкаауамызт.

– Ари Уарад диашьоуп, аԥсшәа иашәҳәа, – иҳәеит Нарџьхьоу, реиҿаԥшышьақәа ааирԥсадарц.

Даргьы Уарад «иашьа» иааидгылан, даагәыдыркылазшәа руит, иара дҩаҩаза дгылазшәа ибон, иҟазшьақәа уамак ишыргәамԥхоз шырныдмырԥшуазгьы. Ашҭа инҭаргылан, аҩныҟа илаганы, арымз хәхәақәеи аҟәардәқәеи иаарыхан, инадыртәеит. Аешьеи аеҳәшьеи ракәын ихәаԥшцәоз, дыргәаԥхозу, дыргәамԥхозу, дырцәымҕзу изеилымкаауа. Дара рхаҭақәа еилымкаарак иҭашәазаргьы иазҳәодаз, – усгьы аԥшра рымазшәа ибон.

Рымҩан ихеигаз ааԥсараха абыржәы илаисызшәа, ибҕа аҭзы ианнадиҵа, ибла нцәынҭаазаарын. Уи гәарҭазар акәхарын, рызынтәык ашьшьыҳәа ишындәылҵуаз ԥхызызшәа иныруан. Нарџьхьоу уи ижәҩахырқәа ааникылан, дҩаиргылан, ацәардҕәаҿы днеигеит. Уа ихаҭа дныкәиеит. Ҷыдала ҳаҭыр ахьиқәырҵоз дашьцылахьан. Маҷк ила анҭаара ацәара ихнарԥсаахьан, ҭынч дзыцәомызт. Дыцәазшәа, дыцәамзшәа, дҩықәтәаргьы иблацә цқьа изхымтуа, ҳамҭакы диан.

Ашә аҕьараҳәа ианаат, аԥхыз далазу даламзу издыруамызт. Ихы ҭуа еилагьежьуан. Иаԥхьа игылаз уамашәа дибон. Уаҩы дицмызт, ашҭаҿы азәгьы дыҟамызт. Иара уамак шиаҳаз мҩашьо иԥшран, иԥсы алагаҩагашьа уаҩы дықәнаргыломызт. Аԥсар дҩагылазшәа иуит. Иаԥхьа игылаз, иара иаасҭа маҷк дышкьаҿызгьы, иаҳа илан, амала игын, џьамыҕәа цәгьак дҭагылан уҳәартә, дыззааиз иаасҭа хәыҷык деиқәан, амра заа икызшәа. Ижакьа ашлара ааланаԥсахьан, уамак шихымҵуазгьы. Илахьи, иџьымшьи, иблақәеи, иԥынҵеи, иқьышәқәеи Аԥсар иабеибахьаз? Ахәыҷы! Саҟәа лхәыҷы! Уарад иакәзар?! Аԥсар ихаҭа дышԥаиеиԥшыз! Ас убахьазма?! Ахәыҷы – иара даныхәыҷыз ихы аахҵәа! Ари иакәзар – иара ихаҭаԥсаҭа!

– Узусҭада? – дцаашәа иуит.

– Сара сзусҭоу заманала иудыруеит, – уи Аԥсар ибжьгьы ихазар ҟаларын. – Уара уарбаныз ҳәа иаадыруаз зегьы сарҳәеит, аха уара ухаҭа исаҳәа узусҭоу! Аныҟ ҳаицлыхшазшәа, ас ҳзеиԥшузеи?!

– Уи ҟалашьак амамызт. Аха аныҟ еицлыхшогьы ас еиԥшышьа рымам.

– Уи ауми исҳәо саргьы. Уеилых!

– Избан!

– Суҳәоит сумыргәаҟын! Уеилых маҟәаҳәара!

Маҟәаҳәара иеааилихит изааиз иәаԥхьа. Уи Аԥсар дааидԥалан, даақәыргьежьны иашьҭахь иеиқәа мачк длахан, ианшьан аагәеиҭеит. Иихәара иәамшәо дааидхалеит. Иԥсы изеивгомызт. Иҟалаз изеилкаауамызт Аԥсаргьы, акгьы шизеилымкаауаз уи ианиба, иеилеиҳәонаҵы, ихаҭа иеааилирцәрааит. Шьҭахьла данаахьаҳә, иеиқәа длахазар, Аԥсар ианшьан иеиԥшцәҟьаз, уи аҭыԥ аәыцәҟьа, иаргьы нщьанк еиқәаҵәаза иман. Ахлымзаах иақәшәаз ибарги? Асас иԥсы илшәаны дкаҳарц агьигмызт. Егьи иаҳа ирмарианы ихигар илшон. Идгьылаә иқәшәаз еиԥшла маҳагьарак зуз реиԥш дзыхшаз ма дрызхәыцрын. Даеа ецәак иатәыз Адгьыл аәынтә иааз иихәыцрыз? Аха арахь дшықәнагалаҵәҟьаз ҳәа ирдыруаз иарҳәазар? Ацәардҕәы дныҟәтәеит Аԥсар.

– Иужәлеи? – дцааит игылаз.

– Џьансыҭ! – иҳәеит итәаз.

– Ишԥа?! Зынза сеилоугарц уаәума?

– Избан?

– Избан?! Саргьы с-Џьансыҭуп, – иеааилаҳәаны, итәаз иәы ҭыркка дышихәаԥшуаз, дындәылҟьеит.

Ариабжьарак Аԥсар даазықшәаз аҵабыргреи амцреи рыбжьагылара дрышьцылахьан, аха даеа дгьыл харак аәы асцәҟьа иеиԥшхарыз ауаоы диқәшәарц аԥсҭазаара лакәзар иахаиҵарымызт. Ишьара дзықәымло ацәарҭҕәы дықәтәеит. Цқьа дхәыцыртә даныҟала, даазыниахьаз хәыц-хәыц еимдо днарылалеит. Нарцьхьоу, амшын аәы даниба, нышьала мацара мазала Пыҭ дызхыганы, аоныҟа даазгаз, иҷкәын диеиԥшызшәа аниба, ма дицәхоашьалеит, ма Анцәа дизлыбааижьҭыз џьишьеит, иԥа дизыԥааимбарны диԥхьазеит, издыруадаз д-Анцәан ҳәа иаразнак дахәаԥшызар. Ижакьа ахьиәамыз акәын акәымзар, зынзак имаҳә иакәмызт ҳәа издырзомызт. Уи иԥҳа лԥсы иқәҵаны деиқәлырхеит, лхаҭагьы ианшьан ангәалҭа, заҟа деиҭанакызеи! Аԥсар ихзызааура дзырхьчоз Уарад иакәыз џьышьа аҕацәа дбаандаоыртәр ҟалон. Урҭқәа зегьы ичҳарын иара, аха рыжәлақәа зеиԥшхеи?

Ицәа дыҭзызаауа, дыхьҭшьуазшәа ихәажьы қақаза игылан. Амцашоура шьҭихуазар ҟаларын. Уажәшьҭак инервқәа ирзымчҳауазар акәхарын. Ииулак адкылага ҷыда ааиԥшаан, аҳәынцәра инацәы нақәырҕәҕәаны, акосмостә ҕба иеамеидеит. Уа иҭатәаз дырмацәажәеишьҭеи, ааигәа изԥшымзу здыруадаз, иаарласынгьы аҭак ирҭомызт, уи иаҳагьы иԥсахы еибанаркуан. Илахь аԥхзы ақәнаҭәон, адкылага рҳәҳәо икыдиҟьандаз игәахәуа днеихьан.

– Акосмонавт 2!.. Исҳәо уаҳауама? – иаалырҟьаны реиҳабы ибжьы ааиаҳаит.

– Акосноавт 1! Исаҳауеит.

– Асҟаамҭа зәумҭуазеи?

– Амоа ду сыман.

– Атуристра уеазукит, ҳара иухьыз ҳзеилымкаауа, ҳаилагьежьуа ҳаилоуп. Уаппарат абатареиақәа ԥсьыхазар ҟалап, иуҳәо аилыргара ауадаохара аеазнакит. Ахынҳәра уеазыҟоуцалароуп.

– Сумырццакын. Ара сызлашәаз аԥсҭазаара еилсыргаанза, хынҳәышьа сымам.

– Иҟоу ҳаумҳәои!

– Уа иҟоу шәыхшыҩ ааизыркәкәаны ишәгәалашәыршәа: Колхьида ахаан, Митридат VI Диоскуриа дантәаз, Помпеи дишьҭаланы данааауаз аламҭалаз, космонавт ҳасабла, азәыр Адгьыл аҿы дтәама?

– Ари апланета аиллиузиақәа узцәырызго акәзар ҟалап. Дарбан космонавту иуҭахыу, ашықәсҧхьазарарақәа реиҩшамҭаз?

– Иҟоу умбои: араҟа дсықәшәеит ауаҩы, зынзак исеиҧшу, саншьанҵәҟьа змоу, сыжәлаҵәҟьа зхыу.

– Ҳаилоугарц уаҿуп: дарбан ус уа иуҧыларыз? Уи зегьы лаҧшҵашәароуп.

Адкылага Аҧсар инарҳауан иҩызцәа шыччоз, аха рыччабжь дара ари апланетахь идәықәырҵаз деилагаҵәҟьазар ҳәа ашәарагьы аҵан. Иихәоз агәра зладиргарыз издыруамызт. Арҭ иаареиҳәоз зегь мцынҳәа иахәаҧшуан. Ихаҭагьы ихы ижьозар ааигәахәит, аха игәрамгацәа заҟа агәра диргарц даҿыз, ихаҭа ихы дақәгәыҕуан.

– Иҟалаз еилыскаазшәа сгәы иабоит, – иҳәеит Аҧсар. – Проксима Кентавра қәрала ҩ-нызқь шықәса инареиҳаны еиҵбоуп ҳара ҳ-Амра aacҭа. Уи апланетақәа руак аҿы имҩаҧысуа аҧсҭазаарагьы, убасҟатәи шықәса шьҭахьҟа иҟоуп. Ари Адгьыл иахьатәи ахҭысқәа ҳара ҳзы иҭоурыххахьеит. Митридат Аҟә – Диоскәриа даныҟоу аламҭалаз, акосмонавт длыбаазар араҟа, убасҵәҟьа ҟалазар алшоит ҳара ҳ-Адгьыл аҿгьы ҩ-нызқь шықәса раҧхьа.

– Ҟаи, џьушьт?! – аччабжь гон акосмос ҕбаҿы. – Уара зынзак иавауршәзеит.

– Шәарҭ шәызҿу ҵара-дырра усу, мамзар аҵәҟьа шәасуоу? – Аҧсар иааизымчҳаит. Убри аамҭаз ашҭа дықәланы аҧшәма хаҵа дааиуан. – Абзиараз! Иаарласны ҳаиқәшәозар аабап.

– Уа уаангылазарц угәы иҭоумкааит. Зҕбак дуҧшаазар? – изҳәоз ибжьала дизеилкаауамызт, ибатареиақәа ҧсьехаҵәҟьон.

– Уамашәагьы иумбан! – иҳәеит Аҧсар, адкылага чыда ирцәеит, афырҳәагьы аҵәахра днахьзеит: аҧшәма ашәа даалагылахьан.

– Ҳаҭыр зқәу, уххь згеит, – иҳәеит иара. – Уарад дуацәажәар иҭахыуп.

– Даариааит!

– Дзыҩноу ахыбрахь унаагар ҳҭахыуп. Уи абнара илагылоуп, арахә ҳәуеит, уаҩы иҿахырсҭам.

– Бзиоуп, – Аҧсар имаҭәақәа ааидикылеит.

Аҧшәма дыҩдәылҵит, асасгьы днаишьҭалеит. Агәарҧ иныќәсын, ахҵысҭра ианынхыҵ, бна мҩахәасҭак инангылт. Ариабжьарак амш шбзиазгьы, амҩахәасҭаҵәҟьа анысра цәгьан азын, аҳаҵкьын цәаакырахь ршьапқәа наргыло, амҩа инахыҧа-аахыҧо, инеиуан еишьҭагыланы. Аныҟәара асас ишизыманшәаламыз уи дызцыз ибон, уажәы-уажәы дизхьаҧшуан, џьара дықәмцәраарц. Имаҭәақәагьы ааимидеит. Ихаҭа, ирлас-ырласны астәиала абна дшылсуаз убартә, ишьапы ахьиргылашаз ҵаны иман, сабеиҭаҧари ҳәа дагьхьаҧшуамызт, ашьабсҭа еиҧш дынкаҧа, аакаҧон.

Ашәаҧыцьаҧ еимиаан. Уажәраанза иибахьаз еиҧшымкәа, аиаҵәашьагь иаҳа игәылган. Аҧхара аҵаларц агьшагмыз мҩашьо, аҳауа зҩыда цқьацәан. Амҩа хареи, Аҧсар ибла ирбози, илымҳа ираҳауази ддыркаразахьан, аха абнара иахылҵуаз аҳауа ҿыц ихаҭа дшарҿыцуаз азгәеимҭар ауамызт. Акыргьы рымҩа нахарахеит. Абна инылшәаанза, игәеиҭеит зиа уамак раҧхьа ашьхақәа ишрыгәҭылакыз. Уи иибахьаз иаҩызан. Даныхәычҷыз зны иргахьан абри еиҧшыз ахь, аха усҟан уи ихәашьза иҭатәан, иҵегь идуун. Изларҳәоз ала, ааҧынраз, ма ақәа кыдхаеа ианлеилак ашьҭахь, иара духон, ажәытәын

аҕбақәа злырхлоз аҵла ҭоуҕанқәа ршьапаҿынза иҩеиуан. Уи иацрыҵуаз азиасқәа хәашьза амҩа инықәлон, ихымаҭушәа илақьҭо, амшын ахь иццакуан.

Аԥсар араҟа изаԥшәымахаз дишьҭан, ацаҟьа хаҳәқәа днархыԥо. Изныз амҩа азиа ишаҟәарыз ҩашьомызт. Уи аныҭҭәаалак, Аԥсар зны иибахьаз еиԥшхон. Дахьԥшра дақәымшәо, изааигәазаз аԥсабара алаҭаԥшра дахьынзахьымзоз, дзышьҭаз маҷк дицәынаскьеит. Иара дыццакырц акәхарын, аԥшәма ԥыҭрак дзеихаз. Уажәшьҭа агьихьрымызт ҳәа дгәыҕуан, аранза ишьапы рҕәҕәо дышишьҭаз агәранига. Уи иҩыҵракыз Аԥсар имаҭәақәа ицәкаҳар ҳәа дара зтәыз ихаҭа дшәахуан. Шьҭахьҟа амҩа акосмонавт дызлақәлашаз зегьы еиларҳәны иман. Инаимпыҵшәаны ахаҳә инанҟьаз акосмонавт маҭәа ҽеихозма, еиҳаразак ашлеми арадиодкылагеи. Абарҭ еиҳа ҳаҭыр рықәҵа ҳәа, урҭ аалхны ирбашьа имамызт. Ус ҟаиҵаргьы ишәарҭамхар здыруадаз, аха узыцәшәаша аҟара аҵаны уацәшәартә уҟалон, ус иҟаз аҭагылазаашьа уанҭашәалак.

Аԥсар, иааикәыршаз дыртәырымтәзарц, ихәыцрақәа иҽаарылихын, днаццакит. Иара заҟа иҽирласуаз, аԥшәмагьы ишьаҿа еихигон. Иахьнеишаз ирласны иназарц уи ишиҭахыз ҩашьомызт. Ахәларагьы аҽазнакуан. Маҷк дыҩрын ҳәа, Аԥсар данынаҭрыс, дшьацәхнылан, ԥышәха ахаҳә данҟьарц агьигымкәа, инапқәа ныҵарсны иҽааникылеит. Иаԥхьагылагьы иҕзбжьы ааиаҳаит. Аԥсар иҽыҩеиҵихын, уахь днаҭрысит. Аԥшәма ихаҭа длеизҟәыҿхьан, амала ишьҭагылаз имаҭақәа еиламттырц, ииулак ашьшьыҳәа инышьҭеиҵахьан. Уи иарма напы амахәар ахымпал алан. Имаҭәа Аԥсар иааԥижәеит. Ахәымпал хараҵәҟьа изымцеит, аха аиха хы убарҭамызт, ашьа ихнаҩон акылҵәара. Дымшәарц игәышәымшә ҳәо, игәиҽанзамкәа ахымпал Аԥсар дназыҭрысын, ажәырқьҳәа дахан, иааликәыцәааит, аҿаҩгьы ааиҿыҵгеит.

– Саҭоумҵан сара ҟармыць! – иҳәеит аԥшәма, иблахаҵгьежьра анааимыгга, ишьаарҵәыраз ахымпал шилиххьаз ангәеиҭа, абнахьы днахьаҳәын, аҵыршә дасит, ашьхабҕанза иназама уҳәо.

Аԥсар дааццакын, ишьа мцарц, ихәыз имахәар бзианы иҿеиҳәеит. Уи далгаанзагьы, егьи аҵыршә бжьы даанагазар акәхарын, абна иаалԥаз арԥыс назак даарзааигәахеит. Ихәыз уи иеиҳәеит рышьҭахьҟа азәы дшыриеихсыз. Арԥыс ишилшоз днаҵысит. Рылаԥш дыҵшәахьан, уи иҵыршә бжьы геит, уи иакәхарын игәахәуеит Аԥсар, уаҳа дзусҭахарыдаз. Харантә иара аҭак даҽазәы ииҭеит, иара ус даҽазәых иҵрышә бжьы ҭааза ираҳаит. Аԥшәма иԥсы ааиҭакшәа дҩеихан, уажәшьҭа изыцәшәоз егьыҟамызт иҳәан, иҿынеихеит. Аԥсар имаҭәа еилаҳәара аашьҭихын, иҩыза еиҳабы диҵагыларц днаихьзеит. Егьи имуит, ицыз ихала ихы гәеиҭаларц дааилабжьан.

Раԥхьаҟа, уаҩы илаԥш уамак иҵамшәо, қьаланы иқьаламкәа, иҩнны иҩнымкәа, азынгьы ахьҭа ухы ацәухьчартә, иааинырсланы аамҭала ҳәа идыргылакз акәхарын, хыбрак ԥхьакырҭак иҭагылан. Азиагьы иазааигәамызт, уахь зха ҳәа умнеир ԥсыхәа шумоуазгьы. Изышьҭаз Аԥсар иеиԥшла абракәхарын иҽахьыԥхьеикуаз. Еицыз, руазә дышхәыз аниба, Уарад даадәылҵны даарԥылеит. Асас уи аԥхьа данибаз аасҭа, иаармариан деилаҳәан. Араҟа аԥшәмара шиуаз ҩашьомызт. Аԥсар дызцыз, зҵааракгьы имҭакәа, ибҕа днаҵагылеит. Ари иуамызт, аха егьи иаҳа қәрала деиҵбызу, иҿаԥхьа «уалшәаҩыс» ихы иԥхьазозу здыруадаз, дивагьежьуа дицрыҵуамызт. Ирзылаԥшҵашәара уаҩны ирыцыз дихарштны, аҟәардә днықәиртәеит. Ирлас зык ирҟәандеит, ихәра ҿизәзәаан, бҕыцқәак ақәҵаны, ҿыц иҿеиҳәеит. Уи дахьынзаиҿыз маҷ-маҷ зҵаарақәак наииҭеит.

– Аҵыршә узаси?

– Азәы дсеихсит, – аҭак ҟаиҵон егьи.

– Аиаша?! Уажәы исымбои… Иумеики?

– Издыруада сара сакәымзар дыззышәарыцоз, – аниҳәа, Уарад изы акәхарын ааигәахәит Аҧсар, аха абрагь иара данааиҿаҧш, ахымпал иара, Аҧсар ихаҭа изкызар ааигәахәит, машәыршәа ивсны, иаҧхьагыла иаахазар?

– Дзусҭаз узеилымкааи?

– Ишьҭасҵеит.

– Угәаҕ змаз дҟаларызу?

– Симшьыр ҟамло исымагәышьада? Мазак сыҵрымхызар…

Уарад дҵәахны дахьимаз азакәхарын амаза азбахә зцәыригаз. Уи далалацәаргьы иҭахымызт, ҳаҭыр зқәиҵоз ауаҩы игәы цәиҟьар илшон. Иара усгьы Уарад, ахҭынҟьа ихы иаиҭозма уҳәо, маҷзак даашанхеит. Ахәра злаҿеиҳәақәоз наҟ иныҧхьеикшәа иун, даахынҳәит. Уи Аҧсар иацәажәара дахыццакуан, алагашьа дақәшәомызт, иҧшәма ихьаа хьаамгакәа, даеакы дзалацәажәомызт. Ус акәын иҟазшьақәа Аҧсар ишибоз. Уажәшьҭа лашьцон. Цәашьык, иҭааза инаркны, аҩныҟа илеигеит. Аҧшәма шьҭахьҟа дхынҳәырц иҭахын, ихәра уиазы иҧырхагахарын ҳәа игәы иаанагомызт. Даанымгылазакәа ддәықәло даналага, Уарад уи иҩнынза дигарц иеазикит. Убри маҷк дааиқәнакит аранза Аҧсар даазгаз.

Уаҟьан-чаҟьан бжьқәак адәахьы иаагеит, Уарад иаҧса аашьҭихын, ашырҳәа дындәылҟьеит. Аҧсар ддәылымҵырц днаиабжьан, ахәы уи днаишьҭаххит. Еицәажәабжьқәак Аҧсар иааиаҳаит. Асҟатәи ауаа Уарад иҭыҧ аҿы иааихуазар, закәытә ҧхьакырҭази? Аҧсар дызлашәаз цқьа еилиргар иҭахны, ашә дазааигәахеит. Ааигәа уаҩы дышгыламыз аниба, еицәажәоз рбжьқәа иаҳартә дагьыҩдәылҵит. Азиа ахықә аҿы улазаанза, Амза лашара ацхыраарала, аҵ иалубаауаз ҩыцьа, х-ҩык азәы икәшаны игылан. Цқьа иубомызт заҟаҩыҵәҟьа гылаз. Инаҩсан Уаради Аҧсар даазгази даеазәы идгылан.

– Арахь дышҧааугоз? Иуцурхрааз арҧарцәагьы амҩа дурбеитеи! – иџьеишьон ахәы.

– Ишҧаҟасҵарыз, иара данҳамҧыхьашәа ажәак сызихәламыршәазар? – ибжьала дидырт аҧшәма дызхәыз ишьҭеиҵаз шиакәыз. – Аҷкәынцәа зыгәра гоу роуп. Егьи иамур ҳилгап.

– Ишҧа?! – иааџьеишьеит Уарад.

– Ишҧаҟахҵои нас! – иҳәеит ахәы. – Дзусҭоу иалудрааи. Уцәгьа иҳәар?

– Сибахьоума? – ҿааиҭит Уарад.

– Иҟамло егьыҟам, – дхьаҵуамызт ахәы. – Угәаныла дзышьҭазеи арахь? Уеиҧшла дсыцын, ахымпал саиргарц данаҿыз. Исыцыз уара уоуп ҳәоуп ишидыруа, уара дузәлымхаҵәҟьазар?

– Ишҧаҟахҵареи нас? – дҵааит урҭ ирыдгылаз.

– Ҳнеипи иара иахь. Уара, Уарад, уеиурбар ҟалазом.

Ахәы иҿынеихеит, арҧыс диманы, азиа иахагылаз рахь. Аҧсар Уарад даиззааигәахеит. Уи, алада изызцаз иҿахәы ахьиҿырхаз дазызырҩырц, Аҧсар диманы иҿылеихеит. Азиа ихыҷҷылоз Амза ашәахәа хәхәаза, асаркьа уҿадырҧхазшәа, азы иагәылыџьџьаауан. Ҭынчран ҕәҕәала, ҵыс бжьыкгьы уаҳауамызт. Ршьапықәыргыларҭа азәы иаҳар рҭахымкәа, илеиуан, ирҳәоз цқьа еилыркаартә еиҧш иназаанза.

– Узусҭада? – ҿааиҭит ахәы, ибжьы акыр ирҭынч.

– Аҟәатәиуп, – аҭак иҳәеит егьи, дыркырц ишьҭаз цқьы ддырцәажәарц ишкыдырххааз мҩашьо.

– Иухьзи? – иаҧыцәҵәаны дҵаауан ахаҵагьы.

– … – иихҳәаз ахьз Аԥсар изеилмыргеит.

– Арахь уабаҟәнагала?

– Сшәарыцон.

– Уззышьҭашәарыцуада?

– Азәгьы.

– Уззышьҭашәарыцуада сҳәеит?

– Азәгьы.

– Ухҿа сара изсыхьзазеи?

– Машәырла иҟалеит, схаҭагьы исзеилкаауам.

– Иаахцәаны исаҳәа: уаазышьҭда?!

– Азәгьы. Изакәи уара, «азәгьы, азәгьы!» ҳәа?! – иҿааихеит дзыхьчоз руазәк, аха ахәы уи дааникылеит.

– Сара сгазоу џьушьоума, азәы имаҵ шууа сзеилымкаауа, – иҳәеит ахәы. – Дарбан уи?

– Ҳазшаз сибоит амц шысымҳәо.

– Заҟа ҳәа уаархәазеи?! Азиахь длаганы, – дааҟәҵәит ахәы арԥарцәа рахь, – ахҿа наигәыдҵаны, азы далашәыжь! Аԥсызҟәа дрыхәхааит!

Аҭҟәа дааныркылан, дрыма рҿынархеит. Уи иеирххон, арахь имч хәомызт. Ианимуза дырҳәазо дыргон. Уи ҵлак днадырҳәалан, ахҿаҟәа рхиауа иаахынҳәит. Загь шәасҳәоит, сшәымшьын ҳәа иҟаабжь аагеит, иԥсыҭбара азмыжь данынхыҟәгыла. Ахәы уи дшааизааигәахазгьы, иаԥхьаҵәҟьа дымнеит. Ус ала иаҳа диршәарц игәы иҭазар акәхарын. Уаради Аԥсари уахь иласкьеит, цҟьа ирзызырҩырц.

– Зымаҵ ууада? – иҟәҿиҭит уи ахәы.

– Митридат ирԥызаҩ.

– Узлааихәазеи?

– Ахьы.

– Хьыла уԥсадгьыл уҭиуама?

– Ҳаԥсадгьыл есымша ирҭиуеит. Инхеи? Сара саб ауал ҕәҕәаны иҟәын. Уажәы уи сыхәда иҟәхеит. Арԥызаҩ идҵа сзынагзар, схы саҟәиҭхон.

– Унапы ианиҵеи?

– Дсыԥшаароуп Уарад.

– Избан?

– Уи Митридат диԥсахит. Диаҕоуп.

– Нас ара уабаҟаз?

– Уара дуцны дызбеит.

– Сара дышсыцзаауаз уара иалудрааи?

– Уара угәараҭа дшааргаз збеит.

– Ишьҭа узлахылеи?

– Машәыршәа сихьԥшит, дрыма амҩа иахьыҟәыз.

– Иакәымзар?

– Исахьа шыҟоу абас ауп ҳәа изласарҳәаз ала, уи иара иоуп.

– Ишԥаҟоу исахьа?

– Уаанза зны избахьан иигараны иҟаз азҕаби лаби. Аҳ иаҳҭынра аҿоуп уи ахьыҟалаз. Урҭ еицны ишааუаз ааигәа избеит. Дрыцын илаԥшыҟәумҵар амуаз азәы.

– Дызлалаԥшыҟәуцеи?

– Ихаҿы ҭаҳәҳәацәан. Ауаа иахьырбоз. Абна ианылсуаз ихҭарԥа маҷк дҩаахалон. Иԥшраҳәа исарҳәаз еиԥшын, аха…

– Изурххои? Ирласны иҳәа!

– Уи уҩны днаргеит. Ашьҭахь маҷзак сеыԥхьаскит, сырбар ҳәа сшәан. Пыҭк анҵы уи бнала имала днеиуашәа збеит. Азиа аҟәараҿы днеиаанза, сишьҭан. Уи днықәсны, абнара деиҭаннылагыла, дысцәызит. Дысзыԥшааuазар ҳәа сдәықәлан, уара душьҭаланы дшааиуаз анызбоз. Аха уажәы акыр ицәа цқьан, аԥхьа данызбоз аасҭа. Цқьа санхәыцгьы, аԥхьа ишәыз амаҭәақәеи уажәы ишәуи уамак еиԥшым. Сҩашьома сҳәо сҟалеит. Издыруада иара икәымзар? Ма диашьазар?

– Сара узысиеихси?

– Саҭоумҵан! Уара сушьҭамызт. Ишьҭахь ала ахҿа сҟьеит. Уи ишьацәхныслара иақәшәан, дыбрын, ихҟьаны, уара иухьзеит.

– Душьырц удызма?

– Мап. Дахьыҟоу еилыскаарц сыдын. Аха еиԥшыз ҩыцьа ыҟазшәа агәра згеит. Урҭ еишьцәазар акәхарын, руазә даԥыргатәын, уи иԥсраҿы егьи дцәырҵыртә.

– Уи уара иабаухәоз?

– Усҟан уи иаанкылара иаҳа имариахон.

Аԥсар ицәа ҩҭыбзааит, хықәкыла дишьырц дшаҿыз анеиликаа. Уарадгьы убас дҟалазар акәхарын. Аԥсра дацәшәомызт уажәшьҭа, аԥсреи абзареи рҳәаа акырынтә дыбжьагылахьан, аамҭа кьаҿк иалагзаны. Аиаша уҳәар иаҳа еиҕьын, ипланета ари Адгьыл иага еиԥшзаргьы, дахьиз иаҳа изааигәан, уи /еиҳарак асҟатәиҵәҟьа/ дацәыхараны, дахькылазыз, дызлазыз уаҩы изымдырзо, дныҵахәаша дцыр иҭахыҵәҟьамызт.

– Митридат дахьааҭгылаз аҳ иаҳҭынра иҟоуи? – Аԥсар аилиргахон ахәы изҵаара.

– Уахь сымнеижьҭеи ԥыҭк ааҵуеит. Амала ргәы ҭынчмызт, аурым рыԥызаҩ Лукул шьҭахьҟа иԥхьан, уи ицынхәра Помпеи амҩа дануп, Митридат дишьҭаланы ҳәа раҳаижьҭеи.

– Ара данбаҟало зырҳәаз?

– Сыздыруам. Митридат иуаа ықәҵырц аҿазыҟаҵарақәа иалагахьеит. Ирласны даар ҳәа дшәозаап.

– Иабацои иқәҵны?

– Амшын иавалны, Босфор рхы дырхозар акәхап, азхыҵрақәа рааихсыҕьра иазԥшит.

– Урҭ цар, уара иуԥсыхәи?

– Сара схьы соур, иахьырҭахыу ицааит. Рыгәхьаа змада.

– Дыԥшәыртла! – ахәы иҩызцәа нарықәҿиҭит. – Нас аҩнынза дыжәга, уа дышәҵәахы. Шәылаԥш ихшәмыжьын. Дҳацәцар ҳусқәа ԥхасҭеитәуеит.

Уи аҵла дызладҿаҳәалаз ааԥырҵәан, доурыжьын, драԥца рҿынархеит. Ахәы даагьежьит, иҩызцәа руазә диманы. Уарад днаиацәажәеит. Иҭаслымыртәыз дахьнаргоз ицәаара Аԥсар дазыԥшуан. Џьара дибахьазшәа игәы иабон, аха алашьцара цқьа динардыруамызт. Дигәалашәеит уи арԥыс, уахык иахьыԥхьаз иибаз иакәын. Уи мцхәы дҿаԥха-ҿаччашәа, гәрамгарҭас усҟан дышьҭиххьан. Хымԥада ари уи иакәын. Ахәы даанымгылакәа, ицааиз диманы, инаргоз днаишьҭалеит.

– Излазбо ала, – даахьаҳәит Аԥсар, Уарад данааизааигәаха, – уԥсҭазаара ашәарҭа иҭасыргылеит.

– Усгьы ашәарҭа иҭагылан. Иахьа ишәарҭамда? Сҭагылазаашьа еицәоутәит ҳәа угәы изаанагеи? – дақәҵәит уи. – Еиҳа еиҕьутәзар? Еиԥшу ауаа рбеижьҭеи, рыуа иаҕоу дрыздырзом, умбои.

– Нарцьхьоу дабаҟоу?

– Уии ицзи даеа ԝонык аҿы иҟоуп, – зызбахә Аԥсар ицәырыгаз аҳәсақәагьы наидикылеит Уарад, иаҳа игәхьааз дидырызшәа. – Ҳҭыслымыртәуазаргьы ҳазынтәык ҳарзеидкыларым.

Мачҟ аҿыхьҭара аҿан. Аԥша суамызт акәымзар, ара зынзакгьы изгыларымызт. Аԝоныҟа илеиргьы Аԥсар цәгьа ибомызт, Уарад уахь дыццакуамызт. Ҵлак аҿынтә даеа ҵлак ахь днеиуан ашьшьыҳәа. Аҳауа хьшәашәа изымхозшәа, изхара излыбаадомызт. Ацәажәара иҭахымызт. Арахь еиликаарц иитахыз рацәан. Уи дышишьҭаз, цьара Аԥсар дагьынцәыцаххит. Уахыла акәмызт, ншаз дшьацәхныслахьеитеи. Амала уи дахьчеит, ахҿа иара изкын, мцы аҳәарымызт. Изызкымыз иҿынза иназеит, амала дазымгеит. Убри ихысра инақәыршәаны, дагьшԥашьацәхныслеи! Ари Адгьыл Адоуҳа дихьчазар?! – Уарад абасҟатәи ишьҭалартә илархи? Уи иаха зларoуазеи, рхаҭа рхы амца акызар арцәара ианаамҭамыз азы?

– Угәаҕ зрымеи? – Аԥсар уи дизцааит. – Цқьа инҭкааны исаҳәеи!

Уарад ак алацәажәара иҭахымызт. Зны дааҭгылеит. Ашьҭахь иҿынеихеит. Аҵхагәҭан аназара акыр ибарызшәа, ахара дыԥшуан. Адунеи згәы ԥнаҵәаз диԝызан, арахь акәԥара даҟәыцыргьы иҭахымызт. Уи Аԥсар ихаҭа ихы-иццыхәа еиликаар иҭахын, иҭахы изкны иарҳәахьз изхомызт. Ажәԝан даҵаԥшуан. Зыбжара еилгаз, зыбжара хԝаз аҵаулараҳь дзыназомызт, убрантә илбааз иара дидгылан, уи ахҭыс агәра ахьынзеигарыз издыруамызт. Урҭқәа еиликаанза, ихаҭа иоуаз азцаара аҭак ҟаиԥар акәын. Угәыла дааир иаҳаҭыр убар ухәҭан, ажәԝан илбааз изы усасдкылара зеиԥшрахарц ахәҭази. Уарад дгылан, ацәажәара иеазыҟаҵо.

7

– Уара узусҭоу ҳәа слымҳа ҭырҟьеит сыԥшәмеи, уи лаби, амаҵуԝԥҳәыс Рамсеи. Амала уарбану, излеилыскааз ала, даргьы цқьа ирзеилымкааит, схаҭагьы сгәаҿынза ирызнамгеит. Ус иага иҟазаргьы, Анцәа даҳзылбааԥшын уаҳзааишьҭызшәа сгәы иабоит. Азәы иасымҳәац уасымҳәар, исгәыцаҵәахыу мазак умазымдар, нырцәыҟа ишызго збоит, усцәҟьа исҭахым. Иахьа смабрагьыр ада ԥсыхәа сымам, аха зынгьы хәмарроушәа избоит ҳазҿу. Ашәарҭақәа ҳрышьцылахьеит ҳәа сыҟоуп, схаҭа сашьцылеит. Сара сус уадаԝны ианызбоз жәа-шықәса раԥхьаҟа аԥсҭазаара аҭшәара санҭанаргылаз акәын. Уи ашьҭахь акраамҭа сшьара сзықәломызт, сус-ҳәыс снапы акуамызт.

Усҟан сызҭашәаз аҭагылазаашьа, исҳәарц сҭахым уаԝы дызқәымшәац акәын, сара сзын ԥышәара дуззан. Амала уи аԥышәарақәа зегьы иреиԥшмызт. Аԥышәара уҭиир бзиоуп, аха иузымҭииргьы ушҭамшәо удырyа, даеа мԝак ушықәло еилукaауа ишыҟоу иҟамызт иара. Сара сзын ишәарҭа дуун, сара сзын мацарагьы акәмызт. Аԥсреи аԥсҭазаареи рҳәаа схықәгылан ҳәоуп сшахәаԥшуа иахьа уажәраанзагьы. Сҿызхыз… Сара схаҭа схы ҿысхызшәа, цьоукы рхы ҿысхызшәа, жәларыкгьы рыхьзи-рыхьымзҕи збазжәа иалацәажәоит мазала, аха иарбан мчыз иаҳхаҵгылаз аилкаара сцәыуадаԝуп, уи аус аҵыхәтәа нцәеижьҭеи.

Абыржәы иуасҳәо уажәрааанза инҭкааны ргәалашәара акыргьы исцәыуадаҩын. Уажәшьҭа аамҭа цеит, акырза схашҭқәеит, хшыҩзышьҭра ззумҭашаз зугәахәша акык-ҩбак сыцәцақәеит, амала урҭ ихадаз зҵаарақәак рҭак аныҟарцоз ыҟан, аха аамҭа иара атәы агоит. Ус акәзаргьы, зеиҧш хәыцрала иадамхаргьы, иуасҳәап уи ашықәс ҟадыҵь атәы. Ицәырзгап уара уаҳаҭыр азы, сара схаҭагьы сгәы ҧыҭрак иаласҟажарц. Мчык мазала исыхоит убас сныҟәарц. Уара уааҳазцәырҵра исызцәырнагеит иҿыцбарахыу ахәыцрақәеи иҿыцу ауси.

Жәа-шықәса раҧхьа аҧхынра шьыжьык азы заа сгылеит. Даара шоуран. Уи сара исзычҳауамызт, избанзар уанза Митридат иеибашьрақәа руак салахәын. Ҳара ҳлегеон зегьы аҧсышәала ицәажәон. Ус дук наҳагзоз џьаҳамшьози, Ҟалҕьҭа раҳ ар ахьдәықәиҵоз ҳанцоз. Усҟан Митридат VI аурым драцлабуан, ҳара усс иҳамази. Убра сырхәит ҕәҕәала. Схы ҧыреит. Ахыхь ҕәҕәа еснагь исымоуп. Саныхынҳә ашьха ҳауа акыр сҧсы ҿнахгәышьеит. Арҵаҩра ус ҭынч сеазыскит, уаҳа уск усгьы исзынагзомызт. Убри ашықәсан Ҟалҕьҭа ақәҧара ҕәҕәаны имҩаҧысуан... Аха урҭқәа ртәы уажәшьҭан. Уажәы ҳхынҳәып убри аҧхын шьыжьы ахь.

Уи иаҧынгылаз ауха цқьа сызмыцәеит, шоурамзи. Уи адагьы ҩба-хҧа мзы раахыс сеибархха сызмаз аҭагылазаашьа, уи уажәшьҭан исҳәап ҳәа зысҳәоз, сдырҭынчуамызт, схы еиҟәжәаны ишсыхьуаз акәын сшыҩагылаз. Зыхьла сҿы сызәзәеит, уи маҷк исзеиҕь-халон, акы анацҳахагьы смоука, сҿынасхеит амҩахь. Уаҟа иааираны иҟаг аеыуардын, амшын агахь ицоз. Уахь скылсны, Ҧыҭынза шхәала сцарц сгәы иҭан, уаантәи аҵара зсырҵоз Ҟалҕь-пҳа лҿынза сназарц. Убраҟа мазала еибаҳҳәараны ҳаҟан данызгаша, дшы-згаша. Сара сырҵаҩын, рыҩнаҭа сахьынзыҟаз ҳаҭыр ду сықәырҵон, аха смаҵуҩын иахьцалак, рҭыҧҳаи сареи иҳабжьаз ааилыркаар, рашҭахь агәашәқәа сзадыркуан.

Аеыуардын сахьақәтәаз даеа ҩыцьаҟагьы ҧшын. Уа сназааанза, Ҟалҕьҭа аҳ ичынуаа ирeиуаз, азәы дицны, сымҩа иазҧшын. Урҭ ара исҧыларaны ҳәа сазҧшымызт, снарыдгы-лаанзагьы цқьа исызгәамҭеит. Ианызба сара ишсышьҭашәарыцоз сыхшыҩ иҧнаҟеит, аха хаха снарыдгылеит, уажәшьҭа хара сшырцәымцоз усгьы еилкаан. Ачынуаҩ деихәлаччо даасыдгылеит, саргьы сиҵахозма, сихәлаччон.

– Ашьыжь ара уабаҟаз, Шмалыиа? – сҳәеит, ус ихьзын ани ачынуаҩ, сгәы иҭашәаз акыр нацҵаны еилыскаарц.

– Усыцны уцароуп, – уи иҧцы далаччон.

– Иаба?

– Диоскәриа.

– Аҟәоу? Аеыуардын мааиуеи, ҳаицны ҳцап.

– Ус иҟалазом, сара усыцны уцароуп.

– Ус акәзар, сахьуго усгьы еилкааyп, сеилаҳәара аҩны иныжьны, саап, – сҳәеит, сеилаҳәараҿ имазаз қьаадқәакгьы скын.

– Угьежьыр ҟалазом! – иааҿахиҵәеит иара.

Раҧхьа снагылан, аеыуардын иазҧшыз ҩыџьа рахь сҿынасхеит. Урҭ ҳааигәа-сигәа инхоз ҳгәылацәа ракәын. Руазә сеилаҳәара наисыркит, аҩныҟа ириҭарц наиасҳәеит, избанзар сеилаҳәара аҳҭынраҟа сахьыргоз иабасҭаххоз. Уи иамазаз акы шагәылаз аиликаар сҭахын, уи адагьы иҟаз ибон, ишсышьҭазгьы идыруан, иаарласны аҩны инеигар, аҳҭынрахьы сыргоит ҳәа шысҳәоз иазхәыцыр, абахҭахь сыргеит шаанагоз еилыркаарын сгәахәит. Сзыцәшәоз даеа гәарҭак ақьаад џәахны аҩны исыман, уи здыруаз азәы заҵәык иакәын, уи иаҳар, сыҩны еимырдаанза, сқьаад мазақәак џьара еиҭаганы ирҵәахрын сгәахәит.

– Ибзиоуп, ирыстәап, – иҳәеит иара, еиҳарак ишазҳәамыз еилкааны, ипштәгьы ус иҟан.

Ачынуаҩ исирбеит инапы, шьҭа ҳцаларын аанарго. Ҳаицны ҳҿанылаҳҳа, аҳ дзыхьчоз реиҳабы уа џьара давҵагылан, ҳаниба даацәырҵит. Арҭ зынзак реазыҟаҵаны ипшын, насгьы заманала ирдыруан агаҟа сышцоз. Ажәытә ҳҭны ашҟа схы шхазгьы рдыруамашь ҳәа, сцәа сынҭыбзааит, иакәымз уск сыҵыргалар алшон. Уахь сышцоз уаҩы издыуармызт, аха агаҟа сылбааует ҳәа акәын ашьыжь аҩны ирасҳәаз, аха уи иацы аахыс издыруаз азәы заҵәык иакәын. Иара аҳ дзыхьчоз реиҳабы арҕьажәҩас диман.

– Сара саанкылара азин шәымоу? – сизцааит еицыз еиҳабыс ирыцыз дшызбазҵәҟьа, ари аус знапы алакыз еилыскаарц.

– Азин ҳамазамкәа, ҳушьҭалозма, – иҳәеит уи. – Адҵа ҳамоуп, инаҳагзоит, ҳлалбаап, амҩа нымҩахыҵ алҭаҳарахь инапы наирхеит.

– Азин злашәымоу ала ашәҟәы сшәырбаанза, схала шьаҿак ҟасҵом, мчыла усхоит.

– Абар! – иҳәан, шәҟәык аацәыригеит, аха импыҵысԥаар ҳәа дшәозу, изанааҭ ус инарҵахьазу, импыҵарҕәҕәа икын, сыхьзи сыжәлеи ахьаныз амацара збартә. Аҵаҟа знапы аныз ацәгьоуцәа ашьауҕ иақәзыршәоз Ҩардан Уиқҭар иакәын.

Уахь ҳҿанылаҳҳа, сылаԥш иааҵашәеит уаа жәохә-ҩык раҟара аецәа реыҵәахны ишгылаз, еевакыкгьы хазы ирыцын, саргьы сеыжәырҵарц ргәы ишҭаз ҩашьомызт. Сназгоз аевакы сҩақәдыртәаҵәҟьеит, даргьы ҩеыжәлан, ҳҿынаҳҳеит. Уиаамҭаз аеыуардынгьы ааин, ипшыз ҩақәтәеит. Сеилаҳәара дырхынҳәрын ҳәа сгәыҕуан, уиала сзықәшәаз азы дыррак роурц. Сзықәгәыҕуазгьы уи дақәтәазшәа збеит, аха цқьаҵәҟьа исызгәамҭеит. Иахьцалак дақәымтәеит ҳәа агәрагара смоуит. Уа сшыманшәаламхаз аасыласыгзеит, уажәшьҭа сеилаҳәара гәамҭакәа иахьоурыжьыз ишрыгхаз рцәа иалашәар, рыеҟьаса иашьҭаланы ирԥшаар ҳәа сацәшәон. Арахь аецәа срыгәҭакны, сыбжьарҕәҕәаҵәҟьа снаргон, имцхәыз еырҵысрак аҟаҵара сылшозма.

– Асҟатәи ауаа аҵьабаа зыдшәырбеи, исзаашәыцҳар сышәзымнеиуази?! – сзыҭҟәаз реиҳабы наизҿысҭит, уаҩы иҿахырсҭамыз агәаҩа мҩа ҳанҭысны, ауардын мҩахьы ҳанынкылсуаз.

– Адырра иаҳҭар, ихала даҳзаауеит ҳәа расҳәеит, аха уи азбара сара исуалмызт, сара адҵа насыгзоит, – даасызхьаԥшит иара.

Еилкаан ԥыҭ-чыҭқәак. Дшыргаз ҳәа ауаа ираҳарцгьы рҭахымкәа иҟамызт. Уиала саҳаҭыр дырзырц иашьҭан, аҳәынҭқар иус маҷзак иаҿагылозгьы ихьуа жәбоит ҳәа ԥыҭк ажәлар дыршәаргьы рҭахын. Иҟалаз ҳәа шәаҵьҳәара зушаз ауаагьы аеыуардын иақәтәаны ҳашьҭахьҟа иааиан. Убарҭ ракәын раԥхьатәи ацхыраара ҟазҵашаз, аха уажәшьҭа уамак срықәгәыҕәуамызт. Амала, ишысҭахыҵәҟьаз изыҟамлазаргьы, аилаҳәара зсынсыжьыз, аеыуаа ԥхьаҟа ҳеанаҳҵәах, иибаз дырҩашьаны дахьамаз маҷк далҵзар акәхарын, мҩабжара аеқәа ныҟәахьан еиԥш, ауардын длалбаан, қыҭа дук данналагыла, иҟалаз ҳҩызцәа иреиҳәеит. Џьоукы еыжәлан, иҳашьҭалан, сызгаз ирымбартә, аганза ҳласкьаргеит, абаагәарахь сышҭаргылаз анырба, ихынҳәит, ажәлар иҟарцоз аус рыхәҭа аларгаларц. Урҭқәа нас акәын ианеилыскааз.

Ҳарҭ, ууанза, амҩаду ҳаныҩангыла дук мырҵыкәа, иахьаанагаз сзымдыруа, ақәа ахаеаҳәа илкыдхаееит. Ауха асҟатәи ашоура иҟалаз аеардон уажәы. Ԥсаҵлак ҳаҵагылеит, цқьаҵәҟьа ҳазымхьчазаргьы. Сшыргоз збоз уаҩы дҟамлазаришь ҳәа сгәыҕуан, слаԥшит, сҩаԥшит, аха иануҭахыз уаҩы дубахуазма. Ирласшәа амшцәгьа анахнага, ҿыц амҩа ҳнанылеит. Ҳашьҭахьҟа иааuаз аеыуардын џьоукы амҩан иазԥшын, аха ихьаумырԥшыз усс уикуазма. Арахь арҭ еилагылаз аецәа срылыркаартә

сызныҟәомызт. Ҩныҵҟала, дәахьыла иснымҧшырц сьюшысҟажозгьы. Ҳамҩа ааихыӡҵәоз ӡыкгьы ҳнырит, аҽқәа аангылеит.

– Диоскәриа уахьларго, уоурыжьыргьы ҟалоит, – иҳәеит реиҳабы, – иуарҳәо уақәшаҳаҭхар. Сара ирлас сымцар ҟалом, еицу унапы иануп, – ҳәа Шмалыиа иахьгьы днахьаҧшын, ҩыцьа аҽцәа има, шьҭахьҟа днаҭрысит, уажәшьҭа ашәарҭа ҭыҧҵәҟьа ҳҭысит ҳәа игәы иаанагозар здыруадаз.

Ҳарҭ уаҳа ҳааҭымгылазакәа ҳахьнеиуаз, игьежьыз аҽыуардын аанкыланы, сеилаҳәара зга з имырхыр ҳәа сацәшәаны, еиҳагьы сгәаҭеиуан. Уи иагәылаз рбар, ишиашаз сыҩныҟа рхы дырхар, уаҟа зегьы ларҳәы-ҩарҳәны еимырдар, исҵәахызгьы рыҧшаар, сусқәа зынзак идыруадаҩуан; сҩызцәагьы ҭаркрын,избанзар исыдҳәалаз уа иҟаз сышәҟәқәа ирҳәон. Арҭқәа зегьы анааидысхәыцла, аҧхзы сықәнаҭәон, срылҧрааны сызцомызт, арахь ахақәиҭрахь сгәы сыхон, аха избон ишамуаз: сҽы ҧхьаҟа исзырҵысуамызт, сашьҭахьҟа ааҭгылара сырҭомызт, наҟ-ааҟ еиқәных исывагылан. Аҽлымсыҵәҟьа скымызт. Саҕәра снаҧҿаҳәагазшәа избон. Инҳахьҧшуаз еиҟараз ҽцәақәак неиуаз џьишьон.

Убасҟан схы сжьарц салагазу, ма зегьы ишәа-иза аҭыҧ иқәысҵазу сыздыруам, сеиқәзырхашаз ҳәа даара схәыцуан. Аҟә сҩаргаанза, акыр иҧшыр алшон, ауаа ианаамҭамыз еиламҩынтырц, нас аимдара иалагон. Аҳәынҭқар ихьчацәа реиҳабы излеиҳәаз ала, соурыжьыр ҟалон, исарҳәо сақәшаҳаҭхар. Ус анакәха, урҭ исабжьаргашаз сабжьаргаанза, аҭак раҳаанза, аимдара иаламгар ҟалон. Аамҭа цашт. Иҳашьҭаланы иаауаз аҽыуардын аилаҳәара зысҭаз дақәтәазшәа сгәы иамбази, аха дақәтәамзар? Аҩныҟа ирыҭ ҳәа исҭаз сеилаҳәара иманы дхынҳәыр акәын. Ҳгәылацәа иҟалаз еилыркаар, еизыҩҩрын, сшәҟәы мазақәа ахьыҵәахыз здыруаз Ҷыҷыгә иаҳар, урҭ ашәҟәқәа ҵәахышьак рырҭарын, абааҧс! Усҟан сахьиҩыҵәҟьоз аишәаҿ ҧыҭ-чыҭқәак иқәыз рымацара рымпыҵашәарын. Урҭ срыцәшәазомызт уамак, сзыцәшәаҵәҟьашаз шрылақәазгьы.

Амҩа ҳақәланы ҳнеиуан. Зынгьы хҿыхгак соурын ҳәа сгәыӷәуамызт, еидысхәыцлоз зегьы, азы иагоз аҭәыц дамҵасуан ззырҳәоз сиҩызаха, исызбашахон. Нас ҽыц зегьы еиҿасырҧшырц сҽазыскхон, аха сусқәа шыҟалашаз ҳәа ишеиқәсыршәоз еиҧш, знықыз акыр мҩаҧысхьазма, аҧсҭазаараҿ доусы рымҩа ылхын, сара иагьсхьыҧшымызт. Ус иҟалеит сзықәгәыӷшаз даҽа хҭыск. Қыҭа дук азааигәара, амҩа нымҩахыҵ иҽы амгәархха рххо дгылан ҳусқәа ирылаз Чуаз. Сҽы маҷк сҩангылазшәа снаихьҧшит, схаҿы цқьа исырбар, арҭ исҭахны сышрылагыламыз еиликаарц. Уи ҳаҷкәынцәа иреиҳәарын, ирусызгьы рдыррын ҳәа саагәыӷит.

Ҧсҿыхгаз иҟасҵақәаз шыҟақәазгьы, сҽысзеиқәкуамызт. Даҽа маанақәак цәырзгар сҭахын. Шмалыиа иасҳәеит какалк мкзакәа сшыҵыҵыз, амла сшакуаз, ҳаицны аҧшаҳәаҿы џьара акраҳфарц наиабжьазгеит, амла сшеиқәынҵәоз абахҭахь снаргар, исфашаз наргаа-нза исзымчҳар ҟалон. Уаҟагьы азәы слаҧшықәиҵарын ҳәа сгәыӷуан, саргьы акрысфарын, сымгәа анҭацәыз, ачымазара шьҭысхижьҭеи, сыхшыҩ аус аузомызт, сахьнаргозгьы азҵаарақәа сықәырҧсарын, сҿахәы сҿырхырц, иахәҭаз аҭак сзыҟамҵар сҭахымызт. Шмалыиа «дақәшаҳаҭхеит», саргьы игәра згаҵәҟьеит. Иага газара ҟасҵахьан аха. Уи ида еиҵыз аҧсшәа здыруаз уаҩ дышрылагыламз агәра згеит, ҳаицәажәара ахы ахьцоз шырзеиилымкаауаз рҿаҧшыларала ианеилыскаа. Шмалыиа иасҳәеит ауал шсықәыз сҭаркыр шысҭахымз, жәаха ҽенак ҳӷәыла ҷкәын Ҷыҷыгә аҧара имысхын, исмыргьежьзацызт, аҩны ираҳәатәын иҧарақәа ирҭарц. Аха мап, аҩны иреиҳәар, сан лгәы лыхьлон, сышҭаркыз лдырыр, дамхаҧсуеит, уи аҵкыс иара ихаҭа Ҷыҷыгә иеиҳәар иаҳа

еиҕьын иҟалаз абас акәын, нас, аамҭа бзиак ҟалар, сҭаацәа, ма сара иҳархынҳәрын ҳәа. Иасҳәаз маҷк ишгазараз идырзу сыздыруам, аҳәынҭқар дзыхьчоз реиҳабы иҩыза иеиҳәар, уи ишиҭахыз сани саби Ҷыҷыгәи еибаирбар иаҳа еиҕьны избеит. Сара сгәыҕуан, аԥарақәа рызбахә Ҷыҷыгә ианиаҳалак, имазаз сшәҟәқәа инапы ишаныз ихаимыршҭырц шизынасыцҳаз еиликаауазар ҳәа. Аԥарақәа ирыласхызи ҳәа исызҵаар, урҭ рҵаҩра сахьыҟаз уалны исыман, уахь исшьҭит ҳәа расҳәарын. Саҟәа илызҵаартә амҩа иқәларымызт, харан. Уи ҳлызҵаароуп рҳәаргьы, лара хәдахаҵак лзаасхәахьан, сырҵаҩы ҳамҭас исзынижьит лҳәар, цәгьарак аҵаларымызт.

Абаа ҳанҭалеит. Инаԥшуаз ҳаҭыр зықәҵазаны иааргоз дарбанушь ҳәа еизҵаарын. Сҭагылазаашьа зеиԥшраз ала сара азәзаҵәак сакәын издыруаз. Абаа аҩныҵҟа, сымаҵ уа, сылеыжәырхит, ахан аҩныҵҟа сларгеит. Уада бзиак сныҩнаргалан, тәарҭа ҭбаак аҿы снадыртәеит. Саазгаз ракәымкәа, даеа џьоукы ахышәқәеи ашәқәеи ирыдгылан. Шмалыиа ауада аҟнытә даеа уадак ахь инеиуаз ашә ааиртын, дныҩналеит. Уамак мҵит, аха аамҭа рацәаны ицазшәа збон, аҳәыцәыҳәыцәра сеазыскит. Ашәқәеи ахышәқәеи ҿымҭкәа ирыдгылаз ааимыздахт.

– Сьезаны сцар ҳәа ушәома, уа узгылоуи? – снаиқәҵәҟьеит руазә. Арҭ ргылара зызкыз шыздыруаз деилсмыркаар аасзымчҳаит, егьи аганахь ала, ирҳәоз саҳаргьы сҭахын.

– Уабаанзацои? – схы назсырхаз ида уаҩы сықәҿимҭит, иара уигьы ҭынч акәын шааҿиҭыз.

Сцәажәашьа иацәшәозу здыруадаз, уи арԥыс даеазәгьы дааидгылан, акы еибырҳәон. Сҩагылар ҟалозар ҳәа снаразҵаан, сеаасыриашеит. Саалеиҩеишәа зуа, исымаратәны урҭ аҩыцьа сынрыдгылт. Исыргәааз игәы аасырԥсасиин, иҩызагьы иаргьы инарасҳәеит сҩызцәеи сареи ҳазҿыз аус дара ишрарҳәоз еиԥш шакәмыз ишыҟаҵәҟьаз, нас мышкы зны зегьы еилыркаарц шалшоз ҳара ҳиашара. Ус дааҩналт хаҵа цәхаԥшьк, уи зны дсацәажәахьан, еадасгьы дсыԥхьазон, ашьауҕҟаҵаҩ Ҩардан Уиқҭар иакәын, саргьы цәгьауаҩыс сиԥхьазозар акәхарын.

Дук хара имгакәа, Шмалыиа даадәылҵит. Уи иасҳәақәази схымҩаԥгашьеи зеиԥшраз нараҳәаны дшаауаз аузымдырхуаз. Санынҩнала издырт арԥызаҩ иуада ҭбааҭыцә шакәыз. Ҩардан Уиқҭари иареи ҩасхаҵгылан, аишәа хәхәа аханы сладыртәан, дара наҟ-наҟ иааиҿатәаны, рхы аасадырхеит.

– Узаазгаз ала зҵаарақәак рҭак ҟауҵароуп, – иҳәеит арԥызаҩ.

– Сҭакразы азин иҟашәҵаз саԥхьеит, иашамкәа иҟашәцеит, шәызҵааракгьы аҭак шәысҭом, – иаразнак иааҿахысҵәеит.

Ацәажәара салагарц, анс рҳәеит, арс рҳәеит, исыхәлаччеит, исахәмарит. Ажәытәи аҿатәи рызбахә рҳәеит. Рцәажәара иалыжжуан ишуаа қьиақәаз, аха аҳәынҭқарра аиқәырхара ус анцәырҵлак, ишаҭахыз еиԥш, аҳ ирыдиҵоз нармгзар ԥсыхәа шрымамыз. Сара сырҿаԥшуан, ахсага зҟьо изҟьар зылшоз шракәыз схасырштҭуамызт. Азәы, Ҩардан Уиқҭар, ашьауҕҟаҵаҩ, д-Аҟәатәиин, аха Диоскәриа дшалиааз ихашҭыр ҟаломызт, убри ахьз акәын ииҳәоз дахьнеилак. Егьи, арԥызаҩ, Понтынтә даашьҭын. Ашьауҕҟаҵаҩ маҵурала деиҳан, аха мчла – арԥызаҩ. Амч змаз д-Понттәын, аха амч змаз Диоскәриа далԥызшәа ашьагәыҭ-уаа идырбатәын.

– Митридат VI Ҟалҕьҭа инапаҿы ианааигоз еидысларақәак ҟалеит, нас урҭ усҟатәи иҕәҕәаз мчы змаз усқәаны имҩаԥымсит иахьцалак, – иҳәеит арԥызаҩ аҵыхәтәаны. – Иабаҭахыз убарҭ иҭахаз рзеиԥш нышәынҭра абаҟа ахаргылара? Урҭ рнышәаҭара азин шәмоургьы ҟалон, уи удыруоу? Уара унапала иқәга уи абаҟа, абас ҳаинаалап.

– Ажәлар рҿапхьа ус ҟацашьа амам, – мап скит. – Абаҟа ауаа адгылеит. Уажәы мап злацәыскреи?

– Уи аус аҳәынтҟарра уаҿанаргылошәа иҟалоит, – иҳәеит ашьауҕҟацаҩ Ҩардан Уиҟтаргьы.

– Иҭахаз алаҳҕәалаҳаршәараз хаҳәык шьҭасцеит, уи азы абасҟатәи аус ырҳауҳаутәума?

– Ус ҳзеицәажәазом, – ҿааиҭит арпызаҩ. – Араҟа уи узырҟацаз џьоукы шыҟоу аадыруеит. Дара рцынхәра уара узҭатәои? Арахь дара злаҳкша егьҳамам, уара ухала уеаҿаауршәуеит.

– Ус еипш ауаа сыздыруам. Схала иҟасцаз усуп.

Арҭ аусҟәа хы рызҭоз еиҿкаарак ыҟан рҳәарц рҭахын. Урҭ зегьы рцәырцракәын саргьы сзыцәшәоз. Арҭ лапшыҟәырцахьеит, урҭ рцынхәра сара сҭаркуеит, амала сҭакра рҭахым, абахҭа сҭадмыршәыр схала изуамызт акәымзар. Иҟацәҟьаз ҳәа инҭкааны егьырҳәомызт, иныҟәырпшшәа иалацәажәон, сбалыбаҭарц.

– Аҳ ишпаиасҳәои? – дцааит Уиҟҭар, уи ихаҭа дшыпшыз сырдыруа.

– Ишуҭахыу! – иоуҳәозаалак ҟалон сҳәарц сҭахын, нас инацысцеит. – Иҟоу иаҳәа!

– Ухаҭа узыҿцәажәарц иуҭахыда?

– Митридат VI!

– Уаҳа ус имазамеи ҟалҕьҭаа шәусҟәа рыда?! – арпызаҩ дагьаагәамцит. Закәытә ҳәынҭҟарра усҟәоу удыруоу збатәыс инапы иану?

– Апсуаа ҳус ҳәынҭҟарра усзамеи?! – сҳәеит сара.

– Иазхоуп, уаҳа иамуазар! – дҩагылан дындәылцит.

Абас акәын ҳаадыруеижьҭеи апсуаа русҟәа иҳәынҭҟарратәымыз усны ишырыпхьазоз, убри азакәын абасҟатәи аамҭа лпшаах ҳазҭадыргылазгьы. Митридат VI илаҭапшыха шсырымҭозгьы аусзымдырхуаз, сырбаандатәра аҿынза аус аннарга, аха уи алагьы аамҭа згар сҭахын, сыҩны аимдараан иргази ирзымгази еилыскаанза. Сишәа иҟәыз рбар, зегьы ара иҟан, уаҳа аимдара заҳҭахыузеи ргәахәрын ҳәагьы саагәыҕт, абра сахьынзатәаз. Арпызаҩ ируаа дрыпхьарц данындәылц, дҩагылеит Уиҟҭаргьы.

– Уҭакра ҳҭахым… иаҳҭахым, – иҳәеит иара, сымала исаҳартә. – иалухи абри зегьы?!

– Нас ишпаҟасцо? – сцааит, дапсыуамзи, мазала исабжьеигари аасгәахәшәа.

Уи аҭак иҳәаанза, иааҩнашылаз срыманы ицеит. Слалбаарган, аҩныцаҟа чыдала иҟацаз абахҭа сынҭаркит. Араагьы шоуран, исызхымгар ҳәа сшәеит. Сьесырҭынчит. Санааргоз амла сакәан ҳәа ирасҳәазгьы рхамшҭит, ҟашьк сзаарган, сымлагон азы хәычык сфеит. Азы рацәаны изжәит. Иаазгаз сыфатә абжа анигоз ибжьы саҳаит бырзеншәала:

– Акрифазом, ари закәи?.. Ацәыршәага!

Пыҭк анцы ашә снаснасын, уи сипхьеит. Сиҳәеит сҿабызшәа хааны азы сзааигарц. Уи анысзааига, иҭабуп ҳәа иасҳәеит. Иара уи џьеишьеит, ара иҭашәоз ус зныкгьы имаҭабыцзар акәхарын. Уажәшьҭа сырхашҭзаргьы сырхашҭит анысгәахә, ашә сеиҭанасит. Аҿышәҭ ааиртит избац. Ашьмахьы сигарц сиҳәеит. Иара дцан, азин ылхны дааит. Ашьмаҿынтә санааирхынҳә, ҿыц иҭабуп ҳәа аниасҳәа, схымҩапгашьа џьеишьазеит, иаҳзааргаз дзусҭада ҳәа дысҿапшуа.

Скьаҿ аасшәысхын, ацәарҭҕәы иныҟәцаны сныҟәиеит. Исылхәаҭа апхзы сылцуан, ҩныцҟала сгәы ахьҭынчмыз сгәабзиара иаҳа еицәанатәуан. Ишысҭахыз сыхшыҩ еилгаза сышзымхәыцуазгьы, ицәахыз сышәҟәҟәа ргар, ирбараны иҟаз сыбҕьыцҟәа еилсырхәан. Ирбазар урҭ, акакала ирхысҳәаашаз сызбон, аха дара ишырҭахыз еипш иахымцәажәар усгьы ируамызт. Еиҳаразак сзыцәшәоз Митридат VI иҷкәын Митридат Ҟалҕьҭа дахганы,

жәытәла аҳра змаз ҟалҵьаа рышьҭра аҳәынҭқарра рзырхынҳәра атәы зҳәоз асалам шәҟәқәа иҳабжьаз ракәын. Урҭ рымҧыхьашәазар, сҩызцәагьы саргьы ахыхсара ҳазҧшын. Уи анаҩсан уа иҵәахын Саҟәа лысалам шәҟәы. Лқыҭа азааигәара ицараны иҟаз ҭуҵьарк ила, илзысшьҭыз ашәҟәы маза аҭакс исзаалышьҭыз аҿы илҳәон сара дысзыҿҳәараз, дагьсызҧшыз, ҧхьаҟа иҟаҳҵашаз ҳалацәажәарц. Уи рбазар, уҳәан-сҳәан лаб иҿы иназон. Избанзар Ҟалҵьҭа аҳ Митридат ихаҭагьы дылҿынҵәаауан аҳшьҭра змаз азҵаб, уи ҧҳәысс дизгар, ихаҭа ишьаҭа ҵәҵәахон.

Издыруадаз сзықәгәыҵуаз аҷкәынцәа сыҧсҿыхраз ҵьара ак ҟарҵазар ҳәагьы сгәы иҭашәахәан, аха урҭқәа зегьы наҧхьасцон, иаҳа ианеицәахашаз иҟаҵатәыз азы сааиҧхьхәыцырц. Сызҭатәаз сызҭшәарахан, сакуамызт. Сҿажәкуан, уажәи-уажәи азы снаҿыхәон, ақәа сыцәгылазшәа, аҧхзы сҿыкәкәа аҿыланамхарц.

Амра лхыҵхьазар ҟаларын, избац абахҭахьчаҩ ашә аиртын, ахьчацәа рҭыҧ аҿы снеигеит. Арҧызаҩи ашьауҵҟаҵаҩи уа итәан. Акы згәы иалазамыз иеиҧш, срыхәлаччо сныҩналеит. Аиҳаразак арҧызаҩ иҵьеишьон сыуаҩышьара. Уиқҭар ихаҧыцқәа хырҵьыцьашәа, – «узырччозеи?» – иҳәеит. Ана, ма ара унапы ануцар акәын ҳәа қьаадқәак сдырбеит, аха изымуит. Сҭакра иашамкәа иҟалеит ҳәа ҿыцгас иҟаҵаны, аамҭа згон, ишҧаиашам, иудаабалаз ҳәа рыбз аатыр сҭахын. Амала аҵыхәтәан сызхаҭаркыз абри акәын ҳәа изныз шәҟәык сызлаҧхьаз ала снапы нақәысцеит, иагьаасцәымыҵхеит, избанзар сара сус насыгзеит иҳәозшәа, арҧызаҩ иаразнак дцеит, ашьауҵҟаҵаҩи сареи ҳааизныжьны.

– Уҩны ҳаҟан, ушәҟәқәа аагеит, – иҳәеит иара.

– Уа ижәгараны иҟази? – сцааит, сеилаҳәара маза ахәынгахк сазҿлымҳаны.

– Исыздырзом, уа сара сыҟазамызт, амала исзаарыцҳаит унапала иҩым шәҟәқәак шырбаз.

Снапала иҩымыз сеилаҳәара маза агәыламызт. Сахьиуаз сишәа ус еиҧш ықәны исгәалашәомызт. Заҟа сшәаз здыруада, аха аены сыҧсеибакра исхызгази ашоура исҿанартәаз амцеи урылҧшны, сыҩныҵҟа аешеиҭанакуаз схаҿы ианыҧшуамызт.

– Иҟоуцаз шухару ала уҿы уқәшәаҳаҭхар еиҳа еиҵьуп, – иҳәахт Уиқҭар.

– Уи азбахә ала Митридат VI сиашәырцәажәа! – сиҳәозшәа ҟасцеит, аамҭа гатәын, ҧыҭ-чыҭк цқьа еилыскаанза.

– Уара ууаҩ қьиоуп, уқьиара ухаҭа иухуар, – ҿааиҭит Уиқҭар. – Иага имаҷзаргьы, ҧарак сықәҵаны, абахҭа сҭалар сҭахым ҳәа угәы узырхьо, абас иҟоу аамҭа уадаҩ уанҭагылоу аламҭалаз, уара узакәытә уаҩы ҳаракыу аанарҧшуеит, – исаҳауаз умашәаҵәҟьа ибаны снеиҿаҧшит: Шмалыиа иасҳәаз ак аҵбааны иҳәазар акәхап, аригьы уи шыздыруа ҳәы сҿаҧхьа ихы ирехозу, ма зегьы рыгәра умган ҳәа сгәы сеаниҵозу сзеилкааауамызт. – Абаҟа ҟаҵаразы ахсаалақәа еиқәуршәаз абаҟоу? – дцарц даныҩагыла, дцааит.

– Иарбан хсаалоу? – саргьы сҿы раҳаны саанхеит.

– Шәеиҿкааҩ иҿы ҳашьҭалару?

– Ус азәыр дыҟазар, уи иҿы шәашьҭал, – маҷк сҧсы ааивызгеит, ахсаалақәа сеилаҳәара маза иагәылан.

Сахьҭатәаз ахь сандырхынҳә, сеилыҧсаарц агьсыгмызт. Смазарах ргеит сҳәартә сазааиуан. Иалырдраауази абаҟа ҟаҵараз ахсаала заа ишеиқәыршәаз?! Уи сымала исыргылазшәа аҧшра асҭеит, аха аиҿкаара шамаз мазан, ахсаалақәа шыҟаз атәгьы изыхәҭаз рыда уаҩы издыруамызт. Амала Ҩардан Уиқҭар изҵаара ҟаҵашьа агәеанызаара узканаршәуан. Ус иага иҟазаргьы, уи иҵәаҵәамз адгьыл аҿы рыцк нкаршәны, иаарызу имаарызу ҳәа уазҧшуазар иаҩызан, аха гәыҵра хәыҷык акәиц уарҧхартә иҟан. Адырҩегь

агәбжьажьара сналагеит. Сшәҟәқәа рбазар ҟалон. Акәымзар ахсаала џәахны ишсымаз иалидрааз? Аха идыруазар, ахсаалақәа абаҟаз ҳәа дызсызцаарыз? Мамзар ирымбакәа, уи изцаарала даеак еиликаарц иҭахызар?

Санааргоз Шмалыиа иасҳәақәаз цқьа исгәаласыршәарц сеазыскит. Иааибаххәаз зегьы затәын. Урҭ, ак аанмыжькәа, дахьааиз ирееиҳәахьан. Акыр санизхәыц, уи иреиҳәаз агәхьаа шктәымыз аҟара сазааит, аха Чычыгә идырҳәазар иааидыруаз? Ма «суал» азбахә иаҳәаны, сыштаркыз ирдырны, сеилаҳәара маза дашьҭарцазар. Ианаацәыригоз изкылпшзар, имырхзар? Акәымзар ашьауҟаҵаӡ сыхсаалатәы абеидыруаз? Исхәыцрыз сыздырцәҟьомызт.

Ахәымехан ачапшьаӡ иҭып ахь сеиҭанаргеит. Амӡа сықәыргалон, иакәымыз еырцысрак ҟасцар ҟалазомызт. Снапқәа ҿарҳәарц реазыркит.

– Ус сшәыцны сцоит, иалашәхи уи? – сҳәеит.

– Арҭ иҭахкуа зегьы дреипшума, инапқәа зҿашәҳәои?! – Иааицәымгахеит «ацәыршәага» ҳәа сзызҳәахьагьы.

– Ҳара адца наҳагзоит, – иҳәеит урҭ аӡыцьа руазә.

Еилкаан урҭ рыдца хыхьынтәи ишроуаз. Сеаҳәаны сыӡдәылырган, абаандаӡцәа зламӡапыргоз аеыуардын чыда сыӡҭарцалеит. Адәахьынтә уа иҭатәаз дубарҭамызт, аха узынамҳәаамҳәуа уахьтәазынтә, еихагылаз аҕәқәа рыбжьарантә иубон гәып-ӡык аецәа аеыуардын апхьа ишнеиуаз, даеа усҟатәи – шьҭахьҟа. Урҭ реиқәныхшьа злаҟаз ала, амӡан акы иақәшәар ҳәа ишәон. Арҭ срыхьчон. Ак шыҟалаз ӡашьомызт. Ауаа еипхныӡзар акәхарын, схы сақәиҭыртәырц цьоукы рықәларц ишәазар ҳәа агәра сымамызт. Аҳауа сызхомызт, сымаҭәа пхзыла ибаазахьан. Апхзы цәыкәбар сҿеибаҳәа сыкәа иҭалон.

Аеқәа, аеыуардын рыбжьакны, иқәхысаа Аҟә иналцын, Мрагылара шыҟаз ақыҭақәа инарыбжьалеит. Ҳарымарахь ашьхақәа пагьаза игылан. Уамашәа иубартә, иахьа исгәалашәоит усҟан схы иааҭашәаз. Арҭ сеиқәпах сҿаҳәаны сшыргоз ала, Абрыскьыл ихы дақәиҭитәырц, Сасрыҟәа, ирашь дақәтәаны, ашьха ақәацә даақәгыланы длапшызар иаӡызан. Убри сшазхәыцуаз, аеыуаа рымӡа агаҿа идырхеит. Ааигәа иҟаз асқьалахь рхы хан, аҕба сақәдыртәарц реазыркзар акәхарын, аха Аҟә сзақәдмыртәеи? Уаҟа ишәарҭан ҳәа ирыпхьазеит.

Асқьалаҿ ҳназаанза, уи иапшәмаз иӡны акәхарын, цьара иааҭгылан, зегьы леыжәпеит. Сыбжьы рганы, реиҳабы сааипхьан, саргьы слыбааргарц сиҳәеит: апхзы сагон. Амца иацәшәаны, азыршы иалапалаз сиӡызаха, сааҭырган, аеыуардын чыда аҵкыс иҭшәаз цьара сныӡнаркит. Ара улатәарц, аҟәардәгьы узыргыломызт, иҭшәан. Саалаӡеит. Уа сааҭыргеит мачк анцы. Сыӡехьнырцан, аецәа срылак асқьаланза снаргеит. Сыркалкало сылеыжәырхын, еилагылаз рыгәҭа салганы, аҕба сынҭаргалеит. Уахь иҭалозгьы нҳашьҭалеит.

Амазгәыҭ азааигәара аҭып сзырхиан. Уа снадыртәеит, ӡыцьа сзыхьчашазгьы аасыватәеит. Сгәы схадырштырц акраамҭагьы исацәажәон. Сан лгәы лыхьлон, иҟалаз лаҳазижьҭеи, дшыҟаз ахьысзымдыруаз сыӡныцҟа сыцхон. Дышпаҟаларыз Саҟәа, адырра анлоулак? Уи макьана агьлыздыруамызт, уиазы мачк сгәы лызҭынчын. Схы нкыдцаны сыблақәа анаахызӡа, сзыхьчоз ӡагылақәан, ршьапқәа неицырхит. Сара сыцәазшәа ҟасцон, схала схы сазынханы саахәыцырц. Сааҧсара сыхьзан, сынҭаҳа сыцәеит.

Санаапш – цхагәҭанын. Аецәақәа, аҕба иахацьеи-цьеиуаз, амшын изаапшылон. Амза аҭәымҭа иҭагылан. Аҕбаҿ ҟыҭбжьы уаҳауамызт. Апрақәа еицыхын. Сара сзыхьчозгьы ыцәан. Аҕба апсҟы иадгылаз цьоукы амӡа иазпшуан, сара избомызт аха. Иааҳакәыршан

мшынын. Гаҿа улаҧш иҵашәомызт. Понт шыҟаз ҳҳы шхаз ҩашьомызт. Митридат VI инапаҿы сҟаларц, амҩа саныргалеит. Уи импыҵыҵра залшомызт. Суахҭа ӡбазшәа ӡбон.

8

Нырцә абаҕәаза ҳашнадгылазҵәҟьа, аҕба иҭыҵуаз зегьы раҧхьа сара сыллыбааргеит. Уа иҧшын абаандацәа ирызкыз даҽа ҽыуардынк. Уи ала Понт абахҭаҿ сыргеит. Сахьыныҩнарҵаз ауаҭах цәгьала иҭшәан, уҧсы амкыртә, иҭашәаҳан. Ахышә хәыҷы ала лашара маҷк ааҩнаҧхон. Уа узкылҧшуамызт, адәахьала аҕәқәа убас еихаҧсан, алада узымҧшуа, аҩада – ажәҩан маҷк унаҵаҧшыртә. Аҩныҵҟа еивагылаз ацәардҕәы пақәа руак арҧыс дықәиан. «Абри иоума авартәа?» – иаразнак гәрамгарҭас даасоуит. Цқьа дсывагьежьыртә аҭыҧ ыҟамызт акәымзар, Уалери акырза сгәы ирҿыхарц даҿын. Саннарга ауха акыр аҵх неихьан, сымацара сыфатә иашьҭадаз, ари иҵәахны имаз сак аасиркит.

Адырҩаены аихатә шәы аҿышәҭ аадыртын, ҳаилаҳәаракәа ҳархиарц ҳадырҵеит. Хара имгакәа, аҕьҕьа-гәгәа ахга, ашә аадыртын, ҳрыман индәылҵит, ҳабжьаланы ҳнаргон, даҽацьара ҳныҩнаркит. Аҧхьатәи излеиҕьыз егьыҟамызт, ауреи аҭбаареи еиҟаран, уцәамзаргьы уегәамҭакәа уаахьаҳәыр, уалҩрны адашьмахьы укаҳауа, ипаз ацәарҭҕәы гылан. Ашоура бааҧсын, азыжәра ҽеаҟәыскырц саҿын. Уахыла сзыцәомызт, сыбаҩқәа сыхьуан. Ҩымш-химш рыла ишсыгхара исыгхеит.

Мчыбжьык аҿынза уаҩы дысмыҧхьеит. Схәыцуан, скылҧш-кылзырҩуан. Уахыла ҧхызырла иакәым сымҳәарц, схы гәасҭон. Ҿыц зегьы еилсырхуан. Аха уи ус баша иаарласны ишҳәоу еиҧш, аамҭа марианы ицомызт. Ари џьамыҕәа цәгьан. Акакала исгәаласыршәон ахҭысқәа реишьҭагылашьа, аха урҭ зегьы шыҟалаҵәҟьаз иузҳәомызт, даҽа џьоукы ҭанакуан. Уи аҵкыс ихыҭхәыцааз ахҭысқәа еиҿасыртәуан, аха, убасҟангьы дара ирдыруаз ҟалар алшон. Урҭ ус иныжьтәын, ма ирдыруаз даҽа ҵакык рыҭаны ирылацәажәатәын. Исгәаласыршәар акәын хәыцхәыц зегьы.

Сҭагылазаашьа сгәабзиара еицәанатәын, сызхәыцуамызт, аха излауаз ала схы «аус асыруан», иаразнак сыбҕа сзырхьыз абахҭа цәарҭҕәы сныкәтәаны, схы аҭзы инкыдҵашәа. Ма анаиааираз ҳахьынҭыргоз, ҳамҩа ҩбаҟа шьаҿа иаухарын ҳәа, аҭыҧ ҭшәа акәаҟьқәа еиҧшьуа ҳахьрыбжьаз, сааҟәымыҵзакәа хәыцран сызҿыз. Араагьы ҩыџьа ҳакәын еицлаҩеиуаз. Убас алаҩеирҭақәа даҽа ҧыҭк ыҟан, аки-аки ауаҩы ишәара аҵкыс иҳаракыз аҭзқәа рыбжьан. Уаагьы еицҭакыз ракәын еибабоз. Ҳбжьы ҭыганы ҳцәажәар ҟалазомызт. Ҳазҿыз гәеиҭаларц, азәы даҳҳалаҩеиуан.

Раҧхьатәи амш ашьыжь инаркны, ирлас-ырласны аҽышьҭабжькәа ааҩуан. Уалери уамашәа ибон, асҵәҟьа ҽышьҭыбжь галазомызт. Аҳәынҭқар иаҳҭынраҿынтә Синоҧҟа ицоз амҩа ианылозшәа акәын уи агәаанагара шыҟаз. Иаарццакны уи амҩала џьоукы аҳҭынраҿынтә ишааиз мҩашьо, аҽышьҭыбжь уаргыломызт. Усҟан, исаҳауаз ала, сара еилыскаауан џьара еилаҩынтрак шыҟалаз, убри еиқәзыртәаашаз ҳәа џьоукы амҩа иқәырҵон, аҽа џьоукы, адырракәа рыманы, Понт аҳ иахь иаауан. Ицози иауаази аҕбақәа иргон, иааргон, уи азакәхарын Синоҧҟа ицоз амҩа зыхҭаркыз. Ҟалҕьҭа акәзар аҵтәы ахьышьҭырхыз? Сара сбаандаҩтәра акәзар уи зыхҟьаз, уажәыҵәҟьа уаҳа усс иҟаларызи? Ус сҳәеит ҳәа, сара исхырҟьаны, ажәлар ҵысызар, азҵаара дуқәа рахь иианагон. Аусқәа маҷк еиқәыркаанза, сара саха змадаз, убри азакәын азәгьы дсыҿцәажәарц дсызмыҧхьоз. Сыгәхьаа ркратәы аусқәа мнеит, сусқәа цәгьазар акәхарын ҳәа сазааит.

Аҽышьҭыбжьқәа есааира еиқәҭәо, еиқәҭәо, аҵыхәҭәан зынза рыбжьы смаҳазо иааҭгылт. Иҷаԥшьоз аҿышәҭ данаакылԥшуази исыцҭакызи рыда уаҩы дызбомызт. Анаиааира ҳаныргоз, ҳаԥхьа идәықәыргалаз анаиааирҭа иныҩнаҵаны, аихатәы шәы ҩадыркаанза, ҳара урҭ ҳархьыԥшратәы хдәықәыргаломызт. Иҳашьҭанеиуазгьы, ҳара ҳашә аҿаҩҳәа аихатәы зарза ҩыларҵаанза, иааргомызт. Убас акәын шьҭахьҟа ҳашдырхынҳәуазгьы. Анаиааирҭаҿ аҳәыҳәқәа срыхәуаԥшуан. Урҭ цәгьалаҵәҟьа ирацәан. Аҳәыҳәқәа ҳагаҿа иачычан, аха, ахышә хәыҷы наҟтәиала иааҟәтәаны, аҳәыҳә рыҕзбжьы ҿаасҭа абраҟада исмаҳацызт. Амала, рбжьы хәанчақәа ҟыр-ҟыруа исзычҳауамызт, аха зԥсы ҭаз ахьызбоз среигәырҕьон. Убасҟатәи дамра ҭыԥуп абахҭа. Аҳәыҳәқәа рхы иақәиҭын, абахҭа ҭыԥ иҭахынҳәуазаргьы. Исцәымҕыз аҟәраанқәаҵәҟьа, еилауаҭыруа ианхалалак, срызԥшуан, еснагь избаларц сҭахын. Ари ақалақь аҿы ирацәазан аҟәраанқәа.

Раԥхьатәи амшқәа рзы, хәымеханк азәы, ибаҩқәа еилаԥырҵәҵәома сҳәо, иҟаабжьызу, иқьыбжьызу узымдыруа, иҕзбжьы нарыцҵаны исаҳаит. Азгьы дыршьуазшәа дрыԥҟон, иара бырзеншәала драцәҳауан. Азныказ сцәа сынҭԥсааит, изакәыз сыздыруамызт, нас саладыршәарц цьоук дырхәмаруазма ҳәа агәаанагара соуит. Загьакакәын, сцәа сҭахьҭшьуан, сеилыбзааууан. Ауаҩы ичҳара ҵыхәԥҵәара амамзар ҟаларын ҳәа уазнеиуан, уахи-ени нымҵәазо, уаҭах ҭшәа хәыҷык уанҭахалак. Азәы иуеиҳәеит ҳәа, иузеилкаауам, ухала иумбакәа. Акырынтәгьы уахыла аҵьмабжьқәа саадырԥшуан. Ҳнаҩсан цьмак ҿаҳәазма сҳәо, агәра згаҵәҟьеит зны. Пыҭк анҵы, иара убасҵәҟьа абжьы ангах, ариабжьарак иҟазамкәан, уажәы иабаанагеи ҳәа санаахәыц, сҩны сгәаланаршәарц уигьы шааргоз еилсыргеит, акәымзар аҵьма аазарҭа аҳҭынраҿы иабаҟаз?

Арҭ зегьы еимгеимцарақәан, еимгеимцарамыз сыгәҭыхахәыцрақәа ракәын. Аха аилкааҵәҟьа цқьаны иахьсымамыз сеиланагон. Иҟалақәаҵәҟьаз усҟан, фымз рышьҭахь, акәын ианеилыскааҵәҟьаз.

Сеилаҳәара амҩан изысҭаз. Имҩақәгылара дааҟәыҵын, сыҩны дышнеирыз дазымхәыцит. Амҩан аҽыуардын дылбаан, ақыҭа дрылалеит, иҟалаз шәаҳама ҳәа. Амҩан сызбаз Чуазгьы, абаа ҳаихароуп ҳәа, дрылан. Аизҩра иалагеит, ақыҭақәа рҿынтә еицныҟәалоз еизибагеит. Аҳ дзыхьчоз реиҳабы даныхынҳәуаз, уи сеилаҳәара зысҭаз дзықәҭәаз аҽыуардын ааникылан, ари аҷкәын дабаца ҳәа аҽыуардынхьча дыхҭеикит. Уи дышлыбаахьаз аниаҳа, сеилаҳәара шицәцаз идырзыр акәхарын, иуаа иманы сыҩныҟа деихеит. Ара заа инижьхьан аруаа рацәаны. Урҭ мазала сыҩны иакәшаны итәазаарын, адҵа аныҟаиҵа, рыецәырганы иааҟәгылт, агәараҭахь неирҭа ҭыԥ хәыҷык аанмыжькәа. Аҩны еимырдарц саб ианынидгыла, шәнапы ҳануп иҳәазаап. Иуҭахызар уҷкәын ишәҟәқәа цәырганы иҳаҭа, аимдара ҳаҟәыҵуеит анырҳәа, ус иҵәахны исымаз ҳәа агьиздыруамызт, сара снаргар ирҭахыз рысҭарын ҳәа дааҟәгылазаап. Аҩны еимырдеит, сахьиҩуаз иқәыз абҕьыцқәа ргеит. Усҟан уи ихьчацәа реиҳабы идыруандаз сеилаҳәара маза акәтыршәраҿ акәтыҵра ҭыԥ иҭаз аҭәа аҵаҟа ишыҵәахыз! Уи здыруаз Ҷыҷыгу заҵәык иакәын. Сҭарканза ҽенак шыбжьаз, аҵәымза аркны, шәҟәык шеиқәсыршәоз, дысзааит иара, аруаа гәыԥк ҽыла амҩа ианны ишаауаз збаз ааигәа дышиқәшәаз, азә дыргазар ҟаларын ҳәа агәхьаа иман. Зда схәарҭамыз ҩба-хԥа бҕьыц аансыжьын, егьырҭ ахьысҵәахыз уи инисырбеит, иакәым акыр сақәдыршәозар, абри рԥыхьамшәар акәын, иара иҵәахырц инапы инанысҵеит.

Амала уи ауха сара сҭаркрын ҳәа сгәы мыҭрысит. Исцәагарызи ҳәа акәын сқьаадқәа зысҵәахыз. Сыҩны иакәшаз рԥыза уи акәтыҵра, нас изласаҳаз ала, ибҕа адҵаны дгылазаарын, еимдоз уа иҵәахыз рцәыхьчо. Ҷыҷыгә ихаҭагьы амҩан еилагылаз

дрылагылан дыԥшуан, агәарԥахь неишьа имамызт, арахь инапы ианыз изынагӡомызт. Аамҭа акырза инеихьан, агаҿантә дыхәнеит аҳ ихьчацәа реиҳабы иҩыза, Ҷыҷыгә иаб иашьа иԥа, ҳҩыџьагьы ҳгәыла Ҭахәа. Убри азәзаҵәык иакәын издыруаз сара Аҟә сцараны саныҟаз, абри аҽны убра усқәак сыман, слеиуеит, иаргьы аҭуџьар мацәазк сызимихырц сиҳәахьан. Иара имаҵурахьы дахьлеиз, абас ауп иҟоу, Уарад ашьыжь ииарҭа даагәылхны дааҳгароуп ҳәа иарҳәеит. Аҽыуардын дақәтәарц даауеит, убра дшәымго, ауаа ргәы зышәҳьҭуеи ҳәа нареиҳәа, дара азхәцын, ус иаҳа ишеиӷьҵәҟьаз азгәарҭеит.

Ҭахәа иеиҳабы, иуаа иманы, амҩа данықәла, ихаҭа иҩызак адырраииҭеит, ауаа амҩа ишысзаныз иаарласны исзааицҳарц. Издыруадаз уи ала сеиқәирхарц даҿызар, издыруадаз уажәшьҭан ауаа рҿаԥхьа ихы ҿихырц игәы иҭеиказар, аилкаараҵәҟьа уадаҩны исзынхеит. Амала уи адырра зиҭаз иҩыза даҽазәы изицҳаит, абас ауп иҟоу, Уарад адырра иҭа ҳәа. Уи даҽазәы изицҳахт. Арҭ рызынтәыкгьы ари аус зларԥырыргара иашьҭан, – ицәгьахар доусы иара дамкратә, ибзиахар – ихәҭа шалеигалаз ҳәа дыехәартә. Дара, дзусҭазаалак дыццакыр, ианаамҭаз слымҳаҿынза иахәҭаз ажәа ааргартә иҟан, аха зҿы игҿахаз дысзеилымкааит, сара сҿынза дырра ҟамлеит.

Ҭахәагьы аҳ имаҵуцәа ирызбеит арахь даарышьҭырц уи аҽны. Сыҩны еимданы, ажәҭрахь ианнеи, ихаҭа ҽыла даакылҟьеит. Уи Ҷыҷыгәи саби ахьеидгылаз дынрыдгылеит. Ҷыҷыгә иԥаракәа сықәын, убри мшәакәа абахҭахь сахьцоз сҭахымызт ҳәа шысҳәахьаз аацәыригеит, иарбан ԥаракәаз иуҭахьаз ҳәа дизҵааит. Уи зиҳәаз ишәҟәқәа ахьыҵәахыз ишшәарҭаз адырра исҭарц шакәыз иҳәеит Ҷыҷыгә. Уи аиқәырхара зылшоз уажәшьҭа Ҭахәа иакәын. Уи иеиҳабы иҿы днеин, цәажәарҭахәыс дикит, ихаҭа акәтыҵра ибӷа надыргыланы. Иара ус мацара ишеидгылаз, аимдара иаалган, агәарԥ инҭыҵит. Ауха саб сеилаҳәара иган абнаҿ иҵәахит. Адырҩаҽны саб иашьа, уи аилаҳәара ааиҩыҵракны, абна даалҵын, ауаа ишырбоз, иара иҩныҟа игеит, аха азәгьы изакәыз изымдырит.

Абри здыруандаз, акырза сҭынчымзаауази, аха иабаҟаз!!! Убри азы дыррак ахьсымамыз, сԥсы сфеит. Агәрагара уадаҩын, ҳгәарԥ иҭагылаз зегьы еимданы, акәтыҵра заҵәык рцәынхоит ҳәа. Машәырзар ҟаларын! Насыԥзар ҟаларын! Ас ҳаиқәзырходаз! Уи аилаҳәара иагәылан аҳ дызлахаҳгашаз салам шәҟәыла ҳаигәныҩрақәа. Урҭ рбар, ҳахәда иқәрымҵарыз арбаныз. Саҟәа лшәҟәы рбар, лаб имаҳар залшомызт, димшьуази, ахьӡ илыргеит ҳәа. Митридат ихаҭа дигарц дылҿынҵәаауан, уи амца ықәиҵарц дыҟамзи, излаилшоз Нарџьхьоу ӷас дышьҭихуан, иара усгьы уамак зажәа еибакуаз ракәзамызт. Зҩны сгылаз, стәаз, иҵашьыцуазгьы рацәан, аҳәынҵәа ахьигәыдырҭәалашаз иашьҭан, изырҳәашаз, хьзыс ихырҵашаз здыруадаз. Зыхьзи зыхьымӡӷи еибакапануаз Саҟәа лаб иакәызма ари зычҳауаз, инапала дизымшьыргьы, иԥҳа ацҭәа дызиргашаз лзычҳауазма, дацәынхозма. Абарҭ ракәын сара сзыцәшәоз.

Ахәымҽхан ақыҭаҿ ауаа еизан, ахылаԥшҩы иашҭа иаадгылт. Аизара иаднагылоз ишырацәахоз ирацәахон. Шәеилыҵ ҳәа иркит. Аҵх агәы ианахыԥа, ашьыжь ҳаиҭааиуеит ҳәа ицақәаз аныҟала, ар ааганы еилырцеит, ирацәангьы иҭаркқәеит. Ашьҭахь зегьы аурыжьит, аха зьезырцәгьаз Ҭырқь Мран Аҟә длыбааргеит. Иаразнак сара дсышьҭарымгалеит, аӷба ахьықәҵыз акәхарын изыхҟьаз. Амшын азааигәара ажәлар еигәныҩт, аизара ду ахь ахы шархоз анырба, уаагьы аруаа рыжәырҵан, еилырцеит, арахь ладеи ҩадеи ауаа ҵысит, урҭгьы иҟалаз ҳәа раҳар иаршәон азы. Абас амчра зкыз риашамра дыриашон.

Сара, зыбла хҩаз, злымҳа џьгәаз сиеиӷьымкәа, ныцә Понт абахҭа сҭатәан. Сгәабзиара ыҟамкәа, ишысҭахымыз сзымхәыцуа, сгәы каҳаны, излауалагьы икасмыжьырц, схы гәаҭо, зегь раԥхьагьы агәаҽанызаара ӷәӷәа сыманы. Ахәыцрақәа

иахьцалак исызцәырҵуан, ҳаԥхьаӷагьы исыхәаша рацәа исхаштыр ҳәа сшәон, схы чмазаҩымзи, аха нҵамҭакгьы ӷасҵомызт, амсыр ҟьаад шсырҭозгьы, исымхны иргар, акы аласыԥцырдыраар сҭахымызт. Усгьы абахҭа сызҭыҵрын ҳәа сгәы ишҭамызгьы, сыхьзи сыхьымзӷи схьчарц саҿын, ирҭаххар иӷарымҵарыз арбаныз, аԥхал ӷазҵоз иахьаҭахыз амаа аимҭози, зныы сыԥсҭазаара абжа сымырхырц, хаҳәԥера сдәыҟәырҵар ӷалон ҳәа гәыӷрак аасоуан, уи ашьҭахь исыԥсҭазаашьахарыз хьаас исыман. Уи агәыӷра ансызцәырҵуаз, сеилаҳәара машәырны ирзымгазар ҳәа, кәиц хәычык анысгәыԥцашәалоз акәын. Зныы сгәабзиара злаееимз ала, абахҭа сзыхгомызт, сҭахарын усгьы, аха аҭахашьагьы уеаҟәуыршәар акәын ҳәа, сҭагылазаашьа санааларц саҿын.

Акы заҵәык маҷк ҳаиҟәзырхоз, саргьы, исыдҳәалаз зегьы, сыжәлар рыхьзгьы, акәтыԥра ҭыԥ иҭаҵәахыз сеилаҳәара рымбазар акәын. Суаҭах ҭшәаҿы сишәа иҟәыз ашәӷәҟәа анырба, уаҳа аимдара иалаххыуи ргәахәзар ҳәа, гәыӷрак аасымпыԥцашәон, агәыӷра акәын ауаҩы дзырҟәԥоз, аха уи иаразнак инаԥхьасцон, агәрагара уадаҩын азы. Акырынтә сазхәыцхьан аҳ иҿагылашаз иӷаҳцаз Митридат VI иабанза иԥырхагахарыз ҳәа. Аизараҟәа иреиҳаз, аҳгьы имаҵуҩцәагьы ҿаԥызешаз, акгьы ӷамлеит. Аха уаӷа аиҳабыра рхы аладырхәит, ус анакәха, уи зиндамызт. Амала аҭакра ус ахь иаииас, рхала иӷарҵаз азин иаҿагылон дара ирымаҭәамхеит азы, – ибзиазгьы акгьы сызԥшымызт, избанзар рхы дырҟьиарц иааӷарымҵарыз иарбаныз. Саргьы скәараҵар акәын, «ааха» зегьы схы иҟәлартә еиԥш, «ахарара» схы иадҵаны. Саразәк сагаргьы, уаҳа уаҩы дҭарымкыртә иӷаҵатәын, ахьымзӷгьы даеазәы иоуазар излауазала ирмаҷтәын. Сзыцҭаркыз «авартәа», – «иухару иухарму?» – ҳәа дансызцаагьы, хьаҳәхьчрада аҭак исҭеит:

– Исхароуп.

Аха исхаразеи?

Ари аус ахы акит ааԥынра анҵәамҭахь иаинеиуаз. Шьыжьыказ дысзааит Ҭырҟь Мран. Баандацәаҟәак ааргаза-рын, ҳнышәынҭраҟәа рааҩсан ажра иаҿын. Уи дсыманы сцеит уахь. Изҿыз еилыскааит. Абраӷа анышә иарҭарц ргәы иҭан, машәырла иҭахаз аруаа. Урҭ рыхьз иадҳәалаз ари аҭыԥ иахьызхалон, ҳара, абиԥарала ара инхоз, ҳаӷазамшәа аԥшра аиуан. Амчра змазииҭахыз ӷаимҵози. Ахылаԥшҩы дсыԥшаан, абарҭ зҿыз шиашамыз иасҳәеит. Ҳара ҳнышәынҭраҟәа рҿаԥхьа, амҩа аԥхьаҵәӷьа аруаа рызҟәаҭыԥ ахьылырхуаз ацҭәы ӷанамҵар ауамызт, ҳара даеа ҳәынҭҟарк инапаҵаӷа ҳаӷан, аха ҳахьԥшра ҳҭахымызт, убри дырӷыӷкырц изалагарызи. Аҳ иҿы сцоит иҳәан, дыҟәҵит, иара дааза, иԥсызгьы лбаарган, анышә иамардеит.

Ари заҳаз зегьы ргәы иалан, аха иҭахазгьы абра анышә доумҭан ҳәа узлаҟәгыларызи, иламысмызт, арахь иаахтны иҳазҳәомызт, ари адунеи ԥсахра иацны ицон аԥшзара, амчра, ахьз-аԥша, амалра, абаҩчыдара, – аԥсра зегьы еиԥшнатәуан, аха ҳаӷацәа рызҟәаҭыԥ ҳаԥсцәа рнаҩсан иӷалар ҳҭахымызт. Ишнеиуаз, уа анышә иамадаз азәы иаб амал зкыз уаҩызаарын, аҳ Митридат дизааигәазаарын, иԥа ихьз камшәо иӷаиҵарц избеит. Уи иҷкәын абаӷа ихаиргылеит, ари аҟыҭа ахьзгьы итәала иԥсахырц избеит. Ари ажәабжь амеахак ҭбаахеит, аха иазааурыз ҳаздыруамызт. Ҽнак саб ҵьоукы урҭахыуп ҳәа сиԥшааит. Сара саҵкыс акыр змаз, ҳҭәыла ԥсеивгарак аиураз иҟәԥоз Кьахьи сареи ҳаицын уи аамҭаз. Ҳҩыцьегьы аҩны ҳааит. Издыруаз ҵьоукы Аӷәантә иӷан. Урҭ ирдыруан ари аус зегь реиҳа сгәы ишалаз, хәшәык сзаҭозар ҳәа сшашьҭаз. Арԥарцәа исабжьаргеит ҳара ҳабиԥараҟәа ирыцәҭахаз ирызкыз абаӷа бзиа, амҩаҿынтә илаԥш анаахалак, аруаҩ ибаӷа улаԥш аҵанарзыртә ишыргылатәыз. Убриак акәын хәшәысгьы иӷаз. Ҳлатәан абаӷа ахсаала ӷаҳцеит.

– Азэгьы дыспырхагамхозар, схаҭа сагозаргьы салагоит, – схәеит, – аха азэгьы дыспырхагамхар! – инаҵысшьит ҿыц.

Уамашәа ирбақәеит, саргьы уаҳа алаҿысымҭит. Исыхьыз Кьахь еиликааит, ак ахиҳәаазаргьы. Уии сареи еснагь аусқәа ҳаицрылагон. Ҳус амоабжара иааникылон, даеакала ҳныҟәар иаҳа еиҕьын ҳәа, уи ахыхьчара азакәын изыҟаиҵоз. Сара оныҵҟала сгәы иауамызт ус ааҭгылара, аҵыхәтәанза ҳеыззаҳкыз наҳагзар сҭахын. Убас анҳахьуаз сымацара саанхон, ақәпарагьы сцәыуадаохон. Уажәы иара хәыҷык ихы напхьакаапхьакуа дықәын, ҳазлагоз ихы алаирхәырцгьы сҭахзамызт.

Пыҭк ааҵхьан еипш, адырра соуит абаҟа шыхиаз ала. Сгәыла ҷкәынак еыуардынла дсышьҭит, абри аамҭаз уахьыҟазаашаз ҳәа наиаҳәаны. Схаҭа еыла сылбааит. Аеыуардын сыма схала амоа сықәлар, слапшықәырцар ҳәа сшәеит. Ауаа шьҭаланы ицәахьеит анысгәахәуаз, абаҟа аеыуардын иоақәҵаны, шьҭахьҟа хдәықәлеит. Иаажәго закәи ҳәа азәы дааҳахьзаргьы, уахыла хаҳәык цҟьа иубарҭамызт. Ашьыжь азакәын аоны ҳанааиз. Аеыуардын ахаҳә шақәыз, уаоы илапш иахьыҵамшәашаз, иҳаргылеит. Абаҟа ақәаҳҳыр, ақәцарагьы ҳцәыуадаохон. Уи уаоы имырбакәа аҭып ахь инаагар акәын, азәы ҳацәгьа иҳәаанза аҭып иқәцатәын. Иаразнак уи аҭып азырхиара ҳеазаҳкит.

Уи аены аеыуардын, шьапак ақәыршәны, ҳанаацәырц, ана-ара еипхьытта ицәыҵагылаз ҳаҷкәынцәа ааизеит. Ауаа рацәахазеит. Изасҳәақәахьаз ааҳадизалан, абаҟа оышьҭхны иныкәҳаргылеит. Зегьы еибаргәырҕьан, игәыдибакылон. Усҟан еипш ауаа еицгәырҕьо ас исымбацызт. Еилкаан абарҭ зегьы ашәы ршәырцазшәа рхы шыднарбаз аруаа рҭахареи рбаҟа ргылареи. Аизара хсыртын, ҳнапы иҵаҳхыз абаҟа-ҳа ажәабжь ахысҳәааит, иқәгылаз ҟалеит, иҵегь зҳәар зҭахыз рацәахеит. Ҳбаҟа ҕьазҕьазуа иахьықәгылаз аруаа ирызкыз ашәшьырца иҵахон, ашәы ашәнаҵазшәа. Ауаа еилаҟь иқазықазуан. Аҳәсахәыҷқәа иаарлас ирпшааз адәы шәҭқәа ықәырцон. Уи аены адунеи ҳара иаҳтәын.

Ауаа зеилыҵуамызт, ишынеилшәа-ааилшәазгьы. Убасҟан даакылҟьеит ахылапшоы. Уи ҿиҭуамызт, дзықәшәазгьы изеилкаауамызт. Ари аус иара дықәнагар ҳәа дшәон, ихы злаҿихшаз избар акәын, дызхагылаз ажәларгьы раҳаҭыр ицәымзыр акәын. Аха урҭ рыобагьы шимоуаз ипсҭазаара инарбахьан, пыжәара зиҭашаз цҟьа ишизымдыруазгьы, апсҭазаара инарцахьан иаҳа дзыдгылашаз. Акраамҭа ауаа драцәажәон, иҟалаз шшәарҭаз, аиҳабыра ҳақәызбар шалшоз ҳәа. Ҳаҷкәынцәеи иареи еицлабны ажәа еимаркит. Ара абаҟа ажәлар ишырхьчарҭаз анидыр, иахьахәҭаз имыцҳар псыхәа шимамыз «деилиркаан», дыоеыжәлеит, агаҿаҟа ихы ирхарц. Сoызцәа саарыпхьан, уаха аҷапшьара џьоукы рнапы инанысцеит. Иара ус есуаха иҟаҵатәын. Еынла, акы ргәы иҭаркыр, адырра иаразнак еимаадарын, уахынла акәын ианшәарҭаз.

Адыроаены ахылапшоы иахь иҳапхьеит. Уи џьоукы аладантә иоеигеит. Зны иҳаҳәеит, нас иҳадырцеит, ашьҭахь хдыршәарц иалагеит, ҳбаҟа ҳхала иқәаагарц. Ҳаргьы иҳамуит. Асасцәа рҿынтә маҵурақәак змаз апсуаа рылан. Урҭ ракәын ҳақәызмыргыларц иаҿыз. «Санаапкза» шәара амаҵуарқәа шәоуп ҳазмырбзазо ҳәа рцәа аархысхзеит. Ҳшеицәҳауаз адыраа ҳауит, абаҟа апхьаҟа ауаа еизеит ҳәа. Еилыцратәы иҟасцарц снапы ианырцеит. Уа сахьнеиз аизара моапызгеит, ҳбаҟа шаҳахьчо ҳәа ауаа ықәгылеит. Нас еилыцырц аҳәара аныҟасца, сажәа обамтәкәа, инеипхьбеит аҷапшьацәа рыда. Ахылапшоы иуаа иманы даасыдгылеит.

– Ауаа еилыҵыртә иҟаца ҳәа ҳаумыҳәази?! – аҕьара аасхиргеит Аҟәынтә еицыз реиҳабы.

– Нас еилымҵи! – анысҳәа, инеиҿапшы-ааиҿапшит. Рыԥсахы еибакуа, шьҭахьҟа рымҩа иныҟәлеит.

Есуха гәыԥ-ҩык аанҳажьуан абаҟа ахьчаразы. Абас мацара аибарххара усҟәа ирылагеит. Ахылаԥшҩы агаҿантә иҭаауан, ҳара иҳаԥхьон, есымшагьы излацәажәоз абаҟа ақәгара акәын. Иаҳмузошәа анырба, аҩбагьы ыҟәгазааит рҳәеит. Уи дақәшаҳаҭхеит Кьахь, идгылашаз ҩызцәаҟәакгьы ҟалеит. Сара уи сзақәшаҳаҭхомызт. Аҟыҭаҟәа рхылаԥшцәа еизганы аизара мҩаԥырган, уаҟагьы ирацәазаны ҳара ҳбаҟа аанхарц иҟәгылеит, уи анаҩсан игылаз иагьаламцәажәеит. Ари иааира дуун.

Урҭ аԥхын мшҟәа рзы лацәааихьшьык цқьа исзыҟамҵеит. Сраҟәаԥон аҳ иҵыхәаахаз, урҭ ирыднаҳәалаз, иҳаҟәшахаз ҳаҷкәынцәа. Ладеи ҩадеи акшара уадаҩын, уаҟәшәар иҟауҵои акәымзар. Аҟә инхоз ҳаҷкәынцәа зқәаҟәра угашаз рацәахеит, аиҳабыраҟәа рацәажәон ҳагәшәымшә рҳәарц, дара рхы нахырга-аахыргаҟәан, шәыешәырӷәӷәа ҳәа ҳзаарыцҳауан. Амала еснагь ихьаҳәхьачоз џьоукы рхы иархәаны, гәыԥ-гәыԥла иаҳзаарышьҭуан. Митридат мчыла ҳбаҟа ҳамихырц уажәыҵәҟьа иҭахымызт, уи збон, схы иасырхәарцгьы саҿын.

Амчра знапаҿы иҟаз аҵыхәтәан иаҳзаарыцҳаит иаҳҭахыз ажәалагалаҟәа раҳҭарц, абри ҳбаҟа ацынхәрас. Кьахь дсыԥшааит. Уи сиацәажәеит аиҳабыра ҭыԥҟәак ҳаҷкәынцәа ирырҭарц рзицҳарц. Урҭ арра рнапаҿы иааргар, мышкы зны, иахьцалак уи аамҭа ааигәаахар ҳәа сгәыӷуан, маншәалара хәыҷык ҳауыр, амчра ганы, ҳтәыла ҳхала амаҵ ҳуртә ҳҟаларын ҳәа агәазыҳәара ду ҳаман. Уи аус Кьахь ихала инаигзар акәын, сара уи ацҳаражәҳәара ҽеалазгаломызт, наҟ-наҟ ҳбаҟа ахьчара сахагыларц.

Аҳҭынра инаҳацҳаз зегьы рзыҟамҵазаргьы, ԥыҭ-чыҭҟәак нарыгзеит, Кьахьи идгылази уи уажәы иҳазхоит ҳәа иааҟәгылеит, уи акәындаз – Кьахь ҳамазаҟәа ицәаартуан. Ихы ихьчагәышьон уигьы, абасҟатәи ицәа данҭырх ашьҭахь. Уахык ажәа ӷәӷәала еимаҳкит. Уа итәаз азәгьы иара диҟәшаҳаҭымхеит, аха ҽызымҭызгьы ԥыҭ-ҩык ыҟан. Избон еицыҟәԥоз ауаа ҽеиҟәаҳамшар шамуаз. Ари аус аҿы уаҳа сышрыламцәажәоз ҳәа, ашә ҩкыдҟьаны, сцеит, избан акәзар уаха даҽазны еиԥшымкәа ҳаиҟәшара ҟалон, ажәларгьы ҳагәра рымгазо ҳааҟәхон. Ҳус аҿы ажәлар иаархагылаша сакәзааит ҳәа саазхәыцит. Сара сдәылҵыр акәын Кьахьгьы ииҭахыз, иажәа ус ицоз џьашьа. Сара сашьҭахьгьы еилеибаҵан, акгьы рзышьаҟәмыргылеит.

Акгьы рзалымҵуазшәа збаз аиҳабыра Шмалыиа даҳзаарышьҭит Кьахьи сареи, Аҟәнза ҳицны ҳцарц. Ҳазбарц зҭахыз ашьауӷаҟаҵаҩ Ҩардан Уиҟҭар иакәын. Уи мчыла иҟәыргоит абаҟа, ажәлар еиҿашәмыжьын иҳәеит. Мчыла иҟәыргозар, ажәлар нҳарҵәома, раԥхьа сара сыԥсны сышьҭаларгьы, иакәым дсырҟаҵом ҳәа дақәсыргәыӷит. Усҟан схы иҭагьежьуаз даҽа хәыцран: мчыла иҟәыргозар, ҳара адырра зҳарҭахәуазеи?! Ус иҟарҵарым сгәахәт нас, еиласрак азәы иҟаиҵаргьы зуам ҳәа иақәсыргәыӷт, аха, аҩныҟа амҩа сахьынзаныз, абаҟа ыҟәаагоит ҳәа иалагар ираҳҭарыма ҳәа амца сыӷран. Ахьаҵра бзиа избазомызт, сыҷкәынра иснарҟаҵозу, сыуаҩ иашара ус иҟазу сыздыруам.

Ашьыжь, усгьы цқьа саузыцәахуаз, аҽны уамак шыҟалоз сцәа иалашәан, Амра гылаанза, амҩахь скылсит. Аҳ ихьчацәа реиҳаби уи иҩыза Ҭахәеи аԥхьа игылан, еиҳабацәаҟәак рышьҭагылан, аусураз иааргозшәа, џьоукы аҽыуардын иаҟәтәан. Ҭырқь Мран дшыҩуаз данаасыдгылоз, еицыз рышьҭахьза иааиуаз азәы сидыруан, иҽы ааҟәырҵәины иҿааихеит. Егьырҭ ҳара ҳгәарҭомызт.

– Абыржәы абаҟаҟәа рыҩбагь ыҟәыргоит. Шәҩыџьегь уа шәыҟазароуп, акәымзар џьоукы рԥырхагахар, шәара шәыхәда иҟәырҵоит.

– Иахьа ашьа кашуеит! – иҳәеит Мран.

– Исҳәаз умаҳазеи? – ҿааиҭит егьи.

– Иахьа ашьа кашуеит! – дааҭгыломызт Мран.

– Умшәан, ҳҩеиуеит, – сҳәеит сара иҳадгылаз иахь, уи ҳҿеиҳәарц дшаҿыз еилкааны. – Уажәыҵәҟьа ҳушьҭалоит.

Уи данца, ҳҩызак даҳдшаан, иаарласзаны ҳауаа абаҟақәа рҿы еизарц адырра риҭарц дрылахцеит. Ҳара, амҩа ааҧцәаны, абаҟақәа ҳанрыдгылеит. Уаҟа абаҟа ақәгара иақәшаҳаҭқәаз пыҭ-ҩык ааиқәахьан. Урҭ хазы ишрыҿцәажәахьаз ҩашьомызт. Кьахь иеагирхеит, аха уигьы ишидыруаз сцәа иалашәеит. Мран дуаруаруан, сара ҿысҭуамызт. Ҳҩызцәақәак ццакуа амҩа ишаныз збон, амала урҭ раҧхьа еицырхашьшьы аладантә иааuаз ааҳадгылеит. Аеыуардын аруаа ирхагылаз абаҟа инаддыргылеит. Ахылаҧшҩы аусуцәа ирццакуан.

– Уара, иамуазар шәаҟәыц, ҳаҷкәынцәа алаҳарзрым, – ҳауаа ааилаӷзқәеит.

Ауаа аус анагзараз рхы хырцәарызшәа уеудырбон, усцәҟьа ихиазшәагьы ргәы ирнаҭон, аха, ашәарҭа ианааҭашәалак, ихьаҵуан, иҟарцоз ицәгьазу ибзиазу ҳәа имхәыцзакәа. Дҟалар – азә иакәын иаҭахыз абри аамҭаз имшәоз, аус зхы ақәызцоз, ма дшәаргьы, зхы знапаҿы аагара зылшоз. Аҧхьагыла дангыла, ауаа, раҧхьа еҭазырхо данырба, ишьҭалон еиханы, иагьишьҭазааuан, ирыцәҭахоз шрылшәашәозгьы, изышьҭаз дҭахаанза. Ишәарҭан ҳазҿызгьы, иалудраауаз уҭахарызу унхарызу аилыхара ахьыҟаз.

Ҭырқь ҳара ҳбаҟа днадгылеит, сара – егьы абаҟа. Аҵыхәтәантәи ықәыргар, аҧхьатәи ақәгара мариахон. Ахылаҧшҩы, сыжәҩа нҭарс ианаауникыла, сеааимпыцызжәан, сҿы сацәымҧхашьазакәа, сыцәҳаит, абаҟагьы снадххылеит. Ахылаҧшҩы аусуцәа ласырц рызҿиҭуан.

– Ҳажәлар рыхьзала ишәыдысцоит абаҟақәа шәыркьымсырц!

Абырзенқәа аеыуардын илалбааҧан, рҿынархеит. Аҧхьа игылаз дникыларц ахылаҧшҩы днаиҧххылт.

– Уабацои?! Шәабацои, шәус ҟамцазакәа?! – егьырҭгьы днарызхьаҳәт.

– Шәеиҿыхара сус алам, – аҧхьатәи алада амҩа данын. – Сара сусуаҩуп. Схы азәы иҧиеыргьы, иаласхи…

– Иахьа ашьа каҭәоит! – ҳбаҟахьы инагаз амҩахәасҭа дангылан Мран.

ИҟарЦахуаз, згьы нагьежьит, иоеыжәлан, реыуардын рыма, шьҭахьҟа амҩа иныҟәгылт. Мрани сареи ауаа ҳаарылагылт. Ауаа!.. Ауаа рҿаҧхьа иҳалсны абаҟақәа ирылакьысрымызт ҳәа сгәыӷт акәымзар, азәы даарылҵны дҳацхраандаз, ашәарҭа ианынаҿаххалак, ауаа шәагәышьон. Ари ахәыцырҭа ҭаха снаҭомызт. Дара рхаҭақәа ргәырӷьара ҳәаа амамызт ҳбаҟа анҳаргылоз аены, уигьы сыбла ихгылан. Абас акәын ауаҩы игәалаҟазаара шиҧсахуаз. Аха, ганкахьала, аелымсы рҟьацҧхьаза, иаҳа ихьысычҳараҳәа ижьыхәҭа нарымцаимкыр, заҟаҩы ҳақәлахьаз, ҳажәлар аныззаауан. Азәык-ҩыцьак, сареи Мрани ҳаиҧш иҟаз, ржьы шцоз ианаамҭаҵәҟьаз ирызгәаҭомызт. Уажәгьы избон бахҭада ҳус шымгәагәоз. Аҷкәынцәа иаангылартә снарацәажәан, араҟа рыбла ҳаахамҳаларц, Мрани сареи ҳаоныҟақәа ҳцеит.

Амҩан ауаа рылаҧш хаа ҳацын. Уск анынаугзоз, узлагылаз ргәы ишаахәарыз иҟасцарын ҳәа, уцәа уҭыцырц агьугымкуан, иулшоз ак нужьуамызт. Укараха, ууаҧсаха узҿыз аныҟауцалак, ауаа ргәы ишаахәаз удыруан, ехәаҧхьызкгьы наузыркуан. Нас акәын уанхәыцуаз абри аехәаҧхьзы хәыҷы азакәызма абасҟатәи аҵьабаа зызбаз ҳәа. Даеа уск анынаугзашаз, агәхьаа мкцәакәан, ишыҟасцалак наҟ салагандаз ҳәа уаҿын. Усҟан ажәларгьы уус ргәы ишамыхәаз уцәырцәахуамызт. Угәы ицәха иналаланы, убри

иузырҳәаз ахәыҷы уаргачамкуан. Нас акәын ианеилукаауаз жәлар рыехәапхьзы хәыҷы азы закәытә пхзыз икатәатәыз.

Аҩнгьы тәамԥахә сымамызт.Знапаҵаӄа ҳаӄаз ҳазлариааишаз сазхәыцуан. Еилыскааyан абри абаӄа-ҳала ҳаԥсадгьыл узыхьчозма, аус дуқәа ҳапхьа ишьҭан зҳәашаз шырацәахашаз. Амала аиааира хәыҷқәа анеицылалак иааира дук рылҵуан. Аҷкәынцәа сзааиуан иӄахҵарызеи ҳәа, ауха абаӄа апхьа аизара еиҿыркаартә срацәажәеит. Иахьа ирбаз ашьҭахь ргәы ҕәҕәахонтәа, ишшәартаҵәӄьаз здыруаз сареи Мрани ҳакәын. Аизара аиҿкаахара уадаԥмызт сгәаныла, избанзар ариабжьарак зны-зынла уаа ԥышә-ԥык ҿеанеидыргалақәоз ыӄан, уажәы иӄалаз ҳәа злымҳаҿынза инеиз иӄаз ибарц дмааир иуамызт. Аха абас ианбанза? Еизарак ӄаҵаны акы збатәын, аиашаз, уи сара сус алазамызшәа снаргар еиҳа еиҕьын.

Аапилашәымҭаз Мрани сареи ҳԥаргеит. Имԥаԥысуан аизра. Азәгьы ҳнапы ахьынзаназоз ауаа еизганы жәлар реизара ду ӄахцар ахәҭан, ҳбаӄа анаԥсгьы, ҳазцаа-рақәа рацәахахьан, ас ҳатәзаны ҳаӄазаауазма ҳәа даақәгылеит. Зегьы еицҿакны иақәшахаҭхан, аԥымш рзы еҳәарас иадырбеит. Аԥныӄа амԥа сахьаныз, исыцыз рацәҳаран сызҿыз, исамҳәазакәа ус ахьырызбаз сгәы иалан. Уаӄа иқәгылашаз ҵарак, маҵурак змаз уаԥы даҳзыпшааyамызт. Анхацәа рымала ус рзынагзозма? Егьырҭ зегьы ирҭахын аусқәа ӄалар, аха дара рхы наваркыр. Аизара ӄалаат ҳәа зызбыз зусҭқәадаз ҳәа сагьырмазҵааит, урҭ агьшрылымшоз здыруан, арахь сзықәшәоз иалздраази, сҭаркыр, – азы сзаапшылозшәа, убри сгәы иҭан, – акы сдырҳәар? Уи сызшәарҭан, избанзар азыӄаҵареи амԥапгареи сыхәда иқәхон. Абаӄа сара исыргыло, сара исыхьчо, аҷапшьара еиҿыскаауа, аизара сара имԥапызго... Заӄа мчы умаз азәы, еснагь ухәда аҳәызба инаҵаукуан аха? Зны ихнамҵәаргьы, зны ихнаҵәон.

Ауха ибзианы сыцәар, ашьыжь инаркны ԥеазыӄасҵарын ҳәа сызбеит, аха уаҕеимшхара. Шоуран, арахь аԥны исхазгақәазгьы сдырҭынчуамызт. Ашьыжь сԥагылеит, уаҳа назҭахым ачымазаԥ сиеипшны. Спсы ааиҭаскырц саҿын. Ашоура тәомызт. Исызбон аизара шымԥапызгарыз, изушаисҳәашаз, сарзуазаргьы иаапцәаны ҳус аҭып аҿы иназгашаз қәҵарак еицрыдыркыларц сазықәпарын ҳәа. Схәыцрақәа ршыкымҭаз ахылапшԥы иҿы Аӄәынтә ирааз урбар рҭахын ҳәа исзаарыцҳаит. Уаа гәыпк иманы дыӄан Ԥардан Уиқҭар. Ҳаҷкәынцәагьы ааихьан, Кьахьгьы урҭ дрылан. Сара исызпшызаарын. Ахылапшԥы апхьа днагыланы, ҳахшыԥ ааигарц избеит. Уи иашьҭахь азәазәала иҭааз цәажәон. Уиқҭар аҵыхәтәан дԥагылеит.

– Абаӄа уаԥы дакьысуам, – иҳәеит иара. – Уи шәара ишышәҭахыу шәазныӄәа. Аус злоу – иӄамлароуп уаҵәтәи аизара. Излауала иаанышәкыл, ауаа еиҿашәмыжьын, иакәым алҵыр ӄалоит.

– Ирҳәаз шәаҳаит иаҳҭааз ауаа дуқәа, – дԥагылеит ахылапшԥы. – Иаарҭаххар уаԥы имазҵаазакәа, ар акәыршан инадыргылоит, иагьықәыргоит. Аха, апсышәала ҳаилибакаап ахьынзарҳәо, ирҳәо ахахцап. Ацәгьарахь ииасыр, ҳусқәа еиихом. Усӄан зегьы шәеыжә-зоит, аха зеыззар злымшо ҳусқәа ҳархаанхоит, ариазы аҭак ӄазҵода?

– Уара, излауҳәо ала, ухәда иқәу аус ду уск еипшым? – иааизымҳаит зычҳара усгьы имаҷыз Мран.

– Уеиҳабы дахьынзацәажәо, ашьшьыҳәа утәаз! Иара усгьы ашьшьыҳәа уӄаз!

– Изакәызеи сызуршәо?! – даацӄьеит Мран.

– Уареи уԥызцәеи шәхы ахәац ҭашәеит ҳәа, ауаа алаҳарзуама?!

– Упши, умхәыцзакәа уҿы иҭышәшәо!

– Уаангыл, аамҭак ӄалап... Абри аус ҳаалцп!

– Изакәызеи уеызурхаҵо?! Акры уҭахызар ара сыҟами! – Мран ахылапшцәа иахь иеынеихеит.

Иааилеибаҵаанза ахылапшцәа џьоукы дыркит. Сара Мран имахцә нҭасырсын, уи сара азәзаҵәык дысзыҭрысуамызт, дындәылызгеит. Уиала ҳаилацәажәара аҵыхәтәа аапахҵәеит.

9

Абахҭа ахышә хәыцәы, ҵаҟа узымпшуа, ҕәыла иахьҭалаҳаз скылпшны, избон асы паҟьа-паҟьаза ишлеиуаз. Уи ахышә икылшәашәаны иахьааиуаз, адәахьы ишьҭагыларымызт угәухәыртә, изылачын. Ус иахьызбоз, асы иадҳәалаз сгәалашәаракәа иаҳагьы схы сгәы бжьырхуан. Сара асы анлеиуаз бзиа избон. Аха апсҭазаара сгәы уамак ианалаҟаз сгәалашәомызт, аҵара мацара сазхзәыцыртә, санқәыпшыз малк салаҟамызт, исҭахыз уск сеазыскыртә сзыҟамлеит, убри азакәын аҵара ашьҭахь арҵаҩра сзалагаз. Уи аус ашҟагьы схы сымхабзиа сзымнеит, аибашьраҿ исоуз ахәра ашьҭымҭ сырххон. Сыпсҭазаараҿ азәызаҵәык сзеигәырҕьоз Саҟәа лакәын, уии сареи ҳажәа еибаҳҭеижьҭеи, хы-шықәса ҵхьан. Х-зынрак рзы ас леира сеигәырҕьон. Санҭарк ашықәсан, азынра заа иааизаарын. Ҳашьхақәа ирықәҳаз асы аҿыгҳара хәба-фба маҟҿаҳәара ҟалозаарын. Аха уи сара иабаздыруаз. Абахҭа сҭатәан, азынра сгәы бжьнахуан, уи иапгылаз апхынра мшы цқьа исгәалашәарц, схәыцрақәа ахьеизсыркәкәоз.

Ахылапшцәа иҿынтә ҳандәылҵ, мазала сьерықәсыршәеит уи ауха Аҟәынтә ивааз ҳаҷкәынцәа. Урҭ сьесырҕәҕәар рҭахын, сбаҟа нхарц. Иааира дуузшәа ирбон Митридат иаҳра аҿагылараҿ. Уаҳа ус ҕәҕәак рзыҟаҵомызт, арахь понтаа хәарҭапшь рымамкәа ҳтәыла иалахеит. Урҭ рҿагылара ҕәҕәак рымазамкәа иааиуан азы, рабџьар хьшәашәа ҭҳәа ҳажәлар ирылаломызт, излауала ҳагәшәымшә рҳәарц иаҿын, аха ҳаҷкәынцәа џьоукы ихасырҟьацәар сақәзыр ҳәа ишәон, усҟан сыбз сҿы исызҭамкыр, даргьы азәык-цәыцьак аламшәар ауамызт азы, агәеанызаара рыман. Сара сгәы иалан, ахыхьчара ҕәҕәа мҩапго мацара, ус дук аҵыхәанза иахьынаҳамгзацыз. Аҵхагәҭаны ахәада ҳзықәгылаз ҳлалбаан, зыгәра згоз ҷкәынцәақәак рахь исышьҭит асасцәа шаны. Сара исыдырбалар сҭахымызт, сусқәа шыцәгьахоз сцәа иалан.

Ашарпаз инаркны исзааиуаз аҷкәынцәа адҵақәа рысҭон, еизоз ауаа еилымҵыртә, абаҟақәа рааигәа-сигәара шәшьырҵақәак рҿы реааидыркыларц. Урҭ ҿнак хәлаанза чыҕьада ирзычҳауамызт, амла ззымчҳаз ықәҵыр сҭахымызт, ааигәа инхоз рхәы ааргартә, ахарантә иаақәаз џьоукы излалшоз ала рыҩныҟақәа инаргарц рзысыцҳауан. Сымала саанхацпхьаза, аизараҿ исҳәашаз сазхәыцуан. Пыҭ-ҩыкгьы аизара хырхарҭас иасҭашаз еилыркаарц рҭахын. Азәгьы акгьы иасҳәомызт, избанзар урҭ ираҳауаз азәы иадымхаргьы чыдала дшазызырҩуаз здыруан, уи еиликаауаз аиҳабыра рахь инеигон, урҭ ирҿагылоз закәыз анеилыркаалак, ҳус амҩақәҵара ҳеазаҳкаанза, излахпырхагашаз амҩа рпшаауан. Ус заҟантә иҳахьхьаз. Ҳара ҳауаа рылакәын понтаа аус зларуаз. Ҳара зегьы рыгәра аагон, азәык-ҩыцьак ҳакәын аҭагылазаашьа цқьа еилызкаауаз. Аха ҳара ҳагәра шәымгазои ҳәа ауаа шеилагылаз ианааурагылалак, цқьа иуздыруамызт рыуа дарбаныз игәра ахьумгоз згәы иалаз, ма чыдала иузаарышьҭыз дзусҭаз. Угәы уешаныз уаҩы иумырбар акәын.

Уажәы-уажәы адыррақәа сзааргон. Агантә иааyаз уаҩы даармышьҭырц, амҩа пырҵәазаарын, аха абаҟа аҿынза ҳназандаз ҳәа ауаа амҩахәасҭақәа ирнын. Абаҟа

азааигәара ауаа рацәахазеит. Аизара ду ҟалар акәын ҳәа зызбаз уаҩы ауаа дырхаҵгыларц днеиуамызт. Уи шәартан, еилкаан. Ус шҳахьуазгьы аусзымдырхуаз. Урҭ Кьахь дрыламкәа дыҟазамызт, издыруан, амала уи аҿны дышнавҵагылаааавҵагылоз аусзымдырхуаз. Аҟәнтә иаха исзаазгьы иахьа аизараҿ инеиуан, аха иқәгыломызт, ицәгьарахар ауаа хьнеиуаз ҳнеит рҳәартә еиԥш. Уи азгьы иҭабуп ҳәа расҳәон, амала ҿыц исызцәырҵуан ахәыцра: абаҟа аргылара, уи ахьчара, аизара амҩаԥгара, ахырхарҭа аҭара – зегьы азәы ихәда ианықәхалак, амчра аҿаԥхьа аҭакԥхықә имацара идлон. Избон, аха аус аҵыхәанза анамгара сзыгәаҭьуамызт, нас сагозаргьы сымацара сықәнагарын ҳәа, сеызлазгалаз самеханакхьан.

Шьыбжьоншьҭахь ауаа реизарахь саргьы снеит. Иааишаз аихьан, иҟасҵақәашаз ҟасҵахьан, избатәыз сызбахьан, аҩны снызкылашаз ус сымамызт. Ауаа анеиза днеит рҳәарын уажәы сызбоз, уи хыхьчаган. Иаасыдизалақәаз, ауаа ишраҳауаз, аизара сара имҩаԥызгарц сарҳәеит. Ус ҳаицәажәахьан. Иқәгыланы ицәажәар зҭахыз џьоукы ааилыскаақәеит, – урҭгьы адырра рысҭахьан заа. Имшәакәа азәык-ҩыџьак налагар, нас ақадақра зҭаххоз рацәаҩхон. Ауаа сырзырҩын, аизара аасыртит. Иахьа ргәы иалаз аҭыԥ ақәҵараз, жәлар ирҳәаз аиҳабыра рлымҳа аҿынза инеир акәын. Убри азын ахылаԥшҩы даагатәын, уи, џьоукы иҵаны, аҳ иахь дышҭтәын. Ауаа рыгәҭанынтә сзацәажәахьаз азәы ҿиҭит, аҳ иааишьҭыз ауаа ахылаԥшҩы иҿы иштәаз, урҭ зхьчоз аргьы абнаҿ ишылагылаз. Иҳазбеит ахылаԥшҩы адырра иаҳҭарц, исасцәа има даҳзааирц.

– Шәбаҟа уаҩы дакьысуам, – иҳәеит ахылаԥшҩы данааи, сҩызцәеи сареи дааҳаԥхьеит. – Ауаа ҭынч еилыҵыртә шәныҟәа.

– Ажәлар ираҳәа, ирҳәо уаҳап! – сҳәеит сара, знык ауаа анеимп нахыс, ҿыц реизгара шыцәгьахоз рдыруан, абаҟагьы даеа ускгьы рԥыргара рзымариахон.

– Ажәлар ирылашәҳәарц ауми изшәасҳәаз, – иҳәеит ахылаԥшҩы.

– Уара иуҳәараны иҟоу ҳара изаҳҳәареи? – схьаҵуамызт саргьы. – Иаҳҳәо рмаҳар, цқьа ишәызрамҳәеит ҳәа еԥныҳәас ма иҳашәҭашт, – сҳәан, ауаа сахьырбашаз сныкәгылеит. – Ажәлар шәхаҵкы! Ахылаԥшҩы дааины дыҟоуп, ишәеиҳәо шәазхәыц!

– Исҳәарц исҭахыу, – ҳәа даақәгылт иаргьы, – шәбаҟа уаҩы дакьысуам. – Абри агәра шәсыргарц саарышьҭит. Шәара ианышәҭахха, ишәҭахыу шышәҭахыу иҟазааит. Ҭынч шәеилыҵырц, аҳәара ҟасҵоит. Аҳ дахьынзаҳазбзиоу ҳшизааигәоу иҳардырп.

– Абаҟа мацараз ҳаизама! – ҿааиҭит азәы. – Иаҳҳәаша аусқәа ҳамоуп, иааишьҭыз ауаа арахь иҳазкылыжәга! Ирҭахызар дара ахьыҟоу ҳнеиуеит.

– Жәлар реизарала ус узызбом, – аҭак иҳәарц даҿын ахылаԥшҩы. – Араҟа аҟәышра аҭахыуп.

– Жәлар ргәала шамахамзар уаҩы имаҳацт. Иҟалои енак шәаарзызырҩыр? Амаҵура зырҭаз азәы жәлар рҿахәы изымҳәо ҳабанзаҟазаауеи? Дареи шәареи шәнапы еибаркны ҳаԥсадгьыл шәфалома?

– Аусқәа ҟәышрыла амҩа иқәҵатәуп, – ииҳәац иҳәон жәлар рылаԥш зызхаз. – Ҭынчлоуп ухәыцны аус шузбаша. Ас еибашьрыла иауам.

– Ҳара бџьар ҳкыума ҳаибашьыртә? – ауаа ааҭгыломызт. – Ираҳааит ҳгәала! Уаҳа ҳзузызырҩуам. Иаарласны арахь иаҳзааиртә ҳазраҳәа.

– Ус акәзар, – иҳәеит ахылаԥшҩы, – гәыԥ-ҩык аалшәхыр, аиҿцәажәара мҩаԥаагап.

– Иазхоуп ҳжьара! Абра иааины, ауаа ирацәажәааит. Абаҟа адагьы, аҳәатәы ҳамоуп.

Аҿҭыха ирымҭозшәа аниба, ахылаԥшҩы ауаа даарылҵын, дыҩеыжәланы амҩа днанылт. Дышцаз еиԥш, еыла еиԥхарҟәҟәа аиҳабыра иманы, даакылсит. Зегьы иахьырбашаз аҳдырԥрахь иҩеилаҳаргылан, аизара аахсыртит. Сажәа мроукәа, акәац зуа, аҵәгьы

мбылуа, иныққәашәа ҳҭагылазаашьа зеиԥшраз расҳәеит. Сышьҭахь ацәажәараз уаҩы иаразнак дзымааит, икәаны-зануан, иахьцалак угәы иҭаз аартны ианухәашаз аамҭамызт. Схала азәы ажәа иҭара уамак исҭахымызт, ишазыҟасҵахьаз сыҵырдыраргьы уамак иабасҭахыз. Аха, уажәшьҭа схала азә избахә сымҳәар амуа снеихьан еиԥш, хаҵак даарылҵын, пату ақәҵаны аиҳабыра иаарышьҭыз рлымҳанза инеигеит Митридат VI игәра шаагоз, уи иҷкәын, Ҟалҕьҭа аҳ, ҳашныҟәигоз, аха избамз аусқәа шырацәаз, иааҳҭахыҵә-ҟьаз ҟаҳҵо адунеи ҳшыҟәмыз уҳәа, ииҳәази иимҳәази еибакапануан. Ажәлар ирҳәара рҿамшәо иааҟәхеит, ас ҳабзиазар, ҳзеизеи ҳәа быжьқәакгьы аагеит.

Уи иажәа зыԥсахы еибанаркыз арԥыск даарылҟьан, атәымуаа раҳра ҳгәы шыԥнаҵәаз аацәырыгеит. Ауаа «аууы» ааилдыргеит, ираҳаз ргәы иаахәазан. Понт аҳ иҷкәын Митридат аҳас ҳхала даҳхаҳаргылеит. Жәа-шықәса раԥхьаҟа ус иҟалеит. Усҟан ҳҭагылазаашьа удаҩын, иаҳа ибзиаз ҳәа ажәлар рхала далырхит. Ирҳәоны исаҳахьан уажәы уи Ҟалҕьҭа ахала иҟазарц шиҭахыз. Аԥхьа аҳра анирҭозгьы, ҳагаҿаҿ иҟаз ақәԥара мазала ихала далахәызаарын. Митридат VI иҷкәын инапы злакыз маҷ-маҷ иҵихуазаарын, агәҩарақәа ҳаман, амала иҟаҵәҟьаз цқьа иҳаздыруамызт. Ҟалҕьҭа аҳ иаби аԥсуааи дрыбжьаханы, ишьапы ахьиргылалак дабылуан. Уи рныруан ажәлар, рҵысра зыхҟьоз уи акәзар здыруадаз. Ҳаизараҿ ас иаартны иқәгылоз даныҟала, ицәажәар зҭаххашаз рацәахазеит, азә днукылар, даеазәы дузнымкыло, ақадаҟрахь еихон.

Урҭ ирзызырҩуаз аҳ иуаа, атәымажәа раҳауазшәа, рыхқәа шьҭыхны ауаа ирылаԥшуан. Урҭ еиҳабыс ирыцызгьы, аҳ иарҕьажәҩа иакәын, даақәгылан, ҭынч-ҭынч уажәраанза иаҳақәаз зегьы ԥырго, ауаа неихәаԥшы-ааихәаԥшуа, изԥышәырҷчо аҿынза инеигеит. Аҵыхәтәан агәра диргеит Понт аҳи ҳара ҳаҳи ажәлар рлахьынҵа рнапы ишаныз, акы шрыгырмыжьуаз, амала уиазы ҳаргьы ҳанамыси гәыкала ҳшырзыҟази ааҳарԥшыр ҳахәҭан. Уи агызмал ииаҳәақәази ихымҩаԥгашьа жьагеи имацара имазма, иахьагьы избазма, агызмалраҿ зегьы дреиҕьын азакәын аҳ диарҕьажәҩаны дзыҟаз. Иажәа данаалга, ииаҳәақәоз гәыкала иҳәан ҳәа игәрагара шыцәгьаз наиасҳәеит, аизара аҵыхәтәажәала иааидыскыларц саақәгылеит.

– Ҳара ҳаԥсҭазаараҿ иагьа гха ҟаҳҵахьеит, убри азоуп ҳажәлар рыжәларшьҭрақәа ҳзеидымкыло, ҳаиԥхьытта, атәымуаа ҳхаргыланы, адәы ҳзықәу. Ҳҿахәы ҳзымҳәо аҿынза ҳнеихьеит. Убри ауп абарҭ абаҟақәа русгьы зыцҭәхаз. Иҭахаз ҳаҷкәынцәа рбаҟа ас мацара иаҳзыхьчом, уи ахылаԥшҩы иоуп изусу, аҳ инапынҵа иоуааит. Ҳаргьы ҳҿахәҳәаразы азин ҳамхра шиашам азгәарҭааит. Аиаша ҳҳәозар, иахьа ажәлар рықәгылара злаҟаз ала, уажәшьҭа иаартны иҳәатәуп Ҟалҕьҭа аҳ игәра шаҳамго, – анысҳәа, аиҳабыра шьхыԥсыланы иаанхеит; еиҳагьы рҭагылазаашьа еицәахеит, – ҳлахьынҵа понтаа зынза изрыдаҳҳәалари, излауала ҳхы ҳақәиҭхартә ҳҿеидаҳкылароуп, – анысҳәа. – Шәсықәшаҳаҭума?! – ауаа гәырҕьаны иҟарҵара рыздыруамызт. – Ҳаԥсҭазаара зеиԥшроу Митридат VI илымҳаҿынза инаҳагзароуп, шәақәшаҳаҭума?

– Ааи! – иаагеит абжьқәа.

– Ашәҟәы аиқәыршәара унапы иануп.

– Сақәшаҳаҭуп! – сыҩнапык ҩышьҭысхын, ажәлар еилыҵырц нарабжьазгеит. Аиҳабыра шҳазза ишеилагылаз, ауаа еимпит, аҵхгьы агәахьы инеихьан.

Сара ашырҳәа аҩныҟа сҿынасхеит. Снаскьаргарц џьоукы насышьҭалеит, сара изымуит: ауаа реилыхамҭаз, уаҩы сбаандаҩитәуамызт. Аухантәарак сзызхәыцуаз ԥхьаҟа иҟасҵашаз акәын. Уажәыҵәҟьа Митридат VI дҳазгәаар акгьы иаҳзаԥсамызт. Уи инапала иара иԥа дықәгатәын. Ҳара ҳхылҵшьҭрак аҳас даҳзышьҭхуазар ҳбарын, уи Понт аҳ дизааигәахаргьы, даеазны даеа аамҭа бзиак ҳзыманшәалахозар аабарын. Ашьыжь инар-

кны ҳҭагылазаашьа зеиԥшраз аасырԥшырц, амсыр қьаад снадтәалеит. Ашәҟәқәа ҩба еиқәсыршәеит. Руак акыр ирԥсьены иҩын. Уи Аҟә аҳ иаҳҭынраҿы исышьҭуан, уаантәи амшын нырцә, Понт аҳ иахь иршьҭуаз ашәҟәқәа ирыларҵарц. Уи уанза ишымнеиуаз усгьы еилкаан. Убри азын даҽа гызмалрак хәыцтәын. Мазала аӷба азәы дҭоуҵарц уалагар, иуҵырхыр ҟалон. Уаҩ, ихы ахкыдиҟьара изымдыруа, аӷба дҭахон. Мшынуаҩык дхыухыртә изыҟаломызт, зегьы маҵуҩцәазар иаҳа еиӷьаршьон. Излауала ашәҟәы амшын иузыргаргьы, Понт аҳ инапаҿынза изланоугози. Уи уажәы игәрагара ду ҳамазшәа ҳеыҟаҳҵар акәын.

Аҩбатәи ашәҟәы иаарханы ианызҩ, аҷкәынцәа ааизызган, ирылшоз аԥара еизыргарц рыдысҵеит. Зыгәра ҳгоз ҩыџьа арԥарцәа ҳԥшаан, еизаагаз ахьԥара раҳҭеит, иҽыжәаҳҵеит, ҳашәҟәы Аҟәнза иргарц, излауаз ала ҵьоукы хьыла ихырхырц. Сара мазала срацәажәеит, уаҳа уаҩы изымдырратә еиԥш, рҩыџьегь ҳашәҟәы ашәамахь итәыла иганы, ашәамахь раҳ Тигран идыркырц. Уии Митридат VI-ии маҳәреи бхәындареи рыбжьан. Ҳашәҟәы инапаҿы иҳазнагар, аҳ адырра ииҭон. Сызҿыз анааҳаҵырх, схы хырсон, аха зынгьы узланагалаз аус анагзара иаҳа уашьҭалон, ухы еиқәурхозар аасҭа, издыруадаз уус наумыгзар, зегьакакәын иуԥеиԥшыз усгьы шхыхсараз уцәа иахьалаз акәзар унызымкылоз?

Ашәамахь р-Тигран иахь мазала амҩа иқәсыргылаз раара сшазԥшыз, сгәы ааԥҵәазеит. Имариоуп аҳәара «сшазԥшыз сгәы ааԥҵәазеит». Уи иацыз ахәыцрақәа, агәыҭҟьарақәа, лацәааихьшь ҟамҵазакәа аҵх хгарақәа… Арахь уи азбахә ала азәгьы сызиҿцәажәомызт, убасҟатәи имазан уи аус. Арԥарцәа рҭаацәарақәа, аиаша рамҳәазакәа, инахыга-аахыго иаазгон, рабацәа заҵәык ирасҳәеит маза уск азы амҩа ишаныз, ирцәымшәарц. Ишԥаҟасҵарыз, урҭ зхагылаз аҭаацәарақәа рнапаҿы иааргар акәын. Аҷкәынцәа азәы дҭахаргьы, ахлымзаах иҭагылоз сара сакәын, дара усгьы рлахьынҵа цәгьахон аха. Урҭ ахьнеихьаз, изымнеицзар изыхҟьарыз, ирԥырхагаз закәыз ҳәа зегьы шеидысхәыцлоз, аамҭа цомызт. Рымҩа ԥырҵәазар, изшьҭаз ыҵымҵыр амур, схы зымҩаԥызгашаз ҳәа, акы сызбон. Аиаша сҳәар иаҳа еиӷьуп, урҭ хынҳәып ҳәа сангәыӷуаз аамҭа акырза хылеит.

Иаалырҟьаны, аха уҳәан-сҳәанла исаҳаит Понт аҳ ду иԥа Ҟалӷьҭантә диԥхьаны дигеит ҳәа. Ӷбала дышцаз еиԥш даауазу, ихы хҵәаны уа инрыжьуазу ҳаздыруамызт. Дзыхнымҳәыр – зегь еилкаахон, аха дхынҳәыр – закәытә дҵаз иоуаз здыруадаз. Ҳара ҳашәҟәы акәымзар Митридат нырцәҟа ицара зыхҟьази? Анс сҳәеит, арс сҳәеит, аха уи уахь дызгашаз даҽа уск сыздыруамызт. Тигран иахь ицаз сыцҳаражәҳәацәагьы баандаҩыртәзар? Митридат VI иԥа Митридит лахь ӷәӷәа ииҭар ҟалон, уи иаԥсаны ибазар, аха уи ибзарӡы ҽеимкәа изҳәаз иҿынзагьы аҳ ду инапы ҽеимкәа иаазар алшон, жәларык еиқәнакрын ҳәа. Аус злаз Понт аҳ ду ихы иԥнаҟоз акәын. Сгәы еилаххо адәы сшықәыз, агантә иаазеит ажәабжь ҿыц: Ҟалӷьҭа аҳ дхынҳәит деибга-дызҩыда. Уи изааигәара ирзааигәаз ҵьоукы азыскқәан, еилыркааит аԥсуаа рус збатәын ҳәа Понт аҳ ду Ҟалӷьҭа аҳ инапы ишаниҵаз. Уажәшьҭа еилыскаар акәын: ишԥазбатәыз? Уи аҭак уаҩы изыԥшаауамызт, схала сазхәыцыр акәын. Ргәы иаҭахыз ҟашәҵа иҳәазу, рхы шәықәс иҳәазу?

Ашәамахьтәылантә ихынҳәит сзызԥшыз ауаагьы. Маҷк сгәы рҭынчшәа сшыҟаз, ашьауӷаҟаҵаҩ Уиқҭар ҳаҷкәынцәа дрыԥхьаны рҿахәы рҿихуан. Урҭ, иаразнак сара сҿы ииааны, исарҳәон Уиқҭар дзызҿлымҳаз. Дара иахьрыԥхьоз иаршәаны ишамаз збон. Схаҭа сҿахәы сҿырхыр иаҳа еиӷьасшьон, иаасыкәыршаз ауаа сыддырҟьар аасҭа, аус аиҵарҟәаҟәара ишаҿыз ҩашьомызт, ҽнак зыгәра згазоз ҵьоукы аашьҭысхын, ҩымш-хымш рыла сахьахьзарыз ладеи-ҩадеи еимсырҟьеит, аҭагылазаашьа зеиԥшраз еилыскаарц.

Иҭакны машәыршәа иоурыжьыз арԥыскгьы дсыԥшаан, сиацәажәеит абахҭа зеиԥшраз, абаандацәа ишрызныҟәоз здырырц. Сцәа иалан хара имгакәа сшыргоз, уи иҟаз-ианыз маҷк здыруазар цәгьамызт.

Шьха қыҭа дук азааигәара џьоук шҳазкылԥшуаз гәасҭеит. Уи ақыҭахь ҳамҩеирц ҳамҩа ркит. Шьҭахьҟа ҳцозшәа ҟаҵаны, иҳазкылԥшуаз ҳрыцәцан, мҩахәасҭала мацара, уи ақыҭахь ҳқылсит. Уаҟа Митридат аизара имазаарын. Убас аиԥыларақәа ҟаҵо ауаа дышрылаз еилаҳкааит. Ицыз ари иара иуааи рзы чаран, крыфара-крыжәран иахьнеилакгьы. Понтааи аԥсуааи реиҩызара шыԥкымз дирбон. Ҳҭәыла далагьежьуа, иҿааихеит, иҳадаҳкылаз агәрамагра аԥыргара иазкын ари, уи зегьы ирзеилкаауамызт. Схы ахьызгара сзымдыруа, схынҳәит уи аены. Уи еиԥш аиԥылара мҩаԥыргарц иалагахьан иааҳакәыршаз ақыҭақәа еизганы. Макьана егьырҭ аҭыԥқәа рҿы аҳ игәрагара ашьаҭа ирҕәҕәон. Иааит ҳара ҳаамҭагьы.

Аҳ даҳзаанза, иуаа рылан, ахылаԥшыҩгьы исзааицҳаит гәыԥ-ҩык сыманы убарҭ рыҿцәажәара сцарц. Уи иаанагоз агәрамгара иҳалаҩыз, сышәҟәаҿы инҭкааны иасырбаз, аԥыргара акәын. Ахылаԥшҩы мап аницәыск, иара иаҳҭынрахьы дсыԥхьеит. Уаҟа даеа џьоукы ааигахьан, абаҳчаҿ еилагылан, агаҿантә иаазгьы ақәасқаҿ иԥшын. Ахылаԥшҩы дахьгылаз сгәы иҭаз аартны исызҳәомызт, сааира иазԥшыз «асасцәа» сызрацәажәомызт сҳәар иазхоз џьысшьеит. Дара, ирзааз даеазнык ирыҿцәажәар, ҳусқәа рҭыԥ иқәларызшәа рбеит. Сырзеилкаауамызт, уи сгәы снархьуан, аха иҟоуцози? Снахынҳәны сцеит, хара имгакәа аҳ дааит рҳәан, ажәлар рацәа еизыргеит. Аҳ ампыл игон уи аены, ҟәыҕарыла ныҟәашьак ҟаҵамзар. Ажәлар шынеибакәыз рацәажәара цәгьаны ибазар акәхарын, убасҟатәи ауаа еизеит, насгьы даақәгыланы дқадақыр, ибжьы аҵкараҿ игылаз ирмаҳар дланарҟәуан азы, ахылаԥшцәеи урҭ ирзааигәази дрыԥхьеит, иреиҳәоз доусы рнапаҵаҟа иҟаз рҿынза инаргзарц.

– Ажәлар ҳахь дмааизакәа, џьоукы дызрацәажәои? – сҳәеит сахьгылаз.

– Ҳара ҳахь даиааит, – иҳәеит Ҭыркь Мран.

– Ажәлар рзы даау, аиҳабыра рзы даау? – иаагеит даеа бжьык.

– Аиҳабыра аҳҭынрахьы дрыԥхьар ҟалон.

– Ҳагәра зыжәымгои? – иааицәымҕхеит хылаԥшҩык

– Ҳара иаҳҳәо шәара ишәызиаҳәом, – иҳәеит Мран.

Ауаа рыбжьы иҵегь ицәгьахар ҳәа ишәаны, ахылаԥшцәа аҳ иҿы иахьнеиз, ираҳаз аамсҭашәара аҵаҵаны иарҳәарц реаназырк, инапы наҟьаны, иааникылеит, ишәҳәо егьыҟам, шәыжәлар шәнапаҿы ишәзаамгеит иҳәозшәа. Уи акәын даргьы зыцәшәоз. Ажәлар рхаҭарнакцәа рацәажәара дшазхиаз ҳзааицҳаит. Уи акгьы ихысимҳәааит, ауаа ирҳәар акәын уи ишақәшаҳаҭмыз. Иахьабалак схы ахьынаҿасыжьуаз ижьымдыр усны исҿагылар ҟалон мышкымзар-мышкы. Ауаагьы уи иақәшаҳаҭымхеит. Нас аҳ избеит ахылаԥшцәа рыла аизара хиркәшарц. Уи иеизара далагеит, ажәлар ракәзар – адәы иқәгылан, азәгьы иҟаҵатәыз иҳәомызт. Ахдырԥрахь снеин, ауаа аасырзырҩит.

– Урҭ реизара уа имҩаԥыргааит, ҳара ҳаизара хазы ара имҩаԥаагап?!

– Аиаша уҳәеит! – иаагеит абжьқәа.

– Урҭ реизара иалаҳхи.

– Акызаҵәык иахьа иаҳҳәаша, – ҿаасҭит сара, сбжьы сацәыԥхашьомызт, адәы аҵәыхәтәан игылазгьы ираҳартә, – абаҟа аԥхьа иҳадаҳкылаз ақәцара шәгәалашәома? Убри ҳшазыҟоу иахьа иаҳҳәароуп. Аҳра иахагылоу рыгәрмагара иҳауз ҳаԥсахуоу, ус иаанҳажьуоу?

– Иаанҳажьуеит, иаанҳажь…

– Убри зацәык ҳалацәажәап ус акәзар.

Ҳаизара ҳадымхалеит. Уажәшьҭа ҳалгоит ҳҳәон еипш, ирҳәара рҿамшәо ахылапшцәа ӡыцьа ааҳалагылеит. Урҭ Митридат иааишьҭит, ҳаизара ахырхарҭа зеипшраз анеиликаа, иара ишиҭахыз ирманшәаларц. Ус акәзар ҳәа саазхәыцит сара, ҳаизарагьы аахсыркәшеит, ауаа еилыҵырц. Ахылапшцәа иаасысны сыркит, гәыпҩык сыманы Митридат сизнеирц, сагьиҿцәажәарц. Сара мап скит. Џьоукы аақәгылеит даеазнык иҿцәажәара лпшәа аиур алшон, мап зукуеи ҳәа. Сара уи агьалҵуам, исҳәо агәра жәымгозар, шәхала шәнеи сҳәеит. Уахь ацара уаӡы изымгәаҭит. Саарылҵны сҿанынасха, адәы ааҭацәит.

Хара имгакәа, уахык сцәашьы ҭааза сапхьа иқәыргыланы, бӷьыцқәак шеилсырхуаз, ала абжьы анга, сыҩдәылҵит. Ҷыҷыгә агәарп дааҭашылахьан, ицәаарала иара иакәушь ҳәа сышнеиуаз, ибжьала дыздырит. Уи Ҭыркь Мран дҭаркит ҳәа иаҳазаарын, даеа гәыпҩык баагндаӡыртәырц ишрышьҭаз еиликаахьазаарын, схы сыхьчарц насабжьеигеит. Убасҟан акәын скьаадкәа ааиларҳәны, ӡбаҟа бӷьыц рыда егьырҭ, акәҭыҵраҿ ианысҵәахыз, акыр сақәшәозар, урҭ ахьыҟаз Ҷыҷыгә ида уаӡы издыруамызт, реиқәырхарагьы инапы ианын. Агәарбжьарахь еышьҭыбжьқәак ааӡуан. Уахь ҳнеизар, – абар Ҭыркь Мран, иашьцәақәак ицны.

Уи, ага дцарц, аеыуардын дӡақәҭәазаарын, амӡан даеа џьоукы ааиватәеит. Иҟазианыз ҳәа, акраамҭа еицәажәон, нас апсуаа рхы иашамкәа ишымӡапыргоз ҳәа иналагеит. Уи заҳауаз Мран иакәызма, драцәҳазаап. Даргьы уи иазыпшызшәа, еиҳагьы амца ицрарҵеит. Ақалакь аҳәааҿы ианлеи, аҳ ихьчацәа рызпшын, Мран дбаандаӡыртәызу дбаандаӡырымтәызу узымдыруа, џьара дныӡнаргалан, ӷәӷәала ажәа имаркит. Ибз иҿы хаала ишрызҭамкуаз анырба, мазала аус зуаз зегьы ааигәа шәҭаҳкуеит ҳәа наиарҳәан, ишьҭахь инкыласны, ддәылырцеит. Иара дреисырц дхынҳәызаарын, аха ашә ахьадыркыз уаҳа иаадмыртит, игәхьаагьы рымкит. Аӡныҟа дхынҳәит, иашьцәа иҟалаз анраҳа, сҿынза иаарц рызбазаап.

Иаасгәалашәеит ахылапшӡы мазала ауаӡы дшысзааишьҭыз. Ашьауӷкаҵаӡ адырра уи ииҭазаарын, излауала Уарад иеизааит, дбаандаӡыртәуеит ҳәа. Исаҳаз гызмалран сгәахәит. Сҭаркыр рҭахызар, мазала изысзаарыцҳауази? Ус аныҟарҵах, ееысҵәахыр, шәымбои, иҟаиҵаз иашамызт, дшәаны дабрагьит ҳәа ахьз схырҵон. Сара цасҳәа амӡақәа шьапыла сырнын, сшымшәоз дсырбарц. Аҟырҟырҳәа сыччо, сӡызцәа сыманы, ахылапшӡы иаҳҭынра саван. Агаҟа сылбааны, ақалакьгьы сналс-ӡалсны, ара сшыҟаз еыдсырбеит. Усҟангьы ишсызкылпшуаз даргьы ирзомызт, ана-ара исымбацыз ауаа сышьҭан. Уажәы Мран изырузгьы иаҳәоз убри акәын: аенытәи аҳтыс ала, исдырдыруан сҭагылазаашьа шшәарҭаз, схы напхьаскыр иаҳа ишеиӷьыз. Егьы аган ала, имшәазакәа иааҵҟьоз Ҭыркь Мран иакәын, уи рдыруан. Сара сбаандаӡыртәыр, Мран иеимырҵысырц игәы иеанырҵон. Абасгьы саазхәыцит, аҷкәынцәа нархынҳәны, санаахынҳә.

Зегь анеидысхәыцлақәа, загьакакәын сыргарымызт ҳәа гәыӷрак сыман. Ҟалӷьҭа аҳ Митридат ихаҭагьы акы дацәшәон, убри арбаныз цҟьа исзеилкааӡамызт. Ауаа баандатәуа дрылалар, ипырхагахоз арбаныз, даҳан, ииҳәозгьы ажәлар рзы ипҟаран. Ма ауаа ахьааизоз ар ӡарылеиҵап, уаҳа аееидкылара ргәампхо иаақәирхон. Иара усгьы егьысгьы – мчыла уск мӡапигарц даҿымызт. Излауаз ала гәшәымшәҳәаран инапы злакыз. Издыруадаз абџьар шьҭихыр бџьаршьҭыхрала ипылар ҳәа дшәозар? Џьоукы ҭеикыргьы, убри ауаа еиднакылар иҭахымзар? Аиашаз, уажәы ихымӡапгашьа злаҟаз ала, иара иахь зхы хаз иаҳа ирацәан идымгылоз ҳааста. Имч ӷәӷәан, уи адагьы абыржәы ажәлар еидгыланы иааиҿагылар, урҭ рызҿлымҳарақәа хаз-хазхартә еипш иҟаиҵон, избанзар жәларык еидкыланы ирхагылашаз уаӡы дҳамамызт. Митридат иааишаз дҟаларгьы, иаб ицәшәон,

уи иԥа иаҳа дидгыларын даҿазәы иаасҭа ҳәа ихәыцуан, иҟазшьа бааԥсы ихы амаӡцура заӡәык ишазкыз шырдыруазгьы.

Уаӡәашьҭахь шәахьан. Убри аҿны Саҟәа лахь амҩа сықәымлар ԥсыхәа сымамызт. Сзымбоз дабрагьит рҳәар сҭахымызт. Азныказ амҩа сықәымларц иаақәыскит, аха уааӡәҟьа сзаанымгылеит: Саҟәа илдыруан санлызнеиуаз аамҭа. Амҿышаҿны сԥсы сшьарц азы сҭан, аккара сыӡан, аха ашоура ҭыԥ снаҭомызт, сцәа сҭыбзаауан, аухагьы цқьа сшызмыцәоз здыруан азы, иаҳагьы сԥсы еибакуан. Уи ауха, иҟаз еилыскаарц, ҳамхы сынҭагылан, Чыҷыгә иаб иашьа Ҭахәа изҿысҭит. Уии сареи аанда ҳабжьаӡаны ҳгылан ҳаицәажәон. Маза уамак сеиҳәомызт, исеиҳәазаргьы агәра згомызт, ихаҭагьы ак сыӡибаарц иҭахымызт, аха сьҿцәажәара акыр дшазыразыз анызбалак, издыруан напынӡак ширҭахьаз. Уи ауха дсацәажәаргьы иҭахызшәа сгәы иааснаҭеит.

– Азәгьы дҭаркуам, сара излазбо ала, иршәаны ирзаанкылозар рбар рҭахыуп. Усшәа збеит аилацәажәара ахьыҟаз. Уаӡәгьы ҳаизыргар рҭахыуп, ак ҟалозар – исмаҳауеи. Аха уажәы алада санлыбаа, мчыбжьык сзаазом.

– Ашәахьа ашьыжь аҳҭныҟалаҟь аҿы сҟалоит.

– Усӡәҟьа уа ҳаикәшәар сҭахымызт, аха азәы дуниартә иҟасӡон.

Абри азәзаӡәык абасала еиликааит сара агаҿа ашәахьа аҿны сшыҟалоз. Акырза цахьан еиԥш, излеилыскааз ала, аилацәажәараҿ дахьнеиз ирҳәеит ашьыжьза сиарҭа саагәылхны сыргарц ргәы иштаз. Иара иҭахымызт усӡәҟьа сҭаацәа ргәы ҭырҟьарц, убриазы иреиҳәеит схала ага скылсраны сшыҟаз. Уи анраҳа, ирызбеит амҩан сааныркыларц. Иахьцалак схала аҳҭныҟалаҟь ахь сылбаар рҭахымызт. Ауаа ирбо-ираҳауа имҩасыр акәын ари ахҭыс. Аӡхагәҭаны сынхарҭа иакәыршаны рыуаа дыртәазаарын, сара рнапаҿы сышнеилак, саб инхарҭа еимырдарц. Абас акәын зегьы шызбахаз, рнапаҿы сшыҟалаз.

Санҭаркуаз ргәы иҭамызт Понтҟа сыршьҭрын ҳәа. Ҳаҳ Митридат сыбаандаҩтәра акраамҭа дақәшаҳаҭымзаарын, ацтәы шьҭыӡыр, иаб уи еиликаар иҭахымызт. Саԥыргазар иаҳа еиҕьеишьон, арахь уи иалӡуаз издыруамызт. Иалшон аԥсуаа рҿы иаҳаҭыр каҳазар, ма ажәлар еидгылан ижәылар, ишьаарӡәыра усхар, иаб иҟалаз ҭимӡаар иурымызт, убасҟан иаатыр алшон Ҟалҕьҭа аҳас данарҭоз ихала ауаа шышьҭихыз, ацтәы ҟазӡаз Митридат VI аҳасабтә ирҭеит: урҭ ирҭахын Понт аҳ ду иԥа дара аҳас дриҭарц. Убасҟан аидысларақәа иҟалаз рхаан акәын збаҟа сыргылаз анхацәа анҭахагьы.

Санҭаркуаз сара исзыдырзомызт Аԥсны асқьалақәа руакаҿ мазала иаадгылаз Синопынтә ишааз. Уи иааҭыӡыз дӡас имаз азәгьы цқьа иреимҳәеит. Ари атәылаҿ аусқәа зеиԥшраз еиликаарц иҭахызшәа мацара дцәажәон, аҳ Митридат иҿы дахьнеиз. Дзызнеизгьы ицәа дҭазызуан, дзыцәшәоз акгьы шимамыз ала ихы шааирԥшуазгьы. Уи еиликаауан акы шиӡцырдыраауаз, уаҩы дзымшаҭоз иаб иԥа диеигзомызт, аха аус ацашьа дышзаҿамгылоз ибон. Исасгьы дгызмалын, цқьы имырдырзакәа, дааижьҭеи ҩымш-химш рыла аҭагылазаашьа еиликаазшәа ҟаиӡан, сара сҭеикырц избеит, аҳҕьы изааигәазгьы уи иақәымшаҳаҭхар ауамызт, убас аусқәа мҩаԥигеит, уиалагьы Ҟалҕьҭа аҳ инапаҿы снеиаанза, сшәарҭадара ус збан.

Сара сышбаандаҩыртәыз шаарылаӡәазӡәҟьа, ауаа еигәныҩны ацтәы шьҭырхуа ианалага, уаҟьан-чаҟаьанқәа аҳҭынранза ишаазазӡәҟьа, схы сақәиҭыртәырц ажәлар жәылар аӡкыс иҳәан, уи Митридат дақәыршаҳаҭны, ихалагьы аҕба дҭалеит, ашьауҕкаӡаҩ Ҩардан Уиқҭар ари аус аҭӡааразы иаарласны днеирц дӡас инаиҭаны. Сара урҭқәа зегьы иахьа уажәраанзагьы аилкаара саҿуп, аха усҟан иарбанзаалак акгьы сыздыруамызт, амала маҷзак агәыҕра сыман снапы иӡысхыз ашәҟәы Митридат VI инапаҿы инеизар ҳәа, аха уи амшала сҭаирхаргьы ҟалон.

Убри ашьҭахь иҟалаз ҳәа акгьы сыздыруамызт, абахҭа сахьынзаҭатәаз. Амала аиласра ӷәӷәа еиқәдыртәаз џьыршьеит, аилашра аеыџәахны иҟазаарын. Ашьауӷҟаџао Оардан Уиқҭар саб дижьеит хәдақәџала аҷкәын дҿышәхыр алшон ҳәа. Сгәамбзиара зеиԥшраз здыруаз саб уи дақәшаҳаҭхан, 24-оык ахәдықәџацәа рнапы анџаны, Оардан иоызцәа «ицырхырааны», ашәҟәы ирхиеит, аха сабгьы дзышьҭалаз ауаагьы иабеилыркааауаз иҭакыз ихарны дҭаркит ҳәа шаҳәоз ршәҟәы. Убри ашьҭахь акәхарын, уажәрааңза, сыҷкәын дышәфеит ҳәа, дыззымзыроуаз соызцәа рҳәатәы иаҳауа даналага. Ҟалӷьҭа аҳ ихьзала ионы инапы зқәыз шәҟәык ахкьыԥхь машәыршәа исԥыхьашәеит, саныхынҳә ашьҭахь акырза анџы. Сԥа ииашамкәа дҭашәкит ҳәа, иакәымз ахьзгьы ихышәџеит ҳәа аҳәон уи.

Аиашаз, амч зкыз ауаа рымчра ацәа дырцәгьеит. Схабжьаҟьаланы адәы сықәызшәа ажәабжь гәарарџан, ауаа адымгылт. Зхы аҳаҭыр ззымбоз аҳәсақәа сынрышьклаҳауа сдәықәызшәа рҳәан, – агәра рымгеит. Аурымқәа рахь мазала ашәҟәқәа дәықәысџозшәа, урҭи сареи ҳаимадара Митридат иҳәынҭқарра иаԥырхагазшәа анцәырырга, ажәлар ираҳаз иахыччеит. Сара срыхьчарц ашәҟәқәа аларџеит, ирласырласны аӷбақәа ирҭалон, Понт инеины, еиҿцәажәарақәак ҟарџарц. Иҟалаз аус еиднакылт уажәшьҭа реырзеидкылазом ҳәа ргәы иззаанагаз ауаа.

Убасҟан сахьҭатәаз ашә азааигәара исмаҳацыз ҷыҭ бжьык гар, иҿыцыз акыр сзаџбааауазар ҳәа, слымҳа џарза икыдын. Ҳаҷкәынцәа ирылшашаз арбаныз ҳәа схәыцуан. Амала акы заџәык еилкааны исыман: ажәлар ирхагылашаз дҟаломызт. Уи ида лџшәагьы зыҟаломызт. Ауаа еиурхон ҳәа, қәкык рызҭашаз раԥхьа данымгыла, аус иалухуази? Аха, издыруадаз, изызкылԥшуаз ауаа рацәахар, рхы иацәшәаны, рхала игылар?! Усҟан аус иаҳа имариахон.

Есымша сыԥшын Оардан дсыԥхьозар ҳәа. Акраамҭа дыҟамызт. Схы шымоаԥызгарыз сазхәыцуан. Араҟа иаҭахыз «акәараџара» акәын, акәымзар аус иахьакәым икылызгон. Аха «акәараџашьа» зеиԥшрастәрыз, иарбан моаз ишьҭысхрыз? Акгьы сыздыруамызт. Аоны анеимырдоз ирԥшааз ашәҟәқәа еилкаатәын, зегь раԥхьа, убарҭ зегьы аус дыдмыруратәы иҟаџатәын, аамҭала акәзаргьы, нас, издыруадаз, сара усгьы саҿашәеит, са сҿы иаангылар. Абас схәыцын, исызбеит «исхароуп иҟалаз» сҳәарц. С-«вартәа» Уалери уахьҭаркыз ухаразу иухарамзу ҳәа дансызџаа, уи иасҳәаз ҳҳаны иҟаз рахь иоеиртә о-моак шыҟаз агәраганы сыҟан, ма иаҳзызыроуан, ма иара иԥхьон исҿихыз реиҳәарц, – «исхароуп» ҳәа иасҳәеит. Амала усҟан цқьа исзымдыруаз, – «авартәа», зхы иақәиҭыз, аха араҟа ауалафахәазы аус зуаз иакәыз џьысшьон. Ари уи диеиԥшмызт, знызынла абахҭа игәы ԥнаџәаны иааиҿыџҟьалоз ажәақәа иудырдыруан дышбаандаоыз, убри аамҭаз дшыхәмаршаз ихашҭуан. Иус аҿы ицхраарц, иаргьы дрыцхраауазар акәхарын ҳәа агәра сызгацәомызт, убра акәын сагьахьиашаз.

Наҟ-ааҟ иҳаваз абахҭа уаҭахқәа рҿынтә ацәажәабжьқәа саҳалон, инхџангьы џьоукы ччалон. Абахҭа уҭатәаны, абасҟатәи угәалаҟаны уччозар, уусқәа цәгьамзар акәхарын ҳәа сыҟан. Урҭ рбжьы ҭырымгарц иҷаԥшьоз хылԥиаџәараа нарықәџәҟьалон. Нас аччара нхырџахуан, даеазны инарықәџәҟьааңза. Исзеилкаауамызт, акраамҭаза уанҭаҿархәалак, абри ауаҭах лашәқәа рҿы ԥшьба-хәба шықәса ширхыргоз, ахсмаҟә рыхәда нықәыркааңза, ма наунагза атәра нарықәџаны, хаҳә ԥера иргааңза, ас ишдыргәаҟуаз. Уи ашьҭахь ргәаҟрақәа нџәозшәа! Џьоукы рԥсы ахьынзаҭаз адгьыл аџаҟа иҟаз абахҭа лашәқәа ацәыџабаара рразҟыртәуан. Злахьынџа уадао ԥхьаҟа изызхымгоны избоз

азәырҩы рҧсы маҷхон, усҟан аҷаҧшьацәа еибарҩуа иаарыдххылан, аихатәы шәқәа аадыртуан, ҿак-сақ ҳәа аихақәа реиҿасбжьы узымчҳауа.

Араҟа уахьнеилак, улымҳақәа ҵнахуа, ашәқәа аҟәаққәа иҩкыдрыжьлон. Ашьмаҿы ашә ҩкыдрыжьлон… анаиааирҭаҿ ашә ҩкыдрыжьлон… уахьнаргоз аҽыкәабарҭаҿ ашә ҩкыдрыжьлон… Нас ацаҧха дуқәа раркра, рартра… Заҟа игәыҧҵәагази! Уахьнаргозаалак ушьҭахьҟа унапқәа ыҟазар акәын. Ауаҩы ауаҩы заҟа длаирҟәуазеи!.. Ачоуҳа хыза ахьықәыз уцәоужь иацҳауан, ҭынч узиауамызт. Ашә ахь ушьапқәа рханы уиар акәын, арахь ашә аханы иқәыргылаз ацәашьы ула ихыҷҷалон, иурцәар рузомызт. Ашә аҧхьа икҿагылаз аныгаҿ инҭауҭәон унҭыҵырҭа, ааҩсан аҟәардә иныкәҵаны акруфон. Акраамҭа уҭакызар, абарҭқәа урышьцылон. Урышьдырцылон. Амала уи абанзауаҩраз?! Даҽаџьара иҟаз даҽазәы избахә ҳәатәызма! Ацаҧха хәхәа ду акылҵәара инҭарҧаны, аҿак-сақ ҳәа асапат анаадыртуаз, ашыз ухьызшәа сҳәар имаҷын, адыд-мацәыс ууаигәа икшазшәа, уцәа уҭахьҭшьуан. Ашә иалаҟаҵаз ахышә-ҕәы анаадыртлак, уа зхаҿы убоз дкәыџьмазшәа ибла унхыҧшылон.

– Уарбану?! – ус ҽнак дҵаит аҷаҧшьаҩ.

– Џьансыҭ!..

– Уҽеилахәа!!!

Ушьапкәа уҵамгыло, уҽааиҭаукуеит. Ацаҧхеи асапати, ашәи уи зҿази еибарҿыжҿыжуа, ашә аадыртуан, унапкәа ушьҭахь иҟаҵаны, ундәылыргон. Ухәныргон хыхь. Амҩан уаҩы дубарҭамызт, иуцыз ида. Избаны иуман иудырбоз ашәҟәқәа рыла азҵаарақәа рҭак ҟауҵарц. Акәымзар иакәымз умхаҳәар улшон. Рызҵаара аҭак – уаҳа акгьы. Уигьы дара ишырҭахыз акәымкәа, ишаҭахыз еиҧш. Иуҳәозгьы агәра ргар акәын, ус ианузыҟамҵа, уускәа урцәгьон. Даҽа џьоукы алоукыр алшон.

Сҧышәырччо сныҩналеит, аҧсшәагьы карҵәаны исҳәеит. Аҳ дзыхьчоз рҿынтә чынуаҩык дтәан, уи дзусҭаҵәҟьаз уаҳа иаасзеилымкааит, аишәа аханы ацгәы ҧсылеиҧш итәаз Ҩардан Уиқҭар дыцәхаҧшьза, ицәа ихыҧҧон, аҧсшәа иҳәазшәа иун, «узырччозеи?» ҳәагьы уамашәа сибон. Уи аханы дыштәазгьы, егьи ахаҵа хылтыҿ, даазышьҭыз иаҳа амчра шрымаз убартә, ихаҭагьы инапаҵаҟа Аҧснынтә иааз ашьауҕкаҵаҩ дшыҟаз унырыуан.

– Абахҭаҿеиҧш! – сҳәеит сара, дагьсырччеит.

– Уускәа ҽеим.

– Избан?

– Аҳәынҭқар иҿагылара афҩы ухыуп.

– Избан?

– Аимдараан иргаз ашәҟәқәа ус рҳәоит.

– Ус зҳәаша ижәгеи?

– Зегьы! Зегьы ҳгеит. Иуҵәахызгьы ҳампыҵашәеит.

Сара зегьы срызхиан, сҿаҧшылара аҽамаҧсахит, иихәаз сшыҟанаҵазгьы изеилымкааит. Амала арахь санааргоз сышәҟәқәа зегьы аацәырыргоит ҳәа сыҧшын. «Иуҵәахызгьы ҳапмыҵашәеит» ҳәа иихәаз сгәаанагара шьақәнарҕәҕәон. Ахаҵа хылтыҿ дыҩдәылҵит. Уи раҧхьатәи сҿыҧшылара зеиҧшрахоз гәеиҭарц акәхарын дзаарышьҭыз. Ҩардан Уиқҭар ақьаадқәа аақәиҵеит. Акәтыҵраҿ исҵәахыз схы иахьынзаҭагьежьуаз, иаацәыригеит исхашҭзаз, сишәа иқәыз ашәҟәқәа. Кьахь инапала иҩызгьы уаҟа ирылан, аизараз исырхиаз бҕьыцкгьы ыҟан. Арҭ ара ишрылаз зынза исгәалашәазомызт. Сҩызцәа ирысҭеит ҳәа акәын ишыздыруаз. Уи ахкьыҧхь исҵәахыз иргәылан. Нас ари ара иабаҟаз? Сҩызцәа ирысҭеит ҳәа сгәы иаанагоз акәзу, ма исҵәахыз сеилаҳәара иагәылаз акәзу?

– Абри ашәҟәы зҩыз Кьахь иоуп, сара сакәзам, – сҳәеит, ашьауҕҟатцаҩ сапхьа уи анаақәитца. Избанзар исгәалашәеит, Аҟә санааргаз, уа абахҭаҿ дансацәажәоз, унапала иҩым шәҟәқәак ыҟоуп ҳәа шиҳәахьаз. Издыруадаз абри азакәзар? Абыржәы амц шысҳәоз аасыцдырдыраар, нас сыгәра ргазашамызт, исҳәоз иаразнак иаахарцалартә иҟацатәын. Ашәҟәқәа ааидкыланы, анапҩымҭақәа ҭырцаан, сымцқәа аацәыцырхуан. Иара усгьы агәараганы сыҟан Кьахь инапҩымҭа шакәыз еилыркахьан ҳәа. Аха сгәы сшажьаз иаразнак издырт. Арҭ анапҩымҭақәа Кьахь шиакәыз анисырдыр, Ҩардан Уиқҭар ицьеишьеит. Сара снапҩымҭа еснагь еипшымызт: зны адырга сса изҩуан, зны – иржәпа, џьара сцәаҳәақәа иашан, даеацьара иқәаратцон. Саапсазу скаразу, спсы шьаны сыҟазу, искыз ақьаад, сҩыга, – зегьы аныруан снапҩымҭа. Ашәҟәқәа зегьы сара изҩит сҳәар, агәра игаргьы здыруадаз. Схы саафеит, аха абҕра ҟаломызт.

Ақәцара ашьҭыхраз схы иасырхәаз бҕьыцк уа иргәылан. Уи акырза нас исыриашеит, аха иахьыриашаз аҿы уажәраанза иаҳәоз еилыккаа уапхьартә иҟан, аҳәынҭқар изгьы еи аҳәомызт. А-Ҩардан еиликаар иҭахын ари абҕьыц иаҳәоз схы иахьҭашәаз зыхҟьаз. Уи сара измыҩзеит. Шьыжьык азы ҳгәашә аҿы избеит сҳәеит, ари адагьы ус ашәҟәқәа соуқәахьеит. Аха ари абҕьыц уаҳа кҷырак амазамкәа иахьыҟаз ашьауҕҟатцаҩ ианцьеишьа, сагьымхәыцкәа, атцабырг пшра аҭаны, адырҩегь аҭак исҭеит: уи пжәаны икаспсеит, заа ихҩылааны, избанзар уи ақьаад атцаҟа ианын изблырц. Нас аамҭа анааи, уи риашаны, ақәтцараз схы иасырхәеит. Цқьа ахәыцха сызҭодаз, исҳәоз иашамзаргьы, Уиқҭар арҭ изтцаарақәа срызпшзамызт, арахь аҭак, «схы иҭымҳәаакәа», апсҭазаара иархиахьазшәа, ирлас исҳәар акәын.

Уи иаанагоз ашәҟәқәа зегьы аены иаҳзеилыргомызт, ихаҭагьы зны игәаҭаны дааирц иҭахын. Уи заҳаз сара ҳакәтытцра итцыргаз нас ицәыригоит сҳәан, сыгәҭакы изымдырырц стәан. Аиҳаразак иара дзызҿлымҳаз уск азбахә ала бҕьыцк цқьа игәеиҭар акәын. Саҟәа лышәҟәы акәзар ҳәа, амца насылҟьеит, аха иихәаз агәхьаа сымкызшәа сеисырбеит.

– Уи закәи, абзиабара иатәызар? – сҳәеит сҿапхаҿаччо. – Аҳгьы азәы диҭахызар ҟалоит, абзиабара злам дарбан, анхаҩы ҷкәынгьы.

Исҳәаз шизеилымкааз збартә, ибла ацпхь ытцыддызшәа, ихы ааирцысит. Убысҟан акәын схы иҭамшәацыз агәыҕратцәҟьа даеакала иансызцәырцыз. Акәтытцраҿ итцәахыз сеилаҳәаара ытцыргазар, ашәҟәқәа, маҷк иадамхаргьы, рылапш ахырымгакәа изыҟаломызт. Ҟалҕьҭа иаҳҳаз Митридат қәыпш Ҟалҕьҭа шьҭрала иаҳаз рабипара Нарџьхьоу ипҳа Саҟәа дшылҿынтцәаауаз нарылаҩхьан, уи ишьауҕҟатцаҩ изымдыруа дыҟамызт. Уи лыртцаҩы шсакәыз изымдыруазаргьы, лшәҟәы сара сҿы ианиба, зегьы еилкаахон. Аха исҳәаз Ҩардан Уиқҭар ишизеилымкааз анызба, сеилаҳәаара рымпытцамшәазар ҳәа гәыҕрак атцҕа аасытцхан, спсы ааивызгартә, гәырҕьара хәыҷык сызканаршәит. Устцәҟьа акәзар, сьегәамҭазакәа схы сҭихьан?! Уажәшьҭа уазхәыц, закәытә гәаеанызаарыз уи ашьҭахь исоурыз!.. Абас гәыҕра хәыҷык сыматцәҟьаны саахынҳәит.

Ашьауҕҟатцаҩ даеазны иаара сахгәаҟуан. Ус ада исзеилкааyамызт ирымаз сқьаадкәа арбан. Еибаҳҳәақәаз хәыц-хәыц исгәаласыршәон, еиҿасырпшуан зегьы акакала. Аха макьана сыкәтытцра сацәымшәартә сыҟамызт, избанзар иара даара дзызҿлымҳаз шәҟәык ыҟан уск азбахә ала. Уи абзиабара иатәызар ҳәа санизтцаа, акгьы шизымдыруаз /ус сара избеит/ ацәаара анызба, еилкаан џьара ак сытцидыраарц ас ацәажәатә зцәыригаз. Даеа пыҭк иртцауланы санхәыцлак, исгәалашәон сҩызцәа ирысҭахьеит ҳәа сзықәгәыҕуаз абҕьыц ахҩаала сеилаҳәарагьы ишагәылаз. Урҭ руак ашьауҕҟатцаҩ иман. Издыруадаз, сҩызцәа ирымҭакәа, уи сишәаҿ инхазар? Алакҩакрақәа ҭып сырҭомызт, аха урҭ иаҳа ицәгьаз ала срызхәыцуан, аҳи анхаҩы ҷкәыни рыбзиабара еимакырҭа азбахә анцәырызга, иихәара

иҿамшәо дшықәсырхаз сыбла иаахгылаанза. Убри ак азҵәык сҿызхрыз акәызшәа иаасгәалашәон.

Сусқәа уадаҩын. Дәеазнык ашьауҟаҵаҩ ибара сагьацәшәазон, сагьахгәаҟзон. Усгьы арсгьы сыҧшын анаиааиртәҿ ажәҩан санаҵаҧшуаз, абахҭауаҭах ҭшәа сахьҭатәаз, ашьма аҿынтәгьы саадәылганы сыргарызма ҳәа сыгәжәажәон. Сеилаҳәара еиқәхазар ҳәа гәыҭрак акәиц аасызкашәалон, аха уи, имариаз усын ҳә адагьы, наҟ инаҧхьасцауан, ақәгәыҭра уадаҩын азы. Ӡызлан ҟамада улызиааир иаҩызан. Сгәы ҧцәазахьан, уажәшьҭа ааигәа исыҧхьомызт, исыҧхьа-ргьы акырза исзеиҧшызшәа сааҟалахьан, ахышә анаат, иужәлоуи ҳәа иансызҵaауаз. Сьесырхиарц насыдцаны, ахышә адыркит. Сеысзеибыҭомызт, соуразоураз сҵысуан. Ашә, аҭьҭьа-гәгәа ахырга, иаадыртын, сындәылыргеит.

Ҧыхьа сҿахәы ахьысҿырхуаз, дсызҧшын а-Ҩардан. Иаацәыригахт ҧыхьатәи сқьаадқәа, иҿыцыз дәеак рыцын сҳәо изымбеит. Изҵаарақәа рҭак ҟасцон, аха ашәҟәы иахьаниҵоз исҳәоз ырҧшқаны, акәац зуа, аҵәгьы мбылуа шырҳәоз еиҧш, ахшыҩзцарақәа ааигон. Ма ихадмырҟьацәарц иаҿын, ма сжьаны маҷк схьаҵыртә уажәы ирзыҟаҵар, нас иҵегь ахьаҵраз исықәыҭәгәарц реазыҟарҵон ҳәа сгәы иааҭашәеит. Излауаз ала сҭыҧаҿ сыҟазар шысҭахыз дырбаны акәын сышхьаҵуаз. Уажәык сьесырцәгьаргьы агьалҵуамызт. Аха рнапаҿы саргазар ҳәагьы сшәон. Ус ианалага, сҭагылазаашьа злаҟаз ала, ирҭахыз сылдыршон. Афырмахьц сыжәырҵар, сзеиҧшрахарыз здыруадаз. Ҩардан Уиқҭар имҵаз сышәҟәқәа хыхь-хыхь акәын ишҭиҵaауаз. Мчыла иахьсмацәажәоз џьасшьон. Ари акы иазҳәан, аха иуазҳәарыдаз. Акәымзар зан дцәыцазырбааз Митридат VI Дионис иакәызма сара исеигзоз. Амала уи иан лыхшара дишьҭамызт, аҳәынҭқарра лкырц дықәҧон, лыҷкәын длаҭалтәит, иаргьы иаҭа диеигзомызт. Сара дызласеигзашаз акы сыцибаазар? Ус анакәха, уи схы иасырхәарц сыхәҭан, аха иахьакәымыз скылнамгарц агәаеанызаара сымазарц сеааныскылалар иаҳа исзеиҭьын. Аҵыхәтәан изгәаҭьит:

– Исзеилкааyам абри аус азбарҭахь инамгакәа лгашьа амоу иамаму?

Агазара шҧаҟасцази ҳәа, иаразнак схы гәыбҭан асҭеит, нас сара исырццакит акәымзар, дара уа инеирц иҟан ҳәа сазкылсит. Избанзар, сызцаара дазҧшызшәа, Ҩардан исзымдыруаз ахаца кьаҿ диҧхьеит, ари азҵаара аҭак ихала иеалеигаларц ҟамлозшәа.

– Аус азбарҭахь инамгакәа лгашьа амоу иамаму ҳәа дцааyеит… Иамоуп, аха уи азын уара гәыцқьарыла иуҩыроуп иҟалаз шыҟалаз, ахара ухы ишадуцо, иааҟоуцаз зегьы ушрыхьхәыз, дәеазны ус еиҧш мҩак алхра мап шацәукуа. Дәеа ганкахьала, узлыцыз ауаа хәдақәҵарыла дҳашәҭ ҳәа ашәҟәы ҳзаарышьҭроуп. Уаб уи азы ажәлар дрылоуп. Уара иумоуп ажәа. Иумҩыргьы ҧсыхәа уманы узбом. Иумбои уусгьы хыхь-хыхьла ишҭысцаауа. Ҳагәылалар иалцуа ухаҭа иудырyеит. Усҭ ақьаадқәа, узлаҩуагьы – абар!

Хымпалк аасгәыдуцар иаҳа иеиҭьын. Убас сыхәда сыкәаены сгьежьит, ирҳәазгьы сақәшаҳаҭра рымҭакәа. Ҩардан ицәажәашьала, ари аус дмыртытырц рылшон, идыртытыргьы ҟалон. Иахькылыргарыз сеидроу, амала ихымҩаҧгышьа убас аҳәозшәа збон: «Иуҭахызар ушәҟәқәа абжа ҳцәахып…»

Сеилаҳәара акәтыцра ишыцыргаз цәырримгар рҭахызар? Ус даргьы иаҳа ирзеиҭьзар? Егьи аганахьала, урҭ ирҭахыз ашәҟәы рнапаҿы инадсыркыр, ахлымзаах! Нас сорыжьыргьы – ахақәиҭра абасҭахыз, уи хақәиҭрахомызт, сҧсы ахьынзаҭаз схы сшәиуа сықәзаарын. Арахь, «сымкәараҵар» ҧсыхәа сымамкәа, «аҵәҟьа» сакхьан. Саб хәдақәҵарыла сҿырхырц ажәлар дрылазар, уи сҩызцәа дырмазцаакәа ус дныҟәарымызт, урҭ ари аус иақәшаҳаҭхозар, ҳусқәа шееимз, абас ҳныҟәар еиҭьын ҳәа адырра сырҭозшәа сахәаҧшит. Аҳәыхра сгәы ишааҭашәозгьы, иааркьаҿны изҩит иҟасцаз схаран, дәеазны ус

ҟасҵарым ҳәа. Уи аамҭа гаран. Уа иарбазамызт исхараз закәыз. Уиала иҟасҵақәаҵәҟьаз, исыдҳәалаз ауааи сзыдҳәалази сҵәахуан.

– Изҩыз убоу? – свартәа Уалери исырбеит.

– Ус акәзам ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит иара ҧыҭк анҵы. – Иааҟауҵаз зегьы аурбароуп. Егьыс «исхароуп» уҳәеит ҳәа, угәра згода.

Убасҟан Уалери хыҵәкыла дышвартәаз дҩеазнык агәра згеит. Сымазақәа зласыҵцырдраашаз ала, сымҩақәиҵон. Саргьы ҭынч сиарҭа сныҟәтәеит, аҟәардә хәыҷы саахан, сқьаадқәа аасырееит. Ҳнышәынҭрақәа рнаҩс анышә иарҭаз аибашьцәа рбаҟа андыргылоз инаркны, санҭаркыз аҿнынза, зегьы сгәаласыршәеит. Амала уа иасырбаз дара ирдыруаз, излахәыз аҳҭысқәа, ма ирдыруаз абри акәын ҳәа сгәы иаанагоз ракәын. Егьырҭ рызынтәык схы иҭысхәыцааит. Урҭ зегьы уи аҿны схы иҭысымҳәааит. Сыҿцәажәараз исыҧхьаанза, исызҵаауазар ирасҳәашаз ҳәа, ажәабжь наза еиҿыскаахьан.

Ашәҟәы ианысҵеит ҿнак амҩан ҿыуаҩ хаҵак дсыхьзазшәа. Уи дсызҵааит абра абаҟа идыргылаз аибашьцәа фырхаҵарас иҟарҵазеи ҳәа. Ашьха машәырла иштахаз аниасҳәа, шәнышәынҭрақәа зышәҟьашьуеи, раагәара анышә иаҭаны, рбаҟагьы рхаргыланы ҳәа сеиҳәеит. Иҟасҵарыз шысзымдыруаз анеиликаа, урҭ рбаҟа еиҕьыз абаҟа ҳара иҳацәҭахаз ирхаҳаргыларц сабжьеигеит. Абаҟа ихала ишысзааигоз ала сақәиргәыҕит, ақәыргылара сара исылшозар. Уи иагаша амалгьы дшамеигзо слымҳа инҭишьит, уаҩы хгылак иакәхарын. Уахыкгьы ихала уи ахаҳә ду сзааигеит уардынла. Убри абаҟа ақәыргылараз исыцхраашаз ҷкәынцәақәак ирасҳәеит акәымзар, уи аҿны еизаз иахьраҳаз сыздырзомызт. Уи ахьчара ианалага, ҿнак иқәыргарц рҿазыркит, аха сҩызцәеи сареи ианаҳаму, ауха уаҟа еизара хәыҷык ҟалан, дзусҭа «сыздырзомызт», азәы даақәгылан, ажәлар еизганы, аизара ду ҟаҳҵароуп аниҳәа, зегьы ақәшахаҭхеит. Уи зҳәаз иҧшра-исахьа асырбеит, ихьз сымҳәазаргьы, дзусҭаз усгьы ирдыруазар акәхарын, амҵҵәҟьа сҳәар исыҵцырдыраар, сыгәрамгара рҿазыркуан.

Еиҿасыртәаз «гәыцқьарыла аҿаартра» уагәылҧшны иубон, аҧсуаа ҳгәы ианасуа шрызгәамҭоз, понтаа ргәы цәҟьар ҳәа ишәаны ишыҧсуаз, уи зегьы зхаразгьы аиҳабыра шракәыз.Издыруан ари дара ишырзымхоз, иаҳагьы ишеивнагоз, аха ус ишсызгәаауаз цәырыргартә, иаартны иҩымызт, иаҵаз рымбозшәа ҟарҵар акәын. Зынгьы, дызлоуҳашьҭлак ҿарҧак ҧшааны, ихы дақәиҭаҳҭәрын ҳәа рҳәартә рҭагылазаашьа Аҧсны иҟалазар ҳәа сгәыҕуан. Абас схәыцуа, сқьаадқәа ааидыскылон еиҧш, анаиааира ҳцарц, ашә рҿыжуа иаадыртит.

– Сцар сҭахзам, – иҳәеит Уалери.

– Азәы имала дныжьны, даеазәы даҳгар ҟалазом, – анырҳәа, дсыцлыбааит. Уи сқьаадқәа дрыҧхьар шиҭахыз аузымдырхуаз.

Анаиааирҭаҿынтә ҳшаадыргьежьызҵәҟьа, сеиҭаҩдәылыргеит. Сышәҟәы аҩра сшалгаз еилыркаахьазшәа акәын ишыҟалаз. Уи свартәа ишибзоураз агәра сзымгеит. Сахьнаргаз исзыҧшын а-Ҩардани ахаҵа халтыҿи. Уи ахаҵа кьаҿ иахьа акы дшазҧшыз иеаҧшылара иаҳәозшәа збеит. Жәаха сцазар аахыс абра дыҧшны дтәазшәа, иеирҵысуа-мызт. Изҩыз санадырҧхьагьы, уи ҿиҭуамызт, игәҭакы сзеилымкааит. Ашьауҕҟаҵаҩ ибла-қәа кәеицеиуан, аҵаа ҵысит иҳәарызшәа.

– Аҵыхәтәан иуҳәароуп абаҟа ақәгара ушақәшаҳаҭу, – иҳәеит иара.

– Сақәшаҳаҭымзар?

– Уус иаҳа иазеиҕьуп. Иаргьы иҵегь ибзианы иҟаҵатәуп. Умбои, рыҩбагь ықәгатәуп. Аамҭа анцалак, ирхашҭқәар, еиҕьу шәыҧшаап. Уажәы ишысҳәаз иҟаҵатәуп.

– Ишышәҭахыу, – сақәшаҳаҭхазшәа ҟасцеит, уи азҵаара шцәырыргоз усгьы идырын, уажәгьы иқәгылан ҳәагьы сыҟазамызт, асҟатәи аилаҩеиласра иалагзаны иаанрыжьрымызт ҳәа сыҟан.

– Уажәшьҭа иаанхаз, – иҳәеит ашьауҕҟаҵаҩ, – аизараҿ ишәыдышәкылаз ақәҵара ушазыҟоу.

– Уи ажәлар ирыдыркылеит, сус иалоузеи?! – анысҳәа, ҳзырццакуеи рҳәозшәа, даргьы «сықәшаҳаҭхеит».

– Умбои иҟалаз, уара иухҭысыз жәабжьк аҳасабала иуҩит, – ҿааиҭит иара нас, – ҳара иаҳҭахыу ашьауҕ уадзымкылаша шәҟәуп, уи даеакала иҩтәуп.

– Сара исылшаз абри ауп, – иааҿахысцәеит сара. Уажәшьҭа шәара ишәҭахыу алышәх, – анысҳәа, ахаҵа кьаҿ ак иҭахызшәа дыҩдәылҵит. Уиқҭар иакәзар, ишәҟәқәа еизго, дсыхәамԥшзакәа, ибжьы аҭзаҿынза имназартә, даасахәыҭхәыҭит:

– Уоужьраз абарҭ аҭызқәа рнаҩс закәытә қәԥароу иҟоу уздыруам.

– Изакәи? Исзеилымкааит.

– Закәытә қәԥәароу иҟоу уздыруам, – иҳәахт иара, дахьыхынҳәуазгьы мышкы зны иаҳаҭыр шьҭысхыр иҭахын ҳәа сгәы иааҭашәеит, абри азакәхарын сеилаҳәарагьы рымбазазшәа зыҟарҵоз ҳәагьы аасгәахәт.

– Сышәҟәқәа зегьы жәгама? – сҵааит ииҳәо саҳарц. – Суаҭах шәҟәыла иҭәын, аҵара анысҵоз инаркны схы иасырхәоз зегьы ыҟан.

– Уаҭах аҿы зегьы еимаадан, иҳахәашаз ҳгеит, – иҳәеит аҵабыргреи амцреи узеилмырго, сԥсгьы маҷк иааигеит, хылԥаиаҵәараа дрыԥхьаны сыдиргаанза.

Даеазны сҿахәы анысҿихшаз шсеимҳәазгьы, иахьеи уахеи дысзааирын ҳәа сшыԥшыз, сгәы нкыдгылазеит. Зҭак ҟасҵоз изҵаарақәеи изҵаашьалеи маҷк сыԥсадгьыл аҿы иҟаз аусқәа маҷ-саҷк еилыскаауан. Уи азымхозшәа, ихала иҳәеит ақәԥара ҕәҕәа шцоз, сара сакәзаргьы изыхҟьаз, ауаа ршьапы иахьынзықәгылаз иқәԥон, ақәԥара ахьынзыҟаз рԥсы ҭан. Сгәабзиара ыҟамызт, иҟаз ахәыҷы ахәыцраз схы иасырхәон, ма дансыԥхьалак сԥсы шьаны сизнеир сҭахын, иахәҭаз аҭак ҟасҵаларц.

Ари аамҭаз Уалерии сареи ҳаимак-ҳаиҿак рацәахеит. Уи ирлас-ырласны ддәылыргалон, иҿахәы иҿырхуазшәа. Излеиҳәоз ала, иара иус збаны, ахаҳә ԥызеуаз атәцәа дрыларҵахьан. Уа дызлаԥшыз ҳәа данцәажәоз, ухәажьы иргылон, убрахь ацара сацәиршәозма ҳәа сгәы сааҭахәыцуан, исеиҳәашаз дазыҟарҵазар ҟаларын. Уи дахьҭаркыз шиашамыз цқьа еилыркаарц акәын абра дзааргаз. Аҳак дыршьырц ишьҭаз дрылазар ҳәа игәра рызгомызт. Уажәы иус еиҭаҭырҵаауан, убри азакәын дыздәылыргоз, ииҳәоз агәра угозар.

Ибжьы рдуны дсацәажәалон, ҳареи абырзен бызшәа ҳәацәеи ҳаизыҟазаашьа цәыригалон, азҵаарақәа еиқәиԥсон, ирлас-ырласны аҭак ахьисҭоз, ииҭахыз џьара ак сҿыцшәозар ҳәа дыԥшын, хыхьгьы иԥшын. Уи ус шакәыз агәра сызгомызт, уажәы ус акәҵәҟьоу ҳәа сыҟоуп аха. Амала схы сацклаԥшуан, излауаз ала сеысҟажаларц, сбжьы схақәынҵала сиацәҳазомызт. Сара издыруаз «аартны» иасҳәон, зны иаҳахьаз даеазны иаҳартә, хыхь ирасҳәози иара «исҿихуази» еиқәшәалартә, амала иара «изаасыртуаз» хыцәҵәа-ԥыцәҵәа иҟан, азеиԥш ҭагылазаашьа ихала идырратә, хыхьгьы ирдыруаз анеиҿадырԥшлак, сара ишысҭахыз исҭахыз иазааиртә. Аха издыруадаз урҭ зызкылсуаз алҵшәа зеиԥшраз?! Уалери ҿнак Ҟалҕьҭа аҳ Митридат изкны ацәгьа иҳәон. Џьоукы иарҳәазаарын есымша аҵша шьны, азбжарак иара ифа, имфа ишизнаргоз.

– Уԥши ихьз џьоукы рхы ишадырхәо?! – «иааҵьасшьеит» исаҳаз.

– Аҵарҭыша ҕәҕәала игозаарын, аҳ̌ра днеиаанза. Уажәы зегь раҵкыс диашоушәа ҟаиҵоит.

– Ирҳәоит игон, амал змаз ирцәҳәзон, аха арыцҳацәа ирзишон ҳәа, – саргьы амц сҳәахт, сызжьарц иаҿыз дзызымжьарыз. – Амала дызҭахым рацәоуп, аҳәынҵәагьы игәыдырҭәалоит, аиашаз ихарақәоу шырацәоугьы.

Аҵыхәтәантәи аамҭаз Митридат VI Дионис изкны аччархә жәабжьқәа аацәыригалон иналаршәашәа. Сара ҿысҭзомызт. Усгьы уажәшьҭаҵәҟьа еилкаан сгәы иҭаз сдырҳәарц ари арԥыс дшазыҟарҵоз. Уи абахҭа аҩныҵҟа иихәоз излацәымшәозеи ҳәа гәҭахәыцрақәакгьы аасызцәырҵуан. Зынгьы Митридат ддырехәон, аха знык иаҳ̌ра еилазырбгаша хҭыск ҟаландаз даҳ̌ԥырззаартә ҳәа иԥшын ҳәа игәы иалырсны иаацәыригеит. Џьҭк анҵы, уи изкыз аччархәрақәа ҿыц дынрылагеит. Дазыҟазҵоз ирҟазшьан ансгьы-асгьы аусура. Сара исзымдыркәа, аҳәынҭқар иҵыхәтәа аазгашаз усқәак цәырҵуазар? Ма абри исеиҳәаз ҳәа ицәгьа сҳәозар рбарц рҭахызар?

– Абра иҵегь уаанымхарц уҭахызар, – даахызжәеит, – уаҟәыҵ убарҭ уччархә жәабжьқәа!

Уажәшьҭа хыхь ишырҭахыз исызхәыцларын. Уалеригь ааигәа доурышьҭырц дыҟан, иара излеиҳәоз ала, ҿыц азбарҭаҿ днаргарц ргәы иҭан. Даноурыжьҭшаз иашьа иаара дазԥшын. Уи ихатәы ҕба иман, ихала аԥсҟы днаҿагыларын, иқәыршәҭрааны амшын мҩа анылара дахгәаҟәа, изхара азеиужь гәы иаҵәа ахԥшылаха имоукәагьы, иаб иаҳ̌ҭынра ахьзыхгылаз дызхыҵрын. Ирлас аҕба дахьақәҵуаз уи гәнигомызт, избанзар хара имгакәа аҕба, ахәҳахәҭра маҭәаҩыҭәалеи фатәылеи ирҭәны, Ҟалҕьҭа шыҟаз иҿынеихон, дынкыдгылон Фазис, Гиенос, Диоскуриа, иара ус Крым днazaанза.

– Фазис акыр уааҭгылома? – сҵааит сара, ииҳәаз маҷк агәра згазу, ма «игәра шызгоз» иаргьы дсывасыртәазгьы идсырдырыр сҭахызу, мамзар анигьы аригьы сцәеилаԥсазу цқьа исыздыруам иахьагьы. Амала, дҭыҵны дҟалозар, маҷк схы дасырхәарын шысгәахәыз сгәалашәоит.

– Заҟа исҭахыу! – ҿааиҭит иара. – Уа дынхоит саб ибзианы иидыруа азәы. Уи иҿы сымнеиргьы саб иуам. Уи уанизнеи, ичеиҵьыка мышқәак урхамтәар, уизымнеир иаҳ̌а иеиҕьуп. Барц Шоҭ ихьзуп иара.

Зыхьз иҳәаз саргьы дыздыруан. Уи иԥҳаи Саҟәеи бзиа еибадыруан, лмаҵуҩԥҳәысгьы дылзылшьҭлон. Уалери уи азҕаб, сызбахә леиҳәар, амаҵуҩԥҳәыс лыла Саҟәа лҿынза иназон. Уи дазхәыцрын саби сани рахь ишылыцҳашаз. Урҭ, сахьыҟаҵәҟьаз еилыркаар, сҩызцәа ирарҳәарын. Уалери иидыруаз Барц Шоҭ иҩнынза даннеи, сгәабзиара шеимз рлымҳа иҭишьыр сҭахын, ари ажәабжь ауаа ирылаҵәарын.

– Барц Шоҭ саргьы ибзианы дыздыруеит, – сҳәеит сара.– Иаҳәа ара сшыҟоу. Сгәабзиара шеим ицәузаргьы, уа ирдыруеит усхыехәартә сшыҟам. Уи иԥҳа лҩызак дыҟоуп, Ҟалҕь-ԥҳа Саҟәа. Уи аҵара лсырҵон. Цәгьа дыбзиоуп.

Абасҟатәи исырдырит, усгьы идыруеит, ицәыззози ҳәа схәыцны. Изымдыруазар уахь аакыдгылара дазҿлымҳахап, ма дазҿлымҳахартә иныҟәап, днарышьҭып, ус ала дыррак исызгәаҟуа ауаа ирысҭап ҟасҵеит. Амала Саҟәа маҷк агәыхьқәа лыман, сгәамбзиара лҿынза инеир сҭахымызт ҳәа Уалери иасҳәеит. Уи лтәы акыр сизалацәажәеит, хыхь акы сацәдыршәарц реаназырк, сзыцәшәашаз акгьы шсымамыз еилыркаартә. Свартәа уахь дымнеир ҳәагьы сшәон. Уи азы, иахьцалак Ҟалҕьҭа шыҟаз давалозар сгәахәын, Диоскуриа дназар, ашьха қыҭаҿ саб диԥшаарц иасҳәеит. Амала сан, згәабзиара уамак изаламехәоз, исҭагылазаашьаз леиҳәар ҟаломызт. Сани Саҟәеи ргәабзиара шыҟаз атәы саҳартә сҟалар сҭахын. Убарҭ ракәҵәҟьан сагьзыцәшәоз.

– Уан лгәабзиараз ашьауҕқатцаԥ уимазцаауаз? – дцаант иара.

– Уи исеиҳәаз агәра угозар – хар лымам.

Ԥардан, раԥхьа дансыԥхьоз, исымԥатәшәа сизцааит сҭаркижьҭеи иԥсхьада ҳәа. Сан слыцәшәатцәҟьон. «Азәгьы!» – иҳәеит иара.

– Игәра зумгари?

– Аиаша сеиҳәараны дзыҟаи?..

– Саҟәа лзы уизцааргьы ҟалон.

– Уи иара усс имеи. Иабеидыруеи иаргьы.

– Лара акырза дузааигәахеит ҳәа сыҟоуп атцара ахьынзалуртцоз.

– Сцаԥы лакәымзи.

– Иахьцалак ушьауҕқатцаԥ уизцаар акәын, лызбахәк уаҳарц.

– Еиҳабы дуззак зҕаб хәыҷык лгәабзиара зеиԥшроу азы усызлызцаа ҳәа злаиасҳәарызеи? Ус ҳара ҳҿы иҟарцом.

Ари ишиҳәаз еиԥштцәҟьа амԥа дыҟәлар, сызиҳәаҟәаз наигзарын сгәахәеит. Дара дшыртәыз сзеилымкаарц, хыхь итәаз дыршьҭыргьы иалудраази, усҟан дара рыдцаҟәагьы наигзар акәхон, сызиҳәазгьы наимгзартә ирзыҟатцомызт. Амала дара рыдцаҟәа ахьынаигзоз азхәыцра ҕәҕәала саршәеит. Имариоуп аҳәара «саршәеит», уи иацыз ахәыцраҟәеи, аԥсеибакраҟәеи, ацәаҭазызареи, ачымазараҟәеи, урҭ риааиреи рдырраз, ухала иухҭәгар акәын урҭҟәа. Уалери дзызцаашаз игәра зынза ишԥаргарыз ҳәа, ашьҭахь маҷк сеаасырҭынчит. Уи уахь дырмышьҭыргьы алшон. Еиҕьыз арбаныз здыруадаз, иҟалашаз арбанызгьы уазҳәодаз!

Абас ԥенак хыхьынтә даныхынҳәы, дзызԥшыз иашьа дидырбан, дгәырҕьон. Уи агәрагара уадаԥын. Иашьа даазар, иифашаз ҳәа ак наимҭазакәа изычҳарызу? Акраамҭа ҳаицәажәон, нас ҳаиҿаԥо ҳалагеит, аԥсуаа ирызкны иакәымз иҳәо даналагах. «Хыхь азәы дуацәажәалоит, уанлыбаалак иуҳәо уздырзом!» – сеаасыртит агаза. «Азәгьы дсацәажәазом», – иааицәымҕахеит уи, днеилԥсаа дцеит, убри инаркны, «иусушьагьы» уамак иҟәҿиацәомызт. Исҳәаз усҟатәи хырԥа асымҭазшәа зун, адырԥегь аԥны дахьнеиуаз иреиҳәаҟәашаз ҳәа дазыҟасцон.

Ус уамак имгакәа, азбарҭахь дырган, соурыжьит ҳәа даакылсит. Акранифа деиҭадәылыргеит. Даныхынҳә имаҭәаҟәа аамлеиҳәан, дааԥшит. Абри азбарҭахь дыргатцәҟьозу, ма сыржьозу ҳәа сахьынзахәыцуаз, абыржәгьы иасымҳәацыз мазак иасҳәазар ҳәа ддыртәарызу ҳәа сышихәаԥшуаз, ашә ааҿ-маҿуа иаадыртын, дындәылыргеит.

11

Уи аԥны, аамҭа рацәак мырзкәа, даԥазәы, кьаҿк, драԥмызт умҳәозар, деиҟәатцәаза, дааԥнаргылеит. Ҳбызшәаҟәа аарла еибакуан. Гафар хынтәызаарын дҭаркуазижьҭеи, уажәы ԥҳәыск дыршьын, лмал ду мазала иршарц, иаргьы уи аус уалахәын ҳәа иҟәыртцазаарын, иҭакыз азәгьы уара уакәын дызшьыз ҳәа диҿагылеит. Сзыҟәшәада, икьашза интцәааит! Уажәшьҭа шыҟәсык иазынаԥшуа дҭакын дхәашабгаха, иԥҳәыс дычмазаԥны дышьҭан, ихараз рацәан, аԥбатәи иԥҳәыс, лхәыҷы длыдкыланы, лаб дигазаарын. Зынза дцарадан. Иаб иԥсы анҭаз атцара дҭеитцартә дыҟан, аха аибашьра ихьзан, ауасаҟәа дрыцын, ус дагьынхеит. Дҟыжмыжуа игәыжәла цәгьан, дучҳауа дыҟамызт, аха араҟа аицхыраара ҟамлар, улҭаԥсы умцози.

– Иуцҭакыдаз? – дцааит Гафар.

– Уалери ихьзын.

– Ыы, дыздыруеит. Двартәоуп. Ара азәы игәра угар ҟалазом. Уусқәа кыр иоуҳәама?

– Имазоу ҳәа акгьы сымазам, ицәыззои, – сҳәеит, иара ари ихаҭа игәра згазшәа.

– Дышԥацеи иара? Уи иус рзбеижьҭеи акраацуеитеи.

– Излеиҳәаз ала, иус ҿыц иҭырцаарц даарган, ҿыц азбарҭахь дыргеит, доурыжьит.

– Иалудрааи?

– Данааи исеимҳәеи.

– Ҳы! Азбарҭантә иааргаз умала дузынрыжьзом, акы аибыҳәаха шәахьымзакәа, имаҭәақәа аашьҭыхны дыргоит. Умазак иоумҳәазааит.

Уалери дысзынрыжьцәҟьеит. Иасымҳәацыз акы иасҳәар ҳәа иԥшыцәҟьан. Сгәы сааҭахәыцит, аха исгәалашәоит игәра мгакәа, ус сыбз сҿы иштакыз. Иуадаҩын исцәымгыз, зыгәра сымгацәҟьоз ауаҩгьы иԥырцра. Иуадаҩын! Мачк адамхаргьы, ҳаишьцылахьазшәа збон, сгәы ԥшааун. Ҿыц исзааргази сареи ҳаишьцылара уамак иуадаҩымхарц, иаҳа сиацәажәон, иара даазықәшәалак дашьцылахьан, ирлас ихы анираалaрц даҿын, сара иаҳа исцәыуадаҩын. Арахь иҿцәажәара уамак сазҿлымҳамызт, идырра мачын, илаԥшҳәаа иаҳагьы иҭшәан.

Ашьауҕкацаҩ Ҩардан иаара сазԥшын. Сыԥшра баша-маша имызит. Акырза данызымба, сгәабзиара ианырит. Арҭ даеакы сзеицарҟәаҟәон, аԥхьа исыцҭакыз, амҩа дахьаныз, исзичаԥазгьы здырхуадаз ҳәа сшыгәжәажәоз, сымч каԥсеит. Сыбла хыгагаало аҿынза, схы шсыхьуаз, «уееилаҳәа!» ҳәа иаасыдырцеит. Хыхь сеимахәаланы сахьыныҩналаз, ара избац рҩыцьегь тәан, аишәа ацкар сҿахәы ахьанырцоз ақьаад цқьақәа еиқәын, ҿыц аус иалагахуазма сгәахәыртә. Уи иаҳагьы сааиланаршәеит. Аԥхьа еибаҳҳәақәаз ҳәа акгьы сгәалашәом. Бҕыцк наимцеицан, хықәкыла аус ахь дниасит.

– Уҩны хьтәы ԥарақәак рбеит, уи иазкны ашәҟәы еиқәыршәатәуп, – иҳәеит, аха арҭ уи азы изеидтәаламыз сцәа иалашәахьан, – ас санаахәыц, ҿыц сҩны еимырдахма, урҭ рызбахә уажәрaанза изцәыримгацзи ҳәа иаасызцәырцыз агәҭахәыцра неиԥхьбеит. Иуҩроуп абас иҟоу даеа шәҟәык ҳәа иаасыдырцалар, абри акәын ахыԥеыга. Убри схы ииаҭашәаз идырызшәа, дцаат: – Сыҟамижьҭеи акгьы умхәыцзозеи?

– Сымхәыцуази.

– Иухәыцуази?.. Уаҳа акгьы уҩыр уҭахзамеи Ҟалҕьҭа аҳ ихьзала?

– Мамоу.

– Иухәыцуазеи нас?!

– Ииашамкәа сҭашәкит. Зегь зхароу аҳ ицаҟа аус зуа аԥсуа мацуҩцәа шәоуп. Аизара ҟаҳцазар иҟаҳцеит, азәы дмеисит, дмеиқәԥеит, уаҩы дҳамшьит, ауаа ргәаанагара рҳәеит, иара аизара еиҿызкааз уаҩы дсыздырзом, схы аласырхәзар, аиҳабырагьы рхы аладырхәит, зегьы ԥҟарала иҟацан, азәы дҭашәкратә цацҕәы шәымамызт…

Сажәақәа неишьҭарххы-неишьҭарххы, сааҭырҟьашьа иазԥшымызт, рҩыцьегь џьыхза иааиҿанарԥшит. Зцаарақәак сиҭарц даҿын Ҩардан Уиқҭар, егьи усгьы ҿиҭуамызт, аха саргьы изуамызт, иажәа ааиҿԥааны, ацәҳара саҿын.

– Иахьа Аҟәҟа узгап ҳәа сгәы иҭанеи.

Ари исаҳаз иаҳагьы сараапкит, иззакәу сыздыруам.

– Нас ишԥаҟасцари, узгару узымгару, уоужьра азцаара азбараз? Ишԥаҳазбои?

– Ма анс иҳазбап, ма – арс, – сҳәеит сара, зыхьз сазымҳәацызгьы дындәылцит, убри схы иархәаны Ҩардан мазала снаиазцааит: – Сееидыскылоу, сееидсымкылоу?

– Иаабап, – иҳәеит сиҿазышәа деимахәланы.

Усҟан ргəы иҭаз ак ԥсыргеит, аха сгазарала Аҟəҟа сшыргоз агəрагаҵəҟьаны сыҟан. Санлыбаарга, уажəы-уашьҭан исзааиуаз шҵьысшьоз, хəлеит, сышьҭалеит. Иҟалаз здыруадаз, уаха иамузаргьы, уаҵəы сҭыргап ҳəа сыцəеит. Адырҩаены адырҩегь абыржəымзар – абыржəы иааирын шысҳəоз, сеибархха сышхəыцуаз, ахəмеханра ааит. Сгəы аасхасыршҭып, акəымзар сеилагоит сгəахəшəа, алеиҩеира хҭаскит, аха исызхымгеит, сыхəда ааҩсан, арыҕьарахьшəа, сгəы шьҭыҵны икшон. Сыблахаҵ гьежьуан, уажəымзар-уажəы сԥсы маҷхарызшəа. Сныҟəиеит. Гафар дсывагьежьуан.

Еилкаан исыхьыз. Сани Саҟəеи ракəын уажəыцəҟьа сеилазыԥсаз. Аиҳаразак Саҟəа лакəын сзыцəшəоз. Сан илхалымгацыз арбаныз, дызрыжəын. Саҟəа ԥшқарах, ари еиԥшыз ааха абалоухьаз. Лан дшылзымдыруазгьы, аиаҭымра ацəа лхьыкəкəартə дырмаазеит. Лаб уи анԥса длоуртə дымныҟəеит. Лгəы сырҭынчырц иацы аахыс сгəы ишҭаз, сшыржьаз еилыскааит, убри акəын сагьеилазгаз. Ахышə хəыҷы шыҟаз сыԥшуа, сеаасырҭынчын, сыбжьы ныҵакны ашəаҳəара салагеит. Еиҿасыртəуан сашəа, сахьышьҭаз сызнапык схы иаҵаҵа, иаасҿашəоз ажəақəа еиласыгзон.

Ашəа схəон, хазгьы схəыцуан, иҭакыз иакəын изаҵəыз, змацара иҟаз иакəымзар, адəы иқəыз рхала еицхыраарын, иԥсуазгьы дыршьуамызт, игəаҟуазгьы ддыргəаҟуамызт. Еицхыраарын! Лаб Нарҵьхьоу сиҷкəынызшəа ҳаҭыр сықəиҵон, аха Ҟалҕьҭа аҳ дзеиеырбоз иԥҳа дызҿынҵəаауаз имаҵуҩы шиакəыз ааиликаар, исзымдыруазар иарбан ҟазшьаз ишьҭихрыз? Аиҳаразак Саҟəеи сареи ҳаизыҟазаашьа аҳ имаҵуҩцəа ираҳар, уск алхраз рхы иадырхəарц ҏеаназырклак, лаб, – абри акəын иҳагыз, – ҳəа ацҭəы даиргарц лгəы кыдихəазаргьы, уи иацəажəашьаз, иара изеилымкааргьы, иеилзыркаашаз ҵьоукы ҟаларын. Абасгьы ахжьара хəшəын.

Сымацара сҭахаргьы, уама ҟалазма! Узықəшəаз ухы анураалар акəын. Абрыскьыл ижəлар рхы рықəиҵеит. Нас сыжəлар рзы акəзамеи иҟасҵоз зыҟасҵоз. Ашəа схəон, сбжьы ныҵакны. Гафар ацəардгəы рыбжьара днабжьыс-аабжьысуа дыбжьан:

– Ухаҵкы, ахаҵа дызқəымшəо егьыҟам, – ҳəа дмырмыруан, – ари закəи, ухаҵами?! – аха уи иихəоз сара исаҳауамызт, ашəа схəон, иара изеилымкааuаз сбызшəала.

Убри аены инаркны, сеысыԥсахит. Ҳаракыра уадаҩзак ақəцəнза сҩеит, сыбҕьаҭо напышьашəыла. Уаанза сшыгəжəажəоз аҿынза сҟаломызт, сымгəаҟкəа, сымхəыцкəа, сычмазаҩымхакəа ауамызт аха. Сус иҵегь еицəахеит акəын ҳəагьы схəыцуан, амала иаҳа сҭынчын ҩныҵҟала, маҷзак иадамхаргьы сԥсы сшьон. Уажəшьҭа усгьы ицəырыргон акəтыҵраҿ иргаз сқьаадқəа, ма даеа маҷк иаасԥеиԥшыргьы, уажəшьҭа ирзычҳауамызт ирчҳахьаз! Амала ахəыцрагьы сааҟəыҵқəар акəын, ас ԥсшьара амазамкəан, ԥхызырлаҵəҟьа ахҭысқəа реиҿарԥшра, аиҿыбаара, хəыц-хəыц хшыҩла аимдара, ԥхьаҟа еиуеиԥшымыз иҟалақəашақəаз рыԥшаара иааиԥымкзакəа иауамызт. Мызки-бжаки раҟара ҵит ара сыҟазижьҭеи, дара ирысҭаз ада, даеа нҵамҭак ҟаҵаны ааныжьра сацəшəон.

Уаҩы дысзаауамызт. Ус сҭакын, амшқəа цон, аҵхқəа цон. Амза ҿа шгəылҭəаауаз збон, ахышə хəыҷы иадчаԥалаз аҕəқəа сыркылԥшны. Бжеиҳан амш еилган, аеҵəақəа еилыцьцьаауан, аха ҳара ҳ̧еиԥш акəымкəа, маҷк иԥсьешəа иԥхон, издыруадаз арантəи сахьԥшуаз усшəа избарҭазар. Ус амза сымбо изит. Санааилашəалак сбжьы ныҵак ашəаҳəара салагон. Абырзен шəҟəҩҩцəа ражəеинраалақəа здыруан, ҿырҳəала исҳəон аԥсуаа ҳ̧еаԥыц ҳəамҭақəа, аха дунеихаан схала жəеинраалак сзеиҿамыртəацызт. Араҟа, сажəақəа неидкыла-ааидкыла, ашəак еиқəсыршəарц саҿын.

Абах0а уа0ах 0шъа
Ахышъ хъыц скыл8шуеит.

Ажъюан иа7ъара 0баа
Иагъы7а8соу ае7ъ 8хоит
Адунеи сайъгоуп,
+ыцк сащауам.
Ары0ъа с0атъоуп,
Саламк соуам.
Ахьаа сымоуп,
Сыюны7йа былуеит.
Сы8сы кыуп,
Сгъы сыхъцъ акуеит.
Исы8с0азаашьоу сыздыруам,
Бгъырюома, бычмазаюума1
Быз=у азы дырра сымам,
Бус ба=ума, бгъы кащама1
Ак збом,
Ак сащауам.
Быёбахъык сыздыруам,
Уажъшь0а сыз8шуам.
Сы8сы еилахъоит,
Сыблаха7 гьежьуа.
Сюыза дсылабжьоит,
Дысхагьежьуа.
Агъыяра…, агъыяра…
Агъыяра змоу
А7ъюан юы5ьара
Ицъи8сеит…
Ашъа сщъоит,
Уигьы сазйазам.
Еи=асыртъуеит,
Иса0ъам сазыразым.
Имгъыякъа и8схьада,
Ашъа сщъоит4
Бсыз8шыз 8ымкрада!
Имгъыякъа и8схьада.
Ашъа сщъоит4
Ичщаны бы8шыз,
Сымюа кьа=хараз.
Амза =а кыдуп,
Амза =а сыз8шуеит.
Уи а=а аз8шуп,
А=а абоит.

Ҽнак Гафар исзеиҭеиҳәеит иаҳахьаз ажәабжьк, ажәытә абахҭа шыҟаз иазкны. Уи ахлымзаах атәы иаҳазшәа акәын дшахцәажәоз, аха цҟьа уазхәыцыр уи ииҳәази ҳара ҳҭагылазаашьеи агьшеѡрымхуаз аузымдырхуаз. Абахҭа бахҭан. Есымша иҿион, иҭакыз

рзы еицәамхозар еиӷьхазомызт, есымчыбжьа иркәабон-аеакуан, рыбзазара мач-сачк ирԥсахуазшәа ҟарҵон, рыоныҵҟа рдоуҳа еиҭакны, ирымҳәоз дырҳәара мариахарц азы.

– Абахҭақәа рҿы иаарысуа иршьуеит ҳәа саҳахьеит, – снаизхьаԥшит Гафар, – араҟа ус ҟарҵазомеи.

– Араагьы иҟарҵалоит, аха араҟа иҭаркуа иаҳа аҿаԥа зҿало роуп, – ҳәа сааирхәыцит иара, избанзар абра сҭатәеижьҭеи макьана иԥшқаз, ирыцҳасшьоз сцәа-сжьы адамыӷ иаҳаргоит ҳәа иалагар, ичҳаны иакәым зласымҳәаша оеазыҟасҵон. Урԥҟарц ргәы ишҭаз ала уахьынзадыршәоз, угәы ҭрысуан, аха увырдым кыддыршәарц ианалагалак, иаҳа угәы ӷәӷәахон ҳәа схала схы сҟажон.

Зынгьы сгәамбзиара убранза инеиуан, соурыжьразы срыҳәарын сгәахәуа. Уи хыдарахон, схы хьысҟажаз Анцәа ибзоуран. Иахьцалак изоит бӷьыцк а-Оардан ихьзала, уаҳа дмаазошәа анызба. Уазхәыцҵәҟьар еиқәшәыреаеаз ашәҟәқәа инарықәыршәаны, соужьра аҭахны исԥхьазоит ҳәа анысцеит. Еилыскаар сҭахын аҭагылазаашьа зеиԥшраз, ма ашьауӷҟаҵао дсыԥхьзар, ма шәҟәык сзаашьҭны, сарзаҳал аҭак ҟаиҵозар. Абри акәын сгәы иҵхоз, аиҳаразакгьы иҵәахыз сеилаҳәара рбазар ҳәа сшәон. Иудыруази, ирымбазакәа иҟангьы, даеазны аимдара моаԥыргазар. Уалери Саҟәа акы лыҵидыраазар, нас лара ддыршәазар, лышәҟәы азбахә цәырылгазар? Сoызцәа рахь икылсзар? Заҟа еидухәыцларызеи!

Ашьауӷҟаҵао Оардан исзааишьҭит ашәҟәы, сара сҭакра шысхараз атәы зҳәоз. Уи шьақәирӷәӷәон сҿы сықәԥералеи, ашаҳаҭцәа рҿахәрҿыхреи, аoны имoаԥыргаз аимдареи рыла. Аус аҵыхәтәанза еилкаахарц, даеа oажәа-oык ирзынаԥшуа дрызҵаарц игәы иҭан, макьана цқьа игәаҭамыз шәҟәқәак еиҿарԥштәын, насгьы, сыбӷа ԥызҵәоз, ашьауӷ иақәыршәатәыз ԥыҭ-oык рызҵаара иахәаԥштәын. Абарҭ аусқәа рҭыԥ иқәиҵарц, иҭахын даеа аамҭа ԥыҭк.

Гафар иҿахәы иҿырхырц данылбааргаз акәын, ари абӷьыц анысзааргаз. Ашәҟәы аԥхьара саҿын, уи ианыз абжа шысзеилымкаауазгьы, убасҟатәи сыблахаҵ еиланаргьежьуан. Ашә иалаҟаҵаз аблала азәы дышсызкылԥшуаз ааснырит. Схы анoышьҭысх, сҭиҵаауазшәа изблак шыԥшуаз збон. Нас ахышә хәычы ааиртын, ачаԥшьацәа реиҳабы иакәын, иааргаз ақьаад исҭарц сыдиҵеит. Уи насырхынҳәит. Исзеилкааумызт иара дзааз, ашәҟәы сзаазгаз ачаԥшьацәа ирымгози? Сызҿыз еиликаарц даарышьҭзар? Ашәҟәы ианыз шыснырыз еиликаарц рҭахымкәа иҟамызт.

Убри ашьҭахьгьы ашьауӷҟаҵао иқәҵара есымша исгәаласыршәон, ажәа-ажәала, ҳәоу хшыoзцарала иҭысҵаауан. Иаразнак зегьы еилсыргартә агәабзиара сымаҵәҟьамызт. Ашәҟәы ианыз зегьы иашазар ҟалон. Исыдырҵоз ахара изыҿцәажәоз ишьақәдырӷәӷәозар алшон, уа инацырҵеит схаҭа исхаран ҳәа ахьысҳәаз. Иҵегь ауаа рҿахәы рҿырхырц ргәы иахьҭаз – бзиарак иазҳәамызт, иалудрааз ирҿыҵшәо закәыз. Ашәҟәқәа еиҿадырԥшырц ахьақәыркызгьы еимызт, исҵәахқәаз рацәан, сара измыoызгьы зoит ахьысҳәаз ыҟан, исыҵырдыраарымызт ҳәа сгәыӷны.

Аиҳаразак сгәы аакыдызхуаз даеа џьоукы рҭакра азбахә ахьцәырыргоз акәын. Иҭаркрыдашь ҳәа снацәқәа рыла ачкәынцәа «еилсырхәан», урҭ зхабаандаoыртәыз, харас ирыдырҵаз ҳәа, ахҭысқәа еиҿасырԥшуан. Издыруадаз санҭарк ашьҭахь даеа усқәак ҟалазар, џьоукы рҭакрада ԥсыхәа рымамызшәа рбо аҿынза? Арҭқәа зегьы ганкахьала сызхәаԥшуаз акәын, егьи аганахьала – сыржьарц иаҿызар ҟаларын ҳәа, агәыoбара сыман. Ахара исыдырҵаз ҳәа иадырбаз макьана излашьақәдырӷәӷәоз акгьы збомызт, исдырбоз ашәҟәқәа рыла, амала ирҭаххар, ари аус аиҳабыра рызбахә изладырҳәалоз ала, иалрымхрыз арбаныз. Иҟаларын иухаран ҳәа агәра сдыргарц иаҿызар, аиҳаразак

аҵыхәтәантәи сыҿцәажәараан схымҩаԥгашьа злаҟаз ала, убас имныҟәар ишԥаҟарҵарыз? Иудыруази исхарартәшаз акгьы ркымзар? Саладыршәарц ҩажәа-ҩык рҿахәы рҿаххыр акәын рҳәеит, даеа џьоукгьы ҭаҳкырц ҳаҟан рҳәеит.

Иарбан ганыз иаҳа иашан ҳәа сыздгыларыз? Уи заа издыруазар акәын, уажәшьҭан сықәныҟәартә. Ма рыҩ-ганкгьы хшыҩзышьҭра рҭахызу? Иахьцалакгьы гызмалрак шсыҵыргалоз ҩашьомызт. Избанзар исыцҭакыз ила еилыскаақәахьан аҟьаад ас аҳәатәы рацәа анҵаны ишаарымгоз. Уҭакра аҿҳәара абранза инаскьагоуп ҳәа аарыцҳауан. Хымԥада, ршәҟәы санаԥхьалак, сшыҟанаҵоз еилыркаарц рҭахын, уамак агьырзеилымкаазар ҳәа сыҟоуп. Иҵәахыз ашәҟәқәа?! Убарҭ рымпыҵамшәандаз!

Иҵәахыз ашәҟәқәа ракәын уахгьы-еынгьы ҭыԥ сызымҭоз. Саҟәа илыцлацәаны, арахь лшьапқәа дырзымкуа, уахык ԥхыз дызбеит. Дычмазаҩызар ҟаларын ҳәа сыгәжәажәо, аҭзы ҭшәара саатахеит. Даеа уахык лхаҿы еихаччо сшахәаԥшуаз, иаасахьахан, ахаҳә инадҷабланы иналасахеит, ахаҳәгьы баҟаҵас нышәынҭрак инахагылеит. Сышҵәыуоз сааԥшит, иакәымз акы сымхаҳәазар ҳәа сшәаны. Убасҟан Саҟәа лышәҟәы шымазаз иаанхазар ҳәа гәыҕра маҷк аасгәыҵашәеит. Лысалам шәҟәы зцыз, ус анакәха, ашәҟәқәагьы, анышәынҭра мазак узаҵдраауазар ҳәа, имазарахын?!

Уамак мҵыкәа, даеа ԥхызк збеит. Ҳаҩны ашьҭахьҟа ауҭраҿ акәхын, аеага скыхын. Маҭык пахәлеинцаза, иҵәырҵәыруа, аҳауа иалҟьа, иоузаны, абз гәыр еихарҵәиуа, иааиуан ахҭҟьеиԥш. Заҟа сышҟа иааскьоз аҟара, ишәпахон. Сара сасырц ҩеага сҟьон, исҟьон, аха исзеҩҵәомызт, заҟа сасуаз ишәпахон, амч алалон. Ус аеага амаҭ ахи ахәамци рыбжьара иарбаны иандәықәысҵа, ахы лахысҵҟьааит. Ахәамц кылҳаҳараза, азы ҭҩруазшәа, ашҳам аҿаанахеит. Амаҭ узшьыр, уаҕацәа ушьит акәын иаанагоз ҳәа ҳгәыла ԥҳәыск исалҳәахьан. Уи ауха х-хык зхагылаз амаҭ ԥхызырла исшьит.

Сара сеиԥш ҿиҭуамызт зыгәра зымгоз Гафар, арҭ уамак дрыцхраауа дшыҟамзгьы, инапы злакыз абаздыруаз. Игәы анԥҵәалак, иқьышә кылшьшь, илаҕырзқәа хыҳәҳәыло, ацәарҭҕәқәа дрыбжьалон. Ҳҩыцьегь еснак ҳаҩныргеит. Иара даныргa, уажәшьҭа исзаарго-даз ҳәа сшыԥшыз, саргьы срыма даеа уаҭахк аҿы сныҩнарцеит. 24-ҟа шықәса зхыҵуаз ауриак убра дҭакын. Иаразнак изеиҭасҳәеит «изеиҭаҳәатәыз» зегьы. Санынеҿаԥш нахыс, гәрамгарҭас дсыман. Уи, Арцьмилаз, сус азбахә ала ак аниасҳәоз, дымзрҩуазшәа, хырҩ азимуазшәа ахьыҟаиҵоз, иаҳагьы игәра снаргомызт. Уажәы-уажәы иԥхьон иара. Уи, иус збаны, ахаҳә ԥера дыргахьан зны. Ацәгьаҳәара иашьцылаз азә иакәхарын, ицәажәашьа-қәа злаҟаз ала, ибз амшала, атәцәа дыршьуан, акыргьы дыдрабахьан. Абра дааганы, абахҭаҿ дрымҵәахыр, ԥсыхәажәла имамызт. Излаилшоз ала иҭакыз рымазақәа рыҵихуан, аха имазазаҵәҟьаз рҳәаргьы иҭахымзар ҟаларын, дзықәшәахьаз имдыруази. Уи даныргоз иҭахымызт, аха ара ухы ахьынзаныҟәугаз узхоит рҳәан, имаҭәақәа ааидкылашәа, ацара шиҭахымыз, саагәыдикылан, дындәылҵит.

Уахык сымацара сынрыжьит. Ашьыжь хыхь иахьсыԥхьаз, ани ҿызымҭзоз имала дтәан, қьаад гәарҭак аишәа иқәҵаны. Рыжәла нҵәеит, сеилаҳәара иагәылаз аума ҳәа сцәа саатахьҭшьит. Уи ашә аԥхьа абаандацәа рҭыԥ ҳәа икҿаҟаҵаз насирбеит. Уажәада ари сылаԥш иҵамшәацызт, заҟантә саргахьаз, уамашәа иубарын. Угәгьы аaунархьуеит. Аҟьаадқәа срызԥшуан, сара истәымызт сгәахәыртә избеит. Саладыршәарц, ма сшыҟанаҵоз рбарц ргәы иҭарксар ҳәа саазхәыцит.

– Уус даеазәы инапы ианырҵеит, – иҳәеит зыхьз сзымдыруаз, раԥхьаза акәны ибжьгьы аасаҳаит. – Нозаз Мих! Иаарласны дааирц дыҟоуп.

Ари иихәақәашаз дазԥшызшәа, иеынмырхакәа дааҩнашылт иара. Аҟыз! Игын, ҳәашьак ақәымкәа даун, иԥаҵақәа иҿарбаҕьа, ицламҳәа роузшәа иҟазҵоз ижакьа цәхаԥшь

акыр иқәра ыҟазшәа дшунарбозгы, сара сацкыс шықәсқәак деицбын уҳәартә дызбеит. Икарцәаны аԥсшәа шсеиҳәазгы, ацәаҩан данызшәа, дышшапаза дгылан. Уи иааишьаз злаҟаз ала, ныршьак ситәарц шитыхаз ҩашьомызт, акала дџьасшьар итахын. Абаандацәа ртып аҿы сдыртәартә иара иакәхарын иҟазцаз, акәымзар уажәрааанза уи сыдмырбози.

– Сара истахыуп џсыцқьала ухала иуҩырц иҟалаз шухароу, – маҷк дансыҿцәажәа, абас иаахиркәшарц иақәикит. – Аиҳабыра рахь нас унаагоит, убраҟагьы ироуҳәароуп ишухароу.

– Уи аԥсаны избом, – иааҿахысцәеит.

– Уи уара уазхәыцны, ухала уазнеироуп. Акраамта ҳанеицәажәалак, агәра анухаргалак ашьтахь, убас уныҟәароуп.

– Сара исзыҟамцо аусқәа ыҟоуп.

– Умбои, усцәҟьа иамур ҟалап, мчыла ҳамҳәеит аха. Тыркьы Мран даҿашәеит, уи дуҩызамзи, даеацьоукы аҿашәар ҳтахымызт.

– Мран дтакума?

– Уаҳа иамуит.

– Иаҿашәараны иҟоу зустқәада?

– Макьана уи здыруада.

– Мран имашәки?

– Зегьы удырыр утаххеитеи… Уигьы еилукаап. Аус злоу ухы шымҩаԥуго ауп. Уазхәыц! Аамта умоуп.

Сылбааргеит. Амҩан Тыркьы Мран итакра зыхҟьацәҟьарыз сзеилыргозар ҳәа схәыцуан. Сантарк ашьтахь аизара ду ҟалазтгьы, убра иара ида уаҩы ӷәӷәала дзықәгыларымызт, убри дахдырҟьарын сҳәеит. Уи дзыдҳәалақәаз ҳәа илашьталаны, акы еилыркаақәар сацәшәон. Усҟан еиқәшәарымызт иара иихәақәази сара исҳәақәази. Исырташаз азцаарақәа абарт ракәхар, урт ртаккәас иҟасцашаз ҳәа, ладеи-ҩадеи акаруатқәа сышрыбжьаз, ашә аадыртит.

Иматәажәқәа дрыцакь, снаҩсан ауатах тшәа иааҩыргаз Гафар дааҩнашылеит. Дшынсыхәаԥшыз днеилашәеит. Ахышә аартын, ахышә тып ибжьасаз аӷәы еихаԥсақәа ирывсны ҳауа цқьак ҩналаларц. Шызнызгьы уахылацәҟьа иасыркуамызт. Иматәақәа итацәыз аӷәы иныкәижьын, ахышә аркра иеазикит. Сара изымуит. Иареи сареи уажәаԥхьа ҩымз ҳаицтакын, аҩымзгьы ахышә ыцарбаҟа иаркын, сԥсы сзткаауамызт, аха иара уи иус алазамызт, ибаҩқәа ахьшәашәара рталон, излеиҳәоз ала. Аха ҿыц ҳаҩнахәаены атәара сара изымуит. Аеырцәгьара иеаназик, ҳәашьак ақәымкәа сыцәҳаит, уиала итыԥгьы дықәысцеит. Ас иҟаз, акаҿы ушицамхоз агәра иумыргар, ухәда иеықәижьуеит.

– Иуыцтакыдаз? – маҷк дантынчха, ицәартӷәы дахьнықәиаз, даахьаҳәшәа иуит.

– Арџьмилаз.

– Ыҳы! Дзустоу аадыруеит, уара дуздыруам аха.

«Двартәоуп» акәын иаанагоз. Азныказ исҳәарыз сҿамшәеит, иакәымз ак иасҳәазар, сшитииз сазхәыцуан. Ашьтахь саиԥхьхәыцааит, избанзар уигьы Уалери иеиԥш аханатәгьы игәра згомызт, «хыхь» ираҳарц истахыз акәын иасҳәоз. Исгәалашәоит зны бзиа иубо думазу ҳәа дышсызцааз. Аиаша иасҳәарц маҷк акәын исыгыз. Сара сықәра хәыҷымызт сԥсы азәы илыӷралартә ҳәа иасҳәеит, амала акырынтә исзымчҳакәа ицәырызгеит зны исцаҩыз дышхәыҷ бзиаз, аха уи зысҳәоз лцарада ус шаҳзеиламыз агәра исыргарц стахын, «хыхгьы» убас реиҳәарын ҳәа сгәыӷуан. Ари зегьы кәарацаран. Ажьа мкәарацар ақәыцьма иамфози. Уажәы Арџьмелаз имҩала Гафар еита «сизыцҟьеит», зегьы гәрамгацәан, иара азәзацәык иакәын ииаша уаҩыз ҳәа. «Хыхь» изырҩуан. Уаантәи

санылбаа сшыӷаз еилыркаарц иаҿын, сгәы иҭақәаз самхаҳәарц акәын ари ҿиқәаҵәа дзысзаагаз. Амала сышны сыӷан аиашаз, агәеанызаара маҷк исцәызын, сус ҿыцымҭала иалагон, уахгьы-еынгьы иӷаҵатәыз ҳәа схәыцлар акәын, ахышә аркны, сыԥнархәаены, ишысҭахыз сзымхәыцуа сӷалар ӷаломызт ҳәа, акыр сизаҕьит.

Нозаз есымша дсыԥхьон. Дцо-дааyа Кьахь избахә иҳәон. Уи уаԥы изымдыруаз цәгьарак ӷаиҵеит, инапаҿы дыӷан, иусқәа зегьы цәыҵытташт, ауаа зиҿамԥшуа дӷаҵаны акәын дышдырзуаз. Сара Кьахь сихашшаауан, изласылшоз ала, мцхәы сымҳәаргьы, сажәа капантәын. Уи ауаԥ аҳәынҵәа игәыдҭәалара шымариахоз исырбар сҭахын. Нозаз дцо-дааyа ишырҭахыз еиԥш ԥсыцҟьала шәӷәык зԥырц сыдицалон. Зны ус хаала исыдигалеит, иамуазшәа аниба, исыдицалаҵәӷьеит, усгьы агьаниқәмҿиа, сиршәарц еиҕьын ҳәа игәахәит. Мап аныск, абахҭа ду ахь сыршьҭырц иӷан, уаӷа ахатәы ԥӷарақәа шьақәыргылан, абаандацәа-ахыхҵәацәа рнапала иаасылгарц ргәы иҭан. Ари уззымхәыцшаз акәмызт, аха сымацара сакәзар иалазуаз, салазааит ҳәа сақәшаҳаҭхеит. Понт ду аҳ дузза иҿаԥхьа рхы дырқьиарц, исзырымуаз арбаныз ҳәа сазааиуан.

Нозаз сзыцәиршәоз агәхьаа сымкызшәа ибазар акәхарын, даеазны иаахцәаны исеиҳәеит, уаҳа сқыҭа гәакьахь ахынҳәра сылымшартә, сцәа ԥызешаз аус цәырганы, ажәлар ишрыладырҵәоз. Дзусҭазаалак дызӷьашьуа аус иман, саргьы исымазаарын /иахьа уажәраанза уи арбану сзеилымкаацт, амала ус еиԥш акы еиҵарӷәаӷәар рылшон/. Схәыцт, сеиҭахәыцт, аха сахькылсрыз сыздыруамызт. Издыруадаз, Саӷәа лысалам шәӷәы ҭызшәак алырхырц рҭахызар? Сцәа ԥены ажәлар сшыддырбоз даеа ԥынтәӷа иансеиҳәа, Нозаз сниҿагылт!

– Убас акырынтә иуҳәахьеит, иарбан усу сзыцәшәартә исымоу соумҳәо!

– Урҭ ашәӷәқәа саргьы исыдмырбазацт, исмазҵаакәан аус алырхыр ҳәа сшәоит, унапы зну ашәӷәы иаарласны ирмоур.

Иарбан шәӷқәаз абарҭ исызцәырыргоз ҳәа, ахыԥеыга аасоухуан. Сеилаҳәара ргазар, убра иагәылаз акәын исҿадыргылоз. Аха уахәаԥшҵәӷьар сызлоуӷьашьзаша уа акгьы рзыԥшаауамызт, ахы зхагылаз ус дазхәыцрын. Ма ак рымазшәа ӷаҵаны, сыржьарц иақәыркызар? Ма, акы иҵаагыландаз ҳәа ицәгьаршны, акы еиқәдыреаеазар? Арҭ сҭадырхаҵәӷьарц иашьҭамзар акәхарын, акәымзар снапы зныз ашәӷәы иалырхзази? Издыруадаз соурыжьырц ада ԥсыхәа рымамзар, ус иныӷәартә ҿарԥак иашьҭазар? Иага ус иӷазаргьы, «сцәа сыхзырҵәраара» ажәабжь ҿаасҭак рыларҵар, сыжәлар уи агәра шԥаргарыз ҳәа, сыццакцәомызт. Нозаз дыццакуан, саргьы сирласзарц даҿын.

Аҵыхәтәан, ажәлар рҿаԥхьа аҳәынҵәа шысхьыршьрыз анаԥсан, даеа бԥьарк рыԥшааит, – саргьы сықәгылара Ӷалҕьҭа аҳ излаиҿагылаз ала, уи иаб Митридат VI Дионис иакәын азы, Понт аҳәынҭқарра иаҿагылаз сакәны саақәдыргылон. Сусура зегьы уи акәын изызкыҵәӷьаз, аха уажәы ус азҵаара ацәыргара заацәан, схы ахҵәара, ианамузах бахҭак ацәыҵабаара сызԥшын. Аҳ имаҵуцәа ишырҭахыз сыжәлар сылацәажәартә, урҭ рлымҳа аҿынза инаргашаз иарбан ҭызшәаз здыруадаз. Ари иаҳагьы сацәшәазеит. Аҳ ду Митридат VI иҿагылахьаз ауаа закәытә ԥсышьацәгьаз ирырҭахьаз ибзианы издыруан, закәытә ҭоурых ҿаасҭаз урҭ рабиԥара ирзынрыжьуаз саҳахьан. Урҭ иаҳхарын ҳәа ддырҳәон, нас рхы хырҵәон.

Уажәыҵәӷьа ус сышԥаршьрыз ҳәа гәыҕрак шаасызкашәазгьы, сара ахара исырҭоз сԥызцәагьы рхы ишҭадырԥоз ԥашьомызт, урҭ баандаԥымтәкәан инхаргьы /абахҭа иҭашәар, ирзыԥшыз еилкаан/, ирзаагәазгьы рхаҭақәагьы ааигәа изымҕьацо адунеи иаақәхон, бҕеиҵыхрак рырҭарымызт. Уи адагьы, Нозаз даазқәылаз «ушәӷәқәа зегьы цәырыргаанза, унапы ҳаҭ» ҳәа ирлас-ырласны иҿыҵакын. Уи сеилаҳәара цәыры-

ргаҵəҟьар сҭахымызт, зынгьы убриада сзықəшəалак сақəшаҳаҭын. Урҭ зеилаҳауаз ашəҟəы рысҭар, нас сышнеиуаз исызхырбгалар здыруадаз ҳəагьы сгəы иааҭашəеит. Ус акəымкəан, уи ахырбгалара сылымшаргьы, сымацара сызгоз сагарын, сҩызцəа еиқəсырхарын ҳəа схəыцуан. Аха ари ашəҟəы аҩра снапы асыркырц сгəы иҭашəомызт. Иара ҳаамҭа цазеит, аҳ ду ихала дыԥшуп, ушəҟəы дазҿлымҳауп ҳəа исықəикзеит, изҩышаз иазкыз азҵаарақəа анеиқəсыршəашаз аамҭа сиҭеит.

Сцəардгəы сныкəтəан, аҟəардə сааханы, абгьыц ныкəысцан, Нозаз ихьзала ашəҟəы зҩит: «Аҵыхəтəантəи сҿахəҿыхрақəеи аиҿцəажəарақəеи ирылагзаны, еилыскаартə сыҟан закəытə шəарақəаз иаасыхҭықəгылаз. Иаашəҭахыу зегьы сзыжəурц сақəшаҳаҭымхар ԥсыхəа сымам: шьауҕ ҕəҕəас иаашəыԥхьазо сықəышəҵа. Ахҿыхшьа сымам. Лахьынҵас исышəҭо изеиԥшразаалак сақəшаҳаҭуп, ахыхьчара сагьалагом. Иахəҭоу зҵаарақəак рзы гəыцқьарыла аеаартра ахьсылшо азбарҭаҿ ауп». Абгьыц аасыреын, исҵəахит. Аус азбарҭахь инаргар, уа иҟасҵон иаҭахыз аҳəамҭа, аха иарбаныз? Уи Нозаз изидырруз.

12

Ақьаад акы анҵаны ишысҵəахыз хыхь еилыркааит, ашə абла икылԥшны исызгəамҭоу, исыцҭакыз ибзоуразу сзымдырит акəымзар. Адырра роуеит ҳəа изысԥхьазаз, – уамак хара имгакəа, исыԥхьеит. Сара стəала сеырхианы сҩеизар, дҿапха-ҿаччон Нозаз, уи збаз сгəы аахьаирԥссит. Дрылацəажəон иуҭахыз зегьы, аха дзызхьааҵəҟьоз азбахə иҳəазомызт, саргьы уи аганахьала ҿысҭзомызт. Уажəшьҭа слыбааргарц адҵа ҟаиҵарын ҳəа сшыԥшыз, дҵааит:

– Изысҳəаз уазхəыцма?

– Сазхəыцит, – сҳəеит. – Азбарҭаҿ иназгоит уи ашəҟəы.

– Ус иҟалазом. Ҭырқь Мран иҩит. Уара мап зукуеи?

– Ишəҭахыу ашəҟəы зеиԥшроузеи? – сҵааит, исаҳаз агəра уамак имгакəа. – Сара араҟа исзыҩзом.

– Иуасымҳəеи иаҳҭахыу зеиԥшроу.

– Ишəҳəалар ианысҵалоит.

Изышьҭаз аҵакы ус ада еилкаашьак амамызт. Уамашəа иубаша, сус ҭызҵааауаз уи сзыҩрын ҳəагьы иҟамызт. Ус акəын схы шаасырԥшуаз сааҭаркызижьҭеи. Сҿахəы анысҿырхуаз, дара рҿапхьа схы аасмырԥшуазаргьы, сдыррақəа ахьынзабеиаз, сылшарақəа ахьынзыҟаз абахҭа аҩныҵҟа, исыцҭакыз рхы иархəаны, еилыркаарц иашьҭан. Аха дара ирасҳəози абахҭа иҭакыз санрацəажəози, даеакы салаҟан анрызгəамҭа, сеадазаз џьыршьеит, џьоукгьы, убри сҭагылазаашьа рхы иархəаны, еидарак зқəырҵашаз сакəны сырбеит. Нозаз иеиҳабыра ирҭахыз аҳəара даҿын, ажəак аабжьамыжьзакəа, сара уи анысҵон, абри ахҭыс зны ишиҿасыргылоз агəра ганы.

– Ари еиԥш ашəҟəы анапаҵаҩра сылшом, – сҳəеит, убасҟатəи иеимкəа еиқəыршəан.

– Ишуҭахыу, сара уадысцалома, – иҳəеит иара. – Иуҭахызар ицəыцҳарттап зегьы.

Избан мчыла ари ашəҟəы аиқəыршəара, снапы саҵрҩра шыҟамлоз, уи схатəгəаԥхарала иҟасцаз акəны азбара ены иааԥшыр рҭахын. Уи азакəын Нозаз инапаҵаҩра «уадысцалома» ҳəа зиҳəаз. Аха сара ус анысҭахымха, ицəыцаҵəахны ирымаз «цəыцдырттарын». Убри ирымаз акəын уаҳа иаасзеилымкааз. Акыр рымазар – сеилаҳəара акəын, аха саладыршəарцҵəҟьа збаны ирцəахызар, дунеихаан зык сзамызəзəартə сызҟьашьуаз ашəҟəы хəымга снапы саҵадырҩыр иаҳа исзеиҕьхозма,

сыжәларгьы ирыхәарызма? Уаагьы иаангылашамызт, уи сеилаҳәара ианырҭахыз иаасҿаркларын, – ма слахьчаӡоны сҟарцарын, исыз-цәырырггарызи ҳәа есымша сцәа сҭазызааyа, ма, ирҳәоз смаҳауа, алахьчаӡора мап ацәыскуа рбар, иаасылгазарц иаасызцәырыргарын.

Сусҭцааӡо иажәақәа знысцаз абҕьыцқәа сыманы, слалбааргеит. Зегьы реиҿырпшра, реилырхра, нас урҭ пхьаҟа сахькылыргашаз ззбон. Ари ашәҟәы аамҭала акәзаргьы сақәшаҳаҭымхар аузомызт, аха мап ацәыскыртә санбаҟалоз? Ауаа рахь сцәырцаанза, ирҳәақәоз срықәшаҳаҭхар акәхон. Снапынҵа зцыз ашәҟәы рганы, иаркыз азбара сзымӡапырган? Ма, Ӡардан ишиҳәаз еипш, сус мызбыкәа, иҿы иқәшаҳаҭхеит, иҳәынҭқар ианаижьуеит ҳәа соурыжьыр? Спсы ахьынзаҭаз, уи ашьҭахь сызгәалашәашаз ахьынзыҟазааyаз, сшәизааyан. Аха уи ирeиҕьыз мӡазар? Сахькылсрыз цқьа исыздыруамызт.

Убасҟан иаасгәалашәеит ауриа ҷкәын Арџьмелаз ҽенак, «издыруази сгәы иҭази иаразнак ирасҳәеит» ҳәа аниасҳәа, маҷ-маҷ ухьаҵлар акәын, иаразнак, иаарласны зегьы зҳаиҳәеи ҳәа ргәы иаанагар ҟалоит ҳәа дансылабжьоз. Насгьы убас схы мӡапызгар акәын, исҳәоз агәра ргартә, амц сҳәа, аҵа сҳәа – зегьакакәын, агәра дсыргарц сыхәҭан. Абарҭ ажәақәа хыхьынтә исызлыбааигазшәа сгәы иснаҭон. Нозаз исирӡыз ицқьаны ахӡаалара салагеит. Уаҟа сгәы зҟажоз, ари абҕьыц џьара ирызцәырымгартә алагашьа асҭар сҭахын, ус иагьыҟасцеит.

Иаҳәон ҳ-Ҟалҕьҭа аҵабгарахь ахы шархаз, уи аиқәырхараз аҳ ду Митридат VI Евпатор Дионис ипа Митридат агьшизыҟамцоз. Митридат Ҟалҕьҭа аҳра дназышьҭыз иаб Митридат иакәын. Иаҳхаиргылаз ипа игәрамгара иаб иахьгьы иаднацәалон, уи аргама иҳәамызт аха. Ари ашәҟәы ажәлар рахь иузцәыргомызт. Нас иаҳәон абахҭаҿ сара ишеилыскааз иҟасцаз шеeимз, аха хыхь иҳәаз алаӡсан, ари – псажәан /аҟырҟырҳәа узырхымччахуази/. ИҞасцаз зегьы ажәларқәа еидыз ацәымҕра рыбжьаҵара акәзаарын, аҳәынҭқарра аҳаҭыр акаҳарагьы иазкыхзаарын. Урҭқәа зегьы аҳ ипҟарақәа еилазгоз усхзаарын, убри азакәын сагьызхаҭаркыз. Ауаа еилазгашаз аус схы аласырхәо салагеижьҭеи, шықәсқәак рапхьа Кьахь дансьҿцәажәаз акәхын. Абаҟагьы иашамкәа исыргылахт, ус ҟаумцан ҳәа ахшыӡо змаз ауаа шысхьынҳалазгьы. Сара сеипш иашамкәа ихәыцуаз Апсны ирацәахзаарын, урҭгьы рыхәҭа иақәыршәатәызаарын. Аҵыхәтәан аҳ ду ишьауҕҟаҵаӡо сиҳәахуан, абри арзаҳал сыманы, ауаа рахь скылсыртә аҭагылазаашьа сзыҟаиҵартә. Цқьа исгәалашәом, аха уи акааметқәа анын. Сара саалаган, ари сахькылнаго сыздыруамызт сгәахәшәа, излауаз ала ашәҟәы сырпшқеит, Кьахь избахә акыр исырдадеит, сара сеипш ихәыцуазгьы иахәҭаз аилкаара роур еиҕьын ҳәа ианысцеит. Сарзаҳал сыманы ауаа рахь скылгатәын ҳәа иахьанцатәыз зынза иамсхит. Аҵыхәтәантәи аҿаҭахьа акәын дара зышьҭазаз сгәанала. Уи амхыушәа анырбалак, хыхь исырдадаз, исырпсыҿыз, иамсхыз рханарштрын ҳәа сгәыцт. Ус иагьыҟалеит. Нозаз дыҳәҳәеит, иҟауцаз закәи ҳәа.

– Уи азакәзаапеи абасҟатәи шәхы аџьа зашәырбо? – сҳәеит.

– Уи ауп аус злоу! – иҳәан, ииҳәазгьы ааицәымҕахеит, ибжьасыжьыз ацсымцаргьы имуит. Ибзиашәа изхызӡаалоз заа ипыжәжәаны, ашьыжь ашьмахьы ҳанцоз изгахьан.

Ахҭҟьареипш, снапы знысцаз ашәҟәы ахәыцырҭақәа сҿапхьа иааизыцәеит. Урҭ уажәраанзагьы срызхәыцқәахьан. Избон Кьахь ишишьҭаз, дызларкшаз аҵаҵҕәы еизыргон, саргьы убраҟа сҿахәы ҟалар рҭахын. Даеа гәыпӡык ҭаркыргьы реазыҟарцозар ҟаларын, ма идыршәон иныркыларц. Апсны ҭынчымызт. Уи ҭынчхарц, еизара дук ахь скылыргарц ргәы иҭан, абра исдырҳәоз убра ицәырыргарц. Ма азбарҭаҿ лабҟьаӡцәаны сыпсадгьыл иаларцашаз сызнаргон. Сыбџьарны арҭ рнапаҿы сыҟан.

Счарҳәаҩны схы ҧхьазо, сыллыбааит. Аҧсахра акгьы аҭахзамзаарын. Сеихәлаччы сыҟан. Даҽакала сышныҟәарыз ҳәа, сеиҧхьхәыцааиуан. Ҳахьҭакыз саннарга, уамак мырҵыкәа, даҽа уаҭахк ахь ҳаиаргеит. Дҳашьҭархх дааҩнаргалеит зылахь еиқәзаз хаҵак. Ус акәымкәан, даҽакалагьы дышҧаҟаларыз абахҭа иҭашәаз. Ихы данақәиҭыз иҧшраз даҽакын, ҳәарада, амала иара дуаҩ ҭынчын, убри аҷыдара еиҳагьы илахь еиқәнаҵон. Бераз шихьзыз ааҳирдырит уи абырзен. Дҭуџьарын, аҩы ихәҳауан, еиҭеирсуан, ихаҭагьы азахәа ахьылаиҵашаз иман, ажь хәарҭа ду изыҵагылазаарын. Аҳҭынрахьы идәықәиҵаз аҩы зжәыз ирзицәахазаарын, аҳ ду ихаҭа ишиҧырхагамхазгьы. Уи, даныхәыҷыз инаркны, зеиуахк уҭахыз ашҳамқәа ргьама ибалозаарын, ицәеижь ус ирзрыжәырц, уажәы шамахамзар ак иныруамызт. Бераз иҩы цқьан, аха аҳ ду дызҭахымз џьоукы ак еиҵарҟәаҟәазар акәхарын, зегьы зыхәда иқәҳаз иара иакәхеит умҳәозар. Ихаҭа акыр дшыуаҩ бзиаз убарҭан, игәра угартә дшыҟазгьы, сызхаҭакыз еиликаарц аниҭахха, иасҳәоз акакәын: исхаран, сҿы сықәшаҳаҭхеит. Изырҩуан. Арахь сызҭашәаз аҭыҵшьа сыздыруамызт.

Иаарласны дҳацрыргеит Гафар еиқәаҵәа. Уии сареи арахь ҳаиаргаанза ҳахьыҟаз ахь ҳаиҭаргеит Берази сареи. Ас аиҭакрақәа зыҟарҵоз акы иазҳәамкәа иҟамызт, аха аилыргара уадаҩын. Ҳахьнаргаз акылзырҩраз еиҳа еибыҭазар алшон, еизынхаз ҳаицәажәарақәа узызҿлымҳахашаз алазар здыруадаз. Ма ҳахьынтәааргаз еиҳа еибыҭазар, ҳара ҳаҵкыс ирзеилымкаацыз џьоукы уа инаргазар ҟалон. Издыруадаз ҳҩыџьегь ҳаизынхара мацара рызхозар, усҟан Бераз двартәан. Ҳҭыҧаҿ инаргоз ус ирызныҟәазар алшон. Еидысхәыцларыз шысзымдыруазгьы, агәеилгара сцәымзырц сықәҧон, агәаҽанызаара усгьы иаҭахын. Бераз иҿахәы иҿыхраз ианбаиҧхьарыз уамак дазҧшымызт, игәы ҧырҵәахьан. Ихаразмкәа дышҭакыз ибон, аҩы знапаҿы изиҭаз ида уаҩы дизарбомызт, арахь иус, цқьа ирзеилымкаар, длақәыз дцон. Сара сзын ашә иаалагыларгьы цәгьала ицәымӷын. Арахь срымгартә ҧсыхәа ыҟамызт.

Нозаз иныққәҳәа-аақәҳәашәа исеиҳәеит Ҭырқь Мран сара стәы иеиҧшыз арзаҳал аҩра мап шацәикыз. Цәгьа ибомызт џьарак ҳаицҭаркырц, сара уи дазыҟасҵар. Еилкаан ари азбахә Нозаз изцәыригаз. Мап скит, сара иҟасҵаз ҟасҵеит, иара ишиҭахыз дныҟәарын ҳәа инаҵганы. Нозаз уи дақәшаҳаҭхар акәхеит. Ус иаҳа еиӷьын. Уажәшьҭа Нозаз сгәыҟаҵара дашьҭан, дцо-дааиуа сызлаирҿхәашаз ак иҧшааиуан, Мран – дызлаирџьашьаз.

– Азҿлымҳарахьчаҩ дуҭахыума? – дсызҵааит Ҿнак, ихалагьы исҳәашаз аҭак сирбон: – Ас еиҧш иҟоу ашәҟәы уманы, уи иалухи.

– Дабасҭаху? – «сиқәшаҳаҭхан», сцарц сҩагыламҭаз, сааникылеит. Узхылҵыз убар уҭахзами?

– Мамоу, – сҳәеит. – Исыцҭаккәаз изласарҳәаахьоу ала, иузааигәоу данубалак еиҳагьы уеицәахоит, ухәыцрақәа рацәахоит, – ҳәа иаҿыҵызгеит.

Сара исҭагылазаашьахаз иара усс имазма, иусқәа дрышьҭан аҳәагәаҵәы зызҭаз. Сара сшәон сҭаацәа санырбалак иакәымз ак рҳәар ҳәа. Ирымхаҳәарыз иалудраази. Избар зысҭахыз – исзеилымкаацыз амазақәа сзыргамахозар ҳәакәын. Аха араҟа исҭахыз еилыскаартә аҭагылазаашьа сзыҟарҵозма? Сзышьҭаз даргьы еилырымкааиуази, сусқәа башамхози. Еиӷьын ҳаибадмырбар. Амала ҳаиныриара азбахә ихала ианцәырига, урҭ шысзааигоз иахьцалак агәра сызгомызт. Азбарҭаҿ снеир «ҧсыцқьала» исирҩыз арзаҳал мап ацәыскыр ҳәа дшәозар? Абасцәҟьа иҟазар, ари цқьа азхәыцра аҭахын.

Ҿнак сныҩныргеит. Уаҭахк сныҩнаргалан, аҟәардә аҿы снадыртәеит. Сымацара саанрыжьма аасгәахәанаҵ, дааҩнашылеит Нозаз. Саб сибарц шиҭахыз аасаиҳәеит. Уи дхаҵа бзиазаарын, мап ицәкра изымгәаӷьит. Сгәыҟаҵараз дышбыжәуаз здыруан, гәыкала

сиатабуазшәа ҟасцахт. Адунеи хәапса шцеиҿкааушь. Саб даарганза, хаца асак даасынашылан, настха днатәеит.

– Ари дапсыуоуп, – анысхәа, ахаца кьаҿгьы Нозазгьы ицыхза иаасҿапшит.

– Иалудрааи?! – Нозаз иҟалаз изеилымкааит.

– Издырyеит, – схәеит, – апсышәала ак ххәозар еилышәкаарц, апсыуак дшаажәго.

Сыбз сҿы итагыломызт. Сабгьы даасынаргалеит. Сосагылеит.

– Дгәыдкыланы апсшәа иоумхәои! – ҿааитит хгәыроа иагазоз Нозаз.

Саби сареи хааиҿаччан, хаaибагәыдкылазшәа хуит. Нас, хаибафар хәа ишәозшәа, настха-аастха хнадыртәан, иҟаз-ианыз хәа, ажәақәак аaимахдарц иақәахкит. Аус азы ак ххәар ҟаломызт, атаацәара ус зацәык халацәажәар хақәитын. Сан хар лымамкәа дыҟазаарын. Сосызцәа зегьы реыпхьаркзаарын, сара баша слалазырц егьсыгмызт. Ус ихәар ҟалон, избанзар азбараҿ сҿы сықәшахатхара иацхраауан. Еилкаан сара сзы сосызцәа ихәыцалазаны аусурахь имиасыр шамуцәҟьаз. Истахқәаз мач-сачк имхахәагәышьақәеит, аха иҟауцози. Уахь ихы ирхацпхьаза, иаразнак дааҿахцәаны, хаицәажәара даеацьара иниазгон.

– Уаҟа ирхәои дахьтакыу азы? – Нозаз саб диазцааит.

– Ирымхәара арбану, дырпҟоит, дыршьуеит иазаарыгза.

– Ихала ихәааит снапы икьсырсзар!

– Ус азәгьы игәра шәымган, – схәеит сара, избон лабахыла арзахалқәа шысдмырысуаз иирбарц саб дшааигаз, нас даныгьежьлак игәараз ухәан-схәанқәа пзыргашаз ажәабжь ҿыц дәықәларц, убри саб инапала иҟацазар иаха еиҕьын. – Изсоыз арзахал шәызларгахьоума?

– Иарбан рзахалу? – аниҳәа, еилыскааит «сышәҟәы» сыуаа рахь ишрызкылымгаз. Ма азбараҿ уи аадыртырц ипшын, ма даеа уск ацыхәала ирызцәырымгацызт. Аус злаз макьана иара цәахын, ажәларгьы сыгәра ргартә иҟан сгәахәуан. Иҟан ашәартагьы: уи цәырыргон, иатахын хәа ианаарпхьазоз аламталаз. Убри сара сацәшәо сагьаанхон, изура цқьа сзақәымшәо. Издыруадаз азбараҿы дара ишыртахыз саақәыргыланы, нас зегьы еицаны ажәлар рахь икылыргарц иаҿызар? Усҟан даеа аамта пытк сыман.

Нозаз ихала ихәааит снапы икьысырсзар хәа иихәазгьы схы итагьежьуан, ацәажәара сшаҿызгьы. Уи агәаанагара ауаа ирызцәырцхьазар, еиҿикааз иахьатәи хаиқәшәарала ипырганы, саб иибаз, иахаз ихала ауаа ирызнеигар итахын. Ус анакәха, еилкаан ачкәынцәа аус шыруаз, дахьтакыз зегьы шәыхәацәы нирцәеит, иҿы икәшахатхеит хәа ианрыларца, уи хәшәла ихы еиларгеит, дрыпҟоит, мчыла арзахалқәа идыроуеит хәа, уажәрааанза аус здырухьаз ухәан-схәанқәа ирҿагылашаз ажәабжь ҿыц еиҿыркаауан сосызцәа. Абас ыҟазар акәхарын хәа сгәы иаатащәаз сгәы иаахәеит аиашаз. Нозаз акы дшацәшәоз аҟара здырт, сара стәала уи ҕәҕәаны иныпшызшәа збеит. Саб иҿынтә еилыскаарц истахыз сеилахәара атәы зацәык акәын, аха уи исырдырыртә исзыҟамцеит, ихала цьара ак аацәыримгеит, хәынгала исахартә акәзаргьы.

– Узҿлымхарахьчаао дхапшааит, – ихәеит саб данцашаз.

– Датахзам, схала схы сыхьчартә сыҟоуп, – Нозаз ишитахыз сцәажәеит, уи азбахә саб ара ицәыригарц шахәтамыз анизеилымкаа ашьтахь.

– Уажәшьта хаамта цеит, – ҿааитит Нозаз.

– Нарцьхьоуи сареи хаибабарц хаҟан ацара ус азы, ааигәа ихабар ыҟазма? – ханыосагыла саб дааныскылеит.

– Ауасоы дааишьтын, ушташкыз шиашацәҟьаз еилкааны, дхынхәит, – ихәеит саб. – Уеырҕәҕәа! – дындәылтцит.

– Иҟоу удыруоу, – иҳәеит Нозаз ҳанааизынха, – уара уусқәа бзиоуп, аха Ҭырқь Мран иус уадаҩхар ҟалап. Арзаҳал иҩыр иҭахым. Уицхраар цәгьамызт.

– Изла?

– Сыздыруам… ма уицҭатәар иаҳа еиӷьзар?

– Сара иҟасҵаз – сара исусуп. Иара игәы ишиҵанаҳәо дныҟәааит.

– Ииашоуп, аха уицхраар иаҳа еиӷьын. Аха ишуҭахыу. Даеаказы сузҵаар цәгьа избомызт: Нарџьхьоуи уареи шәеибабараны шәзыҟази?

– Уи ипҳа аҵара иацылҵар иҭахыуп.

– Илзыцҳатәу умазар, сара сумыцхраауеи.

– Мамоу, уажәшьҭа акгьы слыхәом. Ус сгәы иалан, саб сизҵааит.

Сара сыла Саҟәа лахь дкылсыр иҭахын, ҳаизыҟазаашьақәа сҿы иасырҳәар, ишиҭахыз ихы иаирхәарын. «Свартәацәа» рыла уи шеиликааз ыҵымҵырц, ус иаҳа еиӷьын. Ианаарҭаххалак ацҭәа ҳаларҵарц реаздырхиауан, излауаз ала аеыхьчара аҭахын.

– Нозаз сакәзар, азбарахь унамгазакәа, уоурышьҭыртә иҟасҵашт, – дыехәон иара, ус шакәыз агәра сиргар, даеа уск сирҟаҵарц.

– Иузыҟаҵазом, – сҳәеит сара, ииҭахыз уаҳа ицәыримгарц, инацысҵеит: – Сызҿлымҳарахьчаҩ дабарџшаарыз?

– Уи иалухи, заҟа џара иго удыруоу? Арахь узкыша акгьы умазам, уҷыгәза абахҭа уҭыҵуеит, иуасымҳәеи, – збарада иҟасҵоит.

– Ус иузыҟаҵазом.

– Иаабап.

– Иаабап, – сҳәахт, аха исеиҳәаз ҟаиҵар ҳәа заҟа сацәшәазеи.

– Сара Аԥсныҟа сцараны сыҟоуп. Азәыр збарц уҭахызар?

– Сан дшыҟоу еилкаа. Саб амҩа дықәлеижьҭеи, лҩылыԥсахзар ҟалоит, – сҳәеит, сҩны днеир ҳәагьы сшәон, исҭахымкәан илҿыҵшәо иалыздрааз, аха иара длыҿцәажәарц игәы иҭазар, усгьы длызнеиуан.

– Уаҳа азәгьы!? Кьахь?

– Уигьы уиацәажәа. Иҟоу-иану уеиҳәап.

Сҭыԥахь сахьынзанаргоз, сус ашьҭазааҩ исзеиҿикааз аиниареи, уи ашьҭахь иареи сареи ҳаицәажәареи еидкыланы ишеиҿасырџшуазгьы, сахьзаанза сышьҭахь ашә ҩкыдрыжьлеит, уажәшьҭа сзышьцылахьаз аиха аиҿажьбжь ухы ҭнаҟьо. Нозаз Аԥсныҟа дымцарышәа сгәы иабон. Уахь амҩа дықәгылазшәа ҟаҵаны, зыхьз сымҳәоз, аиҳаразак абаҟа сзыҟазҵаз еиликаарц дашьҭан. Цқьа санхәыцқәа, уахь дцар шыҟалаҵәҟьоз агәра згеит. Сара сызҵаараз акәым, даеа уск аҵыхәала амҩа дықәлар, аригьы алаигзон. Уахиени иҟаларызеишь ҳәа сшынкахәыцуаз, енак деиҭасыԥхьеит.

– Кьахь дубазар? – иара ҿааиҭаанза, сара сиазҵааит.

– Дызбеит. Зегь раҵкыс иҟәыӷоу иакәу џьишьоит, аха иҟәыӷоу дарбан исырбап.

– Еибышәҳәеи?

– Уи уара иалухи.

– Убри иҭакразы аеырхиара шәаҿуп ҳәа сыҟоуп.

– Уи снапаҿы дыҟоуп, – иҳәеит иара, сара сгәы иҭаз имацара шиакәымызгьы, ихы мацара аҳаҭыр арганы. Усҟан иабаздыруаз, аха ашьҭахь еилыскааит Нозаз ихала Кьахь иҿы дышнеиз. Акраамҭа еицәажәозаарын. Аусҭцааҩ дзызнеиз цәыримгеит, егьи ихала уи аус далагозар ҳәа игәы иҭакны. Кьахь иарбанзаалак зҵаарак имҭиит. Сызбахә ала, дагьсыламцәажәеит. Уи изнеиз уа дабанзатәарыз, аамҭа рацәа цеит, иаргьы дықәҵыр акәын. Аҵыхәтәан иҩагыламҭаз, игәы иазымчҳаҵәҟьеит.

– Уаҳа акгьы уазԥаар уҭахзамеи?

– Сароу?.. Акызаҵәык исаҳар исҭахыу: исаҳәа игәабзиара шыҟоу!

– Дыбзиахәза дыҟоуп.

– Уаҳа акгьы сҭахзам. Егьирахь иҟаиҵаша иара идыруеит.

Нозаз игәы ԥжәо днахынҳәит, исырҟаҵо закәу убап ҳәа, игәы ирҭынчуазар акәхарын. Уажәы дахьсыдтәалазгьы сҩаԥхьа дыехәон, инапаҿы Кьахь дшыҟаз ала. Уи амацарагьы азирхомызт, инациҵеит:

– Зегьы еилыскааит. Ахаҳә узызчаԥазгьы… ижәла схамшҭи… Исгәаларшәеи!

– Уи ижәла сара иабаздыруеи.

– Диоскәриа иҟазарҭаҿ снеит.

– Иихәеи?

– Ахьтәы ԥара сырҭан, иҟасҵеит ихәеит.

Ахәынганк шеиликааз ҩашьомызт, дзусҭаз идыруазаргьы ҟалон, аха аус даиркратәа шаҳаҭ димамызт. Иҿагылаз дымԥшаакәа, уи дбаандаҩыртәыртә аҭагылазаашьақәа ыҟамзар? Ауаа еидгыланы имыԥҟьарц идырҭынчуазар? Зҭак цқьа исзымԥшааауаз азԥаарақәа еишьҭеибаҵа ишааиуаз, жәабаҟа қьаад еиԥхьытта саԥхьа иааҟәиԥсеит. Абаҟа ачаԥараз иҭыхыз ахсаалақәеи асахьақәеи ракәын. Рызынтәык сеилаҳәара иагәылаз ракәын, аха руак акыр иԥштәыдан, сара исымаз ацәаҳәақәа еилыккан. Убри акзаҵәык акыр сгәы бжьажьо сҟанаҵеит: сеилаҳәараҿ иҟаз ракәымзар? Аус злаз схаҿсахьа аеамԥсахыр акәын. Руак ааҟәысхит.

– Абри цьара избахьеит, – сҳәеит, сцәыԥыԥшны асахьа ԥштәыдахь сыԥшуан, исҳәоз рбарц иԥштәыдартәзар ҳәа схәыцуа, схала заа сшәындыҟәра аасмыртырц. – Уажәы уанца абарҭ ҭухма?

– Уажәы абаҟақәа ыҟазам, иқәыргахьеит, – аниҳәа, скәанызануа саақәхеит, ихаҭагьы игәаанагарақәа рзы дгазеазуа дықәсырхазар ҳәа сгәыҩит. Амала сусқәа ԥхасҭахон сыуаажәлар рхаҭарнакцәа рхы иацәшәаны снаскьаганы сдыргылар: убри иахҟьаны абыржәы ашьҭазааҩ абаҟақәа зхақәыргаз ҳәа иихәаз? – Уи адагьы, – инациҵеит иара, – аа, иҵегь заҟа сымоу! – қьаад гәарҭак еиларҳәны иаасирбан, иҵәахит. Изласаҳақәахьаз ала, ашьҭазааҩцәа ржәытә ҿаԥеыга мҩан ари, еиларҳәны исирбаз сара ишыстәымз усгьы еилкаан. Аха абарҭ, саԥхьа иқәыԥсаз?!

– Абаҟа шԥақәырга?

– Ахылаԥшҩы дрыҳәан, ар ааигеит. Аҭыԥ иаакәдыршан, ҟыҟ-ҿыҟда иқәыргеит. Уажәы иҟоу удыруама, – даеа зԥаарак ҳазбароуп. Ууаа дрыԥшааҵәҟьеит узҿлымҳарахьчаҩ бырзенк. Шәа шәахьтәуп.

– Илырхи? Дысҭахым сымҳәахьеи, – «уамашәа избеит».

– Уи дызлоуҭахым ала шәҟәык еиқәҳаршәароуп. Усҭ, унапы анҵа! – заа ирхиахьаз ақьаад аасымҵеиҵеит, Нозаз иԥсахы шԥыжәжәоз абыржәы акәын ианилжжыз. – Исзеилыргом уаб дызлоу ауаа иреихәашаз цқьа изреимҳәеи? – ашәарагьы иныԥшуан ҳәы сыҟоуп. – Ма мчыла уск усырҟаҵама, ма усԥҟама?! Иҟалеи?!

Иакәымз ак изысҳәар ҳәа дшәон. Аԥсны жәлар еицгылар ҳәа ишәозма сгәахәуан, усҟан сеилаҳәара, рнапаҿы иҟаҵәҟьазар, рхы изадмырхәози? Иикуаз, иишьҭуаз, абас дзыҟаларыз? Уи аены уиала ҳаилгеит, аха адырҩаены Нозаз деиҭасыԥхьеит, сызҿлымҳарахьчаҩ амҩа дшықәыз сеиҳәеит. Азныказ уи даахьазар ҟаларын, аха маанала арахь иааира ныркылон, сгәы иҭаз аԥыхәанза еилыркаанза ҳәа саазхәыцит.

– Уара уиашара сақәгәыҩуеит, – иҳәеит иара. – Ухаҵоуп, хаҵаҵас уныҟәароуп. Умыцәҳакәа, ашьшьыҳәа иоуҳәароуп азҿлымҳарахьчаҩ мап шицәукхьоу ала, – ижьцәагьы

лалбааидеит, зҵатәхәы цқьа иззымҳәалоз Саҟәа даасгәалашәартә. Ахыхьчара дашьҭазшәа збеит, избанзар уаҳа даҽак ацымҵакәа сирхынҳәит.

Аҩымш рзакәын, сдәылыргарц ианааи, сызҿлымҳарахьчаҩ инкылара уаҳа ишзалымшаз здырит. Згәалаҟазаара цәгьазаз ҽеааиеиԥшыстәын, сҿынасхеит. Сусҭҵааҩ иҟалаз изымдырит, схы-сгәы ишьшьырц иҽазикит, ас сызҿлымҳарахьчаҩ сибар иҭахымызт, арахь иара дааины ашә дылагылазар акәхарын. Уаҳа иамуазшәа аниба, иԥшыз даарагрц нареиҳәеит. Дааҩнашылт азәы, илабақәа иҽрынҵаны. Изакәызеи ишьапыдаз ида уаҩы дырзымԥшаазеи ҳәа сгәы иаалсит. Чҷаԥшьк сҿыҵаршәзамкәа, сеимахәаланы, ҽеилажьны, уаҳа назҭахымкәа згәы кыдгылазахьаз иеиԥш, азҿлымҳарахьчаҩ мап ицәыскит. Иҭагылазаашьа заҟа иуадаҩыз ҳәа азәы иаимҳәар аузомызт, нас ауаа ирылаҵәарын ҳаҷкәын иааилгеит ҳәа. Абри ахҭыс схы иахьасырхәашаз усҟан исыздыруамызт, аха схы ишасырхәоз агәраганы сыҟан.

– Иҟауҵо ибзианы уазхәыц! – исабжьеигеит иара, Смен сыхьзуп зҳәаз азҿлымҳарахьчаҩ.

– Уи сазхәыцхеит, иухьчаша зҿлымҳара сымазам.

Шьҭахьҟа санырга, исыцҭакызгьы симацәажәазакәа, аҽнынтәарак, адырҩаҽеынгьы сеимахәланы стәан, игәалаҟазаҵәҟьам, ихьзеи рҳәартә. Ианаҭахыз иқьачақьмыз дқьачақьхозаарын. Уажәшьҭа исызԥшузеи ҳәа, сынкахәыцуа сыштәаз, амшқәа цон.

Ҽнак Нозаз исирбеит иҭиҵааз сус еиднакылоз гәарҭак ақьаад. Урҭ акакала рыԥхьара, рыҭҵаара, исҭахыз агәлҩаара азин сыман. Сусҭҵааҩ дкараха дыҟан, ирлас саԥхьар иҭахын, аха цқьа сагәыламԥшқәар шызымуаз анидр, аҭзы ихы ахьнадиҵаз, маҷк дамхацәеит. Исыхәарҭақәамыз наҟ иныққәаҵо, сышнеиуаз, избеит Диоскуриантә аҳ ихьчацәа реиҳабы иааишьҭыз ашәҟәы, уи иаҳәон абаҟа чаԥараз иҭыхыз ахсаалақәеи ирзаамышьҭуаз даҽа хҩаалақәаки. Убри абӷьыц анаҩсан иагәылан Нозаз ҽнак саԥхьа иаақәиԥсаз ақьаадқәа. Сгәы ҭыԥаны ицон. Арҭ сеилаҳәара ҵәахны ирымазар ҟаларын. Ус анакәымха, схы сжьарцгьы даҽакы сназхәыцит, ҳахсаалақәеи рыхҩылаақәеи аиҳабырахь ирзыназышьҭыз дара рыуаҩы ҳара дҳалан. Арҭ ак аҵкыс ак еицәан. Снапыршьшьуан. Убри сеилаҳәара иагәылаз шымазахаҵәҟьаз здыруандаз.

Арҭ ақьаадқәа рҵыхәанза бӷьыцқәак ргәылан. Урҭ ари аус ишатәымз убон, ирыдҿаҳәаламызт, аха исцәагози ҳәа сылаԥш нахызгарын ҳәа, ҳәоук снаԥхьаанза, снамҵнаԥааит. Уи излаҳәоз ала, аусҭҵааҩ иус хаала изҭымҵаауазар, абаандаҩы дыԥҟаны зегь иурҳәар алшон, аха иҟалон убас иӷәӷәаз абахҭа дҭашәар, иарбанзаалак ажәак зҿымшәакәа иҭаԥсуаз. Убри азын азәырҩ хшыҩзышьҭра изыруазаарын абаандаҩы иҩныҵкала иеиларшра, убри иацхраауаз даҽа мҩақәак ԥшаазар. Убасҟан аусҭҵааҩ ашьауыӷ еиқәиршәоз игәра игазшәа ҟаиҵон, мцхәы дыхҭеикуамызт.

«Амала аиаша зумҳәо збоит, – ҳәа иеиҳәоит, қьаадк дахәаԥшхуеит, ирӷәӷәангьы иациҵахуеит: – Абасҵәҟьа амц шԥоуҳәоз! Сара уажәыҵәҟьа зегьы здыруеит. Ухала иуҳәар уара иузеиӷьуп, усгьы иубоит зегь шыздырyа». Уи акгьы иамыхәозшәа ибар, ус иҳәар ҟалоит: «Урыцҳашьаны уоусышьҭырц сгәы иҭан, аха џьара сымцар ҟалом, саныхынҳәуа сыздырзом, арахь уара аиаша соуҳәазом, ус анакәха, абахҭаҿ уныжьны сымцар ада ԥсыхәа сымам. Саҭоумҵан!».

Абри акгьы иамыхәар, аусҭҵааҩ диԥшаауеит зус цәгьаз, иаҳҳәап, ашьра изахымԥо абаандаҩы. Уи иԥсы иоурц иааҟаимҵара арбану. Иара вартәаҩыс дҟаиҵоит зус ҭиҵаауа иҿы. Авартәа иҽыргызмалны, иус зеиԥшроу ари иеиҳәоит, «игәы ҭыӷьӷьа» диацәажәоит. Аригьы изычҳауам, зегьы изымҳәаргьы, акык-ҩбак цәыригоит. Авартәа «иусҭҵааҩ» ишҟа

данцо, иеиликааз зегьы иеиҳәоит. Аха иаҳа иеиӷьуп абаандаҩи авартәеи анеицәажәо ирызкылзрҩуазар, зусҭцаатәу ииаиҳәо зегьы аҟьаад ианиҵалар.

Иалшоит абригьы аус иамыхәар. Ускан ицәа дҭазырзызша изцәыргатәуп: ирбатәуп ауаҩы дызладырҳәацәо амыругақәа. Дшәаны иҿы иқәшаҳаҭхоит.

Абахҭаҿ исхызгахьаз еимгеимцараны сыхшыҩ иааҭагьежьит. Абри иаҳәоз зегьы хәыцхәыц издыруазшәа схы мҩаԥызгон, иарбанзаалак иакәымз ак ҟасымҵеит сҳәартә уажәы макьана схы збон. Ихадазгьы абра – сеилаҳәара рзымгеит, аха дара ак шырцәынхаз рцәа иалан, изакәыз рыздыруамызт, арахь зегь рнапаҿы иҟазшәа рхы сдырбон ҳәа агәыҭра ахьысзацлаз акәын. Абри акәын зегьы ирыцкыз. Уажәшьҭа аус злаз – ари сшаԥхьаз аусҭцааҩ изымдыруа иҟасҵар акәын. Уи машәырла, изымдырзакәа сус инацҵаны иааигеит. Иара ихы шынкыдиҵаз дҭаҳәахаа дыцәан. Снаигәҭасын, даасырԥшит.

– Салгеит. Амала сус иатәымзар ҟалап, даеа бӷьыцқәак баша иацуп.

– Иарбану?! – дагьҩаҵҟьеит. Иԥштәы ихшәахьан. – Уаԥхьама?

– Саԥхьарц иахәҭазар, саԥхьап, – имысхырц снапы насырхеит.

– Иаҭахзам, – иаасымпыҵижәан, сус инадкыланы, дындәылҵит.

Иааҩнашылаз аруаҩ симаны иҿынеихеит. Сышьҭахь снапы ҟаҵаны сахьнеиуаз, хәыҷы-хәыҷла сгәалаҟазаара еицәахон, избанзар, мчыла исымырхызаргьы, исцәыргаз арзаҳал анапхара снарҟаҵазшәа збон. Уи хырбгалашьас иамази?! Иуадаҩцәазан сҭагылазаашьа. Сҭыԥаҿ саннеи, сышьҭахь ашә, еснагь еиԥш слымҳақәа ҵнахуа ишылкыдҳалазгьы, схәыцра азеиԥырҟьомызт. Сышнеиуаз еиԥш акәымкәа, даеа мҩак шьҭысхыр, аҳ ду шәиҿагылеит ҳәа инаҵганы, сҩызцәагьы саргьы ҳалҭахәаша ҳаргар, ҳтәыла иқәынхоз ажәлар ҳарзеилымкаакәа ҳҟалар, иҟалаз рхазы ихьымзӷшьаны ирзынхар? Иаҳа еиӷьзи, иҟасҵаз акәзу, иҟаларан иҟаз акәзу? Аха урҭқәа ус баша срыцәдыршәазар? Амца иацәшәаны, азыршы иҭаԥалаз сиҩызан.

Азынра анааихсыӷьуаз иаламҭан. Абахҭа аиҳабы даасыԥхьан, шәҟәы бӷьыцк аасиркын, исхарартәуаз абра ишаныз, мчыбжьык иахымгакәа сус шырзбоз аасеиҳәеит. Сшаахындырҳәыз еиԥш саԥхьеит. Избазеи?! Закәытә газаразеи! Сызкышаз, Ҭырқь Мран дызхаҭаукшас усгьы, хҭысгьы рымазамкәа, аус ҳарҭарц ргәы иҭан. Сарзаҳал акәын еиҳаразак изқәыӷәӷәоз. Рылаԥш ҳахзазшәа, рыуаа-ԥшыхәцәа ҳахьгылазаалак иҳалазшәа, агәрамгара исымаз азныказ иныҵабеит. Заҟа ҳзымдыруази! Санхәыцх, урҭ иҳазкны ирымаз адырраҟәа злашьақәдырӷәӷәаашаз ашаҳаҭцәа анрымамыз, рыԥшыхәцәа шаҳаҭцәас ирзыҟаҵомызт. Сеилаҳәара рбаҵәҟьазаргьы абас инрыжьуазма?! Азы иаанахәаз аҭәыцгьы дазыҭрысуан, арҭ аҭәыцгьы рымамызт. Сара сгәаанагарала, ишәхараз абри акәын, иҳақәырцозгьы абри акәын рҳәартә рҿы ӷәӷәаз џьысшьон, дара иаҳхарамз шаҳхараз ала ишьақәдырӷәӷәаарц, анапи ашьапи аҵарҵарц иаҿын.

Сааҟәмцзакәа схәыцуан, иҟасҵарыз схахьы иааиуамызт. Иаалырҟьаны сыхшыҩ азысшьҭит ҳус азбарахь ишкылыргоз, сеиқәа аасышьырхырц, Мрангьы иан дшаалыхшаз дыддырбарц азы срыцхраарц, иаартыз аус збара шыҟарҵоз агәра згеит. Саамҭа шааиз здырт иаалырьҟазаны. Исыдыркылоз схаразамызт ҳәа сықәгыларц аасызбеит. Сызҿлымҳарахьчаҩ даасыԥхьарц ахәҭан, сара исҳәақәашаз иара исырҳәар еиӷьын. Абахҭа аиҳабы арзаҳал изызҩын, ашьжьымҭан аҷаԥшьаҩ исҭеит, излауаз ала сызҿлымҳарахьчаҩ Смен адырра иуортә иҟаларц ма саб ила, ма исзааигәаз даеазә ирзыԥшаауаз ила, уи дсымамкәан азбарҭахь неишьа шсымамызгьы нацысҵеит. Аусҭцааҩ иҿынтә азбаҩ иахь аус аниаслак, аԥхьатәи ари аус иеалеигалар руамызт, убри акәын уажәы сзықәгәыӷуаз. Азбаҩ ихала иаҭахын ҳәа ишиԥхьазоз дныҟәон, аусҭцааҩ анырра ҟаиҵарц илшон еизыҟазаашьала, иаҳаҭыр ала, ма еиҳабык ила.

Сус рбоит ҳәа заҳаз саби Мран ианшьеи заа амҩа иқәлахьан. Азбара аеныиҵегь аарц ргәы иҭазаарын. Саб дшааизҵәҟьа азбаҩ диҧшаан, азҿлымҳарахьчаҩ избахә цәыригеит. Уаҟа сара сарзаҳал идырбеит, дзаҧхьомызт азы, ианыз аҵакы иарҳәеит. Саб дсықә-дыршәеит, хылаҧшҩык дҳадәыртәаланы. Азҿлымҳарахьчаҩ дшысҭахыз, уажәраанза мап ицәкра ахәҭан, уи азы уаҳа дымҵаарц иасҳәеит. Сеилаҳәара азбахәык маанала исирдырыр сҭахын, анахь исырцәит, арахь исырцәит, саб изеилымкааит.

– Акәҭыҵраҿ акрубама? – ианамуза аҧсышәала сҵааит.

– 50 мааҭ рзоуми изуҳәо? – иҳәеит иара иидыруаз бырзен бызшәа ҟыжәбыжәк ала. – Уахь уал умазам. Уҧарақәа зтәыз изҳаргьежьит.

Уаҳа акыр сҭахызма!

Саб изымҳәаз рацәан, урҭқәа нас акәын ианеилыскаауаз. Ауаа иееимкәан исыхдырцәажәоз рацәахазаарын. Руазә дычуа далагеит. Данҧсы азы шиҕраз рбеит. Егьи идақәа ҧыжәжәаны, ишьа цеит. Убри инаркны, сызбахә зҳәоз сыгәнаҳа дыннажьуам ҳәа ихәыцуазаарын. Ацәгьара згәы иҭаз рҿы ирызҭыхуамызт. Изаҳаз згәы иаланы ицәажәоз, шәҿы иҭам шәымҟаҟын ҳәа аҟәыҕақәа иныркылон. Уи ансаҳашаз аамҭа акыр цар акәын, усҟангьы сзызхәыцшаз уажәы заа схахьы макьана иааизомызт. Урҭқәа срызхәыцит ашьҭахь сзынҧахьаз анеидыскыла.

13

Азбараҿ исҳәақәашаз ҳәа сеазсырхион, ашә иаласаз ахышә аҕьараҳәа ианаатуаз. Адәылҵраз сееиқәсыршәарц аасарҳәан, уамакгьы инамгакәа, аҵҧха ду асапат ҟьаҟьа иааҭагьежьит. Ачҭақәа ҿыжмыжуа, ашә анаат, снапқәа сашьҭахь иҟаиҵан, сындәылҵит. Абахҭа-уаҭах ҭшәақәа рышәқәа срывсуан, блала мацара сылаҧш нархьыгзо, иауазар Ҭыркь Мран дахьҭакыз еилыскаарц. Саб сахьиадырцәажәоз ахь снаргеит. Дааҩнаргылеит злаба зеанҵаны саҧхьа иаагылаз сызҿлымҳахьчаҩ Смен.

– Саарым ҳәа сгәы иҭан, – саҧхьа даатәеит, илабагьы нықәаиргылеит, – аха ихала дуҧхьоит ҳәа, ишьамхышгыланы иансыҳәа, исзымычҳакәа амҩа сықәлеит.

– Аҭамзаара саҳәоит, усҟан азҿлымҳарахьчаҩ мап ицәысымкыр амуит.

Аҭзақәа ирмаҳартә, снаиахәыҭхәыҭит. Иара убас акәын сышиацәажәозгьы. Азбараҿ схы сыхьчартә, исҳәақәашаз ҳәа сгәы иҭаз иасҳәеит. Ихаҭагьы иқәгылара зеиҧшрахоз сирдырит. Уи итәала, сара сызлаҭаркшаз акгьы рымпыҵакымызт. Азбара ианалагашаз сазҿлымҳан, уи иара издыруамызт, аха иахьа ҳазлеибабаз ала, уаҵәы иалагаргьы ҟалон. Ус шсаҳазгьы, адырҩаеныцәҟьа реазыркрын ҳәы агәра сзымго снахынҳәит. Ашьыжь адалақь ансзаарга, издырт спашәза скеикеиуа сахьыргоз аусзбарахь шакәыз. Уи аеныцәҟьа сазыҟаҵамызт, угәаҳәара иазҵаауадаз акәымзар. Схы-сҿы рыцқьаны, исыцҭакыз Берази сареи ҿызәзәара ҳаныргоз, ашә иаласаз аҿышәҭ иқәын далақьк. Ҭыркь Мран азбарҭахь инагара дшазыҟарцоз ҩашьомызт, уи абра акәын дахьҭакыз. Заҟантә сав-схьаз.

Шьыжьхьак анаҳҿарҵа, слыбааганы аеыуардын иақәыргыланы иалаҟаҵаз «абахҭа» сынҭадыртәеит. Абаандацәа зымеицәажәартә, аҟәшақәа ҟаҵан, ҳазхьчашазгьы аҩныҵҟа иҭадыртәеит. Уажәы Мран дааргон шысҳәоз, аеқәа наҵысит. Исыцҭалаз руазәк «рҩыцьегь ҳзымгазои?» ҳәа ааиҿыцҟьеит. Издырт арзаҳал анримҭа, Мран «схихыр» ҳәа ишшәаз. Скәараҵаракәа иреиҧшыз ихы иаимырхәеит, ус зхаҟаиҵозгьы егьыҟамызт. Са сашьҭахь уи ихы шымҩаҧигалакгьы ҟалон, сарзаҳал инақәыршәны, ихаҭагьы аус дадыркуан. Хара

имгакәа, аеыуардын саатыргеит, хыбра бзиак ацақа слыонаргалеит. Аруаа иреиуаз еикәшаны игылан, рыгәта сналахаит. Итала̄азаз уатах тшәак сынтадыршәит. Ашә абла аман. Уаантәи ибзианы избон аруаа шоацкьахыз, рыгәта Мран дышналадырпалаз. Азбараe даарганза, абаандаоы игәы имзырқьашаз моак акәхарын ари. Иара дымшәазар қаларын, ашьмахьгьы дыргарц дрыхәеит, даргьы апсышәаха амоа наидырбеит. Уаантәи дшаахынхәыз, дрыма рeынархеит, саргьы сынишьтаргалеит. Иара иапхьа аруаа оыцьа неиуан, хагәтаны азәы дыбжьагылан. Исышьтан даеа оыцьа. Хаицәажәар, ма лапшыла хаибабар руамызт.

Мардуан тшәала хзыонаргылаз ауада тбаазан, иаун, уахьпшра уздыруамызт. Атзы икeақацаз атып аeы аханы сладыртәеит, Мран – ацыхәаe, ажәак еибаххәар қамло. Хаазгази хареи хада уаоы дықамызт. Мран дыкәгыларц дыррак истар стахын, иара дысeапшуамызт, дсызгәааны дықан, дсыкәцәажәар итахзамызт схәартә. Уи сарзахал атәы идыруан хымпада. Смен даао нашылеит, изшьапык гәгәала ицшьуа, илабагьы ицаргәо. Уи ицыз Мран изeлымхарахьчао шиакәыз агәра сзымгеит. Ашьаугқацаои амазаныкәгаои ртыпкәа ааныркылеит. Азбаоцәа ааиуеит. Хоагылеит. Урт ртыпкәа анаалырх, харгьы хлатәеит. Хәарак, ма жәалагалак хамазар хәа ихазцааит. Ус атахызар акәхарын. Соагылеит.

– Сара исзеилкаауам иаркыу аусзбара зхымоапысуа?

Ари аус атып Мран икәицар стахын, сымаза сыцрымдыраарц. Стагылазаашьа зеипшраз ала, иаркыз аусзбара цар иаха исзеигьын дара ртәала, аха Мран, сгәы итаз абеидыруаз, eитзомызт.

– Иаркыу аусзбара моапысуеит хәа зхәада? – дцааууеит азбао.

– Сара издыруеит стаацәа, соызцәа амоан ишгылоу, илеирц ртахны, – згәы даеак тазамыз сыеиеипштәны, сеыргәыбзыгны сиeапшуан. – Арахь иахьзымлеиуа иманшәаламкуан иқалеит.

– Харгьы хаурыжьзомызт, цәгьала хлеит, – ахәаха рибамто иаацкьеит азeлымхарахьчаоцәа, – ар рхада дгылоуп, иуаа иманы. Адца сымоуп ихәеит.

Ацыхәтәантәи схымоапгашьакәа рзеилымкаацызт, издыруадаз аус збара алагамтала, «анапаршьра» ауазар хәа ргәы итазар акәхарын, нас иатаххозар ауаагьы аурыжьрын аоныцқахь. Абасгьы сгәы саатахәыцит.

– Уи азцаара уажәы ихазбоит, – ихәеит иара.

Азбара ус шцац ицар акәын, уи еиларгар азин рымамызт. Иапхьеит шахатцәас иааргашаз рыхьзынца, уаха азәыр ипхьарц хтахызар еилыркаарц ихазцааит. Сызeлымхарахьчао ирацәаны ахьзкәа ихәеит. Сара саныоадыргыла оыцьа рыжәлакәа анысцеит, ус атахызшәа дсырбарц, аха сзышьтаз даеакын:

– Пыхьа ахәара икасцаз ахь сеитахынхәуеит: икалозар ауаа лашәышьт!

– Илахашьтуеит хамхәеи?! – азбао изеилкаауамызт ауаа леир зыстахыз, сарзахал сыманы уахь сцәырцуа сықамызт.

– Иабақоу, азбарта уадаe уаоы дықазамеи.

Азбао дыррас икаицаз сзеилымкаают, иаао нашылт саб, Мран иашьеи ианшьа быргi. Азбара ус шцац ицахуан. Уаха даеа жәалагалакәак хамазар хәа, азбао деитацаахт. Ибаандаоыз ус дара дагьырцәшәомызт, дагьырцәыпхашьомызт, хазeлымхарахьчаоцәа уажәшьтан закәытә цтәыз иалырхрыз рыздыруамызт.

– Ауаа азбартахь илашәышьтырц, сеиташәыхәоит! – схәеит.

– Илахмышьти?!

– Урт рыдагьы ицегь шыпшу здыруеит.

Мран ианшьа, инапы илымҳа иадкыланы, дзыроуан, доатцкьеит.

– Уа иҟоу жәдыруама: ауаа рацәаны иааит, иҟоу рбарц-ираҳарц, уаоы дларышьҭуам.

– Уажәыцәҟьа иларышьҭуеит, – ҿааиҭит азбао.

Агәараҳәа ауаа рҿаархан, азбарҭа ҟызҟызуа иаадырҭәит. Уаҳа акгьы сҭахзамызт. Оҳ, гәышьа!!! Оныцҟала мацара сџсы ааивызгеит. Ашьҭахь ашьауҕҟацара еиланарҟәаҟәаз аус иапхьеит. Азбао соаиргылан, ахара исыдыз азы сҿы сықәшаҳаҭзар еиликаарц дцааит.

– Ма-ап!!! – сыҳәҳәеит сара, сыҳәҳәацәҟьеит, сагьылатәеит.

– Азбаои ашьауҕҟацаои неиҿапшы-ааиҿапшит. Азбао, наҟ-ааҟ идтәалаз иоызцәа – азбара алатәаоцәа драцәажәозшәа, аамҭа игон, исҳәаз цҟьа сазирхәыцуазу здыруадаз. Уи ус шакәыз ицабыргны, избанзар сеиҭаиргылеит.

– Ахара иуду азы уҿы уқәшаҳаҭума?

– Ма-ап!!! – пыхьеипш сеиҭаҳәҳәеит, зегьы рлымҳа ҭнашьаауа ираҳартә.

Аус ацашьа ас иаасырҳәуеит ҳәа иҟамыз Ҭыркь Мран, изнапык ихы иацыргәаны, иҿы раҳаны дшысҿапшуаз, доадыргылеит, ахара идыз азы иҿы иқәшаҳаҭхозар еилыркаарц. Ахара идыз маҷк дақәшаҳаҭын, иара уигьы санҭарк ауха ауаа анеиза, еилыцырц аеазышәаара аиҳабыра иҟарцаз дахьаҿагылаз иазкын. Уицәҟьагьы дақәшаҳәаҭхоит ҳәа сыҟазамызт, ашьҭахь изласарҳәақәаз рыла, изҿлымҳарахьчао маҷк дирблаҟьеит акәымзар. Урҭ, азҿлымҳарахьчаоцәа, рыцәгьеи рыбзиеи еиҟаран. Ианакәзаалак ус акәын.

– Иҳаҳәа нас, – даахьаҳәит азбао са сахь, – ухы злаурҟьио ҳәа кыр умазар.

Ахара исыдырцоз мап шацәыскуаз ала сналаган, сыгәҭакы шьақәырҕәҕәа, зегь еипкааны аҳәара саҿын. Сбжьы азбао ихы ҭнаҟьеит, илымҳа кылнацәеит. Азбарҭа ацыхәан итәаз цҟьа ираҳар акәын. Адәахьы иҟаз ауаагьы рлымҳа иҭасрын, сҭәылаҿынза иназартә, дыррак роуртә еипш. Уажәшьҭа сзыцәшәози?! Азбао акырынтә сааникыларц далагеит, зҭак ҟасцашаз абри, даеа зцаарак акәызшәа, сызҿыз акәзамшәа. Сара, уи «игәхьаа мкзакәа», сықәгылан. Ацыхәтәан уигьы дсырҭынчит:

– Ус баша схы аҭзы ианысҟьозма?! Уи цацҕәык амамзи. Убри еилкааны исҳәартә сҟашәца. Мамзар схы зласыхьчари?

Митридат VI еиҿикааз аусзбара убас иҟаз аҳәаақәа ирҭакын, ҟыҟ-ҿыҟда ауаоы ахара идырцоз дақәшаҳаҭхон, ашьауҕ инапхьаны, илахьынца рзблон. Уи зегьы ашьцылахьан, аҳ ду иқәымчра убранза инеихьан, аусқәа ҭынч усушәа ирыдыркылон, мчыла иҟацаз акы ыҟазамшәа. Сара азәзацәык сакәын ари аҳәынҭқарра иднацоз ахара, еиҕьын иҳәазар, еицанарҟәаҟәаз ашьауҕ иаҿагылаз. Ақәымчра сшаҿагылоз аадырпшыр рҭахымызт. Ажәлар рыцәгылазар ҳәа ишәаны, доуҳашьҭуеит, шәымшәан ҳәа ауаа ирыларцахьан. Апсны пшын, арахь ишырҭахыз еипш, «сеиқәа сышьхны» аоныҟа сыршьҭырц залшомызт, ирбон.

Азбаоцәеи ашьауҕҟацаои азцаарақәа рҿаадырхеит. Шьыбжьонза урҭ рҭакҟацара саҿын. Мран иус иаҳа ирмариеит. Уи «жәлар реизарақәа ҟаларц ашьаҭа ҟамлароуп» иҳәеит, рыбҕагьы аапицәеит. Зцаарақәас иуоз рҭак ааиркьаҿт. Уи аены инцәеит азбарҭа аусура. Ҳанлыбааргоз, апхьаза игылаз аруао изымчҳаит, уи ҳақәцәажәара азин шимамызгьы:

– Иааҳаҳаз закәызеи уҳәар!!!

Аухантәарак сзызхәыцуаз адыроаены иҳацаргаларыз акәын. Цьара азәы шаҳаҭс дҟацаны иаҳҿадыргылашаз дцәырыргозар, зегь рапхьаза дзусҭадаз, уи ииҳәашаз имази, зцаарақәас исҭашаз ҳәа, сееиқәсыршәон, сара сҭәала ақәпара сеазыҟасцон. Уажәшьҭа маха-маха ҳаимырхо-заргьы, схьацыр сҭахымызт. Амала азбарҭаҿ уи аенгьы збара ус еиҿкаамызт. џьоукы иаарыпхьақәазшәа, иразцаазшәа ҟарцеит ашьыжь.

– Иреиҳазоу азбаҩ иуадаҩоуп ҳус збара ахьымҩаԥысуа, – Мран идырт, араҟа иаркыз азбара анырзымҩаԥымга, иаартыз акы ианырмыхәа, ҳабла иахьамбазоз ҳус збара шымҩаԥыргоз. Ус ада ԥсыхәа рмоузаарын. Уи Митридат VI Иреиҳазоу избаҩ, афилософ ду ҳәа изышьҭаз Метродор иакәын, иуқәиҵаз азы уашшырц аҳәынҭқар иахь узнеиуамызт.

Абас мацара имҩасит даеа ҩымш. Аусзбара ҳәа акгьы ҳамбеит. Азбаҩ, ашаҳаҭцәа сара исҳәаз шиашаз анышьақәдырӷәӷәа, уиала Нозаз иеиқәиреаеаз ашәҟәы шиашамыз анааԥш, деилагазеит. Аҳ имаҵура иалаз аԥсуа чынуаагьы сыдгыланы иҵәажәеит, иҟасҵоз ажәларқәа реилаҵара хыҷәкыс ишсымамыз, ус ала гәҭакы шрызҭамшәац анцәырырга. Дара ртәала сара сабиԥара рыхьз-рыԥша казмыршәашаз сашьҭан, убри акәын абаҟа аргылара еазалазгалазгьы. Шмалыиа дааҩнаргалеит. Уик дсыдгыланы дцәажәазон. Еилкаан арҭ зегьы азәазәала Кьахь дшырниаз, ишәҳәаша ҳәа адҵа шриҭаз, абахҭа срызҭымгар, хьзы бзиа рыманы рыҩныҟа ишыхынҳәуаз иацәиршәахьан. Абри ашьҭахь азбаҩ азбарҭахь зынза дмааирц дцазаарын, иуадаҩ даннеи, шьапыла дзысыз аҟәардә ахьынкыдҡшылаз иԥыххаа игазаап. Ус сарҳәеит ашьҭахь. Аха уи иеиҳабыра иҳәазар акәхарын, ма иҟаиҵоз шеeимз ихы иҭаргалазаарын, аус наигзарц избеит.

Ахылаԥшҩ иакәхын иееимз шәҟәык ҳазнеигеит, шаҳаҭцас ихаҭагьы амцқәа иҳәеит. Аус сыршазмыркуаз анырба, уи идырҟаҵеит «аҳәара» еиқәыршәаны, Понт иҟаз, ҳаҭыр зқәыз аԥсуаа рнапы аҵаҩра, изрҩуаз рҿаԥхьа, ашаҳаҭцәа ирҳәоз ԥдыргарц. Уи абӷьыц гәыԥ-ҩык иаарышьҭыз ҳәа азбаҩ даԥхьеит: «Иреиҳазоу азбарҭа, Џьансыҭ иус иахәаԥшырц иҟоуп, Аԥсны иҟалаз ахҭысқәа ирхырҟьаны, иашаны иус ҭҵааукп, азбарҭахь инагоуп. Аха иара уажәраанза ус еиԥш иҟаз ахҭысқәа иеахьрылаимгалацыз иабзоураны, игәамбзиара иахәаԥшны, ԥхьаҟа аус бзиақәа мҩаԥигарц дахьыҟоу гәаҭаны, ҳнапахьы дҳашәҭарц аҳәара ҟаҳҵоит».

– Ари ашәҟәы аус иагәылахҵома? – дсызҵааит азбаҩ.

– Иагәылашәҵа, – сҳәеит сазымхәыцзакәа, агәхьаагьы мкзакәа.

– Иашаны дҭакыу дҭакыму азбарҭоуп иззбаша, дара иалырдрааи?! – иҳәеит сызҿлымҳарахьчаҩ, уи аԥышәа иаҳа имамзи. – Аха иагәылазааит, уи акгьы аҵанакуам зегьакоуп.

Ашьауӷҟаҵаҩ ажәа ирҭеит. Иихәоз ҳәа агьимамызт. Еиларгәагәазшәа дахьыҟәгылоз, инапқәа ҵысуан, иихәоз шымцыз имдыруази. Ҳазҿлымҳарахьчаҩцәа амца ыҟәырҵеит. Иҭахаз ҳаԥсцәа рбаҟа аргылара азин ҳамызхуадаз, ус еиԥш ԥҟара уаҩы имызбацызт, асҟатәи ацҭәылхра абаҭахыз, иҟамлазшәа убла аахыуҩар, имҩасрын аамҭа, уи зегьы аҵәахуан. Иҭахаз дыштахаз, дахьҭахаз, данҭахаз ҳәа дызтәыз ҵаауамызт, дзыԥсыз дыртәын. Аха азәы убри хьымзӷишьеит, ацҭәа алихит, идгылозгьы дҟалон, аус аҭакрахьы ахы археит, избанзар уи азәы игәаанагара аиҳабыра адгылеит, уаҳа ԥҟарак аилагара амуит.

– Аҵыхәтәантәи ажәа умоуп, – сҩадыргылеит.

– Агьшысхарамыз еилкаахеит, даеакала акы агәра сиргарцгьы илшомызт.

– Уара иуҳәои? – Мран дҩадыргылеит.

– Саргьы сгәаанагара убас иҟоуп.

Убри ашьҭахь иреиҳазаз аусзбаҩы иҿы иҟаз закәытә еилацәажәара бааԥсыз сыздыруам, ма уаанза зегьы рызбахьазу, адырҩаенынза азбаҩцәа ҳа ҳахь изыҟәымлеит. Ауадаҩ ауаа рхаҿқәа рхаччон, иҟасҵаз бзиан ҳәа аанарго, рыблақәа сдырбон. Урҭ иҟамзианымз зегьы рарҳәозар акәхарын: сарзаҳал ахарадҵаҩ инапаҿы аусҭҵааҩ иимыркхьази. Схаҭа сгәы ԥҵәахьан, ашьауӷ даԥхьарц азбаҩ данааҩнашылоз.

– Азбарҭа уадаҿынтә рхы иақәиҭҭәызааит, иахьынзаҭакыз азырханы…

Ҳахьҭатәаз ашә аадыртын, ҳзыхьчоз амҩа анҳарҭа, ауадаҿ еилагылаз ҳнарылалеит. Азәазәала зегьы аԥсшәа раҳәо ҳаархысит. Раԥхьа ҳгыланы, ҳандәылҵит. Ҳаицрыбзаа амҩаду ҳанын. Раԥхьа ҳанаадәылҵ, ҳазбоз ҳџьаршьомызт, ҳнаскьацыԥхьаза, абарҭ ирыхьзеи ҳәа, понтаа нак-аак иԥшуан, ҳара рыгәҭа ҳалсуан. Ҳаццакуан асқьала шыказ.

Аеныҵәкьа амшын ҳхылеит. Аҕба аԥынҵаҿ сгыланы, ацәқәырԥақәа срызԥшуан. Уака зака жәабжь еилыскааз удыруандаз, зака уҳәан-сҳәан сызцәырыргаз сахьынзаҭакыз. Излауазала ҳәынҵәак сыхьшьны, ажәлар рҿаԥхьа агәрамгара сызцәырыргон. Иахазҵазгьы калақәазаарын, аха закаҩы ужьодаз. Иамузозшәа анырба, саргьы Мрангьы ҳхы ҳақәиҭыртәырц рызбеит, убас ауаа дырҭынчырц. Калҕьҭа аҳ Митридат иусқәа шуашәырыз инхеит, инапаҵака иказ атәыла излеиқәиклак еиқәикырц дашьҭан.

Акәа асқьала азааигәара адәы иамкуа ажәлар хыҵны ианызба, схы аамаҷысшьеит. Уаантәи еыла ҳҿыҩаҳхеит, иԥшыз ҳацрыҵуамызт. Аҩны ҳахьҩеизгьы, ҳгәарԥ ауаа акуамызт.

– Уаха абра ҳгәырҕьароуп! – ҿааиҭит хаҵак.

– Иаҭахыу зегьы ҳара иаагоит. Аԥшәма џьабаа уҳарбом! – даарылҵит даеазәы.

Аҳәса, ахацәа, аҿар хазы еицырхашьшьы амҩа ианын аенынтәарак.

Арахь аҷкәынцәа аусура иаҿын, амцақәа еиқәҵан. Ҭыркь Мран џьоукы ааиԥхьан, иацәажәеит. Урҭ шеицыз сара иаасыдгылеит. Ахылаԥшҩы ауаа ааишьҭзаарын, егьырҭ ргәы ииаанаго ҳаздыруамызт, икалозар адәахьы уаҩы даҳмыртәарц, аҩныка иакышаз азҳархарц азы. Адырҩегь аиҳабыра рхала иалагахт ажәларқәа реичырчара, амала уи аԥшра убас иарҭеит инибарҵәо ҩ-жәларык ркажаразы рыгәҭа дара бжьагылазшәа.

– Уахаҵәкьа ԥҳәыс дааугароуп, – иҳәеит Мран. – Нас акгьы рызҳәазом.

– Ус исызхианы итәада, уахаҵәкьа даасыцымцар камло? – иџьасшьеит исаҳауаз.

– Уара уақәшаҳаҭха, ҳара дузаҳԥшаауеит.

– Усҵәкьа иамур калап, – сгәы дыҵан Сакәа.

– Уазхәыц, уаҳагьы ԥсыхәак амам. Ухәыҷума шьҭа?!

– Ианамух, шәааи аҿҳәара аҳҭап!

– Уигьы бзиами! Даагәырҕьеит Мран, идгылаз рахь даахьаҳәны. – Ачара аҿҳәара арҭеит, чара усуп излацәажәо, ишәҭахыузеи ҳәа рзынашәцҳа.

Адәны аԥҳәакәақәа ишәаси тәарҭаси икаҵаны, ацәымзақәа иаркыз рылҷҷо, еибаныҳәо иантәаз, Чычыгә сишьҭалеит, сеилаҳәара ахьыказ сеиҳәарц. Уи ихьыз сыздыруамызт, дсымбеит. Уаҩы симбартә, акәтыҵраҿ снеит, уака сзышьҭаз ыкамызт. Аимдараан иргазҭгьы, ас сусқәа нҵәарымызт, ус анакәха, изгаз стәқәа ракәын ҳәа схәыцуа санаагьежьуаз, ҳгәарԥ дааҭалеит Нарџьхьоу. Иԥҳа дицыумашь ҳәа, ишьҭагылаз снарылаԥшит, аха лара дыкамызт. Иара дгәырҕьаҵәа сгәыдикылеит, схыдикылеит. Урҭ рыҩнаҭа акыр шықәса исхазгеит, ҷкәын дызмамыз ахаҵа сиҷкәынызшәа игәы иабахьан. Аха ауха «изеиҵаскәакәарыз» аус идыруазҭгьы, дшыкалашаз здыруадаз. Симаҳәхарц сгәы ишҭаз иаҳар, зака сизааигәаз акара сицәыхарахар моу, сиаҕахар алшон. Арахь хазы Калҕьҭа аҳ лара дылзышәарыцон. Нарџьхьоу уи дигәаԥхомызт, аха иԥҳа аҳ димазар, ихаҭа димаҳәзар иаҳа иҭахын, аиашаз, нхаҩ бзиак ихылҵыз арҵаҩы иааста. Уи адагьы, убас ала иабиԥара раҳрахь ихынҳәыр рылшон.

Сгәы исанаҳәоз ахь уажәыҵәкьа иара ихы абаказ, дгәырҕьаҵәа ауаа нырҳарақәа днарыладыртәеит. Аҵәца идыркит. Идырҳәеит арахь дшықәнагалаз. Уи ҕбала амшын дхыларц игәы иҭан, азбарҭаҿ днеирц. Пыҭ асқьала иадгылаз ашхәа иҭатәаз рҿынтә еиликаазаарын, сусзбара ишалгаз, шьҭахька амҩагьы сшықәлаз. Агаҿа илаваршәны,

Мраҭашәараӄа ихы ирхеит. Аҕба ицҭалаз иԥҳа илзеицәахан, даанижьит Аӄә, иуацәа бзиақәак рҿы. Аха иара уаҵәынза изымчҳаит, уаха дааит. Игәалаӄазан Нарџьхьоу.

Азы иҭагылаз алукар еиԥш, сыхшыҩ аҿы исаҳауази, урҭ исызцәырыргоз ахәыцрақәеи еилагьежьуан. Аишәа аиҳабы изынарыцҳартә иӄасҵеит, ачара аҿҳәараҭара дахымыццакырц аҵыхәтәанза, ауаа ашьыжьынза итәазааит, убранза акы еилысымкаарц ӄаломызт ҳәа, акы инаҵгашәа. Ҷкәынцәақәак ааизызган, иаҳа зшьамхы ласыз ҿеқәак дсырԥшаан, ҳаҩеыжәланы, ага шыӄаз ҳҿылаҳҳеит. Амҩа бзианы издыруаз аеыуааи аеқәеи ракәын акәымзар, асҵәӄьа ирласны уаҩы дызныӄәарымызт. Акыргьы ҿыхьҭан азы, ҳзықәтәаз рааԥсара цқьа ирылымсыцкәа, Аӄә ҳлалагылеит. Нарџьхьоу иԥҳа дахьаанижьыз аҭаацәара збахьан, рыҩны ргәараҭа хықәкыла еимыздахьазшәа издыруан, сзышьҭаз данаалозгьы дахьышҭарџоз сыбла ихгылан.

Сҩызцәа ааигәа иныжьны, сылеыжәԥан, шьапыла аанда снадгылеит. Ахҵысҭра сынхыԥан, ашьшьыҳәа, алақәа рзааигәаара сымнеикәа, аҩны снадххылеит. Маҷк ивҵраaз ахышә зынза иаасыртаанза, лара лыда азәыр ыӄазар еилыскаарц, сназырҩит. Амза лашара сақәгәыҕны, сынкылԥшит. Аарла избон ҭынч зҕабк дшыцәаз. Ахышә сынкылсын, саалзааигәахеит. Даасырԥшырц салагар, дыҳәҳәаны ауаа еизылгон. Сызнапык ала лҿы еимлагәа искит, дааԥшын, дҳәыԥзыԥуа даасымпыҵахеит.

– Бымшәан, Саӄәа! Сара соуп!..

Сбжьы анылдыргьы, шсакәыз агәра цқьа илгаанза, льюсимылжәаарц даҿын. Ашьҭахь лгәы аҭыԥ иҭагыломызт. Лхы лшьамхы иқәыжь дахьҵәыуаз, сааишьа лгәы ԥнажәозу, дгәырҕьаны длаҕырзышозу, сзеилкаауамызт. Ара сшыӄаз азәы еиликаар алшон, ирласны ахышә ҳкылԥар акәын, лара лҽылзеиқәкуамызт.

– Саӄәа, ҳласыроуп!

– Иаба?..

– Уахаҵәӄьа бсыцны бцароуп, убри азоуп аҵхагәҭан сзааз.

– Саб иҩны сдәылымҵкәа?..

– Урҭқәа ҳрызхәыцыртә ҳаӄазар ббоит, – ллымҳа сҭахәыҭхәыҭуан. – Уажәшьҭан зегьы хьшәахоит. Бабгьы сара хаала бсиҭап ҳәа бгәыҕуоу?

– Иашагәышьазар ӄалап, аха…

– Беилаҳәа!

Ахышә ахь снаскьеит. Алашьцараҿы дысцәыԥхашьон. Макьана ус акәын. Нас ахышә сынкылсын, лара слыцхрааны даакылызган, ахҵысҭрахь ҳнеихеит. Аеқәа шыӄаз ҳҿанынаҳҳоз, алақәа аақ-сақ дырган, агәашә иадибаҳәаланы, ишуан. Маҵуҩык даадәылӷьан, аԥшәамацәа иацәҳар ҳәа дшәаны, рысас дҿыхаргьы иҭахымкәа, алақәа дынрыҵаӄьеит. Саӄәа аевакы днақәсыртәан, саныҩеыжәла даасываргыланы, амҩа ҳнықәлеит.

– Уажәы лаб ачеиџьыка уҩны дшахатәоу, – егьи сган ала даасыхьзеит ҷкәынак, – иԥҳа агәарԥ дызлаҭаагалареи?

– Азә даашьҭхны, ԥхьаӄа уца, – сҳәеит сара. – Ҳара ҳҩеиаанза, излауала, ҿыҵгас иӄашәҵалак, уи дықәыжәгароуп.

Ҩыџьа аецәа ԥхьаӄа инаҵасит. Урҭ, аҩны ишҩеизҵәӄьа, иаҳа изықәгәыҕуаз Нарџьхьоу иҩызак иааиԥхьан, иӄаз шыӄаҵәӄьаз иарҳәеит. Егьи иеиҳабы днеихагылан, иаарласны дымгылар шыӄамлоз, уск аҵыхәала дшырҭахыз иеиҳәеит. «Уажәыҵәӄьа», – иҳәеит уи, аха аныҳәаҿақәа икуан, дымгылазеит. Иамуазшәа аниба, иҩыза ҿыц дааихагылахын, дыццакырц илымҳа инҭишьит.

– Уара сышәмыртәар ҟамло, сышәмыргылар ҟамло, ишәыцҵалазеи? – даахьаҳәит иара.

– Иҟоу умбои, аԥшәма иҷкәын уахаҵәҟьа ԥҳәыс дааигоит, ҭацаагара уаҳгар ҳҭахыуп, мап укуама?

– Иуҳәо закәи, агәырҕьара ишәзацҵозар, сара мапкышьас исымоузеи! – иҳәеит ахаҵа, ара дахьааиз гәыбҕан ирҭар ҳәа дымшәазакәа дахьыҟаз зҵьаршьоз.

– Уа ацхыраара ҳҭахыуп, угыла! Иаргамахеит.

– Ҳаи, сара сакәзар хәшәыс ишәымоу, ара сыҟами! – дҩаҵҟьан, дзыдтәалаз рчеицьыка ҭбаахарц днарықәныҳәаны, аишәа дҩаахыҵит имаҷымкәан аҩы злысхьаз.

Уи дрыманы даеа қыҭак ахь ицеит. Уа ҭаацәара бзиак иазнеин, иԥшын, уажәы-уашьҭан аҭацаагацәа аниасуа инарыхьзарц. Ашьыжь шарц егьшагмыз, Нарҵьхьоу иҩыза изааиз акы наиарҳәеит, иара асас дахь иахь даахьаҳәит.

– Нарҵьхьоу ухаҵкы! Иугәамԥхозаргьы, узықәшәаз уеанураaларц ауп узхаҵоу. Ус иагьа иҟазаргьы, ҳара лахьынҵас иҳамоуп амаҳә бзиа дышуоуз удаҳныҳәаларц. Уԥҳаи уи дзыднагалази рымшра убааит!

Зыбла ҭырхаха иԥшуаз Нарҵьхьоу, ихшыҩ ааилыкканы, уаха дахьтәаз дышдыргылаз уҳәа ибла иаахгылақәазар акәхарын, илаҕырз леиҿажжит. Уи игәы иалаз, дызхьымзаз арбаныз азәгьы акы иеимҳәеит уи нахысгьы. Амала иԥҳазаҵә дылхыбааyан уи ауха, уи удырратә иҟан. Ҿымҭзакәа дыҩдәылҵын, иеы днадгылеит. Имаҵуҩцәа имаҵура иахьзаанза, амгәырххақәа ааирххан, дыҩеыжәлан, ага шыҟаз ихы ирхеит. Иуаагьы наишьҭалеит. Ирҳәоит ашьыжьҵәҟьа аҕба дҭалан, Ԥыҭ днеиаанза, ҿиҭуамызт ҳәа. Уи ихабаргьы ааигәа иҳаимырбеит. Ашьҭахь ҳанеиднагалақәа згәы ак алаз ҳаҟазамызшәа ҳҟалеит зегьы.

Сусқәа сырҿын, арахь амца сыҕран, сеилаҳәаразы. Сан дсыԥшаан, акәтыҵраҿ иҵәахыз ахьыҟаз салҳәарц слызҵаaит. Уи, Ҭахә дицырхрааны, аимдара аеныҵәҟьа абнарахь саб ишиҵәахыз салҳәеит. Ҳажәлантәык уи иарҳәазаарын, хымшҟа рышьҭахь, уи баша ак игозшәа, иҩыҵра иааҵеикын, зегьы дшырбоз амҩа дҩаныланы, дышлаԥшықәырцашаз рзеилымкаазакәа, аҩныҟа игазаап. Убри игәарԥ ахь сыццакуан уажәы, сара сыҩны ачараишәа ианахатәаз. Аҩны аҭаца лакәын иҟаз, ашьыжь лыкәтқәа ахәыз рымцалԥсан, акрырфааанза ҳәа дшырхагылаз, сналыдгылеит.

– Дад уахь дыҟоуп, – лҳәеит, ачара акәын лгәы иҭаз.

– Абра акы ааигеит ҳәа саҳан.

– Абар иахьышьҭоу! – лхы акәтқәа рахь иналырхеит.

– Ибҳәо закәи, абар абыкәу?

– Абар! – акәтыҵрахь ихәнарц иназықәгылоз ҕәыла еибыҭаз акы наслырбеит. – Аҩныҵҟа иҭоуп аилаҳәаара. Азәгьы излыԥшықәымҵацт.

– Амшқәа аныцәгьахоз, ибаазонеи?

– Амшцәгьахара аеаназнакуаз, иара ахьымбаазашаз инаагон.

– Ус акәзар, даеазны саап, – сҳәан, сгәы рҭынчны снагьежьит.

14

Арҭқәа зегьы хәыц-хәыц азәы изеиҭасымцәацт. Саҟәа заҵәык лоуп зыгәра згаз, амаза уи лҿы ишыԥсуа здырyеит. Азәы ак иасҳәаргьы, уи иҿы иҭшәаны даеазәы илымҳаҿ инеирын ҳәа сацәымшәар акәын. Уаразаҵәык угәра згеит, иззакәу цқьа исыздыруам,

амала ҳазшаз уааишьҭзар аҟара агәра угәартә, ажәоан аҿынтә улыбаашьа збаз сабхәа ушеиқәирхаз сзеиҭеиҳәеит. Цьашьатәшәа сыблаҿ иааргеит ушьапықәыргылара шыҟалаз. Нарцьхьоу иахиҳәаара издыруам амшә дшацәнурхаз. Унапы зқәукыз ҭахоит, иумпыцҟьо ахыс-мца шьыгоуп, ахҿа еицәоуп иҳәеит. Арахь анык ҳаицылхылцызшәа, ҳоыцьегь даараза ҳаипшуп. Ари иахаҳҳәаара азәгьы иҳаздыруам. Издыруада ауаоы ицу аԥааимбар иара еипшла иакәзар?.. Уара ҿуҭуам, ус унапы ианызар акәхап. Ҳара еипшзоу аншьанқәацәҟьа ҳамоуп. Амала уара акырза упашәуп, сара сцәеижь, Амра иаблызшәа еиқәоуп. Адгьыл аҿы уахьыҟам, ажәоан уахьалоу мра умбозар? Ма аԥааимбарцәа шәызхылаԥшу шәеипшлацәа рааста ус иаҳа шәыцқьоу?

Изыхҟьеи уара Адгьыл ахь улбаара? Сыԥааимбар уакәзар, асҟатәи усызҿлымҳаны узысзызыроуеи? Сара сҭаарых иаҳа уара иудыруазар акәын. Сызлоу аусқәа унапы ианымзар, узласхылаԥшуеи? Мамзар иара ус, машәыр уқәымзааит ҳәа, зеипшла ауаоы ишиқәныҳәало еипш, улаԥш схыу? Нас сҭагылазаашьа цәгьазоушәа ануба, инҭкааны еилукаарц уесықәуршәоу? Аха сара исмаҳацт, уаогьы имбацт ԥааимбарк иуао диз-лыбаауа. Ацьашьахәқәа ҳара ҳаамҭаз иҟаларц иҟан. Анцәа, улаԥш ҳагымзааит! Доусы ҳалахь иануцаз ҳзахыԥом, иагьа ҳургьы, иагьа ҳҳәаргьы. Анцәа сумаздо ауаоы дысурбарц саргьы ислахьынцазаарын.

Ажәоан ахьынтә уанлыбаауаз, сара узбеит. Ааи! Сшәарыцап ҳәа сахьынҭыцыз, ашьхарахь акыргьы сықәнеит. Иҕбаны иҕбамкәа, иԥсаатәны иԥсаатәымкәа, ажәоан ихын уи, уара ушеыжәыз здыруазҭгьы, зны ҳшеиқәшәарыз схахьы иааихызҭгьы! Мраҭашәара шыҟаз ицеит. Анцәа сиашьапкуан, ирымбац дырбаны, ҳажәлар ҭаимырхарц. Ашәарыцара агьама сахҟьахьан. Ирлас сеааидкыланы, шьҭахьҟа амоа сықәымлацкәа, избахьаз «аныхоуп» сҳәартә, Мраҭашәарахьтә иаауан, амшын шыҟаз, ихиаала. Уа иҭатәеит сгәахәыртә, сылаԥш шахыз исцәызит. Избаз шыԥхызмыз еилыскаартә, схы аҭыԥ ахь иааит сҳәа ианызба, сҭыԥахь сдәықәлеит.

Схәы аазгалоз ирлас дмааит, данаа еиҿкааз жәабжьк издыруамызт иҟалаз ахҭыс азы. Уигьы исзааигаз уҳәансҳәанқәа сахьырзызыроуаз, схаҭа сыбла иабаз «аныха» амшын ишзааҟәрылаз ада уаҳа акгьы имаҳацызт. Ари ажәабжь ҿыцгьы маҷмызт. Азы иахьагаз сгәы иалан, ашьҭахь ус иахәҭазар акәхарын ҳәа сазааиуанац, соыза иаасызцәыригеит зыгәра угашаз, иумгашаз хҭыск, уи азәы ибла иабазу, иамбазу аилыргара даараза иуада-оын. Аԥсызкцәа ракәзар ҟаларын, «аныха» иҭыцыз азәы, ауаоы диеипшын уҳәартә дырбазаарын. Урҭ ирзымдыруаз хацак дрықәшәан, анышьа рымхны, амшын агәы дхылазаап. Уи ауаоы шьҭахьҟа дзыхнымҳәит, дзызцазгьы уаҳа рылаԥш дыцамшәеит. Зегьы лакәхеит. Ицьашьатәхеит. Митридат VI Ҟалҕьҭа аҳ ҿыц диҭоуижьҭеи ихы дақәгәыҕуеит. Ир ракәзар ишырҭахыз Аԥсны иалан. «Аныха» азбахә раҳаижьҭеи, избазгьы ҟамлеи, нас уи абжьы даараза ицәгьазаарын, рлымҳа цнахаан, ишәаны изызны аилаоынтра иалагахьан, ари адгьыл Анцәа иҭыԥан ҳәа баша ирҳәомызт, Аныхагьы иаҭыԥын, ҳаизыхьчозар, адгьыл ԥшьа нҳажьыр акәын ҳәа, аилацәажәара рымазаарын. Аха нас оымш-хымш аԥсабара ҿнамҭуазшәа анырба, аҭынчрахь рхы дырхеит. Убриаахыс уаҳа акы аасмаҳацызт, Саҟәеи лаби урыманы ианааи, исаҳауаз ахасцомызт, сыбла иабахьаз уи иадҳәаламзар.

Ари ахҭыс маҷк исханаршҭит, аԥсҭазаара ахьаа-баа сыманы, сабрагьызтәыз аус. Аныха акырза сшаршәазгьы, гәыҕра хәыҷык снаҭон. Аамҭа аееиҭанакрызшәа збон. Зынгьы гәата-бҕата, схы шьҭыхны, абна сшылаз еипш, ақыҭа еилаҿь Аҟә санналалара сазхәыцуан, уи аамҭа заа сыбла ихгылан. Ҳшьа-ҳда зларсу адгьыл ҳара иҳаԥсадгьылуп, ҳамшәаҳмырҳа, ишаҳҭахыу уа ҳанынхо. Ҳаԥсы ҳацәшәо ҳазлоу излаҳаԥсадгьыли? Ма ус

иаҳзыҟаларц ҳақәԥалароуп. Ҳдоуҳа зегьы абри адгьыл еиҿнакааит, ҳажәларны адәы ҳақәнаҵеит. Ҳабиԥара рыбаҩқәа анышә абра иамадоуп. Урҭ рԥсы анарцә иҭоуп, гыларҭас зегьы ироуааит! Нцәа дызмам ҳҳаҟыруеит, ишԥаҟаҳҵари?!

Сымацара абна сылоуп шықәсык иазынаԥшуа. Исхәыцхьоу здыруада. Раԥхьа сҭакны соурыжьишьҭеи, жәа-шықәса ииасхьеит. Изҳауеит ҳҳәыҷқәа. Шықәсқәак уаҩы еисырбазомызт. Иара уигьы зыхҟьаз, – сҩызцәа уамак сыгәра ргомызт. Ас лыԥхала уаҩы бахҭак дымҭыҵцызт. Мазала аус рыцызурц соурыжьҭызшәа ихәыцуаз маҷмызт. Уԥсы шьала, уԥсы зегь рфеит ҳәа анысзаарыцҳалак, уи зыхҟьоз еилыскаауан. Уск сеалазгаларц зны сеазыскын, ҿыц убас сабжьаргахт. Кьахь уажәы сыгәра игомызт, аха сара усда сызтәомызт, даеа гәыԥк еиҿкааны, схала аусура сеазыскит, амала усҟан шәызҿыз аус саԥырхагахар сара исхарашәымтәын ҳәа адырра рысҭеит. Еилахәыцқәазар акәхарын, маҷ-маҷ рус саларгалан, исзыҟаҵоз амаза ус даеазәы инапы иузанҵазомызт.

Ҳәаԥхьа иқәгылаз зҵаара заҵәык акәын. Излауаз ала, Митридат VI иҷкәын Митридат иаҳра Ҟалҭьҭа иахгатәын. Уи арахь дааган аԥсуаа ирҭахны, ихаҭагьы араатәқәа драцәажәан акәын ари аус шеиҵихыз. Амалуаа рхаҭақәа рымчра акәын изызхәыцуаз, уажәгьы аҳ иахгараҿы иаҳԥырхаган. Знык уи ацынхәра ҳтәыла иашьагәыҭыз раҳра ашьапы акыр, Понттәи аҳәынҭқарра ацрыҵрахь ҳҳы ҳархарын. Митридат VI Дионис инымҵәазоз иеибашьрақәа ирыҵазуан ҳцеиеибашьцәеи ҳаԥсадгьыл амали. Фатәы-жәтәы нхомызт. Агәымрықь ирымихуаз ҳәаак амамызт. Ҳабнақәа хыршьаан, аҭбақәа изыргыланы, еибашьра иршьҭуан, акык-ҩбак ракәымзар, зегьы амшын аҵан аҵаа-ҵытәқәа рықәиааны, абаашьаҵәҟьа цқьа иақәымшәо, аҵауларақ ицәыҵаҵәахын. Ага улбааны, улаԥш рыхьзомызт аԥшаҳәа иавархаа иргылаз акрақәа /маиак/. Ашхәаҿаҳәарҭақәа ирывыҭҭаа иԥшын ашхәацәырҭақәа рҿынтә аҭҳәыш дуқәа ирҭыргаз аҭбақәа. Агных ихылаԥшра рыгымхарц, аԥшаныҳәа мҩаԥгарақәа еснагь рҽазыҟарҵон. Ашхәацәымзақәа рыблыха роуаанза, амшынуаҩра иазыҟарҵоз ҳаҷкәынцәа нҭадыртәон. Заҟа шхәеи заҟа уааԥсыреи аибашьрақәа ирылази! Ҳтәыла иамыхәоз ахьз-аԥша ҳашьҭан, еилибакаауазгьы ҳмаҷын, аха ҳус дуун, агәра ҳгон.

Ажәытәан Ҟалҭьҭа иқәынхәоз раҳра аҵасқәа ракәын еибаркны измаз, убарҭ еилазгашаз, изыцәтәымыз абырзенқәа гәыԥ-ҩык азбжьанда иҭаланы рҿаархон, амшын ҭаҳмада ҟәыш, анцәахәы Нереи дырхылаԥшын ҳәа имгәыҭуази, ҳагаҿаҿ ианаазхыҵ нахыс, ҳаҳра леилабга ицеит. Аҳ Ҳаиҭ иабиԥаратәқәаз аҳ Аҟәи аҳ Соулаҳәи рзаарыгза, гызмалрыла абырзенқәа ирнааланы, Ҟалҭьҭа акырза еиқәдырхеит, аха, Понт Митридат VI Дионис дахагылеижьҭеи, ҳ-Ҟалҭьҭа аҵахь ацара иаҿуп. Уи иҷкәын Митридат ихы иаирхәеит аԥсуаа реилаҩынтрақәа, иаб джьаны, Ҟалҭьҭаа инапаҿы иааигарызшәа дцәажәон, аҳас деиҭартә дныҟәеит, уи адагьы ҳтәыла зхы иақәиҭу ҳәынҭқарроуп уҳәартә иҟаиҵеит. Сара иабыздыруаз соурыжьырц зырҭаххаз, сҭамхартә изныҟәаз. Сыжелар ирыцәшәаны мацара акәымзаарын. Ҟалҭьҭа аҳ Митридат иаб иҿагылаша аусқәа еиҵеиҟәаҟәарц даҿызаарын. Понт аҳ ду Евпатор ицәгьаҳәацәа изнаргазаарын, аԥсуаа ршьапы иқәгыланы, иҷкәын Кавказ аԥшаҳәаҿы аҳра шигаз, уажәгьы игәы иҭақәаз закәыз…

Аҳ ду ибзиаҵәҟьаны идыруан иԥа Митридат Филопатор Филадельф Ҟалҭьҭа назаза дшизахамыргылоз. Усҟан иаакәыршаны ажәларқәа гылеит, Митридат VI дахырхырц. Урҭ инапаҿы иааигаанза дааизԥшит. Убасҟан Ҟалҭьҭа аҳ игәрамгара еиҿызкааз сара сҭакны срыман. Соурыжьҭит, харагьы имгакәа, Митридат VI иҷкәын аказы диҭахызшәа Синоԥҟа диԥхьан, ҳаҭырс иқәиҵазгьы, – хьтәы зынҵьырла дҿеиҳәеит, иусгьы мызбакәа, ихала ашьра иқәиҵеит. Ҟалҭьҭа аҳцәа уажәи-уажәи иԥсахуа иҿааихеит, инапаҵаҟа иҵымҵырц. Диоскәриа абырзенқәа рныррa иаҳа иҭәҭәан, Ҟалҭьҭа инапаҿы имааигарц, Митридат VI

ицхраауан, уи азакәын аҳ уа дтәазарц зиҭахыз. Ҳаԥсадгьыл уи импыҵхра аамҭа ааизшәа аабон, ҳара мазала ҳус ҳарҕәҕәеит.

Аҵыхәтәан Митридат VI Евпатор Дионис даҳзааигеит лагажәык. Уи ижәлар адандараа дықәырцан, Амшын ду аҳ ду диласбан, иаҳҭынраҿы акраамҭа дыҟан. Аласба бзиа зҭахымда, аҿаҵахәы замана арымҭои. Уи, Олтак цәыршәага, акыр тәыла дырхагылеит, аҵыхәтәан Ҟалҕьҭагьы аҳас деиҭан, иахьа Митридат дызҭоугьы убри иоуп. Ҳҵас ҕәҕәақәа ҳархынҳәырц ҳақәԥон, нас урҭ ҵыргәас иҟазҵашаз, зымч ҕәҕәоу, иҟәшу аҳ даҳзалхыр, ҳаԥсуара ҭахарымызт. Иаҳҳьвауан ҳжәытә ҳәаақәа хьаҳәхьачрада иахьаҳцәызыз, уажә-шьҭа ҳабла иабарц иҟазма аԥсуаа ахьынхоз Синопа, ма Митридат Мцхьаҭа зиҭаз амасхқәа ҳадгьылқәа дыргьежьуазма? Иҕәҕәоу аҳра иамоу адоуҳа даеа доуҳак изахәа-еуам, иаҿагылоит. Иԥсьеу ауп иаарласны иаԥырырхуа. Иуадаҩын ақәԥара, иаабон иаҳҿагылаз закәытә мчыз. Иаҳагьы ицәгьан иззызырҩуа аԥхьагыла-амақьаҳ иԥшаара. Ажәлақәагьы агәхьаа ркцәомызт рынхарҭақәа рнаҩсан имҩасуаз ахҭысқәа, мышкы зны рабиԥаракәа заҟа ирзеицәахарыз рзеилкааyамызт. Урҭ реидкылара ҳцәыуадаҩын, ус ҟаҳамҵаргьы, еилаҳкаауан зыуа-зҭынха ирыхәдахаз ауадалық ҳшиҩызаз.

Аԥсадгьыл ҳара ишаҳҭахыз еиҿызкаарц иашьҭаз ҳауп акәымзар, дарбанзаалак аҕьеҩҳәа иааҳадгылоз ауаа маҷын. Ус иҳаҳауан шәызҿу бзиоуп ҳәа ишааҳамадырехәа-лоз. Даеа хықәкык змаз ҳәа зеырҕәҕәа зеааидызкылозгьы ыҟамызт. Икаҳаршәыз акәиц мцахозар ҳәа ҳаԥшын, арахь аҳцәа имҩаԥыргоз аус ҳахәланарбгон. Урҭ ирхьыԥшын аҭыԥантәи амалуаа. Рхыи рмаҵуреи ирхыҳәҳәаны, Ҟалҕьҭа аԥсынҵры рбомызт. Џьоукгьы ус ҳтәыла иаҳа иазеиҕьын ҳәа ирԥхьазон. Хылаԥшҩыс ҿыц иҳарҭаз зны дсыԥхьеит. Сызлахәыз азбахә ала, уҳәан-сҳәанқәак имаҳакәа дыҟамызт. Иаахжәаны уи дшаламцәажәазгьы, ҳаиҿцәажәара ус шакәыз унарбон.

– Митридат дааижьҭеи Ҟалҕьҭа заҟа иҿиаз џьоушьап, – иҳәеит иара.

– Усҵәҟьоу?! – Цқьа сеаамыртыкәа, исаҳаз «џьасшьеит».

– Уазхәыци аԥсуаа шьҭрақәа ҳахьынхо адгьыл аԥшаҳәа зегьы шаҵанакуа!

– Уи Понт аҳәынҭқарра ҟалаанзагьы ишьақәгылахьан.

– Ааи, аха ҳееибаркны ҳаҟазма. Азәи-азәи ҳаизызырҩуамызт, доусы иара ишьҭра иаҳа иҕәҕәазар иҭахын, еиҿыхаран акәымзар, еидкылашьа ҳмоуит.

– Ҳхатәы аҳраз ҳақәԥап нас?

– Ҳхатәы аҳра ҳамазхыда, амшын иаванхо зегьы ахьеидкылоу аҳәынҭқарра ҳалоуп умҳәозар. Уи злаҳзеицәоу збом. Ажәларшьҭрақәа еидкылахеит, жәларкны ҳаилацәартә еиԥш, Митридат Евпатор Дионис даҳҳаиргылеит аҳ, уи аҳәынҭқарратә усқәа мҩаԥигоит. Ҳаарых шыбзиоу уахәаԥш!

– Иаазрыхуа ажәлар роуп, аҳәынҭқарра иахагылоу уи амал шырҭахыу рхы иадырхәоит.

– Ҳдоуҳа еизакхеит, ҳееидаҳкылеит. Ари маҷума?

– Ҳееидаҳкылаҵәҟьеит. Синопа имҩаԥырго аус ҳацхраарц, аха ҳхазы акы ҳаԥсаны збом, – аеаргамарахь сниасит.

– Иуҳәо шшәарҭоу удыруоу? – даагачамкит ахылԥшҩы.

– Иабацо ҳабна? Иабацо ҳаҷкәынцәа. Рхы зқәырҵо закәи?

– Ееи, дад, иҟауцои?!

– Убас умҳәо: егьҳамчым, амчра ҳақәҕәҕәоит, иаҳәо бзиоуп ҳҳәаларoуп.

– Уи ауми сызҿу.

– Уи акәзам. Иааҳзыруа бзиоуп, заҟа ҳдырҿыхаз ҳәа утәоуп.

Ахылапшыҩ ҿыц исеиҳәаз сара стәала иҿасырхьит, дагьҿапысеит, аха шьҭахьа амҩа санныҟәла, еибаҳҳәаҟәаз цҟьа ианысшәа-ианызза, аамҭала акәзаргьы, акәанызанра маҷк ишьҭысхит. Аиашаз ахаҟәитҭрацәҟьа ҳамҭанык исхашҭит ауп ус зыҟасҵаз. Ус иагьа иҟазаргьы, Митритад VI Евпатор Дионис, Анцәа ицишаз ихьз ду аҳаҭыр акапан шьҭихыртә, адунеи дыҟәын. Аҳәынҭҟарраҟәа еиларҵәаны, ҭаҷкәым ҕәҕәак аҿы икыртә, аҟыбаҩ ҕәҕәа далхәдамызт. Уи цҳаражәҳәаҩыс изаарышьҭуазаалак рбызшәала драцәажәон. Иара дзеикануаз аурым ҳәынҭҟарра ду аҿагылара згәаҕьуаз зхы зҭахымыз иакәын. Аурым ԥсҭыр раԥхьагылаҩцәа иреиҕьыз арԥызацәа рызбахә уаҳаны, иахьагьы урҿаҕьыҕратә уҟоума, азә иаҵкыс азә дуаҩыцәгьаны адәы иҟәнагалеитеи. Амала Митридат, убарҭ дырҿагыларҭә ихы данаҟәгәыҕ, ишәаны идымгылоз, имыцхраауаз дысурбозар! Адунеи аҳра еимаркуеит Митритад VI-тәи аурым ҳәынҭҟарреи. Аурым рыр рхадацәа Сулла ма Лукулл ахьнеиз иарбан ру рымҩа ԥызҵәаз! Еибашьрак иҩамсыцызт аиааираҵәҟьа ма анҭ, ма арҭ иргартә.

Аурымҟәа рҳәынҭҟарра ашьаҟәгылашьа аҵаси аҟьабзи заманаҟәа амоуп, акыргьы ҵуеит рыр аиҿкаашьаҟәа дырманшәалоижьҭеи. Урҭ рыр уамак ишырацәамгьы, иҕәҕәоу азыҟаҵара рымоуп. Митридат ир, усҟатәи ҟазарыла, аамҭала иԥышәоу еазыҟаҵарак ишалаҟамгьы, рхыԥхьазара даара ирацәан, иҕбаҟәа узыԥхьазомызт. Аиааира игарц, акы деигзомызт, азәгьы дишаҭомызт. Амшын иаахыкәршаны иаԥиҵаз аҳәынҭҟарра ду иарбанзаалак аказы деиҵанархомызт, аибашьраҟәа ирыхәлаижьуаз арԥарцәа хиан, ирыхәлаирбгоз амалгьы инапаҿы иҟан. Аиашаз Ҟьалҕьҭа ахазы иалымшашаз аҳәынҭҟар ихазы иалиршон. Ахаҭагьы еидкылан, еизыҵәан. Ҳәынҭҟарра уск азы еиҵахомызт. Ицәгьоуп ауаа реидкылара, уи збеит мазала аус ҳахьынзашьҭаз. Ауаҩы иашарыла, гәыкала иудгыло иԥшаара уадаҩуп. Ус иҟоу маҷуп. Митридат дҳәынҭҟархарц ихы иаимырхәаз иарбан мҩоу? Иан дшиааиуаз аниба, абна дылалеит, дызҳаанза дабрагьуан. Ашьҭахь аҵазҩы дцәыҵаирбааит. Иҷкәынцәҟьа димеигзеит. Ари иаабац уаҩума! Амырмыршәага! Абас дыҟан азоуп ашхырцәаҕь еиҕьмыз, зшьа ужәыр, зтәан еиламгылоз ажәларҟәа, абиԥараҟәа, ажәларшьҭраҟәа реиларҵәара зилшаз. Илшеит бџьар ԥынҵала мацара. Ҳара уи имҩа ҳзыҟәломызт, иааишьас иҟаҳҵарызеи? Излеиҟәҳархарызеи Аԥсны, уи амитә иаҵкыс зылшаша ауаҩы дҳаԥхьагыламзар?

Заҟа ҵхы смыцәазакәа исхызгазеи! Схаҭа тәылак саԥхьагыларҭә алшараҟәа сымамызт, ус зылшашаз даҳмоур ҳус агьшалымҵуаз бзианы ишеилыскаауазгьы. Ажәлаҟәа реидкылара аҭахын, иара ус мышкы зны иҳаԥхьагылашаз дҳаурын ҳәа сгәыҕуан. Иахьцалак аԥхьагылаҩ ауаа еидикылар акәын, уи дцәырҵаанза ҳара иаҳзеидкылар, нас ажәлар дрылиаарын ҟыбаҩ ҕәҕәак змаз азәы.

Митридати аурымҟәеи аҵыхәтәантәи реибашьра ду алагамҭаз, Кьахь сиԥшаан, аидыслара ҕәҕәа ҟамлар ада ԥсыхәа шыҟамлоз сеиҳәеит. Уи азбахә ала уаанзагь акыр ҳаицәажәаҟәахьан. Ҳҩызцәа ашәҟәы еиҟәдыршәеит аурым ар рхада ихьзала. Уи зызкыз ауаҩы изгатәын. Акраамҭа иазхәыцуан ԥшаҳәала амҩа аҟәлара иаҳа еиҕьзу, ма мшынмҩала акыр иманшәалахарызу. Узусҭаз аҕбаҿ иуцырдыраар, уеахьуҵәахышаз ҭыԥ уоуамызт, абрагьра ҳҳәарымызт. Мҩахәасҭала удәыҟәлар, аамҭа рацәа ызуан, уцҳаражәааанза иҟалашаз ҟалон. Аҵыхәтәантәи амҩагьы шәарҭамызт узҳәомызт, иаҳагьы ашәарҭа рацәахазон, ахыԥхьакырҭаҟәагьы маҷхомызт аха. Амшынмҩа алырхит. Аурым рыр рԥызаҩ иахь адырра ҟарҵон, аиааира ганы, Ҟалҕьҭанза дзаазозар, ажәлар Митридат иҿадыргыларц аԥсуаа гәыԥ-ҩык ргәы ишҭаз.

– Ажәлар ҳзышьҭыхру? – Кьахь агәрагара имаз џьасшьон, уажәраанзагьы уи акырынтә ишеимаҳҟхьазгьы.

– Аус злоу аурымқәа аранза изааир ауп. Сгәаныла, ауаа рхала урҭ ирыдгылоит, ргәы пҵәаны иҟоуп.

– Ус иҟамлакәа, аурым рыр иаҿагылар?

– Уигьы сацәшәоит, аха излауала агәра дҳаргалап, џьара ҳашпакылымсри.

– Нырцә ашәҟәы згарц иақәшаҳатда?

– Уара удәықәаҳҵарц ҳазбеит.

– Аиаша?! Сгәабзиара исыҵанаҳәар…

– Уигьы ҳазхәыцит. Абырзен бызшәа цқьаны изҳәо, ҳара зыгәра аагаша уаҩы дҳамам уара уда. Убырзен ҭуҵьарушәа уеыҟаҵаны, Синопынза уназароуп. Нас амшын аҿы дарбанзаалак азәы улапшықәиҵарым.

– Убри зацәык сахьчоит ҳәа агәраганы, амҩа ақәгылара гәаҕьыуацәоуп. Аибашьра аламҭалаз, зегьы лапшықәырҵашт.

– Даеакала ҳашпаныҟәари? Зылапш ухызааша даеа ҩыџьа амшынуаа аҕба иуцҭаҳҵоит.

– Ус анакәха, убарҭ руазә имаҭәа иалазахтәуп ашәҟәы. Сара сылапш уи ихызаауеит, убас иаҳа еиҕьуп.

– Усгьы ҟалоит, – дсықәшаҳаҭын Кьахь.

– Иареи сареи ҳаибаздырзом. Егьи амшынуаҩ ила уи иҿынтә адырраҟәа соуеит. Синопа ҳазхыҵыр, уаантәы аурым рыр ҳпшаарц мҩас ишьҭаҳҳуа уа иаабап. Амала ҳахҩык ҳаицымзар аушам. Иаҳбарҭахоит ашәҟәы сара изгар еиҕьу, ма амшынуаҩ имаҭәа иалазахзар иаҳа еиҕьхоу. Аха амшынуаа сара исыцны иабацои?

– Аҕба зтәу урҭ имухәҳауеит, ацхыраараз иуҭахыушәа. Иамур, ашәҟәы ухала иугароуп.

– Урҭқәа зегьы бзиоуп. Сара схы даеа зҵаарак ҭагьежьуеит. Аурымқәа ҳзааир иаҳа иаҳзеицәахар?

Кьахьи сареи абаҳча ҳахьыҵаз, ашәыр абақ-сақҳәа икаҳауан, иҟамлацыз рацәан, амахә ирзышьҭхуамызт. Ахҵысҭра ҳанхыҵын, азха ҳнеит. Акәапеи азна азыхь итан, даҵашьшь ижәит. Акәапеи шьҭахьҟа инкнеиҳан, ацқьашәқьа иҿыцбарахызшәа, азы дхыпшылон. Исҭаз азҵаара ихаҭа даргәаҭеихьазаарын, аҭак ҟаиҵомызт, сара сҧшын. Сапхьа дгыланы, амҩахәасҭа днанылан, ишьаҿа зашьала, ихәыцрақәа изозшәа, дынкахәыцуан.

– Еиҕьу здыруада, – иҳәеит аҵыхәтәан дагьааҭымгылазакәа. – Амала Митридатгьы иҳәынҭқаррагьы ҳгәы аапырҵәазеит. Аурымқәа уажәшьҭа дыриааины дзыриааиуам. Ма адунеи ҳәынҭқаррак анапаҵаҟа мацара иҟазар, пыҭрак ҭынчымхарызеи.

Понт аҳәынҭқарра иҳазнарҵасыз ацәымҕра акәын асҟатәи изырҳәоз. Уи иаҳзаанагаз аҿаасҭаракәа иахьеи уахеи ҳрылагылан, урҭ иреицәаны ҳзықәшәашаз ҳхахьы иаҳзаагомызт. Иаадыруан аурымқәа иеиҿкааны ирымаз аҳәынҭқарра ашьақәгылазаашьа. Урҭ рдемократиа ҳәаак амазамызт ҳәа азбахәқәа ҳаҳауан. Ипсы ахьынзаҭаз ҳәа аҳак дрымамызт, рҳәынҭқарра аиҳабы бжьыҭирала далырхуан, дыргәампхар дрыпсахуан. Амала еибашьны иахьнеиз рхы шымҩапыргара ҳаздыруамызт. Еицәаз убаанза еиҕьу здырххьадаз! Кьахь уа диашан. Иахьцалак ҳҭагылазаашьа акырза еиҕьхарын, Ҟалҕьҭа ахатәҳәаақәҵара пыҭрак иҕәҕәахарын ҳәа ҳгәыҕуан.

Саамҭа анааи, сабхәа иахь сцеит, уа сынкыдгылозшәа ҟаҵаны, сахьцаз, сахьааз уаҩы изымдыруа, Пыҭ снеины, аҭуџьар пшра аахәаны, аҕба сҭаларц. Ҟалҕьы Нарџьхьоу снеира дазпшны дыштәаз анызба, иахысҳәаара сзымдырит, аха уи снаскьеигарц Пыҭҟа амҩа данықәгыла, сахьцоз шидыруаз сцәа иалашәеит. Ахәҳахәҭраз изгоз ҳәа аҕба иҭарҵаз аҭитәгьы иара ихатәын: аҩы, ақәны, ашәеилагәа рҩа, ахәыз, ашьтәақәеи ашәарахи

рцәақәа. Урҭ Синопа сышнеилак, изысҭашаз ауаа ҩы дсыԥшааун, ҭуџьарцас уаҳа ус сымазамызт. Урҭ ракәмызт сгәы иҵхоз, – сабхәа ихаҭа ҳус дшалахәыз агәра ӷәӷәала изгеит, сшьаҿацыԥхьаза бзиангьы идыруазаарын. Уи дызла-Ќалҭьыз ала иԥшықәҵара мариан азы, ихы бзиа ихьчон, ҳус иашьҭазгьы дцәырыргацәомызт. Уажәы иара иҿынтә амҩа сахьықәлоз излақәшаҳаҭхаз сыздыруамызт. Ихаҭа сахьынаскьеигоз, иаҳагьы дшәа-рҭахон, ганкахьала; егьи аганахьала уахәаԥшыр, имала амҩа сахьықәиргылоз сара сзы иаҳа ишәарҭадан. Уи иԥҳазаҵә убасќатәи диҭахын, илыԥшәмахаз длаԥшықәрымҵартә иааќаимҵарыз арбаныз.

Иадыруадаз иԥҳа дызгараны дшыќазгьы лымҳа ҭшьы имазар ҳәа саахәыцит, амала акырза шықәса раԥхьаќатәи аҳҭысқәа шәо-изо амшын сахьхыз, Саќәеи сареи ҳус азбахә шизымдыруаз ахь сазааит. Иќалон цәалашәарак имазар, ҳаизааигәара маҷк дацәшәозар, аха ак ҳабжьалаҵәќьарын ҳәа дгәыӷуамызт, аиашаҵәќьаз иагьиҭахымзар акәхарын. Зы-жәла дуз ауаҩы иԥак, иагьа дыбзиазаргьы, дќәышзаргьы, амал имазаргьы, иҿынза ихы лаирќәырц иҭахымызт. Арахь акыр шықәса рыҩнаҭа сырҵаҩын. Арҵаҩы, иагьа дуамазар-гьы, дмаҵуҩын. Амаҵуҩы иабхәхара зҭахыдаз. Ааи, ҷкәынаҵас дсызныќәон, сизааигәан иԥҳа аҵара ахьынзалсырҵоз, рҭаацәара сырзааигәаны сыќазаргьы иҭахын, аха, сышимаҳәхаз анеиликаа, алаба иаахазар еиԥш ибазар ќаларын, амала уи иаразнак ихԥсаазар здыруадаз. Убри акәхарын, иԥҳа хаҵа дышцоз аниаҳа илаӷырзқәа зиҿеибаҳәаз. Аԥсуаҵас иуадаҩын дызҭашәаз ахгара: уи иԥҳа диманы збара днеиз дыниҭаны аҩныќа дхынҳәызшәагьы џьоукы шихцәажәарыз иаразнак ихахьы изаамгакәа дыќамызт. Ахьзи ахьымзӷи рзы ауаҩы, аиҳаразак аԥсуа, адәы дықәми.

Ажәытәи аҿатәи сышрылаз, ҳаӷба Синопа инзыхгылаанза, аибашьыга ӷбақәа, еилаҩеиласуазшәа рќазшьақәа шысгәамԥхозгьы, ҳара иаҳԥырхагамхеит. Ҳазхыҵырц ҳеаназаҳк, еилыскааит аҳҭны-қалақь аҳәааҿы аибашьра шааиуаз. Ҳаӷба иақәыз згәала-шәодаз, аибашьра иалагахьан. Иныҵакны ирҳәон Митридат VI, ихан кажьны, дықәҵхьеит ҳәа. Аҭитә иназгаз зсырхәаҳараны сыќаз иҿы сыԥхьеит ауха. Ашьыжь ақалақь ҭацәын. Амра ҵлакашәарак иҩеихьан еиԥш, аурымқәа рыршьаќауаа еишьҭагыланы иаалалеит. Ақалақь агәахьы аибашьра цозаарын, аеыуаа раԥсҭыр алагьежьуан, уи сара исзымбеит. Уажәшьҭа ссабрада аасҿыхны аурымқәа рыр-хада сишьҭаларгьы ќалон. Ҳашәќәы зымаҭәа иҭазахыз амшынуаҩ дсыԥшаан, исҭахыз аниасҳәа, дгачамкит.

– Умшәан, адунеи ааҳәхьеит, – ҳәа изҿысҭит.

Иахьцалак иќалаз изеилымкаазшәа, уаҩы ҳахьимбашаз снеиган, икьаҿ ааԥжәаны, ашәќәы ааҭиган, иаасиркит.

– Унапы иану наугзаанза иумырзын, – иҳәеит иара, уажәшьҭа ишанхара аҿкы сара исыркуа. – Иќало уаҩы издырзом, агәаеанызаара еснагь иаҭахыуп.

Уи данынсыдҵ акәын цқьа саназхәыц ари амшынуаҩ ирќаҵаз раԥхьатәи шусмыз, аԥышәа змаз ауаҩы дышсыцырҵаз. Иара идыруан ԥхьаќа инаигзашаз шыќалоз, аԥсҭазаара аилашыра иахьала ишнымҵәаз, уԥсы ҭазар уҭахызар – қәԥарыла мацара иугар шакәыз. Қәралагьы дмаҷмызт. Ԥыҭк еилыскааузашәа сгәы иабон, аҵарагь сымаз џьысшьон, стәалагьы исылшоз ала сықәԥон, аха уи аены акырза схы салаирԥшит. Амаҵуҩцәа еиԥшымкәан ишысԥхьазозгьы, иалаќәзаз атәгьы иуаҩра аҳаракырала дшьатәын.

Арԥыза иниара сзымариахоз џьысшьон. Уи иахь амҩа сықәлеижьҭеи, дзыҩналаз ахан ахь анеираз акәзаарын аҭзы ахьаасҿагылаз. Сахьынтәааз, сшааз, исшәыз, исхаз, хәыц-хәыц сеимырымдакәа, сышәќәы заа идсмырбакәа, уи ҭырымҵаакәа, ахан ахь аҩеира сақәиҭырымтәит. Уажәшьҭа агәашәқәа сзаатит шысҳәоз, саазышьҭқәаз зусҭқәаз

еилыркаарц реазыркит. Сгәы анкыдгылаза, уи рхада ида уаҩы ишиасымҳәоз ала, иааҿапысҵәеит. Џьара срыхәартә сырбазар акәхарын, акәымзар дысзырбодаз адунеи зырхыџхыџуаз Гнеи Помпеи. Аурымқәа рҳәынҭқарра анапаҵаӷа адунеи ааигарц дазхиан, иамур еилаӷәыбаса иқәиҵарын. Аруаа срыгәҭылак сахьыныҩнаргалаз дгылан зыжәҩахырқәа џеаеаз, ззара ҭапҵәаз, зымаха-зышьаха ҕәҕәаз, икьалантарыз архада, уи адагьы зхаҭа еибашьҩыз адумпеи. Ажәак ааиҳәар ҳзыҩнагылаз аҭзқәа адыд-мацәыс рыбжьӷьар ҳәа сышшәоз, ибжьы ҵарыхәҵәаза иаасаҳаз ацәа саалнахит:

– Сара издыруазарц сҭахыуп зҿынтә уааз излаӷоу амчра.

Егьырҭ азҵаарақәа рҭак шидыруаз ҩашьомызт, уажәы дзызҵаауаз аҭак амҩа саныкәлоз аахысгьы сацәшәон. Понт аҳәынҭқарра ишьақәнаргылаз амчра аҿапхьа зеызымзар амуаз мазалатәи мчы хәыҷык азбахә аацәыругар, амшын хыҵызшәа ижәылоз ар ирхадаз иҿапхьа, закәытә пшрази иумазаауаз.

– Арпыза ухаҵкы! Сара саазышьҭыз мазала аус руеит. Урҭ ирымчу аилкаара уадаҩуп. Аха рымч шымхо еилкааyп. Убри азоуп сзаарышьҭыз. Амала уи аус амехак акраҳәозар, исҳәарц исылшо убри ауп: сара сабхәа Ӷалҕьы Нарџьхьоу Ӷалҕьҭа рабипара дашьҭроуп.

– Уара утәылаҿ, иаарласны сӷалоит! – ҿааиҭит Гнеи Помпеи Ду, ҳаицәажәара шынҵәазгьы еилыскаан, снахырхәаны снахыҳәит.

Сымала амҩан санаақәха, ахан сшыҩныҵыз схаҿы иааин, адәы иқәыз кәыбрыцк саӷразамкәа схы збо, сҿынасхеит. Гнеи Помпеи Ду абрахь даазышьҭыз заӷа иуаа дуқәаз азхәыцра уадаҩын. Абарҭ рҿагылара згәаҕьыз Митридат VI Евпатор Дионис иагьа дуаҩы еибган. Ҳара ауаа ссақәа еиларзызо уи импыҵакыз абри аҳәынҭқарра дузза ҳаҿагылазу, ҳаҿагылазшәа ҳҕәы иабозу? Схы ӷәыншьо амшын апшаҳәахьы сынкылсит, саазгаз аҕба ахынҳәра иазыӷарҵарц нарасҳәарын ҳәа. Урҭ санаарыдҵ, Помпеи сыбла дыхгылахын. «Уара утәылаҿ иаарласны сӷалоит!» – слымҳа иҭиҩуан иара ибжьы. Уи ипылара ҳеазыӷахҵаларц ҳабжьаимгазар, ма иӷаҵатәыз даеа уск азы мҩак ҳақәимҵазар, ииана-гарызеи иихәаз? Имацара ихы дақәгәҕцәӷьозу, ма шәарҭ шәсыцхрааны иӷашәҵо егьыӷам, аха ахақәиҭра шәысҭарц сшәызнеиуеит иҳәазу? Ҳара мазала еиҿаҳкаауаз аус маҷишьаҵәӷьазар? Издыруадаз шәшыспылаша шәхала ижәдыр иҳәазар? Зҵаара шәкы схы иҭагьежьуан, зегьы хадақәан, рыуа уи аены ииашан ҳәа иалкаатәыз сыздыруамызт.

Схәыцрақәа сшеимдырххоз, аҕба асқьала адгара сеазыӷасҵон. Амшын хылара ус имариамхеит. Аурымқәа рымпыҵҵра уадаҩхеит, аҕба ахьцоз анеилыркаа. Абаҕәаза аиҳабыра ҿыц Помпеи инапаҵаӷа аус зуаз рьерыдырҳәалартә иӷасымҵар, ҳагьоурыжьцәӷьомызт. Ӷалҕьҭа сызхацоз расҳәар ӷаломызт, уеумыргамар ираҕаз рыпшаҳәахьы укылсыр руазма. Арпыза иуаҩ даан, аусқәа еиҿикааит. Уи, Помпеи иҿы саннеи, дызбахьан, санцозгьы снаскьеигеит. Иара мазала дсацәажәеит сахьцоз цқьа ицәырымгакәа, аурымқәа рнапаҵаӷа иӷаз қыҭа еилақьк абаҕәазахь сыццакуазшәа, ижьаны амшын схылар шсыхәҭаз, нас сымҩа иаша ылсхыр шакәыз. Уи слымҳа иҭишьит сынтәа Ӷалҕьҭа анеира Гнеи Помпеи Ду ишилымшоз. Ари апшаҳәа еибашьрала дахысыр акәын. Азынра аниаслак, уахь деихон, убри аамҭа иақәыршәаны Ӷалҕьҭа иқәынхоз апсуаа шьҭыхтәын. Абырзенқәа еиҿыркааз аполисқәа Митридат ицхраауан акәымзар, изиҿагыло-мызт.

Уи ас дахьсацәажәоз, маҷк суаҩны схы збан, сҩызцәеи сареи ҳазҿыз аусгьы Помпеи ихшыҩ ззишьҭшаз акәны исыпхьазан, сгәы пхарак нҭалеит. Пхьаӷа иӷахҵақәашаз еидысхәыцлон. Зегь рапхьа исыцыз амшынуаа ирдыруазар акәын, аҕба аурымқәа ишрымпыҵымҵуаз, еибашьыга ҕбамкәан, иштуџьар ҕбаз цқьа еилырымкаазҭгьы. Ҳахьнеиуаз абри ауаа ирыладырҵәарц ахәҭан, абас аҭаххоны иӷалозар. Ас

ирымпытцызшаз аӷбақәа мачхомызт. Амҩан еибашьыга ӷбак ҳамҩа пнатцәаргьы, – абри акәын ахәыхга. Амала аназара шхәак ацәаара шааҳбалак, хара-хара ҳавсуан. Аибашьраз рееиҿармыжьуазар, иухьзарц иушьҭалодаз, имшәоз реипш, ишәозгьы рыӷба пралеи ажәҩақәеи рыла еиқәшәазар. Аиашаз аенавгара-аавгарақәа аамҭа рацәа хцәыргон, акыр ихьшәаны акәын Пыҭ ҳшызхытцыз.

Сабхәа иҿынза сҩеит. Ҳлапшықәрымтцарц, аурымқәа ҳзаанза, ҭуџьарра даеазны изурц ҳаицәажәеит. Уаантәи Аҟәҟа сықәлан, мшынла Диоскәриа саазеит. Ашьҭахь аҩны сахын, Нарџьхьоу сызлаҭуџьаршаз злеипшааз ала адырра сиҭаанза. Сҩызцәа ирысҭаз адырра ашьҭахь, уамак сыхҭаркуамызт, уаҩы илапш сытцамшәарц. Дара мазала ар ҳзеиқәыршәозар ҳәа, бџьарла рееибыҭара иаҿын. Рыс еиҿаҳкаарызеи, аамҭа анаиалак, анхацәа аҟамеи апсеи, ахәеи надуркуан, анапы зныз ҳҭарчеи ҟапшь аанукылон, иушьҭаланы еихарц.

Нарџьхьоу исзааишьҭыз ауаҩы сицны, ага слыбааит енак. Ҭуџьартцас амҩа сықәлара адагьы, пыхьа еипш маза уск снапы ианыртцарц ҳәа сеиҭагәыӷуан. Диоскәриеи Пыҭи ирыбжьаз ашхәа ҳанҭалаанза, иааҳакәшаз аруаа ҳбаандаҩыртәит. Исыцыз чарҳәра сзиуит ҳәа сиҿапшуан, аха амҩан иеирххацәо даналага, ашьаҟәада иҿырхыз анызба, сгәы хьапсит. Зегьакакәын, усгьы уамак игәра згомызт. Уи дызхааз цқьа ианеилрыкаа, доурыжьит. Сара абахҭа сынҭадыршәыхт.

Ҿыц аусҭцаара. Сгәы зны иагахьаз аусҭцаара. Амала уажәы иаҳа ирмаираны исхызгон, акыр самышьцылахьази. Ус иагьа иҟазаргьы, зны иухҭугахьаз ауадаҩрақәа ҿыц ишухыугараны ушыҟаз адырра иара ахатә хьанҭарақәа аман. Уажәык сабхәа длапшықәыртцарц ҳәы сацәшәон. Уик зынза сыбӷа птцәаны иаман. Сызлахәҳахәҭшаз иара иситҭеит, уи усгьы ирдыруан. Иара иҿынтә Синопа сышцаз рзеилымкаацзар, гәрамгарҭас ишьҭырымхкәа иҟамызт. Сгәы хьазырпсуаз – уи ус баша снаскьеигарымызт усҟан, сызлаҭуџьаршазгьы снапы ианитцомызт. Зыгәра игоз ауаҩы дарбанхарыз имаҳә иакәымзар. Абырзенқәагьы ибзианы ирдыруан Нарџьхьоу дызҿыз. Ихаҭа дуаҩ ҟәышын, ус иаармарианы дузаҿакуамызт. Ус иагьа иҟазаргьы, сусҭцааҩ уи дизҿлымҳан.

– Синопа узхацаз аус Ҟалӷьы Нарџьхьоу идыруазма?

– Ишпеизымдыруаз, изгаз иара иааирыхыз ауми.

– Уи акәым сызҿу. Мазала ибжьугаз атәы идыруазма?

– Мазала ибжьызгеи?

– Аамҭа хьанҭахоит, азәыр дуеигзо џьумшьан. Митридат VI Евпатор Дионис иусқәа цәгьоуп, уаргьы упсы ухихуеит, кәтыҿырҳасрак уаҩимхкәа.

– Сызхирҟьо имазар – бзиоуп.

– Гнеи Помпеи Ду ҳәа изышьҭоу, аурым арпызаҩ, иҿы ушыҟаз чыгәза иаадыруеит.

– Ааи, сыҟан, – сҳәеит, аха уи ахьырдыруаз ахьысзеилымкааауаз сеивнагарц акгьы сыгмызт.

– Нарџьхьоу иҿынтә инаугеи уа, ҩума?

– Уи иахь акгьы назымгеит. Иара иматцуҩцәа сызҿлымҳахеит, аибашьра аламаҭалаз, аӷба сыманы сахьрылаҳаз уамашәа ирбон.

– Убриазы Помпеи уидикылама?

– Уи иҿы снеит,ииҭахыу иалздраауази.

– Еибышәҳәеи?

– Сзусҭаз еиликааит. Иаарласны утәылаҿ сҟалоит иҳәеит.

– Уи азәгьы изиоумҳәеи?

– Исазтцааз иасымҳәеи. Аха уи засҳәодаз? Длапшықәыртцарц зҭахыда.

– Ҳара ус акәым ишҳаҳаз.

– Шәара ишԥашәаҳах?

– Помпеи иҿы умнеир умуит рҳәеит.

– Уи зҳәаз абра даажәг! – сьесырҕәҕәахт, арҭ рыуаӡ Помпеи иматәуоцәа дышрылаз еилыскаан, сҿаԥхьа иаақәыргылара шрылымшоз збон. Нарцьхьоу иҿынтә даазшәа ҟаҵаны ауаӡгьы дысзынарышьҭит, ага ҳаицлыбаанза, мазак сҿыҵшәозар ргәахәны. Акыр схәыцит, аха иаҳәатәымыз цәырзганы сгәалашәомызт. Нарцьхьоу ихаҭагьы сара сеиԥш ишьклаԥшуазар, ма дҭаркхьазар ҳәа сацәшәеит. Иаҳҳәоз, ма иҵырдырааауаз еиқәымшәар, уи рыгәрамгара дыҵшәон, убри ашәарҭа дахьҭагылаз сзышьҭхуамызт.

– Помпеи дызбаз зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу Митридатгьы дибар иҭахыуп.

– Бзиоуп, – сҳәеит сыбжьы сыхәлашәаны, уи иҿы инеиз иитахыз иирҳәар акәын, ма дишьыр акәын.

Аруаа аакылсын, срыма рҿынархеит, ахан ахь рхы рханы. Адәаҿы ауаа еибарыоуан. Аеҭра амца акын, алоа хатәаланы, цьара-цьара уааигәа-сигәа уаоы дубомызт. Сназгоз аусҭцааӡ ихы иласын, дшынкаҳаз еиԥш, снапқәеи сшьапқәеи ааԥдыртын, абаагәара сыхдырԥеит. Даргьы азәи-азәи еицхырааны инхыҵын, абнарахь снараԥырцеит. Аеқәа рыма, иааҳԥылаз ҳаоеыжәырҵеит. Абааҿынтә даеа цьоукы ааҳахьзеит. Уаа оажәа-оык рҿынза ҳеыжәланы абна хыла ҳнасит, иҳашьҭаз рылаԥш ҳныҵшәартә. Азқәа ҳрыруан, ҳашьҭа ҳарзырц. Пыҭк ҳанца, рымоа шхараз аасарҳәан, схаҭагьы схы сахәарц насабжьганы, урҭ ауаа ныҵабеит, изусҭқәаз самҳәазакәа. Сцәа иалашәеит сыԥсеи-қәырхара сабхәа ишибзоураз.

Абрахь сеыԥхьаскит. Сьезмаздаз исзеиликааит сани саби аоны ишахыз. Схәычқәа ахьшәарҭамыз ишыҟаз. Ашьҭахь ари ауаӡ иҭаацәарахь иааигеит. Саҟәа саб иахь ддәықәырҵеит мазала.

Егьырҭ зегьы уара иудырууеит.

Иҟоуп абырзен ҳәамҭа, Сцилеи Ҳарбидеи ирызкны. Урҭ уаоы дызмыхәоз имишәаныз ԥстәқәаан. Ахра цаҟьараҿ реырцәахуан. Амшын ҕбак аахылар ҟалазомызт, наҟ-ааҟ иагәыдлон гәеанызаарак ҟауцаанза. Урҭ иаразнак урҕәыхуан. Сцилеи Ҳарбидеи акраамҭа среибашьуан ҳәа сыҟоуп. Убасшәоуп схы шызбо.

15

Уи иажәабжь еиҭаҳәара даалган, иарҕьа напы илахь иаҵаргәашәа дахьтәаз, иаосхьаз агәаҟ ԥсҭазаара уажәгьы дзалҵуамызт. Иҿымҭ хәыцра Аԥсар иныруамызт, ихаҭагьы дыззызроыз ихҭысқәа дрылан. Уамашәа дибон аиҭаҳәаогьы. Уи ихшыӡ цҳафыри, ахҭысқәа реиҿарԥшреи, ауаа ирыциҵоз аҵабырг ҟазшьарбақәеи, Адгьыл аҿы Аԥсар дыҟаны, акиносахьа дахәаԥшуазшәа, ибла зегьы хгылан. Издыруадаз, ихшыӡ азышьҭны дамыԥхьар зымуаз, узызҿлымҳахашаз оымҭа дук даԥхьазшәа дыҟан иҳәар, мцык аҵамзар. Абырзенқәеи аурымқәеи рхаан абас еиҿазыртәышаз ашәҟәооцәа ыҟазма? Иԥсҭазаара акалашәа ихьанҭарахеит, акәымзар ашәҟәоо цьашьахәы иҿаԥхьа дтәан. Ихаҭа ихҭигаз ахьааирԥшуаз, игәырҵҟәыл аҵаулара иаҳагьы ицәырнагон.

Аиҳабыра илырхуаз иарбан моазаалак даҿагылартә ихшыӡ ҭарын, ихаҭа дырзыжьомызт, ауаа ржьаргьы иуамызт. Арахь иара дара русқәа иерылеигалон, рыгызмалрақәа цәыҵиҳәон, зԥсы ҭаз азы ԥшьа дырзаоызан, уаҳагьы моа рымамызт аҵыхәтәан, дҳәынчаны дбаандаоыртәит. Алашьцараҿ уамак дибомызт, аха мчы дурак Аԥсар иныруан

иааигәа дахьыҟаз. Иара итәыла хьтәы уасцәа дгьылын, еимазкуаз рацәазан. Абырзен мшын нцәахәы Ар-ных дзыдгылан дзыцхыраашаз издыруамызт, уи дзыдгылоз аиааира игон. Амала иуадаҩзан иииаауаз амшын ихыҟәгылаз адгьыл заҟа дазеиҕьыз аҳәара. Рапхьа ушьамҭлахәызтәыз иакәын згәаҕ укуаз, зных ахаҟәитра узҭашаз уизпшын, убри ашьҭахь узыҟәиршәоз уздыруамызт.

Дабрагьуеижьҭеи еилкка идыруан дызҭиуаз, иаҕацәҟьаз, иҩызацәҟьаз. Урҭ еилыхны ибар ҟалон, аха ихатә цәымҕра деиҳахар акәын ипсадгьыл азы. Арҭ зегьы ҿыц еибыҭатәын, азәи-азәи еибарктәын, зтәы иамузацәҟьоз ирзууеи аха; еилыхзар ус узыҟацомызт, амчҟәа урмаҷуан. Иарбан усзаалак уазыҟацазар акәын, уи анагзара унапалоукаанза. Ахҿаршәаҩы, аибашьраҿы дышпышәахозгьы, уаҟа рапхьа ахыц анеитцих, ахымпал изыршәуамызт. Акыр шыҟәса, «аџьыка ихы иалхны», атцара ду аниџалак, апсҭазаара дыпнамшәар псыхәа анимоулак, иацназгоз ахшыҩи агәырҵҟәыли дрылхәдамзар, ихатәы хәыцшьа ҕәҕәахон ауаҩы, уи афилософ адгьыл цәаакыра иалиаауаз акәыкәбаа иаҩызаз, амҩаҟәа зегьы ахьҩеиуаз Урымтәыла аҳҭынра Рим еибашьрала ушзымнеиуаз ззеилымкааз, еилызкааргьы зҭахымыз Митридат VI Евпатор Дионис Ҟалҕьҭа даанаган, иуаҩ дура каимыжьырц, Апсхара даҭан, аҳәымца ззеиҟәеитцаз ишьапаҟааи /аеыуаа/ ишьаҟари рхыпхьазара иацитцарц. Имшын ҕбаҟәа ирҕәҕәарц, азынтәарак ҵлапҟаран апсҭа изҿыз. Адунеи аметаморфоза зхазы иашьҭаз, зхыҟәкы анагзараз зыхшара ирмеигзоз, – зпацәа нзырцәаз, зыпхацәа рахәызшәа иҭины хатца изышьҭуаз, – дызлеиҿагылашаз дазхәыцуан уи азы мчы змамкәа Апсар иҿатәаз ауаҩы. Иаалырҟьаны акосмонавт дааипхьхәыцааит: акәты иалшоз – акәтаҕь ҳәа, иара излаилшоз ала атиран диҿагылан.

Апсар дкараха дыҟан, дышхәыцуаз дынҭанагалеит. Дамхацәаанза, ҩ-нызҟь шыҟәса инареиҳазаны апхьаҟа, даеа планета харазак аҿынтә, иара и-Адгьыл ахь азәыр длыбаазар ҟаларын хәы дхәыцуан, убри ипхызгьы иалан. Ихаҭа усҟан ипсы ҭазшәа, уи апырҩы иара диниазшәа, асахьа ибла ихгылан. Иниаз и-Адгьыл пхьаҟатәи апеипш зеипшрахоз идырхуан. Уи дахьынтәааз ахь Апсар дигарц иҭахын, и-Адгьыл аҿиара заҟа еиҳаз иирбарц. Апсар ипланетагь убасцәҟьа аҟәҿиараҟәа злаиуаз ала даҟәиргәыҕуан. Ари дцар иҭахымызт. Егьи дзеипшраз ибарц цҟьа диҿапшуан. Уи Уарад диеипшын. Иара ихаҭацәҟьа иакәын, аскафандр ахьихаз цҟьа дибомызт умҳәозар. Игәра ганы диццар иҭахын. Иҿапхьа иааиуан аеҟәа рацәаны. Ицызцызуа еибыҭан, изцаҳәаз хьтәы уардынзар ҟаларын, цҟьа ибомызт. Иааҭгылахт. Иџьоушьартә урҭ ршьапҟәа азиацк еиҟәатцәаҟәа цырцыруа ирышьан, ааҷа еиҟәатцәала еибаркын. Апсар иааицәымҕахеит. Дагьаапшуеит.

Дибомызт иеипшла. Иныцакны изҿиҭуеит. Ибжьы иаҳазомызт. Абахҭа ҭылашьца ацәашьы еипшитәуан иҭалаҳаз ари аҟьала. Дныцыцыит. Дунеихаан еибашьра иаламшәацыз, амшын зырҳәаа анихьзоз, ихы шпеибоз? Апхыз макьана далымцыцызшәа дыҟан, арахь ихы иҭагьежьуан идгьылцәҟьа ишьапы шыҟәгыламыз. Ицәа дҭахьҭшьуан. Уажәаҟара ипланетеи уи зыкәшоз и-Амреи гәхьааимгацызт. Ихы инапаҿы изаагозар ҳәа, даахынҳәын, аҳәымца ааиҿеикын, игәыцарпхо иеирпхеит. Маҷ-маҷ ишәара наихирҟьеит. Иеипшла дахьимбоз иҭахымызт, аха ауаҩы дызнымиара арбаныз, дызнымшәара арбаныз! Амала дакызар акәхарын, иҷапан атцаҟа ҭацәазашәа итцхон. Иитахцәҟьаз цҟьа иахьизымдыруаз дацәшәон. Избанзар акрифандаз иҳәо дыҟамызт, иҿатца цәгьан. Иахьцалак мгьал сак ааҭиган, днацҳаны иҟаҟуан, рацәак излыбаадомызт.

Ааигәа иаҳаз ажәабжь ибла ихгылан. Иарбан сахьазаалак шьазагәазала иҭәын. Ауаа рҭархарала еибаркын ажәлар рҭоурых. Ажәларҟәа ранызаара аҿынза инкыдгылон. Ауаҩы игәаҟрала еицраҳәан абарҭҟәа зегьы. Апсреи абзареи рцәаҳәа еснагь дыбжьагыланатц, уи

гәыҕрак иман, даеа ԥсҭазаарак ахь дышнеуаз, убасала игәы иҟажон. Ажәытәзатәи аԥсҭазаара далагылазижьҭеи, ихдырра аеаԥсахыр ҳәа дшәон аха, ус иагьа иҟазаргьы, ихатәы дгьыл аҿы изхара аамҭа инаҭаз дшьаҳаны даман, – зынзаскцәҟьа дархынҳәуамызт ԥынызқь шықәса инареиҳаны имԥаԥысуаз аҭагылазаашьахь. Ахдырра ҟалеижьҭеи, нырцәытәи адунеи ҳгәаҵа иҵхон. Амала иакыз аҭак рзымԥшаацызт. Доусы еиҕьын ҳәа дшазхәыцуаз игәы ижьон. Наҟ иҟаз ҳәа акгьы еилкаамызт, избанзар уахьынтә иааз уаԥы дыҟамызт. Бла иабаз хы иаԥсан, аха иуаҳаз ада зыгәра угашаз акы анумамыз, акәанызанра рацәахон. Ажәытәзан иара дызлыҵыз Адгьылаҿ, аҭоурых рҵага шәҟәы ус акәын ишаҳәоз, анышә иамардаз иуаа «рымаҵ зушагьы» реыддыршьуан. Аеқәа шьны ирыварҵон. Даеа епохак азы аԥсҭазаараҿ ауаԥы, «анцәа», аԥсҭазаараҿ ихы иаирхәоз амаҭәаркәа, данԥслакгьы анышә ицамардон. Иахьа дызқәнагалаз адгьыл аҿгьы арҭ аҵасқәа ирықәныҟәон. Нас нырцәыҟа зымԥа зырхаз уахь иихахыҵәҟьаз арбаныз?

Ауаԥытәыса, адунеи аиҿкаашьа ҭиҵаарц, абранзагьы даазеит. Зынгьы уи агәра игон иибоз аҵабыргра. Аԥхыз далаз џьишьон. Убасҟатәи иџьашьахәын иҭиҵаауаз аԥсабара аҭбаара, аҵаулара. Дунеиқәыԥшыларыла иара датеистын, аха адин ахамҵара ара ишамуаз инырyан. Уигьы дунеин. Имазааит иара ауаԥытәыса, иԥсҭазаараҿ ицхраауазар. Уи змамз изы абзазара зандаҟын, дахьаршәуаз, дахьынзашьҭуаз издырзомызт. Згәы иаанагодаз абас ихараз, арҵагашәҟәы бзиа адаҟьақәа ирнымзалоз хҭысла иҭәыз адунеи аҭоурых аԥәаҳәақәа ирылазҭхьаз, ԥба-хԥа нызқь шықәса зхыҵуаз ахҭысқәа уаныргәылахалак акәын ианеилукаауаз урҭ џьашьахәызшәа акәымкәан, лаԥшҵашәарак иаԥызамкәа, уаԥы ихахьы изаамгоз усымкәа, иаабацыз шыуааз уа инхоз-инҵоз; амала даеа хдыррак змаз рыԥсҭазаарагьы даеа шьақәгылазаашьак шарҭаз. Издыруадаз уи ус акәымкәа, даеакала еилкаатәызаргьы: иалшон раамҭа иаҿахәыз ашьақәгылазаашьа ааԥшуазар, иахәҭаз аҳәынҭқаррагьы ауаа ирханаргылазар.

Аҳәынҭқарра ахьынзаԥшқаз, ахатә зҵаарақәа ахьынзазымызбоз, ихьыԥшымзарц аҭахын, иара еиԥш азҳара иаҿыз ажәларқәа еидызкылоз анапхгарақәа рԥызара иашьҭан, азәы ихьыԥшызарцгьы уамак иаҭахымызт. Атәыла аныҕәҕәахалак ажәылареи ақәылареи ҵнагон, зегьы ампыҵанакыр, ма аҿахәы егьырҭ имԥаԥыргарц ирықәымчуан. Убас акәын ишыҟаз уи аилабгарахь ахы архаанза. Аҳәынҭқарра еснагь изышьҭаз даеа ԥсҭазаарак змаз, анапаҿы иааганы, иатәнатәырц, иахәлабгарц акәын. Усҟан уи атәыла, иқәынхоз бнауаан, ауаԥра рылхтәын ҳәы ирԥхьазоз, ирыцәтәымыз даеа бзазашьак ахь ирымгарц, хацәнымырха иқәԥон. Нас ицәырҵхон ҳәынҭқаррак, иаҳа амч аманы, амԥан иаԥырхагахаз зегь рбго. Еиҕьын атәылақәа ԥҟарак еицрымазар, доусы рхы иаԥшәманы иҟазарц, аха уи ҟаҵашьас иамази, атәыла ҕәҕәақәа нцәа дрымамзар?

Уаҟагьы ажәлар акгьы рхарамызт. Аҳәынҭқари уи имаҵуԥцәеи ракәын аҳәынҭқарра еибаркны измаз, зегьы рлахьынҵа рызбарцгьы рҭахын. Ираҕацәартәуаз ажәлар реиԥш, рхаҭа рыжәларгьы агәаҟра иҭадыргылон. Аҳәынҭқар иԥсадгьыл акәмызт игәхьааз, уи иаҳра акәын бзиа иибоз, насгьы аҳас иԥсадгьыл аҿы ада даеа тәылакаҿ дзыҟаломызт, амала импыҵахаз дгьылкаҿ аҳас азәы дишьҭыр ҟалон, иаҳҳәап Митридат VI иԥа Митридат Ҟьалҕьҭа дшааишьҭыз еиԥш. Митридат VI Евпатор Дионис аԥшаҳәа абжак инапаҵаҟа макьана иҟан, аха уи изхомызт, иара зиҭахызгьы дахьеихоз иԥсадгьылҵәҟьа ахы иақәиҭитәырц акәын. Убра акәын ашьаҭа ҕәҕәа ахьимазаауаз, аурымқәагьы дахьырцәымшәоз. Дахьыҟазаалак иагьа қәҿиара имазаргьы, иҭахын аџьам аҳ ихылԥа ахьтәы китара ихаҵаны, иаԥса хьы, ихьы саԥар уҳәа, деибыҭа Синопа иаҳҭынраҿы даацәырҵларц. Убасҟан иара дреиеырбон ир, рхыԥхьазара рацәа дазгәдузаауан. Убри акәын гха хадан аибашьраҿ имаз. Уи иеибашьраҿ еиуеиԥшымз ажәларқәа рҿынтә

еизигон, реилаҳәашьа шеиԥшымз еиԥш, реибашьышьа хаз-хазын. Иуадаҩцәазан урҭ ианаамҭаз, иахьаамҭаз ркылгара, иахьаҭыԥыз рыргылашьа уақәшәомызт, ирылшози ирылымшози цҟьа иузеилкаауамызт.

Аԥсар даaҟәымыҵзакәа дхәыцуан, изаҵәра иаԥнамгарц. Ихы иҭамшәоз арбаныз, аха иахьцалак иааигәара азә дыҟазар цәгьа иҭахын. Дыгәхьааигон Саҟәа. Лхабарк аадлырбар цәгьамызт. Ма лмаҵуҩы даалышьҭындаз. Нарцьхьоугьы дынкылаз дцеитеи. Есымша Саҟәа иааигәара даныҟаз аамҭа ахә изымшьозшәа ибон. Ибла ихәгылан ишьапы дшықәлыргылоз, лабгьы лмаҵуҩгьы лыцырхырааны. Издыруадаз Нарцьхьоу иакәзар уаҟа ихадаз, аха иара иибоз уи иԥҳа лакәын. Дангамламҭаз изкашәаз абзиабара иахьа дахыччон, аха усҟан иқәымҿиаз дазкылнагеит аизхьаара ҕәҕәаҵәҟьа, араҟатәи ахҭыс уадаҩзақәа акыр игәы ихадырштуан умҳәозар. Абыржәгьы иблацәа хиҩон, ибла дыхгылан Саҟәа. Уи лхаҿы ҷыдарақәас иамаз зегьы аликаарц даҿын, цәахәацԥхьаза, кҷырацԥхьаза, азәы ашә иаалагыламҭа дцәырҳаны даақәнартәеит акәымзар. Ифилософиа зырҿыхаз афилософ ацәылашьцара дыцибаауан.

– Ирҭахыузеи Митридати уи имаҵуари? – афатә ааргазар акәхарын, Уарад, Аԥсар иимбацыз арҭмаҟ наҟ иныкҿеиҵан, амца азааигәара даатәеит. – Ицо-иааyа урҭ абырзенқәеи рхылԥшьҭрақәеи цәгьала ҳагаҿа иавахеит.

– Иуҳәо закәызеи? – макьана ацәа иалԥыз диҩызазар акәхарын, иара и-Адгьыл ааигәатәи ачымазарақәа аацәыригеит Аԥсар. – Аԥсҭазаара зыҟалом ҳәынҭқаррак иатәу ауаа даеа ҳәынҭқаррак ахь имцакәа. Ари аиҭанеиааира ауаа арбеиуеит. Уи акәым, аҭаацәара иалалар зҭахыу ԥҳәыс дааигоит. Аԥҳәыс даеа ҭаацәарак датәуп. Дахьааиз иҩналгалоит иҿыцу акы, – анасыԥ. Еиуацәахоит ҩ-ҭаацәарак. Уи уара мап ацәукуама? Ари иҭаацәара аԥсҭазаара зда излаҟамло ауп. Нас ари апроблема... – ииҳәаз аҟәылх ишизеилымкааз ибо, ихаҿы ааицакхеит, – азҵаара аҳәынҭқарра аҿынза иҳаракны уахәаԥшыр, аҳәаақәа ҭбаахоит.

Илацәа еиқәиԥсарц игәы азыҳәон, уи аԥҳәыс лхаҿсахьа ахьицәызыз игәы инархьуан, аха зегьы ицәеиԥхьбахьан, аԥхьатәи иҭагылазаашьахь дзыхынҳәуамызт. Избанзар ибон Уарад уажәрааанза изеиҭеиҳәаз ахҭыс дуқәа дрықәшахаҭымкәа иԥхьеикуазшәа аԥшра шеиҭаз. Иара ихаҭа, уи дамыргәааргьы, агәынамзара изцәырнамгар залшомызт. Иаргьы, иҟалаз цҟьа изеилымкаазар акәхарын, ҳамҭакы ҿымҭзакәа дааиҵахеит, аха аҭак мҳәакәа итәоз иакәмызт.

– Иуасҳәарц исҭахыу удыруандаз: аԥҳәыс, уҩны данааyга, утәы лурбароуп, акәымзар лара лтәы улырбоит, уҩнгьы хыла-гәыла еилалԥоит.

– Иуҳәаз интересс иукша акоуп, – зынза Аԥсар ибҕа даақәтәан, иеиԥшла дыҭҵаауа днеиҿаԥшит, ихаҭагьы дԥышәырччон.

– Уи закәи?.. – Уарад дызхацьеишьаз анизеилымкаа, Аԥсар даазхәыцит иҩыза изымдыруаз ажәак шалеиҵаз, издыруадаз ажәа «аинтерес» абырзен, ма алатын бызшәа иашьагәыҭзар, аха ари аамҭанза иаазаанза иагьа аеаԥсахит иара и-Адгьыл аҿы.

– Иуҳәаз сазҿлымҳауп сҳәеит.

Знык Уарад ииҳәаз иеиԥшла изеилымкаар, даеазны еиҭазҳәоз, ма аҵакы цәажәарак ала иеилзыркааyа иакәмызт. Уи ажәала диааихьан. Иара Аԥсар дышиеиԥшлаз ааигәалашәеит, ариабжьарак ихашҭшәа дыҟан. Амала ҟазшьала, уаҩрала иузеидкыломызт, аамҭеи ажәҩани рыбжьан. Раазашьақәа хаз-хазын. Аха шьҭрак иатәын, рыжәла акакәын. Ашьа ызуам рҳәон. Уи ҿиауан.

– Аибашьра, ма аҿагылара ҳашьҭам, – дцәажәон Уарад. – Излауала ҳажәлар еиқәҳархоит. Хәыцы-хәыҷла ҳхы ҳахьчароуп. Излауала ҳнеилап. Иаҳдеиԥшуи ҳаҵахар?

Уск̓ан индырҵәоит ҳажәлар зегьы, ҳашьҭрак ык̓азамкәа, – иубахьаз иакәзамкәа, амцашоура далазшәа, ихшыҩ еиԥхьытта, иихәоз ааидукылар ахшыҩцак ӷәӷәа шрыҵаҵәахыз убартә, уи амца игәыҵарш дтәан, ибла амцабз иаак̓әымгазакәа.

– Иузааиз иуеиҳәеи? – ажәабжь бааԥсык шизааргаз умдыруа ик̓амызт.

– Гнеи Помпеи амасхқәа рҿынтә, К̓алӷьҭа далаларц, ашьха дхыҵит. Рҩан аханы инхоз аԥсылаа шәаны арахь рхы дырхеит ишыжәлантәыз. Нарцьхьоу иуаҩ аҩнык̓а ддәықәиҵеит, ижәлар иакәым иақәымшәарц. Ихаҭагьы дымҩақәлар иҭахыуп, аха... – уи исаси, имаҳәи, иԥҳаи рҭыԥ иқәиҵаанза дшырцрымҵуаз ҩашьомызт.

– Помпеи Митридат диҿагылозар, шәара уи акәымзи ишәҭахыз?

– Ааи, аха... – маҷк ееааирҭынчит, амала аҭак мҳәазакәа ҿымҭшьа имамызт. – Митридат, иҳәынҭқарра ӷәӷәахарц, иакызарц, еиликаауан инапаҵак̓а ик̓аз зегьы азәк иеиԥш еицхәыцуазар, азәк иеиԥш ианаҭахыу еицықәгылозар, рҳәоу акакәзар, ргәы акакәзар шеиӷьыз. Митридат дызҿыз зегьы аҿызар акәын. Убас ик̓алартә изык̓амҵеит, уброуп агха ду ахьихьыз. Дзусҭада Гнеи Помпеи?! Уи ишьҭахь дназцо асенат гылоуп. Помпеи уи инаҭаз амчра ду даеазәы инамҭеит. Иаԥхьа ар раԥхьагылара занашьахаз, Сулла убарҭ днарылаҵа, ирылымшаз амҩа дануп. Ҳара ҳлахьынҵа шизбаша здыруада, маҷк ҳхы ҳамыхәар. Аҳәаду ахы изақәгәыӷуа иҭахоит ҳәа баша ирымҳәеит. Аԥсылаагьы ԥхеибаҵа арахь рхы здырхеи, изыцәшәашаз акы иақәымшәазар? Урҭ, рҭыԥқәа кажьны, ахцәара рықәшәеит. Еиӷьуи еицәоуи здыруада. Аеы дашьуашәа збаз сыԥоит иҳәазаап. Узыԥахуеи, иара уканажьуеит иҳәеит уи збаз. Помпеи даҳзааигоит Аристарх. Изласаҳаз ала уи дк̓алӷьҭатәуп, сара уажәрааанза избахә смаҳацызт. Аха уаангыли!.. Уи дызбахьеит ҳәа сык̓оуп. Химԥада!.. Помпеи иахь саннеи, уа дык̓ан. Снаскьеигеит. Ашьҭахь амшын санхылоз аламҭалаз сиԥшааит. Уи иара иоуп! Аԥсҳа ҿыц! Нас ижәлар азбжак ԥхаҵо изааицарызеи, ижәла нымҵәааитеи?!

– Иаазыцҳада убарҭқәа зегьы, агәра угартә излак̓оузеи?

– Зыгәра умгаша жәабжьк сара исзаауизом. Помпеи К̓алӷьҭа дышҭалаз заҳаз Митридат ир Алушҭак̓а амҩа иқәигалеит. Азбжак ықәҵхьеит. Иаргьы днаҵасырц агьигымкәа, иеазык̓аиҵахьеит.

– Еибашьрада дықәҵыр иаҳа еиӷьми?

– Издыруада сыжәлар разк̓ык рымазар!.. Аха аԥсылаа еиԥхеибарс изаауеи?

– Урҭ ирылаз Митридат ир Помпеи иҿагылазар, раԥхьатәи аибашьра иалҵшәазар?

– Урҭ арак̓а иаанкылатәуп. Баша ара ҳҭәоуп, Аристарх ауаҩы дизышьҭҭәуп. Урҭ зегьы арахь иаазом, аха еибашьуаз ракәхап. Митридат ицны иааз алаз ҳзымхозшәа. Урҭ хышхыҵәа К̓алӷьҭа аладатәи ахәҭа иалагьежьуеит ҳәа саҳаит.

Атрышә бжьы ҵарыхәҵәааза абнара иаалк̓ьеит ихымҩасха. Уарад ақьала дныҵҵаанза, ирласны дшыгьежьуаз исас даақәиргәыӷын, дласны иҿынеихеит, аҵлақәеи ахдырԥрақәеи дырҵәахаанза, даахьамҳәит. Ҵыск ҷырҷыруамызт. Аԥсҭазаара шҿымцәааауаз аҳәымца заҵәык иунарбон. Убаск̓ан иаҳагьы азаҵәра ухаԥон: у-Адгьыл аҿынтә ҳәашьак зқәымыз ахарара, араагьы уааигәа-сигәа уаҩы дык̓амызт. Узаҵәра арҿыцуан умала унзмыжьуаз амцабз. Убаск̓ан уҭанагалон. Уарад ааигәа дхынҳәрымызт игәахәшәа, идкылага зҭаз даахан, аҳәынҵәра хәыҷы ихыснацәа нақәиргәӷәеит. Уи ԥымкрада аус ауан еилфаҷа.

– Акосмонавт 2, суԥхьоит акосмонавт 1!

– Сузызырҩуеит... Сышузԥшыз сышлеит. Макьана аԥҳәысаагара уқәымҿиаци?

– Умхәмарын!

– Убасҵәк̓ьа уусқәа уадаҩума?.. Иубаз, иуаҳаз аасаҳәи! Ик̓еи уи апланетаҿ?

– Аҳәара сцәыхьанҭоуп. Ас аимадарала иузыҳәо акакәым.

– Угәабзиара?

– Ахынҳәра сылшоит.

– Уаамҭа цеит.

– Даҽа ԥыҭрак сынхарц сҭахыуп.

– Бзиабароума? – длафхуан.

– Ахәмарха сымазам. Ара аибашьра ҕәҕәа мҩаԥысуеит. Ажәытәан ҳ-Адгьыл аҿы иҟаз ахҭысқәа еиҭамҩаԥысуеит.

– Уеиҭалагахт… Ухынҳәыр улаԥшҭцашәаракәа еиԥхьбоит. Иагьаамҭоуп уажәшьҭа.

– Умыццакын. Ари лаԥшҭцашәарам.

– Уанализ зеиԥшроуи?

– Ҳ-Адгьыл аҿы иҟоу анԥслак, рԥсы рхыԥцны, ажәҩан ахь ицоит, уаҟа ацәеижь аҟәныланы, даҽа ԥсҭазаарак шьҭнахырц. Уи аԥсҭазаара – Адгьыл аҿы иамаз акопиоуп.

– Уа зыԥсҭазаара иалҵуа рԥсы ԥшәымара абаҟанаҵои?

– Сгәанала, даҽа планетак аҿы. Уахь ҳара макьана цашьа ҳамам.

– Нас уаргьы уԥсхьеит, иухыԥцыз аԥсоуп уахь иҩеиз?

– Сара сыԥсны сгәалашәом. Сара сныҟәаҩоуп, сыҭҵааҩоуп.

– Уҭҵаарақәа раҵкыс улаԥшҭцашәаракәа еиҳахар, аҵара дырра даара уахәашт. Амала амшынқәа рҿы ҳаргьы иаҳбарҭоуп аҕбақәа. Иахаҳҳәаара ҳаздыруам. Уара иаразнак зегьы рҭыԥ иуцәыкәлеит. Аҭцааҩы дмыццакыроуп.

– Сара сзықәшәаз уақәшәазҭгьы, ус узҳәомызт. Иахауцаргьы иахаумцаргьы, Гнеи Помпеи Ҟалҕьҭа дақәлеит. Уи дицуп ҳаԥхьаҟатәи Аԥсҳа Аристарх.

– Деилагеит!..

– Уаагыл! – Аԥсар иаҳауеит иҩызцәа рбжьқәа.

– Аԥсар! – иаақәирҕәҕәеит акосмонавт? – Аамҭа цеит, уаҳа ԥшышьа ҳамазам. Ҳаҕба ахынҳәра иазыҟаҵоуп. Иаҳԥыло абылтәы зҭоу аҕба адкылара ҳеазҳархиоит, аха уи аранза иааир ҟалазом. Ари апланета анырра ҳалҵроуп иаарласны. Аҕба чыдахь ахынҳәра анбаулшои?

– Аҳәара сцәыуадаҩуп.

– Мчыбжьык аҿҳәара усҭоит. Автоматика аус шауа гәаҳҭахьеит. Ибзианы ихиоуп. Абзиараз!

Игәыиеанзамкәан иааиқәыҕәҕәаз, даҽа гәаҽанымзаарак нацлеит: дџьашьаны дихәаԥшуа ихарамкәан игылаз Уарад дыԥштәыдахон. Уи ивагылаз арԥыс ишьамхы ларсны, адгьыл аҿынза ихы лаирҟәын, дматанеиуан. Уи нцәак димазу, рысас дынцәаз џьашьа димҵахырхәозу здыруадаз.

– Уара узусҭада? – Уарад иҿы ааилгеит.

– Суаҩуп, уаҳа азәгьы, – дҩагылеит ари иеиԥшла дизааигәахарц.

– Мамоу!!! – дыҳәҳәарц акгьы игмызт, арахь ибжьы ихәлашәон.

– Сара суаҩуп. Иубац Аԥсар соуп.

– Исаҳәа у-Анцәоу, уи иԥааимбар уакуу?

– Суаҩуп сҳәеит. Иузеилымкаауазар, иузызурызеи?

– Узацәажәоз дарбану?

Дҿаббаза даақәхарц акгьы игымхеит. Ицәыцәгьан аҭакҟаҵара. Аиаша иҳәар – изаҳауаз иахеиҵомызт. Игәра игартә, амц изеиҿартәомызт. Ҩ-мцак дрыбжьаханы дгылан, дымблырц дызрыцәцомызт.

– Сара сҩызцәа ажәҩан ихыуп.

– Шәабантәааи?

– Даеа дгьылк аҿынтә. Жәа-шықәса амҩа ҳақәхеит.

– Амц умҳәан. Уара Анцәа уаҳзаашьҭит, – ишьамхы наирсит. Аԥсар днеин, ииулак дҩаиргылеит, аха ицыз акраамҭа иеирххон, иуамызт. – Дҳазлыбааԥшит, ҳхьаақәа баны. Уаҩы уизымдырратә, сара усеиԥшитәит, ҳаиқәиршәеит. Сыжәлар урыцхраа! Сԥсы ахьынзаҭоу ухьышьаргәыҵ склоит, сыбз зыхьзо убас ҟарцартә срыҳәалоит, срабжьалоит. Иҭоумырхан злахьынҵа цәгьахаз сыжәлар!

– Усҟатәи сылшахозар… сара схаҭа заҟа сымчыдоу еилукаандаз!

– Уерыцҳаумтәын, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп! Абырзенқәеи аурымқәеи рхадацәа нцәартәуеит, рбаҟақәа аԥырцоит, аха дзусҭазаалак урҭ рҿынтә азәы Анцәа диацәажәахьеит ҳәа смаҳацт. Уара зынзак даеакала уҟоуп, сеиԥшла уԥашәыл! Уара иумчу макьана иҳаумырбацт, акыр шулшо усгьы идыруп.

– Заҟа сымчыдоу еилукааундаз! – диҳәон игәра игарц.

– Сыжәлар ақәзаара ихықәгылоуп, ацхыраара рыҭа! – ииҳәац иҳәон, иаԥхьа игылаз иҳәатәы иирҳарцгьы иҭахымызт.

Аԥсар даахынҳәын, аҳәымца днахагылеит. Абыржәы иҭахын иимбацыз ауаҩы иқәҿиҭыр, акыр иабжьеигарц. Уи иеанирниуаз имала даныҟаз акәын, ихы цәыригомызт. Убри иара дшизеилымкааауаз еиԥшҵәҟьа акәын Уарад иара дшизеилымкааауаз. Идгьылтәымыз амч азы Аԥсар идырраҟәа иаҳа иғәғәан, ус анакәха Уарад иҵегь, Аԥсар игәы ишаанагоз инеиҳангьы, днаскьагахон. Аԥсар дынцәаҵәҟьаны ихы ааибеит. Аха ус ианбанзеибарыз.

– Дарбан уаҩԥсызаалак иеиԥш, сара сымчи сымчыдареи еиҟароуп. Ауаҩы дызшьуа ахҿа сара исеигзом, аԥса сеиҩнаҵәоит. Уарад, ари ухоумыршҭын. Анцәа сзимацәажәо, сԥсы аасхыҵуеит.

– Иуҳәо закәи? Уҳамхьчои нас! – Аԥсар игәы ишҭамыз, Уарад уи игәра игон, хҿак ааиуазар даԥырагыларызшәа, исас иаԥхьа даақәгылт. – Аԥшаҳәахьы данкылс, ҳацәгьа иҳәоит. Аԥшыхәцәа ҳашьҭарцоит, Ар урҭ ирышьҭаланы иаашт. Ҳҭыԥ еиҭаҳкроуп.

– Сара ага скылымсыр ҟалом. Саамҭа аалт. Сахьааз сцароуп.

Уарад иаҳауаз ицәымгын. Аԥсар дныҵаба дцарын ҳәа дыҟамызт уи. Аԥсҭазараҿ иикыз амаа импыҵшәарын ҳәа дхәыцуамызт. Игәыґрақәа иманы дныҵашәкәазар иаҩызан Уарад илымҳаҿынза инеиуаз. Амала гәыґрак изынхон! Дынцәамкәа уи иеиԥшла дԥааимбарзар, иудыруеи зхьышьаргәыҵа иакәыхшоз илымҳаҿынза инеигар жәларык ррыцҳара. Ахылаԥшра зегьы ақәгәыґгәышьон.

Уарад имаҭәақәа ааидикылеит. Искафандр акәын еиҳаразак дзеиҷаҳауаз. Уи џьара хәыҷзак иаакылҷар, амшын аҵа иҭагылаз аґба ҷыдаҿ дзыназазомызт. Даанхон ари Адгьылаҿ назаза, Уарад еиԥшла иакәны, уаҳагьы акгьы даԥсамкәа. Саҟәа лызгьы лхаҵа диеиԥшла мацарахон. Уи иара длықәиҭымызт, ларгьы иара диқәиҭымызт. Заҟа заа еиԥырцуаз рҩыцьегь иаҳа ирзеиґьын, ԥхыз бзиак, ма лаԥшҵашәарак раҩсызшәа, иргәаладыршәарын агәаҟ ашәа иахылҿиааз аџьанаҭ аамҭа.

Еилаҳәарас иҟаз зегьы ирыҵаланы, ақьала инадцын, алада игылаз аеқәа рҿынза иназеит. Урҭ руак реидарақәа нақәырцан, рхаҭа егьырҭ иреыжәлан, азиа иахыкәшеит. Амҩаду шьҭымхкуа, мҩахәасҭа мацарала инеиуан. Уаҩы илаԥш иҵашәар рҭахымызт. Азәы ибаргьы игәхьа ркзамзшәа реыҟарцон. Шьыжьнаҵы амш бзиахон уҳәартә иҟан. Знызар, Амра ԥхар, иаалырҟьаны иҵаауан, арахь аеынгьы акыр шыԥхарахоз дырын. Ааԥынра ишынҭагылоз ҩашьомызт.

16

Аԥсар иҵара шыҟәсҟәа рзы ныҟәара иахьцалоз амҩа еиԥшын изныз ауардын мҩа. Макьана ицәҳәыз ашьха шәаԥыџьаԥ иаҳа иҭалаҳан акәымзар, ахәҟәа реибаркышьа ибла ишхгылац ихгылан. Ихәыҷра шыҟәсҟәа раан еиԥш, уажәы изваз азиас анҭалара деилаҳауан. Уи зныз ашьҭра иавгаз амҩа акәын изымдыруаз. Аамҭа цаԥхьаза, ауаа рымҩа дырҿыцуан, уахьзылымсуаз амҩахәасҭа ылыргон, уи иуардын мҩахон, ишнеиуаз аҽыҩҟәа рышьҭра ылыргон, аԥсҭазаара ҿыцхацԥхьаза асфальт ыҟәшьрахь аус ахы хон. Ҟалҭьаа рынхарҭа инаркны, арахь иахьынзааиуаз, иибахьаз аԥсабара ҿыц ибла ҿ иахьцәырҵуаз уамашәа ибон, аха уажәык иаҳа иџьеишьон, иҵегь игәы зырхыҭхыҭшаз иԥылар иҭахын моу, деилаҳауан, избанзар аамҭаҟәа реиҟәҳәаламҭа далҵуан, уаҳагьы хынҳәышьа имамызт адунеиҟәа реиҟәҳәаламҭахь. Аиаша уҳәар иаҳа еиҭьын, ари Адгьыл дыҟәымҵыр ԥсыхәа имамызт, уи иахҟьозу здыруадаз, иааикәыршаз рԥырҵра уамакала ицәымҭын. Аиҳаразак Саҟәа лааныжьра, иҳамзап, ицәыуадаҩзан. Уи абыржәы димбазакәа амшын дынхырҵарымашь, нас, дналхьыԥшырц ишьҭахьҟа дызхьамҳәзакәа, иҭба чыда дынҭаларызма, ажәҩан дналаҵәарц ҳәа, ҩныҵҟала деибарххон, лара лхаҵа зны дивагылан, зны дишьҭагылан деыжәын. Уаҩы инапы злеимкыцыз аус дузза инапы ианын азы, ихаҭа игәхьаакәа иҩныҵҟа ихәаҽырц дыҟәԥон, амала лара илгәыҵхоз иарбан хьааз ахьизымдыруаз, иара иныҵабара иарбан цәызыз илнаҭоз ахьизеилымкааyаз ихы данарииааиуамызт, убасҟан дызныз амҩа ихашҭуан, ибла иаахгылон раԥхьа, дхымхәа ҭәҭәаны лнапы дананыз, ибла анаахиртуаз лԥҳәыс цәаара иҿаԥхьа ишаацәырҵыз, акырза шыҟәса ԥҳәыс сахьа зымбацыз алакә аҿеиԥш дыԥшзазма иҳәо дшибоз, уи шизымҵәахыз, иибоз ԥхыззар ҳәа дшацәшәоз, аха ихымхәара лара лгәы шыҭнамҟьаз, лыхәшәтәыга хьаԥшьа иҭаҵәахыз лхы иархәаны, ишьапы дшыҟәлыргылоз. Игәы ԥшҟахон, лара дрыцҳаишьозу, ихы рыцҳаишьозу изеилмырго, издыруадаз аҩбагь изеилалазаргьы. Уи дахьыҟаз идыруазар иҭахын, игәаҭьны дызҵаауамызт умҳәозар, лхаҵа ак иҵидыраар алшон, иаргьы газак иакәмызт, Аԥсар иаҵкыс еилицон, гәбжьажьарак имоукәангьы дыҟамызт, днызкылоз иеиԥшла «инцәахшара» заҵәык акәхарын. Лара дшәарҭамзар ҟаларын ҳәа дгәыҭуан иаалырҟьаны уи бзиа дызбоз, ус иҟамыз ҭыԥк ахь дыргарымызт, убри ак игәы арҭынчуан.

Иеиԥшла иаҭәра даахан, иҽы ааникылеит. Алазара илаҟьҭоз азиас иаваҟьҭоз амҩа унапсыргәыҵа еиԥш иубарҭан. Имаҷзамкәа аҽыуаа еишьҭагылан. Аибашьцәа шракәыз ҩашьомызт. Аԥсар иаҵкыс зыбла ҵарыз иеиԥшла урҭ реилаҳәашьа ибарҭан. Рылаԥш арҭ ахьыҵашәашаз иааҭгылар иашамызт, шьҭахьҟа амҩа иныҟәлеит, рышьҭра дырзырц. Ирыцыз ҽыда амҩан даанрыжьит, шьапыла данызшәа ҟаҵаны, иааyаз зусҭцәаҟәаз, иауазар драцәажәаны, еиликаарц. Дара азиас инҭалан, иахьынзашәарҭамыз уи ашьҭрала иласкьон, нырцә изхыҵны, иаҳа иахьлаԥшыҟәумҵашаз џьара инавагылеит. Имаҷымкәан аԥшра рыҟәшәон азы, реҟәа рыедырҭынчырц, маҵәаҟәак хыҵәҵәаны инархаргыланы, амҩаду иазкылԥшуан. Рычҳара хыжжуан, убасҟатәи аруаа рыласра иахгәаҟуан, – алада иццакуан, амш аҵлахьан акырза, аха зегьакакәын макьана ацых еиҳан; аруаа ахьцоз, изышьҭаз аилкаара рымазар, иаҳа иҭынчын, иҟарҵашазгьы рдыруан. Арахь имыхәнакәа, даҽа мҩахәасҭак шьҭырхзар ҳәа Аԥсар игәы иааинаҭахьан, иҳәцымҵра иеиԥшла ианаамҭамыз ишцәырыгоз ирбо, инацәа иҟьышә инадикылеит, ҿимҭырц иабжьго.

Рханы иҩагаз амҩа иангылан аҽцәа. Урҭ рымҩа шыхараз ҩашьомызт, ҭынч иҩеиуан, рхыҟәкы анагзараз ишыхиаз еилкаан, урҭ раамҭа ус иаазахьан, рыдҵа анагзарада ԥсҭазаашьа рымҭакәа. Рхада раԥхьа дгылан, уи дицын арҭ иреиуамз арԥыск, араантәи

дзусҭаз аилкаара алшомызт. Арҭ пшуан, амҩан инрыжьыз рҩыза даацәырҵуазар ҳәа. Уи даақәгыланы аҵыршә данас, ибжьы аҩада зхы хаз ираҳарымызт ҳәа дгәыӷуан ргәахәрын, ирлас иҩеыжәлан, егьырҭ аҩба аарывакны, ашьха зиас ирын, амҩахь иҩхалеит. Шьапыла инрыжьыз даарыхьзеит, уи дезыжәлаанза ҿиҭуамызт, Уарад иакәзар имҩаныза иаразнак дыхҭеимкит, иубаз зусҭцәақәадаз ҳәа. Егьи ихала иаацәыригаанза ҳәа дыпшын.

– Уеыпхьакны уахьыҟаз иазцоит.

– Узрацәажәома? – дҵааит иара.

– Зынзакгьы. Урҭ дрыцуп уа иҳацәцаз ауаҩы, иахьцаша амҩа дирбоит. Сырдырыр ҳәа сшәан, схы шьҭымхкәа, срывсит.

– Ҳҭыпаҿ инеины, иаразнак рхы ипнаҟарым ҳазкәылаз амҩа арбану. Азиа иазааигәоу анхацәа ирызҵаақәашт, уахьынтә шьҭахьҟа амҩа иқәлаанза, илеихашәышт. Уахыла амҩа шьҭырхрым. Ашьыжьгьы гәып-ҩык рееибырҭаанза, шьыбжьхьарахь еихашт. Агаҿа илеиаанза, ҳара ҳускәа еиҿкааны, ҳнылаз ҳцароуп.

Амҩа азааигәараҵәҟьа уаҩы дынхомызт, унхартәгьы иҟамызт, шьха ҭыпын, ацаҟьеи азиаси ирзааигәан иҟаз абзазашьала, ҩны узыргыломызт. Ахара ақәацәқәа убарҭан, урҭ иаарыкәыршаз амхы хкаарақәа раандақәа дырӷәӷәарц, ма ҵлақәак еилырхырц, хацәақәак убарҭан. Џьара-џьара улапш иааҵашәон арахә рацәа, урҭ ирыцыз ахьчацәа. Апсҭазаара иаргәаҟуаз ауаа рыгәхьаа рымазу, ирымамзу уздыруамызт зхатәы усқәа ирҿыз. Издыруадаз урҭ зынзагьы ирзымдыруазар аиҿыхарақәа иҟаз, ма уҳәан-сҳәанла ираҳауаны, ныррак рнамҭозар? Усҵәҟьа акәзар, амҩа ианыз џьоукы рыгәхьаа изагарызеи, арҭ реипш егьаҩы анысуан. Амала апшаҳәа иазааигәахацыпхьаза, ирпылоз иаҳа ирацәан, дара реипш хҭырпала бжеиҳарак рхаҿы ҭаҳәҳәан, уи арҭгьы акыр иаршәарҭадон. Аруаа упылон. Џьаргьы гәыпҩык мҩахәасҭала ишыццакуаз инрыхьпшит. Урҭ дҵак нарыгзарц ицон, азә иаха рымамызт, арҭгьы «ирылархызи», «ирызхьампшит». Апсар ихаҭа арҭ дрыцнаҵ рнапы данын, еидысларгьы иара илшоз мачҳын, ихы уамак дақәгәыӷуа дыҟамызт, апсақәеи, ахҿақәеи, абҵқәеи рҿапхьа дымчыдан. Дара рнапанызаара дхьапш-кәапшуа дшыҟанамҵуазгьы, ашәарҭа иааҭагылацпхьаза ижьышәақәа псьыхон, ишьамхы иҵаҟәарҟәаруазма игәахәуон, ишьапы дықәгыламкәа дахьеыжәыз уи цҟьа инарбомызт умҳәозар.

Ирыцыз арпыс аипшлацәа днарапысын, аҟәры шыҟаз иеы ишьхәа наирбеит. Азиас дынҭалеит, Уарад ҿымҭзакәа уи данишьҭала, Апсар иаӷәра даахеит. Ишынызхыцыз еипшҵәҟьа, уамак уаҩы иҿархарсҭамыз бна мҩахәасҭак инанылеит. Аагәа ецәақәак ииасқәеит, аха арахь шамахамзар уаҩы дымҩахыцуамызт. Уи иаҳагьы ишәарҭазшәа ибеит, избанзар ауаа зегьы зныз амҩаҿ имҩасыз дуздыруамызт, аха уаҩы дызнымгыла-цәоз амҩахәасҭахь зхы зырхоз зеызыхьчоз иакәын. Уажәи-уажәи иашьҭахьҟа хьапшырҭас икит, ашьҭахь иармарахь, иарӷьарахь, иапхьа иҟаз ибарҭацәамызт, иапхьагылаз иаҳа рылапш иҵашәарын. Дара иара иеипш имшәозшәа аниба, игәы ааиҟажеит, усгьы дара рнапакәын дызныз, изцәымшәоз дзацәшәарыз. Ҳәсҭыкгьы инхылеит, устәи амҩа ааихырцәозар акәхарын, нас мҩахәасҭак еиҭа шьҭырхит игәы иеанзамкәа, иахьааваҵәииз гәарпк иныкәпшит, џьыргәал ҩны хәычыкгьы уа иқәгылан. Ирапгылаз арпыс дыҩеыжәпан, Уарад дылкапаанза иаӷәра ааимихит, Апсар иахьгьы иҿааихеит. Уи аӷәра наииркаанза, аеы азқәа дықәҳәазо, Апсар ииулак дылеыжәпеит. Егьи рыеқәа еидыҳәҳәала, уаҩы иахьибарҭамыз, игеит. Уарад, иеипшла дима, аҩны шыҟаз иҿынеихеит, ишьаҿақәа еихҳәа дахьыццакуаз, ишьҭаз дихьзомызт. Пшәымак дыҟан уҳәартә, азә ашә аaимпааны дырпымлеит. «Бзиала шәаабеит!» ахьырымҳәацыз неишьас иҟаҳҵарызеи ҳәа дхәыцуан асасҵәҟьа.

Уарад аԥхьа ашәхымс ишьапы нхигеит, ицызгьы днаишьҭалеит, уаҟа дышҳазхазшәа даақәхеит. Раԥхьа игылан Нарҵьхьоу, Саҟәа, Рамса. Урҭгьы ҿырҭуамызт. Нарҵьхьоуи амаҵуоԥҳәыси арҭ ахьырбоз игәырҕьаны рыбла рхаччон. Саҟәа лхаҿы иаҳәоз Аԥсар изеилкаауамызт, аиԥшлацәа лцәеилагозшәа инеиҭак-ааиҭакуа дрыхәуаԥшуан. Лыгәҭахәыцра уаҩы изышьҭхрымызт. Рҩыҵьегь дрыхгәаҟуазар ҟаларын, аха иаҳа илбарц дзызхьаауаз здыруадаз. Аԥсар иахьа хәлаанза еиҳаны дылбомызт, убри азын лгәыблыра иаҳа иара изхазар ҳәа агәра имамызт. Ауаҩы игәы акала ижьалар акәын. Аиашаз, маза шәкы шиҵаҵәахыз ҩашьомызт, лара лзы мацара акәмызт, араҟа иҩнагылаз зегьы рзы. Урҭ амазақәа рҭак изаамыртзакәа иманы дцон. Ишԥеиҭахыз делыркаарц дааҭымгылазакәа драцәажәалар, ҵыхәаԥҵәара змоурыз рызҵаарақәа рҭак дааркәамҵзакәа дырҿызарц, аха дара ирыбжьагылан аамҭа ду, уаҩы изхамҵоз ахарара, аԥсҭазаареи абзазашьеи.

– Шәеицныҟәара сеигәырҕьоит, сԥацәа! – ҿааиҭит Нарҵьхьоу, уи сымаҳәцәа ҳәа ҳәашьа имамызт, еиҕьын иԥацәазар. – Уажәшьҭа шәеиқәрхара алшап сгәахәуеит, ҳҭәылагьы еиқәхарц, аамҭа аҿаԥсахуеит.

– Сеиԥшла дшәыхьча! – иҳәеит Аԥсар. – Сара сҩызцәа рахь сымхынҳәыр ҟалом.

– Ажәҩан уԥхьома?! – иҵьеишьомызт Нарҵьхьоу иаҳауаз.

– Ааи, исыԥхьоит.

– Уаҳа ҳала уабарц залшома?

– Уи ҟалашьак амам

– Узбахәгьы ҳмаҳауану?!

– Ишәаҳазом.

– Ахаҵара цәгьоуп.

Уи ахазцаз Саҟәа лылахь аԥхзы шақәнаҭәоз лбазар акәхарын, Рамса лара дналыдххылан, длымҵас даанылкылеит, егьи дкаҳаанза. Аҟәардә дныкәлыртәеит, ҿамҩак азы лдыржәит, лылахь, ларгәҵысҭа, лнапқәа рҟәыҷуа, даалырхит. Ларгьы лхы лнапаҿы иаалган, ак змыхьыз леиԥш, дҩагылеит. Лхәыҷқәа рахь ддәықәырҵарц иақәыркын, илымуит. Уи илҭахын Аԥсар анышь дахьақәдыртәоз дыҟазарц, Анцәа иланаижьрымызт, ус ҟамҵакәа, аԥааимбар имҩақәлара далахәымхар. Иара Нарҵьхьоу имала дицзар уаҳа иҭахзамызт, арҭ зегьы – ҳәсеи, хацәеи – ашәарҭара рҭагылара абеиҭахыз, аиҳаразак иеиԥшла лаԥшык дыҵашәар ҟалозма. Дара иара хәыцк илмыршәакәа дырзынаскьагар иахьчозшәа рбон, уи ааста лыԥхала имҩақәҵара руалны ирԥхьазон. Рызынтәык еицызар акәын.

– Ҳдәықәшәҵа! – дындәылҟьеит Нарҵьхьоу, уи имаҳә иара днаишьҭалеит, Аԥсар аҳәсақәа ишырымуазгьы даарызԥшит. Рызынтәык еыжәлеит. – Аламҵ аҿы ауҳә аҿы ахы ныҟәнагоит ҳәа, – зегьы ираҳартә ҿааиҭит ираԥхьагылаз Нарҵьхьоу, – ҵьоукы рыԥсадгьыл ԥсахны, аимҵәацәа ирыджьылоуп, убарҭ рымшала даҿа ҵьоукы закәытә гәаҟроузеи изҭагылоу.

– Ҳҭагылазаашьа шԥаҟоу? – уи ишьҭагылаз имаҳә идырырц иҭахын иаци иахьеи адунеи аҿыԥсахшьа зеиԥшраз.

– Исоуа адырраҳәа изларҳәо ала, Митридат дықәҵырц иҿазыҟаиҵоит. Ирхәҭақәак ԥхьаҟа амҩа ианылеит. Помпеи дааигәахәозар акәхап. Ҳажәлар уи иқәицо арахь аара иаҿуп. Уигьы иусқәа дрышьҭоуп, дахьынзаҳзеиҕьхо здыруада. Ҳанхамҩа ныжьны, ара ҳаанымгылар амуа иҟалар ҳәа сшәоит. Митридат дықәҵыр, Помпеи аранза дмаар алшоит, избанзар иҵегь иҵару аусқәа ахьизбаша атәылақәа изыҟалеит ҳәа саҳаит.

Излааз ала акәымкәа, иҵегь иласкьаган, азы ирт. Амҩахь ианкылс, Нарҵьхьоуи амҩаԥызаҩ ҷкәыни, аҳәсақәа рыманы, акыр раԥхьаҟа инеиуан. Урҭ инарцәыхараны, аха

машәырк ианақәшәо иаразнак ирыцхраартә, аиҧшлацәа еицнеиуан. Ус иҭаххеит Нарџьхьоу. Аԥхьаҟа инеиуаз уаҩы дрышьҭацәамызт, изызкылҧшуаз Уаради Аԥсари ракәын ишәарҭаҵәҟьаз. Аҽвакы, акосмонавт маҭәа аҟәҵа, урҭ ирыцын. Амшын агәы цҟьаза инхыҧшылон, аԥра ӷбақәа зыхгылан. Урҭ Аԥсар иҧырхагахар рылшон. Амшынуаа ирымбазакәа, анышьа азы ирызхҵар, аӷбақәа рывсра ицәыуадаҩхон, аха уаанӡа дызнеир, нас иҟаҵатәыз ибарҭахарын. Иара ихәыцрақәа иреиҧшыз рызцәырҵуазар акәхарын, дызцыз ауаа рныҟәашәа иагхон, ишныҟәарыз иазхәыцырц аамҭа роурц рҭахызшәа.

Аԥшаҳәа иазаиигәахон, амҩаду ала еицырхәхәа аруаа анлеиуаз, Мраҭашәараҟа рхы рханы. Арҭ иқәҵуазу, Аҟә рхьчарц иааuазу здыруадаз. Уарад иҧшра зегьы иаурдырхуаз, аха Нарџьхьоу имуит алада иласкьар. Арӷьарахь имҩахыҵны, ҩнык аҿы инеит. Уа инхоз рымҩанызаҩ иакәын дыздыруаз. Уамакгьы иԥхьакырҭамызт, амала иқәацәырҭан, угәы уҽанӡаҵәҟьамкәа уаҩы дызукәшомызт. Акыр ҿыхьҭан, ага ҧша суан. Амра алзааламҭаз шакәызгьы, аҭашәашьа убарҭамызт, ашәшьы хылахьан. Амш цәгьа иқәшәар Аԥсар иҭахымызт. Данхәыцх – икыдхаҽа ишлеиуаз инышьа хиҵар, ишьҭалара цәгьахон. Амала иҭатәарҭа зыла иҭәыр, хара дашьҭрымызт. Еиӷьзи еицәази изымдырыуа дышгылаз, аамҭа ықәҳа ицон. Иагьаалашьцеит, аҧшәма ичеиџьыка ишахатәаз. Амҩа ианызар изгәаҭацәарымызт, аха ҭынч иахьтәаз, аԥсшьара даҳәон, ихы ныҟәиҵар цәгьа имбо.

Аԥсар дызлатәаз иҭагылазаашьа гәарҭеит, зегь раԥхьазагьы длаҧшәықәызҵаз Саҟәа лмаҵуҩԥҳәыс иллырдырит дышныҟәашаз. Уи аҿаҧара дныҩналан, аҧшәмаԥҳәыс длацәажәон, иаргьы уахь иԥхьон, ацәардӷәы дықәтәарц идырбеит. Ахчы кәымпыл ихы ныҟәиҵеит. Имацара данаанха, дынҭаҳәахаа дыцәеит. Заҟа аамҭа иԥсы идыршьаз издыруамызт, амала ԥхызкгьы ибаны игәалашәомызт, убас ицәа ҭынчын, акгьы дазхәыцуамызт, – адунеи иара итәын, – иааигәара иҟан дызҭахыз зегьы еизаны. Абаагәара дҭатәазшәа ихы ибон. Данааҧшгьы, ихы-игәы еихыкка, ԥсшьарантә дааз џьушьарын. Адәахьы ааигәа аҟәа шлеиуаз убартә, амшын шыҟаз иҭадыдуан, амшцәгьа наҟ иахнагон. Убрикгьы имбеит. Ашә аавҵрааны, ауха иахьыҩнатәаз днаҧшызар, уа иҟаз, ауапақәа рыҵаршәны, еилараа ишьҭан. Саҟәа заҵәык цҟьа дшызмыцәаз убартә, ахәшҭаара дыҽҳәатәан дхарҟәысуа. Уи лҧырхагахара иаԥсамызт. Ашә вҵраа дкылҧшны, излауаз ала лхаҿы еимидон, уи усгьы имариамызт, ганхашәа дтәан, лшьамхы иқәкыз лнапқәа лыцламҳәа иаҵыргәаны.

Макьана лашарызу имлашарызу уздыруамызт. Рбаӷькгьы абжьы гомызт. Идәылҵра шәарҭазар, иҩызцәа изгәаауан ҳәа игәахәны, иеааҩнеикит. Азәы диацәажәар цәгьа ибомызт. Дырраҟәак аӷбахь ицҳар ҟалон, аха егьи ауадаҿ ишьҭаз руазәк идамхаргьы Аԥсар дызҿыз илымҳа иҭасыр, гәыҭҟьара-ԥсыҭҟьарахон. Ма збжьы иаҳалоз дааихҭықәгыландаз. Акраамҭа аҳауа далазрҩуан, шьҭыбжьы анимаҳа, уи ицәажәара ԥхызырла ибазар аҟара даазхәыцит, амала уигьы аҵыхәанӡа изхаҵомызт. Иара дыҟаҵәҟьазар, абыржәы амҩа даныҟәлашаз, мҩақәҵага ажәақәак иеиҳәар акәымзи, мамзар ара Адгьыл ааныжьраз збжьы иаҳалоз ихаҭагьы назаза дынижьуазу? Ацәырдӷәы дныҟәтәан, азы дхыларц искафандр ишәиҵарц иҟаиҵашақәашаз акакала игәалаиршәон, егьырҭ ахәыцрақәа наԥхьеикит уиала. Нас аӷба ҷыдахь дышнеишаз, иширҧыршаз, акосмостә ӷбахь дырраҟәас иҟаиҵашаз, иҩызцәа рахь дышнеишаз, – зегь избон. Аус злаз – закәытә лакә џьашьахәыз ирзеиҭеиҳәашаз!!!

Уи иажәабжь аиҿыртәра иҽазикит. Ииасхьаз асахьақәа бзианы ибла ихгылан, урҭ рҭыхшьа даҟәшәон. Амала идыруан гәаныла – заа иеиҿауртәуаз ажәабжь, аиҭаҳәараҿ уаннеилак, ишухәыцызҵәҟьа иугәалашәазомызт. Саҟәа лхаҿсахьа ҷыдарак ицәбжьахазар ҳәа дшәон. Уи ихҭысқәа зегьы лыдҳәалан. Дызмадамзгьы лакәымзар данымиарызшәа

игәы инаҭон. Насыԥ дуун уи араӄа дахьиқәшәаз, ауахҭа ианаҭахха иагьеиӄәнагарын, ихазхазхоз рыԥсҭазаарақәа азәи-азәи ргәы иеицеилашарбагақәаны еизыӄаларын. Аус злаз лыԥсҭазаара даԥырхагамхакәа дықәҵыр акәын, имшала лахь лмоуа лдунеи данысыр, лхәыҷқәа ирԥырхагахарымызт. Заӄа бзиара ихы иҭашәарызишь, уаҳа ԥсыхәа анимам. Иахьцалак ицәыхьанҭан уи лааныжьра, аха ԥсыхәа змамыз иазуурызи.

Дыццакыр иаҳа ишеиҕьыз ибон. Шаанза аԥшра уамак дақәшаҳаҭмызт. Уахыла азы дхылар еиҕьзамзи?! Амшын агәаҿы анышьа убарымызт, ишуҭахыз аԥраҕбақәа урывсуан. Уажәраанза абри зимхәыцзеи! Дааҵӄьан, иҩызцәа рахь дныҩналеит. Урҭ амҵ ԥыруазар иаанарԥшрын, иара инеира акәмызт. Зыцәа ҭынчмыз Уарад аԥхьа даақәтәеит. Саӄәа дыцәазамзшәа лхы шьҭыхны илкын. Аԥсар амца дныҩҳәатәан, амҿы рхқәа неидиҵеит, амцабз хахаза иҩаҵӄьар зегьы рхаҿқәа аарлашарц, ихымҩаԥгашьала ацәа иалихыз ауаа ргәы ҭызӄьашаз ак шыӄамлаз дирдырырц иҭахын. Амаҵуҩԥҳәыс заҵәык лызнапык лхы иаҵаргәаны дышьҭан, егьырҭ амца иаакәшеит.

– Шылашьцоу амшын схылар сҭахыуп, – иҳәеит иара, ишизԥшыз ангәеиҭа.

– Ус иаҳа ишәарҭадоума? – дҵааит Нарџьхьоу.

– Сгәанала.

– Умҩа ахьымариоу уара иаҳа иудырыуеит, – Аԥсар ииҳәаз иахырҳәаара иақәымшәо иштәаз, инациҵеит Нарџьхьоу, дагьыҩагылеит, ашара уамак агмызт, аццакра аҭахын иҳәарызшәа.

Иеишьҭагыла индәылҵит. Аԥсар иеидарақәа аашьҭырхит. Инышьа камера ирыцыз арԥыс днаҵалт, акосмостә маҭәа – Уарад. Нарџьхьоу аԥхьа дгылан. Аԥшәма агәарԥ дҭыҵыр рыумит, аеқәа инапы ианын. Аԥсар, дынцәыҵамххырц иеышәо, амҩа данын. Аҳәынҵәа маҷмызт. Аҳәсақәа гьежьырц шиҭахызгьы, ҿиҭуамызт, уажәыҵәӄьа ииҳәоз ахарҵомызт, ламысла днаскьаргар, иаҳа ргәы ҭынчхон. Амҩахәасҭа ианыҵын, амҩаду ззуҳәашаз ахь ианкылс, амҩа иаҳа ицқьан, макьана аҵх иаманакуан, уаҩы дуԥыломызт. Ашьыжьынза азы дхыларц, излауаз ршьаҿа еихыргон. Изыхгылаз аҕбақәа знык дызрывсыр, ихьзашаз зсаҩы дзыӄаломызт. Амшын дахьхылашаз изыназандаз! Уи аҭыԥ цқьа издыруаз Нарџьхьоу заҵәык иакәын.

Џьара шәарҭак иҭагыларызшәа Аԥсар иҩныҵӄа иааианаҳәеит. Дзыниарызеи ҳәа, мазала итапанча ааҭихын, дааҭымгылазакәа иҩызцәа дышрышьҭаз, заӄа патрона ҭаз инацәақәа рыла иааимидеит. Иабџьар шҭацәызгьы, даеа патронақәак нҭеиԥсан, ирҭәны иҵәахит. Рызынтәык рыхшыҩ ԥхьаӄа ишыӄаз, иаалырӄьаны еы-шьҭыбжьқәак рышьҭахьӄа игеит, урҭ рымҩа амзашақәа рыла идырлашон. Заӄа ирзырласуаз, амҩа ҭадырыцәит, аеыуаагьы аарывалеит. Реырԥсны нымҩахыҵ реырҵәахит ҳәа ишгылаз, имҩасуаз азәы даарылҵын, ирымариаша иеы ишьхәа наирбеит. Дыллыбааӄьан, ихәымџьар ԥиртырц дшаҿыз, имзаша иахылҵуаз арҭ иаарҿаԥхеит. Уи ишҳазшьа далҵаанза, рымҩаԥыза рԥыс имҩаниҵаз ахҿа наилаӄацеит. Иҕзбжьы дызцрыҵыз ираҳуамызт, аха аеы шәырҳан, шьҭахьӄа инаҭрысын, аеҵәа иҩарылалт. Уи иақәтәаз данырымба, аибашьцәа аахьаҳәын, абнара еимдо иаалагылт.

Арҭ рҭӄәарц, урҭ ааиуан, рымзашақәа ракәзар рхы зықәкыз рызынтәык ргәҭыларкуан. Уарад иаԥса днамҵасын, аԥхьа иааиуаз днаиҿаххит, аӄытгьы ихимырҵит. Уи ивагылаз иахь деихеит, аха егьи иеирхиахьан. Арԥысгьы аибашьра даҿын, Нарџьхьоу усгьы дзаангыломызт. Аҳәсақәа Аԥсар даарԥырахеит, амала азә дааидххылар, уаҩы дихьчо дыӄамызт ҳәа ихы иԥхьазон. Даныҷкәыназ зны шықәсқәак карате далан, уи атәы ихашҭхьан акәымзар. Х-ҩык еыда имариаша рҿаархеит. Руазә алашара иҿаирԥхон, уи наӄ-ааӄ ивагылаз ԥсалеи саԥарлеи еибыҭан, ихаҭа агәраҳа икын. Аԥсар иӄаиҵашаз ҳәа ихшыҩ ак

ԥнаҟомызт. Ишьҭахьҟа аҳәса еилаҕызуан. Аибашьцәа руазә аԥса иҟьеит ари ихәда иарбаны, ихы лаирҟәын, дықәҵәины шьапыла егьи ихәдаџьал даныҟәс, дцәыҵаххуа дкаҳаит. Аԥсар даатымгылазакәа даақәҵәиин, ишьапы роуны данықша, амзаша зкыз импыҵируааит. Арҭ аҩыџьа иҟалаз рзеилымкааит, инхьаҵит. Икажьызгьы дҩагылан, деиҵакьеиҵакьуа бџьарда днахынҳәит. Дара ирыцхраарц, амзашақәа рыманы, даеа гәыԥ-ҩык рҿаархеит. Арҭ дрыхәомызт, Аԥсар имч илзаахьан.

Итапанча ааҭиԥаан, агәҭа игылаз игәышԥы иарбаны, аҵыкь ааҭиргеит. Иабџьар амцабз иҭҟьази абжьи иаршанхан, рыблақәа ҟәазза иааҭгылт. Шьҭахьҟа аҳәсақәа ааибарҵәааит. Абџьар иаҿагылаз ауаа рнаҩс еибашьуазгьы ҳашҳатәрахеит. Дызиеихсыз имзаша наимпыҵшәан, ҕәҕәала дихәызар акәхарын иҳәо, дахьгылаз дзеиҭаҵуамызт. Еилагылаз рыгәҭаҵәҟьа даеазәы ирбаны, деиҭахыст. Ар реиҳабы иҿынтә адҵа еицроузшәа, иҭрыс иаақәҵәиин, ршьамхы ишалшоз инаҵҟьеит, дызиеихсызгьы ныҵабеит. Ицыз иаԥхьа изааиуамызт, аԥхьа Нарџхьоу дааидымгылар. Уи исас данаагәыдикыла, аҳәсақәа ааихьынҳалеит. Уаради арԥыси ирҳәара рҿамшәо изааигәахон. Арԥыс дыбџьардан, ихәыз егьы инапсыргәыҵа акәыршаны иахьикыз ашьа ацыршын. Нарџьхьоу мзашак аашьҭихын, иҷкәын иеиԥшла ихаҿы ааирлашеит.

– Амца умпыҵымҟьар, ҳахәҵәы ықәырхуан.

– Уеисшьагьы акалашәа иҟоуп, – Уарад игәраганы дыҟан, ажәҩан иаԥшәмаз имадаз иакәымзар, ус уаҩы ишилымшоз.

– Иџьашьахәыҵәҟьоуп! – ҿаалҭит амаҵуҩԥҳәыс.

– Саҟәа лбжьы уаҳауамызт.

– Амца шԥаумпыҵҟьои?! – иџьеишьон Уарад.

Аԥсар имаза шмазаҵәҟьаз дызцомызт. Икажьыз мзашак аашьҭихын, икамҳартә ҵлак амахә инарываиркьакьеит. Цқьа дырбартә даарылагылан, итапанча надирбеит. Хысшьас иҟаиҵоз раҳәо, ашьшьыҳәа итапанча ҩышьҭихын, амзаша инақәкны, ихыснацәа аарҵысит. Алашара ахьакыҵәҟьаз илхыҵҟьаа игеит. Нарџьхьоу исас дышицәшәозгьы, егьырҭ рааста дџьеишьомызт, уи иаҳа дидыруан.

– Ауаҩгьы душьыр улшома? – Уарад дицрыҵуамызт.

– Амшә зшьыз ауаҩы дышԥеизымшьуа! – дыччон Нарџьхьоу.

– Ҳанеибашьуаз амца рылоуҵеит, аха… – дкәанызануан Уарад, Аԥсаргьы иихәара иҿашәомызт.

– Усҭ, ухыс! – Уарад иахь инаирхеит иабџьармца.

Уи Уарад иааимихын, иларҳәы-ҩарҳәуа ишикыз, «хьарч» ҳәа бжьык рнаҩсан иаараҳаит. Уаҟа илагылан еыуаҩык ицәаара. Иҩызцәа анцоз, иара иеааникылеит акәымзар, арантә ишәаны иҵҟьаз уаҩы дхынҳәрымызт. Уарад итапанча, уи инаиқәкны, еиқәикшеит, еиҭа еиқәикшеит, иара хысуамызт. Егьи ихыци ихымпали рхианы Уарад инаиқәикуан еиԥш, итапанча Аԥсар ари иааимпыҵиԥаан, дигәҭасны дирблаҟьеит, ахымпал рнаҩсан аҵла иналаҟацеит. Ацәылашара иаҿын, уи бзианы иубарҭан. Егьи даеа хымпалк ихыц инаҿеиҵон еиԥш, итапанча илахь инаирбеит, убри аамҭаз инапы хьанҭахазшәа алада ихон. Аҵыкь анааҭга, аеыуаҩ иеы лаиҵаҟәҿит. Иара дшәан, шьҭахьҟа днаҭрысит. Уарад уи днаишьҭалеит, аха ишәаз иаҳа дыҩуан дзыршәаз иаасҭа.

– Ҳасзԥсахыз иоуп, – иҳәеит Уарад данаахынҳә. – Дызцугьы иаҳԥылаз ар роуп. Урҭ ҳтыԥаҿ ианнеи, иаразнак шьҭахьҟа идәықәлеит, сгәанала, издыруада аамҭа баапсы иацәшәазар.

– Аԥсар, сыҷкәын! Уажәшьҭа уааҭгылара шәарҭоуп, ҳцароуп, – иааирццакит Нарџьхьоу. – Ааигәа азы ухаҳҵап. Саргьы суцхылоит, избанзар уахьхызгаз сыда иузыԥшаауам.

– Уара усыцаала, егьырҭ ҳаргьежьып.

– Уи ҟалашьа амам, – имуит Уарад, аладагьы иҿылеихеит. Уи аҳәсақәа наишьҭалеит. Ихәыз арԥысгьы данаанымгыла, Нарџьхьоуи Аԥсари неиҿаԥшы-ааиҿаԥшын, рҿылархеит. – Исзеилкаауам, уабџьар амца снапаҿы изҭымҟьеи?

– Аҳәара цәгьоуп, – иҳәеит Аԥсар.

– Уи зымпыҵаманшәалахо аԥааимбар иакәхап.

Иихәаз иашамызт, – абџьар зкызаалак импыҵаманшәалахон, ианамух иауамызт акәымзар. Иихәоз иагьиашан, иара итәала еиликааузн умҳәозар. Уи цқьа уажәы изеилыргомызт, аха ари Адгьыл адоуҳа ишимчыз усгьы Аԥсар идыруан. Иара диԥырхагахеит, – ауаѳы дишьыр ҟаломызт, арҭ рыԥсҭазаара аҽалагалара азин ииҭомызт. Аха Уарад итапанча зимпыҵаманшәалахазеи? Арҭ азҵаарақәа рызхәыцха аамҭа имамызт, рҭаккәагьы нагзаны ишизыҟамҵоз идыруан.

Амшын ишынхықәгылазҵәҟьа, абҕанҷраҿ иааиҵихит инышьа камера. Аԥсыԥ ҭарчыга иҿы инҭеикын, акамера дҭаҭәҳәо мацара, ԥыҭк ирчит. Иара ус ахацәа рызынтәык, азәазәала рееиҭныԥсахло, иара уаҳа дыдмыраарсеит. Аԥсыԥ ҭарчырҭа ахѳа лахиѳеит. Ирласны икосмостә маҭәа ааишәиҵеит, макьана ихы хѳамызт. Нарџьхьоу днаидгылан, иаагәыдибакылеит. Алаҕырз иҿаҳәҳәуан. Уаради иареи рыхқәа неидырҵеит. Ихәыз арԥысгьы убас абзиараз ҳәа наиеиҳәеит. Саҟәа даалзааигәахеит. Деиҵақыџьқыџьуан лара. Игәаҕьны даалыхан, лзамѳақәа наҟ-ааҟ амца нарыцреиҵеит. Ирҳәараны иҟази аԥааимбар иҿаԥхьа! Аскафандр ихеиҵарц, Нарџьхьоу дааидгылеит, уи ихимххьази, атәы иаҳа идыруан.

– Ҳаннеилак иухасымҵои, – иҳәеит иара.

– Аԥсшәа зуасҳәаз, сымала азы схылароуп. Снышьа азә иоуп иакуа.

– Ус акәзаргьы, суцҭалароуп. Ухала иузыԥшаауам уи аҭыԥ.

– Хьаас иҟаумҵан.

– Уааҵәҟьа сҳәатәы хаумҵар амур ҟалап.

Днаскьеигарц мацараз диццар ҟалон, аха иаҕацәа дгәарҭар, иԥсы еибганы дзыхынҳәуамызт. Иара дызҭагылаз Аԥсар еиликааузн, уи иаԥсшәа адагьы, иҕба ҷыда аҿынтә дахьыѳхәыҵџәрааз изымԥшаар ҳәа Нарџьхьоу дшәон. Аԥсар имаза ԥыҭрак иааимыртыр залшомызт азы, идкылага даахеит. Уии итапанчеи иаԥхьа џьыба ҷыда иҭан. Аҳәынҵәра днагәҭасит. Иԥсыены акәзаргьы, макьана аус ауан.

– Акосмонавт 1 сзырѳуеит! – уи ибжьы анаага, иѳызцәа шанханы иааидгәыԥлеит.

– Сара, акосмонавт 2, сзыхгылоуп. Аҕба ҷыда автономтә режим ахь иигазарц аҳәара ҟасҵоит.

– … Аҕба автономтә режим ахь иигоуп. Усқәа шԥаҟоу? Угәабзиара?

– Иҭабуп! Ахынҳәра сазыхиоуп. Уажәыҵәҟьа игәасҭоит аҕба ҷыдеи сареи ҳаимадашьа.

Иикыз аппарат хәыҷы ԥхьаҟа ирханы ишикыз, Мрагыларантә Мраҭашәарахь дықәҵәиуан, Морзе иазбука еиԥш, абжьы ҿаԥцәа-ҿаԥцәа игаанза. Аҕба ҷыда ахьҭагылаз иамариашаны амѳа инардыруан.

– Нарџьхьоу, абас ауп сымѳа шыҟоу, сҭыԥ аҿы сагьнанагоит, – зыбла ҭырхаха игылаз ауаа рахь ихы наирхан, реиҳабаза днаиацәажәеит.

– Узацәажәода?.. – акосмонавт 1 ибжьы геит.

– Снаскьазго… Амҩа сеазсырхиоит. Абзиараз!

– Мҩалԥха уоуааит! Иаарласны ҳаиқәшәоит.

17

Инышьа зҿагыланы иқәԥоз ацәқәырԥақәа еивасны, аҵыхәтәантәи рыԥсеивгараз, ҿырхыла аԥаҩаҿ икшарц, аҟәарахьы ишыццакуаз даарызхәыцит, иааихмырсыхьзакәа илаԥш зыдхалаз, изгәакьазахахьаз ауаа ихшыҩ ааргәикыз џьишьан, аха уи кәтыҿырҳасрак изаҩызан. Иибаз адунеи алҵра ус имариамызт, дызлагылаз рлахьынҵа зеиԥшрахашаз ахьизымдыруаз игәы инархьуан. Амшын дахьхыз ихәыцрақәа еизиркәкәарц даҿын, иибаз иаҳаз еиҿаирԥшыр цәгьы ибомызт. Иаҳа-иаҳа илаԥш иҵшәарц агьызгымыз рлахьынҵа зеиԥшрахашаз, и-Адгьыл ахь даныхынҳәлак, архивқәа рҿы ибарц алшон. Еилкаан ари Адгьыл аҭоурых зеиԥшрахоз, аха иҩныҵҟа аҵәымӷ илалон, деиқәзырхаз, бзиа иибаз ауаа рҭоурых иԥыхьашәартә дахьеиқәымшәоз. Аиҳаразак иблахаҵ гьежьуан Саҟәа лтәык ахьизеилымкаарыз.

Ажәҩа хәыҷқәа раҵшьра даманшәаламызт, акосмос маҭәа ахьишәыз дарааԥсон. Аԥхзы илымҵырц уажәи-уажәи иԥсы ааиҭеикуан. Аҳауа хьшәашәа имаҭәа иалсуамызт. Иприбор излаианаҳәоз ала, аӷба ҷыда дазааигәахарц уамак игмызт, иармарахь ала ԥра ӷбак илаԥш аннақәшәоз. Аҟәараҿы инижьыз игәы иштаз, ианаамҭаз ари аӷба изгәамҭеит, иара арахь иааyан. Иарӷьарахь даахьаҳәзар, акыр иҵегь ишынахаразгьы, амшынԥааҩ, азырҳәаҩ ибазақьа гәы мшьажкуа иҟамызт, аԥырсал дҩаханы, аӷба аҿааирхахьан. Арҭ рыҩбагьы ӷбақәамызт Аԥсар изы. Уарад изеиҭеиҳәахьаз, ацаҟьақәа рҿы зеызҵәахуаз Сцилеи Ҳарбидеи изаҩызан, урҭ рымчра изаиааиуазгьы акосмонавт иакәмызт. Армарахьтәи аӷбаҿынтә зҿаадырхаз ахҿа иаԥхьа амшын иналашәеит. Иҵегь аӷба аaизааигәахар, игәахыҵәҟьа иҭадыршәрын шиҳәоз, аҩбатәи ахҿа икамера иақәшәеит. Уи аԥсыԥ ҭарчышьа ишибоз имаҷхон. Ииулак итапанча аақәихит. Икосмос маҭәа ииҭахыз цқьа ишинамырҟаҵозгьы, иарма напала итапанча ахәҵәы ааникылан, аӷба инарбаны, адкылага аппарат антена ааркьаҿны, итапанча аҵхага шыҟаз инкылихын, даҵхеит. Амшынуаа алаиршәарц даҿын, акәымзар ас ала ҵәҟьарак изақәыршәозма. Ԥшьынтә дхысхьан еиԥш, аӷба аԥра ду зкыз, ашаха иақәшәазар акәхарын, илҿыҩрын, аидаур хнаҩозма уҳәо илахаҳаит. Икамера аԥсыԥ цахьан, уаҳа изырцысуамызт. Итапанча амшын иналаиршәын, идкылага аппарат шикыз, азы дналаԥалт.

Акыр дзааҟәрылеит. Иҭыԥ ахь дызсо мацара, ҧыҭрак днаскьар акәын. Абар аӷбагьы! Анҭаларҭа иԥшаан, уахь дназсит. Аҳәынҵәра днагәҭасын, ашә анакы, амшын зы маҷхо-маҷхо, иааҭацәзеит. Аӷба аҩныҵҟахь дызланеишаз алиук ааиртын, ииулак дынкылсын, ҿыц иаркны, ԥсыԥ зкылымсуа ишыҟалаз агәра анига, искафандр ааихихит. Аҳауа цқьан, аха акырза ихьанҭан, адәахьы ааста. Азныказ иааизымчҳар ҳәа даашәеит. Иԥсы шьа мацара, акыр иеаиршьцылеит. Иҭыԥ аҿы днатәеит. Акосмостә ӷба иеамеидар иҭахын.

– Акосмонавт 1! Акосмонавт 2 соуп изҳәо. Аԥырра сазхиоуп.

– Аҵыхәтәан убара ҳазбзиахарц ажәҩан ҳашьапклап. Удкылара ҳазхиоуп. Азәыр дуцу, умацара уаҳзааиуоу?

– Сгәы иалоуп, аха сымала соуп, – иеиҳабы ихәмарра аҵабырг аҵаимҵар изымчҳаит.

– Усҵәҟьа ҳзумур акәын, – длафуан, дзымлафрызеи, – ҳаузыԥшуп, ус акәзаргьы. Аӷба ҷыда ухала амшын иузҭыгома, ацхыраара уҭахыу?

– Исылшоит, – иҳәеит Аԥсар, избанзар аӷбаҿынтә аӷба ҷыда дарԥрыр, дара иеиӷьын ҳәа ишырыԥхьазоз ихаларҵон. Иара изааигәазахаз Адгьыл ишиҭахыз аҵыхәтәан дныҟәымԥшыкәа, дзыҟәҵуамызт: иудыруази иоызцәа ибар, Саҟәа илаԥш налаахар!.. – Абзиараз!

Абылтәы аус азыруаз аҳәынҵәра даагәҭасит. Аӷба ҵысҵысуан, аоада аҿыоанахаанза. Уи, амшын иохәыҵҵәраан, амцабз ацырдыды, ҵәоанҵәы иохалар ҟалон. Усҟан минуҭҟәак рыла ркосмостә ӷба дазааигәахон. Усҵәҟьа ари Адгьыл аԥырҵшьа имамызт. Аӷба ҷыда аныохәыҵҵәраа ҳаирпланҵас ихиааланы аҿынанахеит. Ибон ҵаҟа амшын ӷбаҟәа еишьҭаланы Мраҭашәараҟа ишцоз. Иӷба ҷыда, арӷьарахьла ихаргьежьны, адгьыл цҟьа дныҟәԥшырц, даахалеит. Мраҭашәараҟа зхы хаз ар шьамхнышлеит, хыхь иҟаз дырхылаԥшырц иматанеиуа. Ҟалӷьҭа иаҭаз аибашьцәа рыҟәҵра ирццакызар акәхарын, уа даныҟаз ихымоаԥгашьала, уажәы, ирбоз аихатә ҵыс ахьырхаԥыруаз, иҵегь ршьамхы арласышт.

Иоызцәа ибозар ҳәа, акыргьы ибла ирҵарит, аха рцәаарагьы илаԥш иҵашәомызт. Издыруадаз ишәаны ихәыҵалаз анхацәа реиԥш, ргәы ҭиҟьазар. Иӷба, аццакра аҵҵо мацара, ҵәоанҵәыҟа ахы оаирхеит, амҵәыжәоа хәыҷҟәагьы аҵәахит, иаргьы, хыҭҟьаҵас аҳауа иалҵәраауа, ажәоан иоагәылалеит. Аԥсар иҿаԥхоз Амрагьы уажәшьҭа иԥырхагамызт. Агәыхынҳәраҟәа дрышьцылахьан, ихы инапаҿы аагьашьа иҵахьан. Адгьыл ахыҟәшарҭахь анеира заҵәык акәын иуадаоыз, нас жәа-шыҟәса раахыс дзышьцылахьаз акосмос зсара изымариахон. Амала иаалырҟьаны игәыхынҳәра иааҟәыҵын, ихы-игәы аашлгеит. Иҟалаз еилиргарц, иеааирҵарит. Аӷба ԥырзомызт. Дшәаҟьан, аԥхзы ааиҟә-наҭәарц егьигмызт.

– Умшәан, сыҷкәын! – иааиаҳахт ауахәамаҿ апап ибжьы иеиԥшыз. – Умшәан! – иҳәахт иара. Уара ԥырхага ҟауҵарц уаламгеит, саргьы суԥырхагам. Уареи сареи уаҳа ҳаиҟәшәом, аҵыхәтәан ҳмеицәажәакәа усзоумыжьҭит.

– Исзымдыруаз саҭоумҵан! – иҳәеит Аԥсар. – Сахьынтәааз Адгьыл Адоуҳа дамоуп рҳәо, ма дырбахьаны смаҳацт. Ари Адгьыл сара стәы иеиԥшуп, нас ари иаҳа Адоуҳа дзаиурыз? Аиашаз, Анцәа игәра зго ыҟоуп.

– Адгьыл Адоуҳа дыҟоуп, игәра ргарц ахьынзарылшо. Ауаа рыоныҵҟа иҟало ахҭысҟәа иерылеигалар иҭахым, аха урҭ зҟәынхо Адгьыл ихьчоит, даеа напык рыламкшарц.

– Санхысуаз сыхиомызт, усԥырхагазма?

– Ухы шухьчозгьы, ауаоы душьыр ҟаломызт.

– Сыгага акәзаарын иҟаз уа, схаҭа сакәымкәа?

– Ари Адгьыл аԥсҭазаара уеалаумгаларц, угәы уеаныҳҵахьан.

– Аԥхыз салазшәа акәын ушызбоз. Уаасызцәырҟьан, аԥшзы еиԥш уцеит. Сара исҭахын араҟа аусҟәа еиӷьхарц.

– Ари Адгьыл алахьынҵа уеалаумгалароуп, уи еиҵоуҟьар улшоит.

– Иҟаларaны иҟоу, удыруазар, иаҟәумхуеи, агәаҟра иҭашәааанза.

– Аусҟәа рцашьа моа анырра сылшом. Уи уаоы илшом. Аусҟәа рхала имоасуеит, урҭ рразҟы зызбо еиндаҭло ажәларҟәа роуп.

– Иуҳәарц иуҭахи, саргьы цьара еиҭакрак ҟалартә сзамыхәакәа, сыҟәҵуама?

– Ааи. Иулшоит ахҭыс урццакыр, ма еиҵаурхар, аха зынзак иузеиҭакуам.

– Ари Адгьыл амоа еилазгаша мчык зыҟалару?

– Уи амч ыҟоуп. Уахьынтәааз иаар ҟалоит. Усҟан арҭ адгьылҟәа еибашьуеит. Аиоызара зрыбжьалом. Ус иҟамлацт. Руазәк аԥыжәара имгар изычҳауам. Аҿиара иаҳа змоу даиааиуеит. Итәхоит ари Адгьыл.

– Ус иҟамлароуп.

– Саргьы убас истахыуп, избанзар сыздоуҳау Адгьыл ахатәы збатәқәа ацәызуеит. Усҟан еиуеипшым амрақәа, аецәақәа, ажәларқәа реизыҟазаашьа ус цәырҵуеит. Азбатә ду азҵаара маҷ аҵанарзуеит еснагь. Аԥсҭазаара даеакала аԥсахра иаразнак иауам, уи ахала ишцац ицозароуп, хәыҷы-хәыҷла еиҕьхо, ауаҩы ихдырра зҳауа. Ашәышықәсқәа ирхырԥаны аԥсҭазаара дәықәысҵоит ҳәа уалагар, қәԥара ҕәҕәахоит. Аибашьра ду ҟалоит, инҵәо рацәахоит.

– Аха ара усгьы шьакаршроуп.

– Ари закәыхи! Усҟан Адгьыл ақәзаарахь инеир алшоит.

Иара, абжьы зтәыз дшимбозгьы, уи дмыццакзакәа ицәажәашьа, ибжьы гәаҩа рыла, изышыз, зжакьа зхызҿы хнаҩоз, Нартаа ирықәлаз исахьа иҿибааауан.

– Адгьыл с-Адоуҳауп уҳәеит, аха узусҭоу цқьа еилыскаар сҭахын.

– Иуасҳәаз маҷушьома?

– Анцәа уоума?!

– …Сара сыгәра зго изы сыҟоуп, сыгәра зымго изы ҟалашьа сымам.

– Ари Адгьыл аҿы азәыр узиацәажәома сара сеиԥш?

– Урт сынрыҿцәажәар сыгәрагара иаҟәыҵуеит. Сахьынзарцәыхароу сыгәра ргоит, исашьапкуеит, ирабжьазгаша иашьҭоуп. Нас…

– Сара иаҳа узсацәажәеи?

– Дыррала иаҳа уҕәҕәоуп. Арт урзынхароуп улакә уаҩны, урзыԥхызхароуп.

– Уара узусҭада?!

– Уаҩы ибла иамбо, изықәгәыҕуа соуп.

– У-Анцәоума?..

Ибжьы ныҵабеит, аҕба ҷыда ҩаҭрысит. Ирҭаз абылтәы нҵәацԥхьаза, уи ахәҭақәа амҩрны икаҳауан, амшын аҿы илазааанза аҳауа иалаблуа. Ажәҩан иалҵәрааны, аорбитахь ианкылс, Аԥсар дызҭатәаз аҭыԥ заҵәык акәын иаанхахьаз. Уажәшьҭа акосмостә ҕба хада ԥшааны дазааигәахар ихәҭан. Акосонавт 1 иеидиҳәылеит. Иҕба ҷыда анапхгара ааимихын, аҕба хада аҿынтә аелектроникала аҕбақәа еизааигәатәны, еидикыларц, иагьеиԥшьырц избеит. Аԥсар дыԥшын, игәы ҿыҕьуазма игәахәыртә. Амала аԥсшьара ҕәҕәа шиҭахыз ҩашьомызт, иеааиҵыхны икресла дахьантәалаз, убас зынза даанхар цәгьа ибомызт.

Ҭынч дхәыцуан. Игәалашәон хәыц-хәыц зегьы. Игәхьааигон уаҳа дыззааигәахарц илымшоз, аха изгәакьахаз ауаа. Азәы дзеиԥшраз игәалашәацыԥхьаза, уи ихаҿы еицанакуан уажәи-уажәи иааизцәырҵуаз Саҟәа лхаҿсахьа. Уи илаԥш аҿы дҵысуамызт, дҳашҳатәразшәа дибон. Лыбла ирыҵаҵәахын лыбз илзамырҳәакәан илгәыҵаҵәахыз маза шәкы. Амазақәа дрымазаны Аԥсар дырзынхеит ларгьы илывагылаз ауаагьы. Аха иара лхаҭа дыраргаманы дзықәымҵит.

– Акосмонавт 2! – иеиҳабы ибжьы иаҳауан. – Аҕбақәа реиԥшьымҭа уеазыҟаҵа!

– Сыхиоуп! – иҳәеит иара, иԥхыз данаалҵ.

Дук мырҵыкәа, аҕбақәа рԥышәқәа ааидыкшылеит. Аҕба хадашҟа аиасраз зегьы хиан. Уахь анеирҭа лиук анааирт, акосмонавт 1 аҕба хада аҿышәҭ аартны дылагылан, ихиҿы шихаччоз еиԥш, уаанза Аԥсар уи димбацызт. Ииулак дҳәазаны ихы анынкылих, иҩызцәа иханы дааҭыргеит. Акосмонавт 1 данааигәыдирҕәҕәала, акраамҭа дауижьуамызт. Нас, ашьамҭлаҳә ԥиртызшәа, егьырҭ днариҭеит. Зегьы гәырҕьон. Днадыртәеит џьара, дымтәазаргьы зегьы аҳауаҿы изсон, ирԥырхагаз егьыҟамызт. Иихәарызеи ҳәа иԥшын.

– Шәзымбеижьҭеи шәышԥаҟоу? – ҳәа данцаа, аимҟьарсҭа рзиԥшаазшәа, иныхцаны аччара иалагеит, реаанкылара рцәыуадаҩны.

– Уара ушыҟоу ҳәа! – зегь рапхьа ҿааиҭит аиҳабы.

– Сшәымбазои?..

– Уаабоит, уааба… Апланетаҿ иҟоуи?

– Адырра шәысымҭози… Ҳара иҳаиԥшу ауаа!

– Аппарат усшәа ак ҳнарбеит, аха ауаацәҟьоу?..

– Абас ицәажәоит. Сара сызланагалаз сбызшәа рҳәон. Руазә – схаҭа-ԥсаҭа! Сеиԥшла! Ԥшрала, жәлала дсеиԥшлоуп.

– Сгәанала, уара акгьы умбазеит. Издыруада мчык ыҟазар, уара иудыруа аҭоурых угәалазыршәаша, уалазыргылаша ари адгьылаҿ?

– Сара гәрас изгацәҟьа удыроу: ҿаҭахьак еиуеиԥшым агдыраҿ иҟоу ауаа, рыгдыра ахьынзаҳаракыу аҟара, еиԥшымкәа еилыркааует. Уажәы иҳәоу акы, иҟацоу уск 1000–2000 шықәса рышьҭахь ишеилыркааша здыруада. Дара дгьылк аҿы еиҳагьы ииашамкәа еилыркаашт.

Ииҳәаз цакы ҕәҕәак шацаз ҩашьомызт, иҿаԥшуаз уи рбон, аха зхы еибгамхазгьы зны иҕәҕәаз ҳәамҭак шыҟаицоз рдыруан. Иԥсы иҳаршьар, ихшыҩ аҭыԥ ахь ихынҳәуазар аабарын ргәахәшәа, имала даанрыжьит, – аусутә маҷымкәа ирыман, рыҕба шьҭахьҟа амҩа иқәырцон. Даеа жәа–шықәса ари аҭшәара иҭатәазаауадаз ҳәа, Аԥсар дынкыдыԥшыла–аакыдыԥшылон. Иԥсы изыҩнакуамызт, аԥсабара хақәиҭра имаз ашьҭахь. Инижьыз ибла ихгылахын. Урҭ зегьы лцәахуан Саҟәа. Арҭқәа зегьы уаҩы иузиаҳәомызт, ианыхынҳәлакгьы иааиҳәо лакәыршьарын. Ус акәзу, егьыс акәзу, амҩа иҩызцәагьы иаргьы ирзышьҭхындаз. Дара даеа дунеик рымбеит, изышьцылац арежим имҩаԥнагарын. Иара… Иара уажәы–уажә иҿапхьа иаацәырцуаз ахаҿқәа, нас урҭ зырҩашьоз ахаҿы хада ицхыраарын.

1992 ш. март мза 13
Бзыԥҭа